

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ISSN 2306-3505

ДАТИ І ПОДІЇ

2014 друге
півріччя

Календар знаменних дат № 2(4)

Київ 2014

УДК (059)
ББК 92
Д20

Укладачі: **В. Кононенко** (керівник проекту), **О. Галганова**,
Т. Заморіна, **І. Ігнатецька**, **К. Науменко**,
Л. Рогальчук (координатор проекту),
О. Рожнятовська, **С. Савченко**

Д20 **Дати і події, 2014, друге півріччя: календар знамен.**
дат № 2 (4) / Нац. парлам. б-ка України ; уклад.: В. Коно-
ненко (кер. проекту) [та ін.]. – К., 2014. – 160 с. : іл.

Видання Національної парламентської бібліотеки України календар знаменних дат «Дати і події» виходить двічі на рік. Метою цього випуску є інформування читачів про визначні річні події суспільно-політичного, наукового та культурно-мистецького життя, які відзначатимуться у другому півріччі 2014 р.

До календаря ввійшли фактографічні довідки про ювілеї видатних особистостей України та світу, а також відомості щодо релігійних і професійних свят, днів заснування установ, організацій України.

Видання адресовано працівникам закладів культури і освіти, широкому колу читачів.

УДК (059)
ББК 92

**Передплатити календар знаменних дат
«Дати і події»
можна через «Каталог видань України»
(передплатний індекс 68555)
та через послугу «передплата on-line»
на сайті ДП «Преса» (<http://www.presa.ua/>)**

ЗМІСТ

Від упорядників	4
Бібліотеки-ювіляри	5
ЛИПЕНЬ	
<i>Перелік пам'ятних дат на липень</i>	9
Кавалер Глюк. До 300-річчя від дня народження К. В. Глюка (1714–1787)	14
Майстер художнього слова. До 75-річчя від дня народження А. Паламаренка (1939)	18
Користь, честь і слава. До 180-річчя від дня заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1834)	21
Патріарх українського хорового мистецтва. До 100-річчя від дня народження П. Муравського (1914)	26
СЕРПЕНЬ	
<i>Перелік пам'ятних дат на серпень</i>	31
«Мій дім – театр...». До 160-річчя від дня народження М. Заньковецької (1854–1934)	36
Патріарх київських старожитностей. До 250-річчя від дня народження М. Берлінського (1764–1848)	41
Засновник вітчизняної школи нейрофізіології. До 90-річчя від дня народження П. Костюка (1924–2010)	46
Творив щедро і з великою вірою. До 90-річчя від дня народження П. Загребельного (1924–2009)	51
ВЕРЕСЕНЬ	
<i>Перелік пам'ятних дат на вересень</i>	58
Реставратор української нації. До 90-річчя від дня народження М. Брайчевського (1924–2001)	63
«Я син свого часу...». До 120-річчя від дня народження О. Довженка (1894–1956)	68
«Я не співець чудовної природи...». До 150-річчя від дня народження П. Грабовського (1864–1902)	73
«Поет краси природи та краси людської душі». До 150-річчя від дня народження М. Коцюбинського (1864–1913)	79
ЖОВТЕНЬ	
<i>Перелік пам'ятних дат на жовтень</i>	85
«Жива душа поетова святая, жива в святих своїх речах...». До 200-річчя від дня народження М. Лермонтова (1814–1841)	90
Діяч національно-культурного відродження Галичини. До 200-річчя від дня народження Я. Головацького (1814–1888)	97
Доктор ботаніки. До 150-річчя від дня народження Є. Вотчала (1864–1937)	101
У боях за рідну землю. До 70-ї річниці визволення України від гітлерівських окупантів (1944)	105
Митець, який любив театр. До 100-річчя від дня народження В. Гомоляки (1914–1980)	112
ЛИСТОПАД	
<i>Перелік пам'ятних дат на листопад</i>	117
Велет українського гумору. До 125-річчя від дня народження Остапа Вишні (1889–1956)	122
Життя із здобутків, але без перемог. До 150-річчя від дня народження О. Щукарьова (1864–1936)	127
ГРУДЕНЬ	
<i>Перелік пам'ятних дат на грудень</i>	132
Флагман педагогічної науки. До 180-річчя років від дня заснування Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (1834)	136
Творець сучасної екологічної парадигми. До 150-річчя від дня народження Й. Пачоського (1864–1942)	139
Засновник дослідної сільськогосподарської справи. До 140-річчя від дня народження Б. Рожественського (1874–1943)	145
Основоположник вітчизняної епідеміології. До 270-річчя від дня народження Д. Самойловича (1744–1805)	148
СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Всеукраїнський день бібліотек	153

Від упорядників

Календар «Дати і події», четвертий випуск якого ви тримаєте в руках, присвячений знаменним датам другого півріччя 2014 р.

Цього року вся світова спільнота відзначає Міжнародний рік сім'ї, Міжнародний рік малих острівних держав, які розвиваються, та Міжнародний рік кристалографії. ООН також оголосила 2014 р. Міжнародним роком сімейних фермерських господарств, віддаючи належне важливості сімейних традицій, спадкоємності поколінь та статусу сільського господарства як галузі основоположного значення. З огляду на світові тенденції, в цьому випуску календаря подано дві статті, присвячені видатним українським ученим, які працювали на терені сільськогосподарської науки, – Б. Рожественському та Є. Вотчалу.

У другому півріччі 2014-го на державному рівні в Україні урочисто відзначатимуться ювілеї української актриси М. Заньковецької, кінорежисера зі світовою славою О. Довженка, українського письменника М. Коцюбинського, українського гумориста Остапа Вишні. У зв'язку зі святкуванням зазначених дат та враховуючи вагомий внесок указаних особистостей у розвиток світової культури, в цьому випуску календаря їм присвячено розгорнуті статті.

Приділено також увагу видатним митцям і вченим: композиторам К. Глюку та В. Гомоляці, історикам М. Берлинському та М. Брайчевському, представникам медичної галузі П. Костюку та Д. Самойловичу, письменнику П. Загребельному, майстру художнього слова А. Паламаренку та хоровому диригенту П. Муравському, поетам П. Грабовському, М. Лермонтову, культурному і громадському діячеві Я. Головацькому.

За концепцією календаря «Дати і події» перелік знаменних дат обов'язково доповнюється трьома-чотирма статтями на кожен з місяців року. При цьому, віддаючи належне іменам славетних діячів, редакційна колегія щоразу намагається вмістити до видання матеріали про постаті, які не відомі широкому загалу, проте зробили значний внесок у певну галузь науки, культури, мистецтва тощо. Так, перелік листопада доповнено статтею до 150-літнього ювілею О. Щукарьова, українського винахідника, хіміка за освітою, який створив апарат – прообраз сучасного комп'ютера.

Зазвичай до кожного випуску календаря, крім статей про непересічних особистостей, готується кілька матеріалів про ювілеї закладів, установ, організацій. У цьому випуску висвітлено історію заснування і діяльність двох українських закладів освіти і науки – Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Вміщено й перелік бібліотек ювілярів.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України (від 21.05.2013 № 299-VII) щодо увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 28 жовтня 2014 р. відзначатиметься 70-а річниця від дня визволення України від фашистських загарбників. Про цю подію йдеться в матеріалі «У боях за рідну землю», підготовленому науковим співробітником відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, канд. іст. наук Т. Заболотною.

З огляду на виробничо-практичний характер видання, в рубриці «Соціокультурна діяльність» подано методичні поради щодо проведення Всеукраїнського дня бібліотек. При їх підготовці використано матеріали, апробовані в Івано-Франківській ОУНБ ім. І. Франка, Львівській ОУНБ, а також методичні посібники до відзначення Всеукраїнського дня бібліотек, розроблені Національною парламентською бібліотекою України.

У календарі «Дати і події» матеріали кожного місяця розпочинаються сторінкою з цифровим календарем, українськими прислів'ями та приказками, віршами, присвяченими певному місяцю, порі року.

У переліках дат поліграфічно виділено ті з них, яким у випуску присвячено розгорнуті статті. Бібліографічні списки, котрі доповнюють ці статті, мають здебільшого рекомендаційний характер, а вміщені до них джерела, що безпосередньо використовувалися при підготовці матеріалу, позначено поліграфічно (виділено перше слово бібліографічного запису).

Дякуємо всім нашим читачам, котрі зверталися до редакції та вносили свої пропозиції як щодо формування статейного матеріалу, так і стосовно наповнення переліку знаменних дат. Зазначимо, що забезпечення повної вичерпності інформації в календарі навряд чи є можливим. Відіграє роль і те, що дані про незаслужено забутих діячів не завжди стають відомими на час підготовки матеріалу до календаря. Наприклад, до переліку на 2013 р. не внесено таку дату, як 100-ліття від дня народження С. Кушніренка, українського поета, вірші якого свого часу високо оцінили Є. Маланюк та О. Теліга. Це пояснюється тим, що ім'я С. Кушніренка стало відомим лише після виходу друком книги, присвяченої його творчості («Загублений талант. Сергій Кушніренко: біографічний нарис, твори, документи», Дрогобич, 2013).

Звертаємо увагу і на те, що календар має так звану зміщену нумерацію. Тобто кожен номер виходить на півроку раніше від зазначених у ньому дат. Наступний випуск, що вийде в жовтні 2014 р., буде присвячено ювілеям та пам'ятним датам, які святкуватимуть у першому півріччі 2015 р.

Укладачі, автори та редактори календаря «Дати і події» й надалі сподіваються на відкритий діалог із читачами.

Запитання щодо передплати, відгуки та побажання надсилайте на адресу:

01001, Київ-1, Грушевського, 1.

НПБУ. Науково-бібліографічний відділ.

nbv-nplu@mail.ru   nbv@nplu.org

Бібліотеки-ювіляри

- 180** років від часу заснування (1834) Кримської республіканської універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка
- 180** років від часу заснування (1834) Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія
- 150** років від часу заснування (1864) Центральної бібліотеки ЦБС Білгород-Дністровського району Одеської області
- 120** років від часу заснування (1894) Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського
- 120** років від часу заснування (1894) Центральної бібліотеки ЦБС Ізюмського району Харківської області
- 120** років від часу заснування (1894) Центральної бібліотеки ЦБС Казанківського району Миколаївської області
- 120** років від часу заснування (1894) Центральної бібліотеки ЦБС Каховського району Херсонської області
- 120** років від часу заснування (1894) Центральної бібліотеки ЦБС м. Білгорода-Дністровського Одеської області
- 110** років від часу заснування (1904) Центральної бібліотеки ім. В. Г. Короленка ЦБС для дорослих м. Маріуполя Донецької області
- 110** років від часу заснування (1904) Центральної бібліотеки ЦБС Городнянського району Чернігівської області
- 110** років від часу заснування (1904) Центральної бібліотеки ЦБС Могилів-Подільського району Вінницької області
- 110** років від часу заснування (1904) Центральної бібліотеки ім. М. Лермонтова ЦБС м. Мелітополя Запорізької області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Криничанського району Дніпропетровської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Ізяславського району Хмельницької області
- 90** років від часу заснування (1924) Херсонської обласної бібліотеки для дітей
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Володарсько-Волинського району Житомирської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Жашківського району Черкаської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Краснодонського району Луганської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Ніжинського району Чернігівської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Пирятинського району Полтавської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Середино-Будського району Сумської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Срібнянського району Чернігівської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Хорольського району (1924) Полтавської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Талалаївського району Чернігівської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Тростянецького району Вінницької області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Ульяновського району Кіровоградської області
- 90** років від часу заснування (1924) Центральної бібліотеки ЦБС Фрунзівського району Одеської області
- 80** років від часу заснування (1934) Донецької обласної бібліотеки для дітей
- 80** років від часу заснування (1934) Одеської обласної бібліотеки для дітей ім. Н. Крупської
- 80** років від часу заснування (1934) Полтавської обласної бібліотеки для дітей ім. П. Мирного

- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки для дорослих Олександрівського району Кіровоградської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Бородянського району Київської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Васильківського району Дніпропетровської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Волноваського району Донецької області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Гайворонського району Кіровоградської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Генічеського району Херсонської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Ємільчинського району Житомирської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Корюківського району Чернігівської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Лисянського району Черкаської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС м. Кривого Рогу Дніпропетровської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС м. Алчевська Луганської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Малинського району Житомирської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Поліського району Київської області
- 80** років від часу заснування (1934) Центральної бібліотеки ЦБС Борівського району Харківської області
- 75** років від часу заснування (1939) Львівської обласної бібліотеки для дітей
- 75** років від часу заснування (1939) Національної історичної бібліотеки України
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Косівського району Івано-Франківської області
- 75** років від часу заснування (1939) Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Н. К. Крупської
- 75** років від часу заснування (1939) Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ім. Т. Шевченка ЦБС Бережанського району Тернопільської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Петрівського району Кіровоградської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Березнівського району Рівненської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Володарського району Донецької області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Володимирецького району Рівненської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Костянтинівського району Донецької області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС м. Дрогобича Львівської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС м. Коломиї Івано-Франківської області
- 75** років від часу заснування (1939) Центральної бібліотеки ЦБС Овідіопольського району Одеської області
- 75** років від часу заснування (1939) Запорізької обласної бібліотеки для дітей «Юний читач»
- 70** років від часу заснування (1944) Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного
- 70** років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки для дорослих ЦБС Ямпільського району Вінницької області
- 70** років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ім. І. Котляревського ЦБС Буського району Львівської області

- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Бучацького району Тернопільської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Веселинівського району Миколаївської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Вишгородського району Київської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС для дітей м. Ізмаїла Одеської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС для дорослих м. Держинська Донецької області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Драбівського району Черкаської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Кегичівського району Харківської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Козівського району Тернопільської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Конотопського району Сумської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Лопачинського району Волинської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС м. Ізмаїла Одеської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Маневицького району Волинської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Михайлівського району Запорізької області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Млинівського району Рівненської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Нововоронцовського району Херсонської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Олександрівського району Донецької області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Прилуцького району Чернігівської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Сокирянського району Чернівецької області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Теребовлянського району Тернопільської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Червоноармійського району Житомирської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Черняхівського району Житомирської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Калуського району Івано-Франківської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Яворівського району Львівської області
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦСПШБ Костопільського району Рівненської області
- 70 років від часу заснування (1944) Чернівецької обласної бібліотеки для дітей
- 70 років від часу заснування (1944) Центральної бібліотеки ЦБС Шацького району Волинської області
- 60 років від часу заснування (1954) Центральної бібліотеки ЦБС Любарського району Житомирської області
- 60 років від часу заснування (1954) Центральної бібліотеки ЦБС м. Тернівки Дніпропетровської області
- 60 років від часу заснування (1954) Центральної бібліотеки ЦБС м. Іллічівська Одеської області
- 60 років від часу заснування (1954) Центральної бібліотеки ЦБС м. Шахтарська Донецької області
- 60 років від часу заснування (1954) Черкаської обласної бібліотеки для дітей
- 60 років від часу заснування (1954) Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка

Липень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30	31			

У липні літо маківкою повито.

Липень не тільки полудень літа, а й року.

У липні надворі пусто, зате на полі густо.

*Пекучий день... лісів солодка млява...
смага стежок... сонливиці левад...
Іде гроза дзвінка і кучерява
садам замлілі руки цілувать.*

*Краплини перші вдарили об шибку.
Кардіограма блиснула крива.
Вітри з розгону поламали скрипку,
гуде у сосен буйна голова.*

*Премтіння віт, і жах, і насолода,
шаленство злив у білому вогні!
Ну, от і все. Одплачеться природа.
Їй стане легше, певно. Як мені.*

Л. Костенко¹

¹ Костенко Л. Пекучий день... лісів солодка млява... // Вибране / Л. Костенко. – К., 1989. – С. 275.

1

День архітектури України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 456/95 від 17.06.1995 р.

210 років від дня народження **Жорж Санд** [справж. – Амандина Аврора Люсіль Дюпен (1804–1876)], французької письменниці

80 років від дня народження **Ігоря Авксентійовича Грабовського** (1934–1992), українського кінорежисера

80 років від дня народження **Станіслава Віталійовича Саварі** (1934), українського піаніста і педагога

75 років від дня народження **Володимира Андрійовича Глуценка** (1939), українського майстра декоративно-ужиткового мистецтва

2

300 років від дня народження **Крістофа Віллібальда Глюка** (1714–1787), австрійського композитора, реформатора опери XVIII ст.

175 років від дня народження **Костянтина Єгоровича Маковського** (1839–1915), російського живописця

110 років від дня народження **Дмитра Васильовича Чалого** (1904–1985), українського літературознавця

3

150 років від дня народження **Митрофана Юхимовича П'ятницького** (1864–1927), російського музиканта, збирача і виконавця народних пісень

110 років від дня народження **Валентина Олександровича Германа** (1904–1957), українського вченого в галузі ветеринарії

4

День судового експерта

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 424/2009 від 10.06.2009 р.

210 років від дня народження **Натанієла Готорна** (1804–1864), американського письменника, одного із зачинателів психологічної прози в літературі США

100 років від дня народження **Олександра Олександровича Галкіна** (1914–1982), українського фізика

5

Міжнародний день кооперативів

Відзначається щорічно в першу суботу липня відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/47/90 від 16.12.1992 р.

125 років від дня народження **Жана Кокто** (1889–1963), французького письменника, художника, театального діяча, кіносценариста і кінорежисера

75 років від дня народження **Володимира Васильовича Голоти** (1939–1996), українського режисера і театрознавця

6

125 років від дня народження **Володимира Павловича Лінника** (1889–1984), українського і російського фізика

110 років від дня народження **Степана Ленкавського** (1904–1977), українського політичного діяча, публіциста, одного з ідеологів ОУН

7

*Рздво пророка Іоанна Хрестителя. День Івана Купала**День працівника природно-заповідної справи*

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 629/2009 від 18.08.2009 р.

130 років від дня народження **Ліона Фейхтвангера** (1884–1958), німецького письменника

110 років від дня народження **Михайла Ілліча Мороза** (1904–1992), українського живописця
75 років від дня народження **Олени Василівни Образцової** (1939), російської співачки

8

День родини

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1209/2011 від 30.12.2011 р.

110 років від дня народження **Ігоря Євгеновича Тамма** (1904–1971), російського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1958)

9

125 років від дня народження **Миколи Миколайовича Асєєва** (1889–1963), російського поета

120 років від дня народження **Петра Леонідовича Капіци** (1894–1984), російського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1978)

75 років від дня народження **Ігоря Мироновича Калининця** (1939), українського поета

10

180 років від дня народження **Джеймса Еббота Мак-Нейла Уїстлера** (1834–1903), американського живописця і графіка

75 років від дня народження **Мирослава Федоровича Мицика** (1939–1965), українського фольклориста, поета

75 років від дня народження **Аліма Івановича Ситника** (1939), українського режисера

11

Всесвітній день народонаселення

Відзначається щорічно відповідно до рекомендацій Керівної ради Фонду ООН в галузі народонаселення, поданих у рішенні № 89/46 від 1989 р.

120 років від дня народження **Петра Петровича Сови** (1894–1984), українського громадсько-політичного діяча, краєзнавця

75 років від дня народження **Бориса Андрійовича Нечереди** (1939–1998), українського поета

12

День святих первоверховних апостолів Петра і Павла

140 років від дня народження **Федора Івановича Міщенка** (1874–1933), українського історика церкви, візантолога

130 років від дня народження **Амедео Кліменте Модільяні** (1884–1920), італійського живописця і скульптора

120 років від дня народження **Юрія Олександровича Завадського** (1894–1977), російського режисера і актора

110 років від дня народження **Пабло Неруди** [справж. – Нефталі Рікардо Рейес Басуальто (1904–1973)], чилійського поета, політичного і громадського діяча

90 років від дня народження **Миколи Станіславовича Можарського** (1924), українського вченого в галузі прикладної механіки

90 років від дня народження **Василя Лукича Юхимовича** (1924–2002), українського поета, журналіста

80 років від дня народження **Олександра Миколайовича Маландія** (1934), українського поета, публіциста, прозаїка, есеїста

80 років від дня народження **Анатолія Захаровича Москаленка** (1934–1999), українського письменника, публіциста

75 років від дня народження **Анатолія Несторовича Паламаренка** (1939), українського артиста естради

13

День рибацьки

Відзначається щорічно у другу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 464/95 від 22.06.1995 р.

120 років від дня народження **Ісака Еммануїловича Бабеля** (1894–1941), російського письменника

80 років від дня народження **Олексія Григоровича Гери** (1934), українського художника декоративного скла

75 років від дня народження **Павла Михайловича Мовчана** (1939), українського поета, кінодраматурга, перекладача

70 років від дня початку (1944) Львівсько-Сандомирської стратегічної наступальної операції, внаслідок якої війська 1-го Українського фронту спільно з 4-м Українським і 1-м Білоруським фронтами звільнили західні області України, південно-східні райони Польщі

14

560 років від дня народження **Анджело Поліціано** [справж. – Амброджіні (1454–1494)], італійського поета, вченого, гуманіста

180 років від дня народження **Миколи Олександровича Корфа** (1834–1883), українського педагога, організатора земських шкіл в Україні

15

День українських миротворців

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 292-VII від 21.05.2013 р.

140 років від дня народження **Бориса Васильовича Варнеке** (1874–1944), українського і російського літературознавця, історика театру

90 років від дня народження **Махмуда Алісултановича Есамбаєва** (1924–2000), російського артиста балету

70 років від дня народження **Михайла Івановича Чембержі** (1944), українського композитора, педагога, громадського діяча

16

День бухгалтерів

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 662/2004 від 18.06.2004 р.

140 років від дня народження **Іоанна Бертолоновича Бокшая** (1874–1940), українського й угорського композитора, хорового диригента, священика

100 років від дня народження **Михайла Івановича Томчанія** (1914–1975), українського письменника

17

100 років від дня народження **Арона Абрамовича Тростянецького** (1914–1986), українського критика, літературознавця

80 років від дня народження **Ігоря Анатолійовича Сабельникова** (1934–1999), українського сценариста

70 років від дня заснування (1944) Головної астрономічної обсерваторії НАН України

18

230 років від дня народження **Віллібальда Готлібовича Бессера** (1784–1842), українського ботаніка

130 років від дня народження **Климентини Дем'янівни Коханенко** [справж. – Рубчак (1884–1929)], української актриси

19

200 років від дня народження **Семюела Кольта** (1814–1862), американського інженера-зброяра

180 років від дня народження **Ілера-Жермена-Едгара Дега** (1834–1917), французького живописця, графіка і скульптора, представника імпресіонізму

80 років від дня народження **Олександра Анатолійовича Ширвіндта** (1934), російського актора

20

День працівників металургійної та гірничодобувної промисловості

Відзначається щорічно у третю неділю липня відповідно до Указу Президента України № 187 / 93 від 03.06.1993 р.

День шахів в Україні

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3985-VI від 01.11.2011 р.

710 років від дня народження **Франческо Петрарки** (1304–1374), італійського поета і вченого

150 років від дня народження **Еріка Акселя Карлфельдта** (1864–1931), шведського поета, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1931)

21

100 років від дня народження **Ісаака Соломоновича Кацмана** (1914–1983), українського кінооператора

22

170 років від дня народження **Тадея Денисовича Ганицького** (1844–1937), українського скрипаля, композитора, педагога

100 років від дня народження **Фоки Федоровича Бурлачука** (1914–1997), українського прозаїка

100 років від дня народження **Романа Олексійовича Селівачова** (1914–1995), українського діяча культури, графіка

90 років від дня народження **Анатолія Аркадійовича Горчинського** (1924–2007), українського режисера, композитора, співака

23

160 років від дня народження **Івана Владиславовича Слешинського** (1854–1931), українсько-го та польського математика, логіка

70 років від дня визволення (1944) радянськими військами в'язнів фашистського концтабору Майданек (Польща)

24

150 років від дня народження **Ольги Федорівни Франко** [в дівочтві – Хоружинська (1864–1941)], української громадської діячки, видавця

90 років від дня народження **Федора Федоровича Шевченка** (1924–1980), українського живописця

25

140 років від дня народження **Ілька Степановича Кузіва** (1874–1916), українського перекладача і фольклориста

100 років від дня народження **Бориса Мусійовича Бабія** (1914–1993), українського вченого юриста

26

120 років від дня народження **Олдоса-Леонарда Гекслі** [Хакслі (1894–1963)], англійського письменника

100 років від дня народження **Марселя Біка** (1914–1994), французького промисловця, винахідника одноразової кулькової ручки

27

День працівників торівли

Відзначається щорічно в останню неділю липня відповідно до Указу Президента України № 427 / 95 від 05.06.1995 р.

День флоту України

Відзначається щорічно в останню неділю липня відповідно до Указу Президента України № 1209 / 2011 від 30.12.2011 р.

230 років від дня народження **Дениса Васильовича Давидова** (1784–1839), російського письменника і військового діяча

28

День хрещення Київської Русі - України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 668/2008 від 25.07.2008 р.

День пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира - хрестителя Київської Русі

190 років від дня народження **Александра Дюма-сина** (1824–1895), французького драматурга і прозаїка

180 років від дня урочистого відкриття (1834) **Імператорського університету Св. Володимира (Київського національного університету імені Тараса Шевченка)**

150 років від дня народження **Василя Миколайовича Гаджеги** (1864¹–1938), українського громадсько-політичного діяча, історика, священника

29

130 років від дня народження **Бориса Володимировича Асаф'єва** [псевд. – Ігор Глебов (1884–1949)], російського композитора, музикознавця, педагога

100 років від дня народження **Петра Степановича Сулименка** (1914–1996), українського живописця

90 років від дня народження **Дмитра Федоровича Тонюка** (1924–1977), українського майстра художнього різьблення по дереву

30

Міжнародний день дружби

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/65/L.72 від 27.04.2011 р.

130 років від дня народження **Павла Семеновича Наумова** (1884–1942), українського живописця і графіка

130 років від дня народження **Софії Олександрівни Нелепинської-Бойчук** (1884–1937), українського графіка

100 років від дня народження **Павла Івановича Муравського** (1914), українського хорового диригента і педагога

31

100 років від дня народження **Луї де Фюнеса** (1914–1983), французького кіноактора

75 років від дня народження **Миколи Костянтиновича Холодного** (1939–2006), українського поета, літературознавця

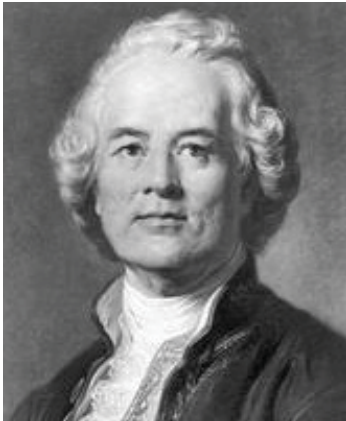

¹ За іншими даними народився 1863 р.

Кавалер Глюк

До 300-річчя від дня народження К. В. Глюка (1714–1787)

Крістоф Віллібальд Глюк – німецький композитор, оперний реформатор, один із найбільш величезних майстрів епохи класицизму.

К. В. Глюк належав до старовинного німецького роду. Він народився в баварському м. Ерасбах, в сім'ї лісничого. З 1717 р. родина жила у чеському м. Рейхштад. Там пройшли ранні дитячі роки майбутнього композитора. У тогочасній Чехії панувало загальне захоплення музикою, тож маленький Крістоф змалку полюбив це мистецтво.

У 1722 р. сім'я переїхала в мальовниче гірське містечко Крейбіц. Роки, проведені тут, були вирішальними у формуванні характеру Глюка. Його зацікавлення музикою лише зростало. В неділю хлопець співав у церковному хорі, і це були найкращі хвилини його життя у Крейбіці.

У 12 років Глюк вступив до єзуїтської колегії м. Коммотау, де, крім вивчення богослов'я та античних мов, займався музикою. Він дуже швидко навчився грати на клавирі, органі та віолончелі. Вчителі бачили надзвичайні здібності учня, тож приділяли йому чимало уваги. Юний Глюк відчував, що музика – це справа всього його життя. Однак батько був проти синового захоплення, вважаючи професію музиканта недостойною, і прагнув, щоб той продовжив сімейну традицію і став лісничим. Тому Глюк, досягнувши юнацького віку, залишив домівку і поїхав у Прагу в надії здобути там музичну освіту. Деякий час юнак заробляв на життя співом і грою на музичних інструментах. У 1731 р. Глюк почав вивчати філософію в Празькому університеті. Тогочасне навчання на філософському факультеті цього закладу мало формально-схоластичний характер і не могло зацікавити художньо обдарованого студента, тож

В том-то и заключалось величие искусства Глюка, что оно было, по существу, человеческим и даже народным в возвышенном смысле слова.

Р. Роллан¹

його головним захопленням залишалася музика. Крістоф удосконалював свої виконавські навички гри на скрипці та віолончелі, часто виступав на різних святах, де звучали народні мелодії, які залишали глибокий слід у його душі. Пізніше ці мотиви він використав у деяких своїх творах.

У Празі юнак під керівництвом відомого чеського композитора та органіста Б. Чорногорського засвоїв основи гармонії та контрапункту. Для молодого музиканта були відкриті загальнокультурні багатства історичного центру чеської нації. Музична атмосфера Праги на той час перебувала під сильним італійським впливом. Тут Глюк уперше почув твори Т. Альбініні, А. Вівальді, А. Лотті, Порти та інших композиторів, відвідував вистави італійської оперної трупи.

Наступними етапами становлення та розвитку музичного обдарування К. В. Глюка стали Відень та Мілан. У столиці Австрії, куди Крістоф прибув у 1735 р., він вступив на службу в капелу графа Ф. Лобковіца. Там юнак зустрівся з композитором А. Кальдара, який дуже вплинув на нього. Не менш важливим виявилось знайомство К. В. Глюка із творами знаменитого віденського придворного поета і музичного драматурга П. Метастазіо, автора класичних зразків оперних лібрето в жанрі серйозної опери – *opera-seria*. Саме на його тексти митець створив свої перші опери.

У Відні К. В. Глюк перебував недовго. Італійський аристократ і меценат А. Мельці, почувши гру та спів Крістофа, запросив його до Мілана, у свій камерний оркестр. Юнак із радістю погодився, адже давно мріяв про Італію – країну великих музичних традицій. Музична атмосфера Мілана відкривала перед Глюком широкі можливості для завершення професійної освіти. У цьому місті він зблизився з талановитим композитором, найвідомішим органістом і диригентом Дж. Саммартіні. За чотири роки (1737–1741) під керівництвом італійського маестро Крістоф засвоїв нові прийоми інструментальної музики, повністю оволодів контрапунктом. Музичну освіту було завершено,

¹ Роллан Р. Глюк // Музыкально-историческое наследие : в 8 вып. / Роллан Р. – М., 1988. – Вып. 3. – С. 178.

але оперним композитором К. В. Глюк став головним чином завдяки своєму вродженому інстинкту й таланту драматурга, а також дару спостережливості, адже за роки життя в Мілані він прослухав дуже багато опер, що й стало підґрунтям для створення творів цього жанру.

Першу оперу К. В. Глюка «Артаксеркс» було поставлено 26 грудня 1741 р. в міланському придворному театрі Реджіо-Дукаль. Після успішної прем'єри композитор почав виконувати замовлення для багатьох італійських оперних сцен. Це був надзвичайно продуктивний період. Одну за одною він написав опери «Деметрій», «Демонфонт», «Тигран», «Софонісба», «Гіпермнестра», «Іполит, або Федра», які принесли визнання досвідченій і вимогливій італійській публіці й засвідчили, що молодий автор цілком оволодів жанром *opera-seria*.

У 1745 р. К. В. Глюк вирушив до Лондона, а вже в січні 1746 р. там відбулася прем'єра його нової опери «Падіння гігантів». Вистава не мала особливого успіху, але її окремі арії дуже сподобалися публіці й були видані одночасно з шістьма сонатами для двох скрипок та цифрованого басу. Це були перші видання творів композитора.

Наступна опера – «Артамена» – теж була холодно сприйнята місцевою публікою. Розчарований композитор змушений був залишити Англію. Однак неприємні відчуття були компенсовані великим враженням від зустрічі з Г. Ф. Генделем – одним із найвидатніших композиторів того часу. Його твори глибоко запали в душу Глюка, навели на серйозні роздуми, викликали цікаві задуми, стали своєрідним творчим орієнтиром.

Перебування в Лондоні не зміцнило слави К. В. Глюка як оперного композитора, але значно сприяло розширенню його художнього світогляду, більш глибокому розумінню природи мистецтва. Глюк зробив висновок, що на публіку магічно діє зрозумілість і простота в музиці. Відтоді він почав більше писати для голосу в природних тонах людських почуттів і пристрастей, уникав ускладнень та труднощів для виконання співаками.

Наприкінці 1746 р. К. В. Глюк приєднався до мандрівної італійської оперної трупи П. Мінготті, яка виступала в різних країнах Європи, поширюючи вплив італійського оперного мистецтва. Подорожуючи, він написав низку опер. Широку відомість і справжній успіх принесли йому «Впізнана Семіраміда», «Суперечка богів», «Еціо». З кожною новою виставою популярність композитора лише зростала.

Після тривалих гастролей К. В. Глюк повернувся до Відня. У вересні 1750 р. сталася подія, яка змінила все його життя: він закохався в юну Маріанну Пергін і одружився з нею, незважаючи

на велику різницю у віці. З того часу Глюк залишав домімку лише для участі в прем'єрах своїх творів в інших містах Європи. Однією з найкращих опер того часу стала «Іссіпілле», поставлена у Празі (1752) на лібрето П. Метастазіо, яка зміцнила славу видатного оперного композитора.

У Відні Глюк мав великий успіх у місцевої аристократії. Його постійно ангажували для організації та участі в домашніх концертах. У 1754 р., завдяки клопотанням впливового мецената і лібретиста, інтенданта імператорських театрів у Відні графа Дж. Дураццо, маестро почав працювати для віденського французького оперного театру.

У 1756 р. в Римі він написав оперу «Антигона». Того ж року повернувся до Відня. Зважаючи на особливу популярність серед австрійських слухачів французької комічної опери, композитор створив такі твори цього жанру, як «Острів Мерліна» (1758), «Виправлений п'яниця» (1760), «Обдурений Каді» (1761) та ін. Найпривабливішими рисами комічних опер Глюка були природність, невимушеність, демократизм музичної мови. Саме ці риси стали передумовами для реформаторської діяльності композитора, який прагнув створити на оперній сцені справжню музичну драму.

Суттєвим моментом у творчій біографії К. В. Глюка мало знайомство в 1761 р. з італійським поетом і драматургом Р. Кальцабіджі. Ідейно-творчі спрямування композитора збіглися з принципами музично-театрального мистецтва, які проголошував Р. Кальцабіджі, тому почалася плідна співпраця. Першою спільною роботою митців стала опера «Орфей та Евридіка», в якій автори оригінально трактували сюжет, зробивши головний акцент на всеперемагаючій силі людського почуття. Орфея представлено людиною, що має потужну творчу силу емоцій, якій не можуть протистояти навіть сили пекла. Своєю музикальністю опера перебільшила все, що було створено до Глюка у XVIII ст. в жанрі *opera-seria*. Після прем'єри люди запевняли, що ніколи ще музика не вражала їх так глибоко. За романтичною схвильованістю та пристрастністю виявлення почуттів прониклива музика «Орфея» вийшла далеко за рамки своєї епохи. У цій опері відбулося органічне злиття музики й тексту, що було головною метою композитора, адже основною нормою композиторської творчості він вважав підкорення музики вимогам сценічної драматургії. Прем'єра відбулася 5 жовтня 1762 р. Ця дата в історії європейського музичного театру відкрила нову сторінку. «Орфеєм» митець започаткував реформу оперного театру XVIII ст.

Перші роки після «Орфея» для композитора були сповнені напруженою роботою. Театральне

життя центрів Європи постійно вимагало нових оперних постановок. К. В. Глюку доводилося писати музику на замовлення – на лібрето, які йому не подобалися, адже принципи їх написання не збігалися з його творчими переконаннями. В той же час з'явилися такі значні твори, як «Тріумф Клеїї» (1763), «Пілігрими з Мекки» (1764), «Телемак» (1765), балет «Семіраміда» (1765) та ін.

Велика популярність і авторитет зробили К. В. Глюка справжньою зіркою австрійської столиці. Незважаючи на те, що в березні 1764 р. композитор пішов з посади капельмейстера імператорських театрів, він продовжував отримувати замовлення віденського двору, хоча формально не був на придворній службі до 1774 р., коли йому надали звання «дійсного імператорського і королівського придворного композитора».

Для подальшого проведення оперної реформи митцю бракувало лібрето зі справжнім драматичним сюжетом. Такий сюжет з'явився у 1767 р., коли Р. Кальцабіджі написав текст лібрето за трагедією Еврипіда «Альцеста». Працюючи над оперою, Глюк зробив рішучий крок на шляху перетворення італійської оперної вистави. Те, що було лише намічено в «Орфеї», в новому творі набуло остаточного втілення. Традиційні рамки умовної видовищної вистави зникли повністю; музично-драматичний розвиток опери був повністю підпорядкований розкриттю основної ідеї твору. Центральний конфлікт, що виходив за межі особистих переживань, набув риси епічної величі та розмаху. Монументальні хорові сцени, в яких народ виступає як активна дійова особа, надали опері характер справжньої античної трагедії. Головною темою твору була самопожертва заради великого почуття. Саме ця тема об'єднала між собою чотири найкращі опери Глюка – «Орфея», «Альцесту», «Іфігенію в Авліді» та «Іфігенію в Тавриді». Тема, в якій закладено колосальний героїко-трагічний потенціал, дала безсмертя цим творам, автору – імпульс, що пробудив багатющу творчу музичну фантазію, а глядачеві – гостре відчуття реальності того, що відбувається на сцені.

«Альцеста», прем'єра якої відбулася в 1767 р. у Відні, стала новим і надзвичайно послідовним етапом реформи К. В. Глюка. Основні положення перетворень, які знайшли геніальне творче втілення в цьому творі, автор теоретично виклав у знаменитому листі до герцога Тосканського. В цьому маніфесті нового напрямку в музичному театрі митець зазначив, що простота і правдивість є великими принципами прекрасного в усіх творах мистецтва.

На перших виставах «Альцести» новаторський задум К. В. Глюка для віденської аристократичної публіки був незрозумілим. У той же час

композитора-реформатора підтримували французькі просвітителі-енциклопедисти Д. Дідро, Ж. Ж. Руссо, Ж. Д'Аламбер, М. Грімм, які вже давно вели дискусію про необхідність змін у сфері музичного театру. Неприродність і манірність виконання, що панували на придворній сцені, викликали особливо саркастичні випадки з боку Ж. Ж. Руссо, адже він був не тільки видатним мислителем, а й талановитим музикантом, котрий зробив свій внесок в оновлення оперного театру. Це збіглося з думками К. В. Глюка щодо оновленої опери. Тому в 1773 р. композитор вирушив до Парижа – центру суспільно-політичної та художньо-естетичної думки того часу, де його творчі переконання всіляко підтримали. Через півроку, 19 квітня 1774 р., на сцені Королівської академії музики (у майбутньому – театр «Гранд-Опера») було поставлено оперу «Іфігенія в Авліді». В основу її лібрето покладено трагедію Ж. Расіна, в якій тема громадянської героїки розкривається на широкому тлі подій, з великою увагою до ліричного аспекту драми. Натхненна музика опери в класично досконалій формі розкриває основну драматичну колізію твору. Увертюра до «Іфігенії в Авліді» стала одним із найпопулярніших симфонічних творів Глюка. Виконання опери увінчалось тріумфальним успіхом, стало справжньою подією у столиці Франції.

Слідом за нею з великим успіхом пройшли прем'єри опер «Орфей та Евридіка» й «Альцеста» у французькій редакції. Творчість віденського маестро опинилася в центрі уваги широких кіл Франції. Кожна нова постановка опер композитора-реформатора викликала бурхливе обговорення серед французьких інтелектуалів, підсилювала протиставлення між прибічниками придворного мистецтва та мистецтва демократичного. Відчуваючи подих часу, Глюк зумів відповісти на ці запити своїм мистецтвом – емоційно-виразним і природним, безпосередньо зверненим до сердець слухачів, яке мало прийти на зміну досконалому, але аристократично холодному оперному ідеалу, що панував у попередню епоху. Тріумфальний успіх нових творів митця – опер «Арміда» (1777) та «Іфігенія в Тавриді» (1779) – поклав край дискусіям.

Прем'єра останньої опери композитора – «Іфігенія в Тавриді» – відбулася 18 травня 1779 р. У цьому творі було підсумовано все, що митець накопичував довгі роки, відточуючи своє музично-драматичне мистецтво. Йому вдалося створити досконалу музичну трагедію в дусі своїх новаторських принципів. Успіх опери був грандіозним і вінчав реформу оперної вистави. Глюк остаточно побудував фундамент для нової оперної драматургії.

Постановка «Іфігенії в Тавриді» потребувала від 65-річного композитора великих душевних

і фізичних сил. До того ж його морально виснажила боротьба за втілення музичної реформи. Та Глюк на цьому не зупинився і взявся за постановку нової опери – «Луна і Нарцис». Під час однієї з репетицій у нього стався інсульт. Митець мужньо подолав недуг і довів справу до кінця – прем'єра відбулась у вересні 1779 р. А в жовтні композитор разом із дружиною залишив Париж.

Останні роки життя К. В. Глюк провів у Відні. У маестро вже не було сил втілювати в життя свої творчі задуми. До того ж дружина не дозволяла йому працювати, боячись повторного інсульту, що таки стався в 1781 р. Незважаючи на це, Глюк намагався бути активним. Він зустрічався з музикантами, займався композицією. У 1780-і рр. знову (перші пісні було створено у 1770-і рр.) звернувся до творчості свого улюбленого поета Ф. Клопштока, внаслідок чого в 1785 р. вийшла збірка вокальних творів на його вірші та оди. Композитор також задумав створити німецьку героїчну оперу на текст Ф. Клопштока «Битва Германа». Але цим планам не судилося здійснитись.

Останній твір К. В. Глюка – «De profundis», написаний для хору та оркестру, з'явився в 1780-і рр., але вперше був виконаний у день похорону автора – 15 листопада 1787 р. Знаного композитора поховали спочатку на церковному цвинтарі передмістя Матцлайндорф, потім прах перенесли на Віденське міське кладовище.

Ще за життя К. В. Глюка у фойє Королівської академії музики було встановлено його бюст роботи Ж.-А. Гудона, а через 70 років, у 1848-му, – пам'ятник у Мюнхені. Протягом життя маестро був удостоєний багатьох високих звань і нагород. У 1756 р., коли папа Бенедикт XIV надав йому титул рицаря й зробив кавалером ордена «Золо-

тої шпори», він почав підписуватися «Кавалер Глюк». Відтоді це звання так і закріпилося за композитором.

Проте найбільшою посмертною нагородою К. В. Глюка стало поцінування його заслуг митцями прийдешніх поколінь. Його творчі досягнення підготували ґрунт для виникнення класичної австро-німецької опери, початок якої було покладено музичними творами В. А. Моцарта. Музика Глюка надзвичайно сильно вплинула на творчість композиторів нової епохи, зокрема Л. ван Бетховена, Г. Берліоза, Р. Вагнера, Р. Шумана, Ф. Ліста. Здійснення австро-німецьким композитором реформи італійської та французької опери було зумовлено не лише особливостями його життєвого шляху, а й насамперед станом оперного мистецтва у другій половині XVIII ст. Оскільки на той час не було німецького музичного театру, композитор мав змогу втілити свої новаторські задуми тільки в руслі італійських або французьких оперних традицій. Та, здійснюючи реформу італійського та французького оперного театру, К. В. Глюк завжди залишався національно мислячим митцем. У той же час його мистецтво по-справжньому європейське.

Яскравою етичною спрямованістю, гуманізмом реформаторська музична спадщина Глюка стала близькою слухачам кількох століть, постійно пробуджувала інтерес композиторів, поетів і художників різних епох. Митець підкреслював, що прагнув створювати таку музику, яка б якомога довше не застарівала. А видатний французький письменник і музикознавець Р. Роллан зазначав, що творчість К. В. Глюка – «высшая свобода духа, выносящая его за пределы того века и страны, в которых она возникает, делает его принадлежностью всех веков и всех стран»¹.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про К. В. Глюка

Рыцарев С. А. Кристоф Виллибальд Глюк : монографія / С. А. Рыцарев. – М. : Музыка, 1987. – 182 с. : нот. ил.

Роллан Р. Глюк / Р. Роллан // Музыкально-историческое наследие : в 8 вып. / Р. Роллан. – М., 1988. – Вып. 3 : Музыканты прошлых дней. Музыкальное путешествие в страну прошлого. – С. 173–206.

Соллертинский И. И. Кристоф-Виллибальд Глюк / И. И. Соллертинский // Музыкально-исторические этюды / И. И. Соллертинский ; вступ. ст. Д. Д. Шостаковича. – М., 1956. – С. 11–47.

Белецкий И. Кристоф Виллибальд Глюк, 1714–1787 : кн. для юношества / И. Белецкий. – Ленинград : Музыка, Ленингр. отд-ние, 1971. – 103 с. : ил.

Конен В. Глюк и музыка будущего / В. Конен // Этюды о зарубежной музыке / В. Конен. – М., 1975. – С. 138–153.

Ливанова Т. Н. Западноевропейская музыка XVII–XVIII веков в ряду искусств : исследование / Т. Н. Ливанова. – М. : Музыка, 1977. – 527 с. : ил. – Об оперной реформе К. В. Глюка : с. 109–123.

Серов А. Н. Статьи о музыке : в 7 вып. / А. Н. Серов. – М. : Музыка, 1984. – Вып. 1 : (1847–1853). – 413 с. – (Русская классическая музыкальная критика). – О К. В. Глюке : с. 108–109, 112–117, 369–371.

Кристоф Виллибальд Глюк // Оперные либретто : крат. излож. содерж. опер. Т. 2 : Зарубежная опера / ред.-сост.: М. Д. Сабина, Г. М. Цыпин. – 3-е изд., испр. – М., 1979. – С. 191–197.

Глюк Кристоф Виллибальд (2.VII.1714 – 15.XI.1787) // Музыкальная энциклопедия / гл. ред. Ю. В. Келдыш. – М., 1973. – Т. 1. – С. 1018–1023.

Глюк Кристоф Виллибальд (2.VII.1714 – 15.XI.1787) // Українська Радянська Енциклопедія : [у 12 т.] / редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. – 2-ге вид. – К., 1979. – Т. 3. – С. 68.

Ілюстрації

Кристоф Виллибальд Глюк : фот. картини Ж. С. Дюплеси ; Кристоф Виллибальд Глюк : фот. картини Э. Обри (1772) ; Бюст К. В. Глюка работы Ж.-А. Гудона (ок. 1777 г.) // Белецкий И. Кристоф Виллибальд Глюк, 1714–1787 : кн. для юношества. – Ленинград, 1971. – С. 44, 70, 88.

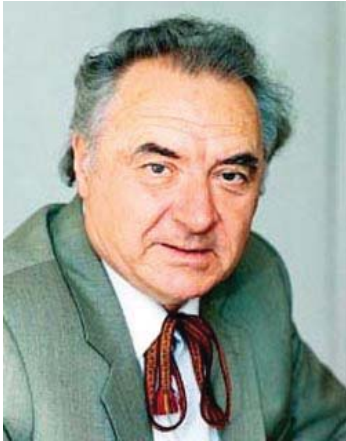
Підготовлено С. Савченко

¹ Роллан Р. Глюк // Музыкально-историческое наследие : в 8 вып. / Роллан Р. – М., 1988. – Вып. 3. – С. 202.

12 липня

Майстер художнього слова

До 75-річчя від дня народження *А. Паламаренка* (1939)

Мистецтво художнього слова – архіскладна справа, яка вимагає від виконавця, крім драматичного хисту, ще й уміння тримати аудиторію силою психологічного впливу.

*А. Паламаренко*¹

Народний артист України, Герой України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка *Анатолій Несторович Паламаренко* – широковідомий та улюблений народом митець. Композиції, фрагменти, твори класиків української літератури, сучасних письменників та поетів, гострі й дотепні сатиричні, гумористичні оповідання часто звучать зі сцени в його виконанні.

Народився *А. Паламаренко* у селищі *Макарів*, що на Київщині. Його батьки – *Єлизавета Оксентівна* та *Нестор Тимофійович* – були колгоспниками. В одному зі своїх інтерв'ю *Анатолій Несторович* згадував: «У селі *Макарові* на Київщині, де я народився, природа напрочуд чарівна. Ще й досі в моїй уяві постають незабутні горобині ночі, перші несміливі краплини дощу, що заставляли нас, хлопчаків, десь у полі. Тоді ми залишали худобу, яку пасли, і галасливою юрбою ховалися під дерева. Мені в дитинстві довелося пасти коні, воли, вівці, телята. Гнав худобу на росу і милувався вранішніми краєвидами. Водночас з дитячих років відчув на собі, що таке репані босі ноги, підрізані пальці, задубілі від холоду руки, втома після трудового дня»².

Під час війни старший брат *Анатолія* загинув на фронті, батька за допомогу партизанам вивезли до концтабору *Бухенвальд*, а старшу сестру забрали на підневільну працю до Німеччини.

Шлях у велике мистецтво для *А. Паламаренка* розпочався ще зі школи. Маленький То-

лик любив читати вірші, гуморески, дуже вміло копіював однокласників, учителів, знайомих. Починаючи з восьми років постійно виступав на шкільних концертах. Тож після закінчення десятирічки вирішив стати артистом. За вступ *А. Паламаренка* до Київського театрального інституту ім. *І. Карпенка-Карого* приймальна комісія проголосувала одностайно. Юнак із захопленням вивчав ази акторської майстерності. Та найбільше йому подобалися заняття зі сценічної мови. *Анатолію* дуже пощастило на хороших педагогів, від яких він переймав знання і досвід акторської професії. Із великою любов'ю та шаную він згадує своїх наставників – *В. Неллі*, *М. Писаря*, *О. Крижевського*.

Ще студентом *А. Паламаренко* з успіхом зіграв на сцені учбового театру інституту драматичну роль *Акіма* у виставі «*Влада темряви*» *Л. Толстого*, комедійну роль пана *де Пурсоньяка* в однойменній комедії *Ж. Мольєра* та свата в «*Назарі Стодолі*» *Т. Шевченка*. Після закінчення інституту *Анатолій Несторович* дістав призначення на роботу до *Хмельницького обласного драматичного театру* ім. *Г. І. Петровського*. Пропрацювавши там рік, повернувся до Києва. Велика любов до мистецтва художнього слова взяла верх над відданістю театру – артист прийшов до Київської (нині Національної) філармонії з проханням заручувати його читцем.

Особливо старанно *А. Паламаренко* готував свою першу програмну композицію за повістю *М. Коцюбинського* «*Fata morgana*». А далі було неперевершене виконання фрагмента зі знаменитої повісті *І. Нечуя-Левицького* «*Кайдашева сім'я*».

¹ Цит. за публ.: *Маліченко М.* Магія живого слова // *Культура і життя*. – 2004. – 22 верес. – С. 4.

² Цит. за вид.: *Читає Анатолій Паламаренко* : з репертуару артиста / упоряд. *С. Рудик*. – К., 1975. – С. 3.

Завжди з незмінним успіхом артист читає гуморески О. Вишні, С. Олійника, О. Ковіньки, П. Глазового та інших авторів цього жанру, використовуючи при цьому найрізноманітніші засоби сценічної виразності. Велике місце в його репертуарі займають роботи за творами О. Довженка («Зачарована Десна», «Хата», «Мати»), М. Гоголя («Тарас Бульба»), Ч. Айтматова («Прощай, Гульсарі»). Причому він не просто читає текст, а грає як драматичний актор. Кожний персонаж у Анатолія Несторовича говорить притаманним лише йому голосом, інтонацією з відповідним емоціонально-психологічним забарвленням і звуковою палітрою, для кожного він знаходить відповідні жест, міміку тощо.

Особливе місце в репертуарі артиста займає Шевченкіана, над якою він працює все своє життя. Ще в 1962 р. на Українському республіканському конкурсі артистів-читців за виконання творів Великого Кобзаря А. Паламаренко був удостоєний звання лауреата.

Після перемоги на конкурсі Анатолій Несторович задумав створити свою Шевченкіану. Першою програмою цього циклу стала літературна композиція «Дума Кобзарєва» – за прозовими творами, листами і документами поета. Артист розповідав: «Цим концертом-монологом я відкрив слухачам України (і не тільки їм) своє розуміння й бачення творів геніального Т. Шевченка. Мушу сказати, що до Великого Кобзаря я іду усе своє життя. І кожного року до дня народження Поета готую нову програму...»¹.

Як відомо, Шевченкова поезія дуже музичальна. Добре розуміючи це, А. Паламаренко підготував програму за поемою «Сон» із Національним симфонічним оркестром України, «Думу Кобзарєву» – з Національною капелою бандуристів України. Справжньою мистецькою подією в культурному житті столиці України стала монументальна програма «Гайдамаки» за участі Державного симфонічного оркестру України, Державної чоловічої хорової капели України ім. Л. Ревуцького, дитячого хору Національної радіокомпанії України. Реалізувати цей задум митцю допомогли постановники – народні артисти України В. Лукашев (режисер) та І. Гамкало (диригент і музичний керівник). Ця програма мала величезний успіх. Тож цілком заслужено А. Паламаренко був удостоєний високих звань – лауреата Національної премії України

імені Тараса Шевченка (1993) та Героя України (2009).

Схвальні оцінки слухачів і преси викликала дуже вдала робота над гуморескою О. Вишні «Ярмарок» у співпраці з Національним оркестром народних інструментів України під орудою народного артиста України В. Гуцала. Перед слухачами постали надзвичайно яскраві картинки українського ярмарку з галереєю характерних персонажів, талановито змальованих митцем.

Глибоке враження справляє й остання велика робота читця – поетично-музична концерт-вистава за поемою Б. Олійника «Трубить Трубіж» за участі Державного естрадно-симфонічного оркестру України (постановники – І. Гамкало та В. Лукашев).

За роки своєї творчої діяльності А. Паламаренко дав сотні концертів. Його радо вітали в найпрестижніших концертних залах і в сільських клубах, на польових станах і в заводських та фабричних цехах, у робітничих гуртожитках. Артист брав активну участь у Декадах та Днях української літератури і мистецтв у республіках колишнього Союзу, демонстрував своє мистецтво за кордоном.

Нині Анатолій Несторович викладає сценічне слово в кількох вищих навчальних закладах, зокрема Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського. Він вчить студентів-вокалістів володіти словом і думати не тільки про мелодійний малюнок, а й про зміст виконуваного твору, дбати про дикцію.

Мистецтво А. Паламаренка народжене з любові – до людей, до рідної землі. Він відчуває найтонші нюанси у пташиному співі й повіях вітру, у шумовинні гаїв і дзюрчанні дзвінкого струмка. Тож і в художньому слові Т. Шевченка чи О. Довженка, І. Нечуя-Левицького чи М. Гоголя артист вловлює такі симфонії природи, такі барви життя, яких пересічний читач може й не помітити. Анатолій Несторович відчуває і слово, і його зміст глибше, колоритніше. І в цьому, мабуть, теж таїна його як митця. Поєднана, звичайно ж, зі здатністю відтворити, передати все те, що чує, бачить, відчуває у слові, тексті так, щоб слухачі стали співучасниками, навіть співтворцями його мистецького дійства, відключилися від усього навколишнього світу й перемістилися в царину зображуваного актором буття.

¹Цит. за публ.: Маліченко М. Магія живого слова // Культура і життя. – 2004. – 22 верес. – С. 4.

А. Паламаренко – яскрава творча індивідуальність, яка вміє прихилити до себе такі ж потужні особистості з інших галузей мистецтва. І в союзі творчих талантів народжуються справж-

ні мистецькі шедеври, що чарують людей музикою, співом, а найбільше – Словом, котре – як квітка і як криця, як цілющий бальзам і як спопеляюча блискавка.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про А. Паламаренка

Читає Анатолій Паламаренко : з репертуару артиста / упоряд. С. Рудик. – К. : Мистецтво, 1975. – 87 с. – (Бібліотечка художньої самодіяльності ; № 12).

Паламаренко А. Анатолій Паламаренко: «Де можуть стати ногами, там у мене і театр» : нар. артист України розповів «Україні молодій» про цензуру, секрет вивчення проз. текстів та чому нізашо не піде в політику / Анатолій Паламаренко ; записала Л. Кушнір // Україна молода. – 2009. – 7 серп. – С. 18–19.

Паламаренко А. Дивна магія слова / Анатолій Паламаренко // Дніпро. – 2011. – № 12. – С. 110–114.

Паламаренко А. «За мою пристрасть до гумору мене називали Остапом Вишнею» : інтерв'ю з актором, нар. артистом України, лауреатом Нац. премії України ім. Т. Г. Шевченка / Анатолій Паламаренко ; розмову вів С. Панкратьєв // Правда України. – 2006. – 17–23 авг. – С. 12.

Паламаренко А. Майстер Слова : [інтерв'ю] / А. Паламаренко ; спілкувалася С. Соколова // Культура і життя. – 2013. – 11 жовт. – С. 7.

Паламаренко А. Один у «Слові» – воїн / Анатолій Паламаренко ; розмову вела К. Константинова // Дзеркало тижня. – 2009. – 27 черв. – 3 лип. – С. 11.

Паламаренко А. Слово і слава Паламаренка : розмова з нар. артистом України / Анатолій Паламаренко ; вів О. Вер-

тіль // Уряд. кур'єр. – 2010. – 16 січ. – С. 6. – (Суботні зустрічі).

Біленко В. Воїстину народний митець : [про А. Паламаренка] / Володимир Біленко // Сіл. вісті. – 2009. – 10 лип. – С. 1, 2. – (Слава України).

Маліченко М. Анатолій Паламаренко / Микола Маліченко // Культура і життя. – 2003. – 10 верес. – С. 3.

Маліченко М. Магія живого слова / Микола Маліченко // Культура і життя. – 2004. – 22 верес. – С. 4.

Паламаренко Анатолій Несторович (12.VII.1939, смт. Макарів Київ. обл.) // Митці України : енциклопед. довід. / упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза ; за ред. А. В. Кудрицького. – К., 1992. – С. 443. – ISBN 5-88500-042-5.

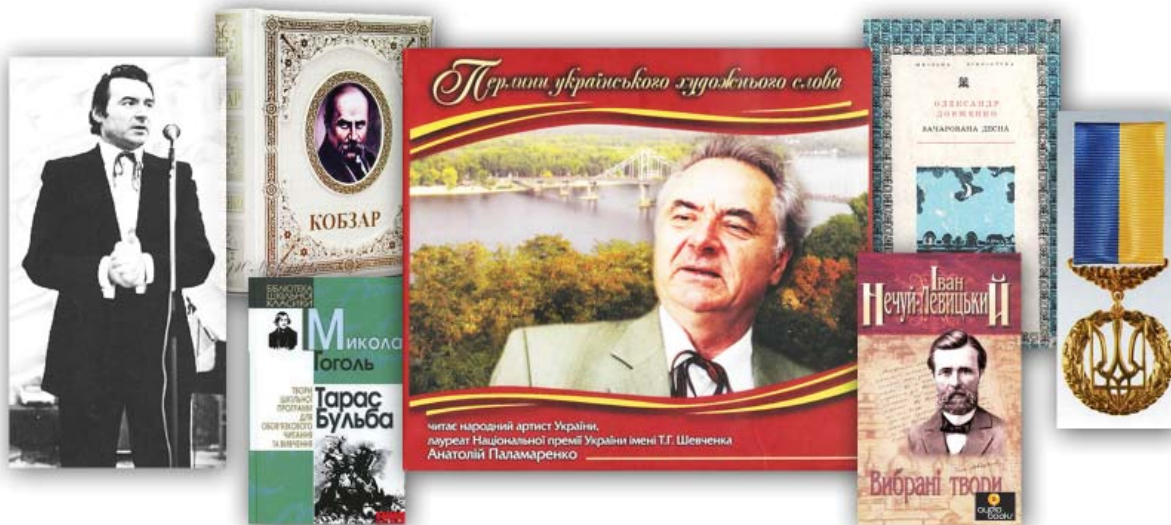
Паламаренко Анатолій Несторович (н. 12.VII.1939, смт Макарів Київ. обл.) // Українська Радянська Енциклопедія : [у 12 т.] / редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. – 2-е вид. – К., 1983. – Т. 8. – С. 132.

Ілюстрації

[А. Н. Паламаренко : фотографія] // Дніпро. – 2011. – № 12. – С. 110.

[А. Н. Паламаренко : фотографія] // Культура і життя. – 2013. – 11 жовт. – С. 7.

Підготовлено О. Галгановою

28 липня

Користь, честь і слава

До 180-річчя від дня заснування Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1834)

Вітчизняну історію, розвиток вищої освіти та науки XIX – початку XXI ст. неможливо уявити без Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За свою 180-річну історію він пройшов довгий та складний шлях, зробивши неоціненний внесок у розвиток вищої освіти, науки та культури України. У цьому легендарному навчальному закладі відбувалося становлення фундаментальних наукових ідей, шкіл, напрямів, що здобули визнання у вітчизняній та світовій науці. Університет пережив періоди піднесення і занепаду, світлі та важкі часи. Незважаючи на всі випробування, він завжди залишався храмом освіти, науки, культури, осередком нових суспільних рухів, зразком громадянської мужності, центром опозиції до несправедливості та насильства. Його вихованці розбудовували економіку, здійснювали революції, формували духовність нації, відстоювали загальнолюдські цінності.

Нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка, головний національний осередок вищої освіти і прогресивної наукової думки в Україні, продовжує та розвиває свої кращі традиції, що склалися протягом багатьох років.

Питання створення в Києві університету громадськість міста порушувала впродовж тривалого часу. Однак Російська імперія не була зацікавлена в поступі вищої освіти на українських землях, тому розв'язання цього питання постійно відкладалося.

До нього повернулися тільки в 1833 р., коли імператором Миколою I було видано наказ про заснування Імператорського Університету Св. Володимира на базі перенесеного до Києва польського Кременецького ліцею (був закритий після польського повстання, в якому брали участь студенти).

28 липня (15 за ст. ст., у день Св. Володимира Великого) 1834 р. в Києві відбулося урочисте відкриття університету. Заняття в ньому розпоча-

лися 9 вересня. Спочатку в університеті був лише один факультет – філософський з історико-філологічним та фізико-математичним відділеннями. Наступного року було утворено юридичний факультет, а в 1841-му – медичний. Першим ректором закладу став видатний учений-енциклопедист, професор ботаніки, фольклорист, історик, нащадок козацького роду М. Максимович. Одночасно він обіймав посаду декана історико-філологічного відділення.

Засновуючи університет, російський уряд дбав про те, щоб перетворити його на форпост самодержавства. Проте вже в 1837 р. в університеті було викрито осередок «Співдружності польського народу», що готував польське повстання. Цар жорстоко покарав польських студентів, а університет закрили на один рік, звільнивши або відправивши на пенсію професорів.

Заняття поновили у вересні 1839-го. Але за час перерви навчальний заклад втратив половину своїх викладачів. Розпочинати діяльність довелося у надзвичайно складних умовах. В університеті панувала важка атмосфера миколаївського режиму: і студенти, і викладачі перебували під постійним наглядом.

До 1842 р. Київський університет не мав власного приміщення і розміщувався в кількох приватних будинках. Конкурс на проект будівлі закладу виграв професор архітектури Петербурзької Академії мистецтв В. Беретті. В 1835 р. він спроектував головний корпус університету в стилі російського класицизму. Будівництво тривало протягом 1837–1842 рр.

Колір будівлі змінювався кілька разів, але здебільшого (як і нині) споруду було пофарбовано у червоний, колони ж, частково, в чорний, що повторювало кольори стрічки ордена Св. Володимира Великого, іменем якого названо університет. На орденській стрічці був напис «Польза, честь и слава». Саме ці слова стали девізом одного з найбільших і найкращих навчальних закладів України.

Поруч із новим приміщенням професор Е. Траутфеттер заклав ботанічний сад (1839), який і досі є одним з головних осередків розвитку ботанічної науки в Україні. В 1849 р. за проектом архітектора Лауфера було завершено споруджен-

ня оранжереї на сім відділень та двоповерхового корпусу, збудованого в стилі класицизму і призначеного для розміщення лабораторій, гербарію, аудиторій тощо.

Отримання університетом власного приміщення та прийняття в 1842 р. нового статуту дало змогу суттєво розбудувати кафедральну систему, збільшивши кількість кафедр з 20 до 37.

Київський університет міцнів і розвивався. Він став не тільки значним науковим центром, а й одним з осередків передової громадсько-політичної думки та революційно-визвольної боротьби в Україні. В його стінах народжувалися прогресивні ідеї, базовані на кращих зразках світової гуманістичної думки. У 1845–1847 рр. в університеті розгорнуло свою діяльність Кирило-Мефодіївське товариство, члени якого вперше піднесли українське питання не лише в культурно-просвітницькій, а й у політичній площині. Видатний мислитель М. Костомаров, який очолював кафедру російської історії, був засновником братства і автором його програмних творів.

Ідейним натхненником кирило-мефодіївців був геніальний український поет Т. Шевченко, котрий наприкінці травня 1845 р., після закінчення Академії мистецтв у Петербурзі, приїхав до Києва. Він став співробітником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, що складалася переважно з професорів університету. Тарас Григорович був добре знайомий з професорами закладу – М. Максимовичем, О. Селіним, М. Костомаровим, М. Іванишевим. У цей період серед студентів та викладачів набули поширення рукописи його ненадрукованих волелюбних творів: «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Розрита могила», «Великий льох», «Холодний яр», «Заповіт» та ін. У 1847 р. Т. Шевченко виграв конкурс на заміщення вакантної посади вчителя малювання в університеті. Проте попрацювати не довелося: у квітні 1847 р. за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві його заарештували і відправили до Петербурга. Пізніше, перебуваючи на засланні, Тарас Григорович змалював деякі епізоди з життя Київського університету в повісті «Близнець», де створив позитивний образ студента-медика Саватія Сокири.

Із великим сумом сприйняло прогресивне студентство університету звістку про передчасну смерть поета. Коли труну з тілом Кобзаря перевозили до Канева, студентська молодь зустрічала процесію і взяла участь у жалобній маніфестації, що відбулася в Києві 19 травня 1861 р. Студенти М. Лисенко, М. Старицький, Т. Рильський, П. Житецький, М. Малашенко, П. Вишневський і М. Ковалевський супроводжували труну до Канева, а під час поховання на Чернечій горі виголосили промови.

Студенти також брали активну участь у відзначенні шевченківських роковин, що нерідко супроводжувалися політичними демонстраціями та страйками. Особливо бурхливі події відбулися в лютому 1914 р. з нагоди 100-річчя від дня народження поета, коли вони разом з робітниками київського Південноросійського заводу влаштували політичні демонстрації.

У березні 1939 р. з нагоди 125-річчя від дня народження Т. Шевченка університету було присвоєно його ім'я, а навпроти головного корпусу відкрито пам'ятник Кобзарю.

Починаючи з 1860-х рр., після проведення ліберальних реформ, Київський університет перетворився на великий науково-освітній центр загальноєвропейського значення. Його викладачі та студенти, крім повсякденної роботи на кафедрах, організовували і брали участь у низці всесвітньо відомих наукових товариств: дослідників природи, фізико-математичного, хімічного, хірургічного, історичного імені Нестора-літописця та ін.

Освітній процес в університеті було порушено з початком Першої світової війни, коли багато студентів опинились у діючій армії, десятки професорів-німців, безпідставно звинувачених у шпигунстві, було звільнено з роботи, медичні клініки перетворилися на шпиталі. Частина університетського майна було евакуйовано. Тільки восени 1916 р. університет повернувся до Києва, і навчальний процес продовжився. Однак невдовзі розпочалися революційні події.

Коли в Україні було здійснено спроби створити власну державу, багато викладачів та студентів університету взяли активну участь у державотворчих процесах та боротьбі за самостійність. Найгероїчнішою сторінкою цієї бо-

ротьби став бій з більшовицькими частинами під Крутами в 1918 р., в якому стали на захист Української республіки і віддали свої життя й студенти університету.

Після встановлення в Україні радянської влади (1919) Київський університет (як й інші українські університети) було розформовано (1920). На базі медичного факультету організовано медичний інститут, юридичний факультет передали Інституту народного господарства; з історико-філологічного, фізико-математично-природничого факультетів, а також Київського учительського інституту та Київських вищих жіночих курсів створено Вищий інститут народної освіти ім. М. Драгоманова (з 1926 р. – Київський інститут народної освіти).

У наступний період відсутність класичної університетської освіти призвело до падіння загального рівня вищої освіти в Україні, зменшення кількості наукових і професорсько-викладацьких кадрів, втрати університетських освітніх і наукових традицій. З огляду на це, восени 1933 р. роботу українських університетів, серед них Київського, було поновлено.

Наприкінці 1930-х рр. Київський університет вже був одним із найбільших навчальних закладів країни і посідав третє місце серед радянських університетів. Високому рівню науково-педагогічної роботи сприяли добре обладнані лабораторії, кабінети, музеї, бібліотека. У 1939 р. закладу було передано Канівський біогеографічний заповідник, який став науково-експериментальною та навчальною базою для природничих факультетів. Також при університеті існував Науково-дослідний інститут біології.

У цей період, незважаючи на переслідування та широкомасштабні репресії викладачів і студентів, в університеті було підготовлено близько 10 тис. фахівців, що сприяло зростанню наукового та освітнього потенціалу країни.

Тяжким випробуванням для університету стала Велика Вітчизняна війна. Сотні студентів та викладачів пішли захищати Батьківщину. Частина викладачів евакуювали до Кзил-Орди (Казахстан), де було налагоджено навчальний процес разом з колегами із Харківського державного університету у складі Об'єднаного українського державного університету. В окупованому Києві німці намагалися відновити роботу вишу, проте невдовзі закрили його, багатьох викладачів репресували, студентів відправили на примусові роботи до Німеччини. Окупанти пограбували університетську бібліотеку, музейні колекції, лабораторне обладнання. Під час боїв за визволення Києва у жовтні–листопаді 1943 р. головний,

червоний, корпус університету було частково зруйновано.

Після звільнення столиці України в січні 1944 р. університет відновив свою діяльність, у ньому було відкрито нові факультети, реорганізовано створені раніше. Так, розпочав свою діяльність економічний факультет, який до початку 1990-х рр. залишався єдиним в Україні з підготовки викладачів політичної економії. Водночас геолого-географічний факультет поділили на геологічний та географічний. У 1945 р. при університеті було створено Науково-дослідний інститут фізіології тварин. На той час це був єдиний інститут фізіології в Україні.

У 1946 р. в університеті нараховувалося понад 3 800 студентів і 357 професорів та викладачів.

У повоєнні десятиліття університету вдалося не тільки відновити втрачений потенціал, а й значно посилити його. Після відбудови народного господарства почала стрімко розвиватися наука. Завдяки розвитку фізики в епоху науково-технічної революції безперервно виникали сучасні прикладні напрями, які швидко ставали новими галузями техніки. Те, що донедавна вважалося галуззю фундаментальної науки, перетворювалося на галузь промисловості. Фахівців широкого профілю з фізичної, твердотільної і кріогенної мікроелектроніки, квантової і медичної радіофізики, автоматизації наукових досліджень почав готувати радіофізичний факультет.

Наприкінці 1960-х рр. остаточно сформувалася кібернетика як наука фізико-математичного профілю, але з власним предметом дослідження – так званими кібернетичними системами. Київ у ті часи став центром кібернетики в СРСР. Значну роль у цьому відіграв Київський університет, в якому в 1957 р. було створено кафедру обчислювальної математики, потім – кафедри теоретичної кібернетики, економічної кібернетики та ін., на базі яких у 1969 р. у виші було відкрито факультет кібернетики.

У цей період у Київському університеті знаходять свій розвиток традиції боротьби за демократичні цінності, захист прав українців на свою мову й культуру. Це спричинило чергову хвилю репресій. В Україні особливого розголосу набула боротьба з «буржуазним націоналізмом». Студентів та викладачів університету, які сміливо висловлювали свої ідеї, виключали з університету та звільняли з роботи. Однак це не зупиняло молодих патріотів, які збиралися біля пам'ятника Кобзареві, читали вірші, співали «Заповіт», вкотре доводячи, що Київський університет був і залишається університетом

студентського братства, справжньою академією вільнодумства.

Нові відповідальні завдання перед Київським університетом постали в роки розбудови незалежної Української держави. Вони були пов'язані з необхідністю вдосконалення системи підготовки та перепідготовки спеціалістів. Визначальною рисою процесу реформування вищої освіти стала зміна її основних акцентів – спрямування на формування нової генерації фахівців з глибокими фундаментальними й спеціальними знаннями, які могли б забезпечити соціально-економічний розвиток молодій державі. Згідно із Законом України «Про освіту», одним із важливих кроків у реформуванні навчального процесу став перехід на ступеневу підготовку фахівців з вищою освітою – бакалаврів, спеціалістів, магістрів.

Водночас із навчально-виховним процесом однією з основних сфер діяльності університету традиційно стала науково-дослідна робота. Серед природничих наук домінують математика, кібернетика, хімія, фізика; з-поміж гуманітарних – історія, філологія, філософія, правознавство. У тісній співпраці з НАН України і майже десятком міністерств та державних комітетів університетські вчені проводять фундаментальні наукові дослідження, результати яких успішно застосовуються у різних галузях народного господарства. Ці наукові відкриття, численні праці та розвідки є могутнім чинником у підготовці молоді генерації національної науки, конкурентоспроможної в умовах глобалізованого світу.

Сьогодні Київський національний університет імені Тараса Шевченка – це багатопрофільний навчальний заклад із великим вибором програм у найрізноманітніших галузях знань. Він об'єднує 7 навчальних інститутів (Військовий інститут, Інститут високих технологій, Інститут журналістики, Інститут міжнародних відносин, Інститут філології, Інститут післядипломної освіти, а також навчально-науковий центр «Інститут біології») та 16 факультетів (географічний, геологічний, економічний, історичний, інформаційних технологій, кібернетики, механіко-математичний, відділення довузівської підготовки, психології, соціології, радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем, фізичний, філософський, хімічний, юридичний, навчання іноземних громадян). Також університет має низку підрозділів: підготовче відділення, Центр українознавства, геологічний та зоологічний музеї, Музей історії університету, Міжфакультетський лінгвістичний музей, інформаційно-обчислювальний центр, Астрономічну обсерваторію, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

В університеті працюють 29 спеціалізованих вчених рад для захисту докторських і одна рада – для захисту кандидатських дисертацій. Університет приймає дисертації зі 158 наукових спеціальностей. Наукову роботу виконують як штатні наукові співробітники, так і професорсько-викладацький склад інших вищих навчальних закладів. Навчально-виховний процес забезпечують понад 2 тис. науково-педагогічних працівників.

Важливе значення у забезпеченні навчального процесу і наукових досліджень має університетська Наукова бібліотека ім. М. Максимовича – одна з найбільших і найдавніших вишівських книгозбірень. Її діяльність спрямовано на забезпечення студентів та викладачів сучасною науково-методичною літературою, літературними першоджерелами та періодикою. Бібліотеку, в основу якої покладено «Кременецьку колекцію» (34 378 прим.), було створено майже одночасно з університетом у 1834 р. Нині її фонд становить понад 3,5 млн прим. книг, періодичних видань та інших видів друкованої та аудіовізуальної продукції. Створюється електронна бібліотека університету.

За час існування Київський університет підготував понад 300 тис. фахівців та понад 33 тис. кандидатів і докторів наук. Із його стін вийшли особистості, які зробили свій вагомий внесок у світову науку. Серед них славнозвісні історики й філологи М. Драгоманов, С. Єфремов, Н. Полонська-Василенко; економіст М. Зібер; юристи М. Владимирський-Буданов, О. Кістяківський; математик М. Кравчук; фізики Й. Косоногов, М. Білий, І. Горбань; хіміки: А. Голуб, В. Єременко; геолог П. Тутковський; ботанік М. Холодний; медик М. Стражеско. Багато з випускників вишу ставали його викладачами.

В університеті навчалися й славетні діячі української культури: письменники М. Старицький, М. Рильський, М. Зеров, В. Симоненко, композитор М. Лисенко, публіцист В. Марченко, політичний діяч В. Чорновіл та ін.

До цих видатних діячів науки і освіти нині долучаються ті, хто творить сучасну історію і сьогодення університету, несуть нове мислення, ідеї, культуру знань, національну свідомість, високу ерудицію.

Славу великої альма-матер створювали видатні вчені, котрі викладали тут: історики й філологи М. Максимович, М. Костомаров, А. Кримський, В. Перетц, В. Антонович, математики та механіки І. Рахманінов, М. Ващенко-Захарченко, В. Єрмаков, Д. Граве, О. Шмідт, Б. Букреєв, П. Воронець, М. Боголюбов, фізики М. Авенаріус, М. Шиллер, астрономи М. Хандриков, С. Всехсвятський, хіміки С. Реформатський, А. Бабко, Г. Фонберг,

М. Бунге, А. Пилипенко, геологи К. Феофілактів, В. Бондарчук, В. Чирвинський, М. Андрусов, В. Тарасенко, ботаніки В. Бессер, І. Шмальгаузен, К. Пурієвич, О. Фомін, Н. Корнюшенко, Д. Зеров, О. Липа, зоологи К. Кесслер, О. Ковалевський, біохімік О. Палладін, медики В. Караваєв, О. Вальтер, В. Беца, М. Скліфосовський, Ф. Яновський, В. Образцов, В. Чаговець та ін.

Традиції, засновані викладачами та студентами Імператорського університету Св. Володимира та втілені у працях наукових шкіл XIX і XX ст., є неперервними і в XXI ст. продовжуються професорсько-викладацьким складом Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вони спрямовані на виховання висококваліфікованих фахівців, справжніх патріотів своєї країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київський університет ім. Тараса Шевченка : сторінки історії і сьогодення / за заг. ред. В. В. Скопенка. – К. : Київ. ун-т, 1994. – 285 с. : 8 арк. кольор. іл.

З іменем святого Володимира : Київ. ун-т у документах, матеріалах та спогадах сучасників : у 2 кн. – К. : Заповіт, 1994. – Кн. 1–2.

Киевский университет : документы и материалы, 1934–1984 / сост.: В. А. Замлинский, А. А. Буравченков, А. В. Долинский [и др.]. – К. : Вища шк., Изд-во при КГУ, 1984. – 191 с.

Шульгин В. История университета св. Владимира / сочинение Виталия Шульгина, ординар. проф. ун-та св. Владимира ; [сост. В. Короткий ; гл. ред. С. Головки]. – К. : Либідь, 2010. – XXXVI, 240 с. : ил., табл., портр. – ISBN 978-966-06-0570-1.

Казьмирчук М. Г. Відновлення класичного університету в Києві та його діяльність у довоєнний період (1933–1941 рр.) / М. Г. Казьмирчук ; вступ. сл. Г. Д. Казьмирчука. – К. : Логос, 2011. – 108 с. – ISBN 978-966-171-460-0.

Київський університет за 50 років Радянської влади / редкол.: І. Т. Швець (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 191 с. : іл.

Киевский университет сегодня / М. У. Белый, А. Н. Алексюк, А. Ф. Кизченко [и др.]. – К. : Вища шк., Изд-во при Киев. ун-те, 1984. – 105 с.

Наука в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на зламі тисячоліть / В. В. Скопенко, О. В. Третяк, В. І. Андрейцев [та ін.]. – К. : Київ. ун-т, 2002. – 329 с. : іл.

Черняк С. Освітня діяльність Київського університету ім. св. Володимира (1833–1863) / С. Черняк. – К. : Академперіодика, 2011. – 251 с. – ISBN 978-966-360-164-9.

Сторчай О. В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924 рр.) / О. В. Сторчай. – К. : Щек, 2009. – 335 с. – ISBN 978-966-2031-07-1.

Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 165-річчю ун-ту : зб. ст. / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Київ. ун-т, 1999. – Ч. 1–2.

Сторінки історії. Видатні вчені / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; ред. Н. Прохоренко. – К. : Б-ка українця, 1999. – 270 с. : портр.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка: незабутні постаті / авт.-упоряд.: О. Матвійчук,

Враховуючи значний внесок закладу в розвиток науки, освіти, підготовки спеціалістів для України, в 1994 р. Київському університету було надано звання національного зі статусом самоврядного (автономного) державного вищого навчального закладу.

На початку 2002 р. Комісія з найменування малих планет Сонячної системи Міжнародного астрономічного союзу за пропозицією відкривача – доктора Елеанор Хелін, і професора Київського університету К. Чурюмова присвоїла малій планеті № 4868 ім'я КНУШЕВІЯ на честь Київського національного університету імені Тараса Шевченка за видатний внесок цього навчального закладу в освіту, науку і культуру України.

Н. Струк ; редкол.: В. В. Скопенко (голова) [та ін.]. – К. : Світ успіху, 2005. – 463 с. : іл. – ISBN 966-8352-09-2.

Попов П. М. Шевченко і Київський університет / П. М. Попов. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 79 с.

Ректори Київського університету, 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська. – К. : Либідь, 2006. – 335 с. : іл. – ISBN 966-06-0464-5.

Ульяновський В. Останній ректор Університету святого Володимира Євген Васильович Спекторський / В. Ульяновський, О. Скиба. – К. : Київ. ун-т, 2007. – 311 с. – ISBN 966-594-968-3.

Почесні члени і доктори Університету св. Володимира / авт.-упоряд.: В. А. Короткий, Т. В. Табенська, Ю. В. Цимбал. – К. : Либідь, 2005. – 327 с. : портр. – ISBN 966-06-0393-2.

Вчені-хіміки Університету св. Володимира (1834–1919) / В. В. Скопенко, Т. В. Табенська, В. А. Короткий [та ін.]. – К. : Прайм, 2001. – 159 с. : портр., табл. – ISBN 966-95679-9-8.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка: імена славних сучасників / редкол.: В. В. Скопенко (голова) [та ін.]. – К. : Світ успіху, 2004. – 287 с. : іл., табл., портр. – (Знавці своєї справи). – ISBN 966-8352-09-2.

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка: шляхами успіху / редкол.: В. В. Скопенко (голова) [та ін.]. – К. : Світ успіху, 2008. – 255 с. : іл., портр. – (Імена славних сучасників). – ISBN 978-966-8352-30-0.

Журналісти з Київського університету: спогади, світлини, імена / А. Ф. Горлов, М. Г. Махінчук, М. М. Сорока [та ін.]. – Фастів : Поліфаст, 2008. – 383 с. : іл. – ISBN 978-966-7758-71-4.

Корнійчук В. П. Унікальність і неповторність університетського прориву / В. П. Корнійчук. – К. : Леся, 2008. – 55 с. – ISBN 966-8126-21-1.

Електронні ресурси

Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] : сайт. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/> (дата звернення: 25.03.2014).

Ілюстрації

Київський національний університет імені Тараса Шевченка : [фотоальбом] / упоряд.: В. Ф. Колесник [та ін.]; фото А. Арутюняна [та ін.]. – К., 2004. – 219 с. : іл. – ISBN 966-7126-02-1.

Киевский университет : [альбом] / редкол.: М. У. Белый (пред.) [и др.]. – К. : Вища шк., Изд-во при Киев. ун-те, 1984. – 203 с. : ил.

Підготовлено С. Савченко

30 липня

Патріарх українського хорового мистецтва

До 100-річчя від дня народження П. Муравського (1914)

Павло Іванович Муравський – жива легенда українського хорового мистецтва, один із найобдарованіших диригентів нашого часу, неперевершений майстер хорової справи, педагог, зберігач і продовжувач національних традицій у хоровому мистецтві. Він записав понад тисячу хорових творів різних авторів, виховав близько тисячі диригентів-хормейстерів, створив в українській музичній культурі свою школу акапельного співу. Нині у свій поважний вік Павло Іванович демонструє учням і колегам приклад вірного служіння ідеалам обраного мистецького шляху та величезної працездатності.

Народився П. Муравський у с. Дмитрашівка Піщанського району Вінницької області. Справжнє його прізвище – Моравський, але малописьменний паспортист зробив помилку, і він єдиний з великої родини став Муравським. Дитинство митця минуло у холоді, голоді та важкій праці у полі. Він весь час допомагав матері, в якій після загибелі чоловіка під час Першої світової війни на руках залишилося двоє синів. До 16 років Павло жив у рідному селі. Там закінчив сім класів середньої школи.

Першим учителем і наставником Павла в музиці став рідний дядько Сергій Могилевський. Дуже товаришував із хлопцем і його двоюрідний брат – Степан Білянський, котрий закінчив Московську консерваторію по класу оперно-симфонічного диригування. Тож і Павло обрав музичну стежину. На все життя запам'ятав він вступний іспит до Київського музичного технікуму в 1930 р.: прийшов із замотаною рушником скрипкою, яку йому придбав дядько Сергій, соромився, ховався в куток, бо був у простій одежі, котру пошила мама з матерії, що сама й виткала. По нотах зіграв «Школу гри на скрипці» Ш. Берію, потім виконав «Гопака», та так натхненно і майстерно,

*Для мене мистецтво –
не просто професія, а життя.
П. Муравський¹*

що вже тоді музичні корифеї Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, Г. Верьовка і Г. Таранов, які сиділи в приймальній комісії, просто не могли його не зарахувати. Основним музичним предметом для Павла стала скрипка, а провідними педагогами – С. Кавун (викладав гру на скрипці) і незабутній Г. Верьовка (сольфеджіо).

Спочатку юнак жив у гуртожитку, але взимку, коли умови проживання стали нестерпними через мінусову температуру в кімнаті, переїхав до дядька.

У 1932 р. в Україні почався голод. Приїжджі студенти змушені були покинути навчання, проте П. Муравський залишився, бо мав можливість заробити собі на їжу, працюючи в кінотеатрі сторожем. Згодом дядько влаштував Павла матросом на човнову станцію Будинку вчених, а також знайшов підрібток – розносити по квартирах хліб, який на той час видавали по картках.

У 1934-му Павло завершив навчання в музичному технікумі й поїхав за призначенням працювати в Чорнобиль, де в середній школі організував два дитячі хори. Крім того, працював учителем музики в садочках і дитбудинку.

Дядько наполягав на подальшому навчанні юнака, тому влітку 1936-го Павло поїхав у Київ, де вступив до консерваторії.

Студента Муравського розподілили у клас хорового диригування Г. Таранова, який мав великий вплив на молодого диригента і підтримував його протягом усього життя.

Хором у консерваторії керував Г. Верьовка, на заняттях якого вже з першого курсу випадково став диригувати Павло Іванович. Муравський згадував: «Зібрався на перше заняття увесь хор, Григорій Гурійович викликав студентів-випускників за списком. Але дехто ще не приїхав, інший не приніс нот, ще хтось не написав поголосників. Я сказав Григорію Гурійовичу, що все це є у мене, можу дати. Бо коли працював після музичного технікуму в Чорнобилі, привчав хористів до по-

¹ Цит. за вид.: Бенч О. Павло Муравський: феномен одного життя. – [К.]: Дніпро, 2002. – С. 132.

рядку. Тому й були в мене в портфелі ноти, і серед них «Щедрик» М. Леонтовича. Верьовка розсердився на випускника, який нічого не підготував, і звернувся до мене: “То ви і диригуйте”¹. Практичні заняття у хоровому класі Павло вів і далі. «Звідки він усе це знає і вміє?» – запитували одне в одного студенти. Всі вже тоді бачили його величезний талант.

У 1938 р., ще навчаючись на третьому курсі, П. Муравський здобув першу премію на конкурсі хорових диригентів, що проводився в консерваторії. Брати участь у цьому заході йому дозволили як виняток, адже право на це мали лише чотирикурсники та п'ятикурсники.

На четвертому курсі Павла направили в капелу «Думка» на хорову практику. В цей час колективом керував О. Сорока. На гастролях у Західній Україні, на одному з концертів у Станіславі, керівник дозволив диригувати молодому обдаруванню.

У студентські роки П. Муравський вивчав творчість багатьох хорових і симфонічних диригентів, але найбільший вплив на нього справив Н. Рахлін, який у той час очолював симфонічний оркестр Київської філармонії. Молодий музикант найбільше намагався наслідувати його диригентську техніку.

Хорову практику Павло Іванович опановував не лише в капелі «Думка», а й в аматорських колективах: працював із хором 71-ї трудової школи, організував та керував капелою на заводі «Арсенал», був диригентом вокального ансамблю на Українському радіо.

2 жовтня 1938 р. П. Муравський одружився з Н. Вербою. Через рік у подружжя народилася донечка.

Закінчення консерваторії припало на 19 червня 1941 р. При розподілі випускників на роботу державна комісія призначила П. Муравського диригентом у капелу «Думка».

22 червня почалася війна, яка розлучила молододу сім'ю. 7 липня Павла Івановича викликали у військкомат. Він став курсантом військово-морського училища протиповітряної оборони, де очолив самодіяльність своєї кулеметної роти.

Після закінчення училища в 1942-му П. Муравський дістав призначення на Тихоокеанський флот у Совгавань – найбільшу морську базу в Хабаровському краї, де став командиром взводу. Із Совгавані його перевели на іншу базу – Жилдабрат. Там розміщувалися штаб флотилії, військовий госпіталь і Будинок офіцерів. Павла Івановича призначили художнім керівником Ансамблю пісні і танцю Північної Тихоокеанської флотилії.

А в липні 1943-го з Москви прийшов наказ створити Червонофлотський ансамбль пісні і танцю, і лейтенанта Муравського призначили його художнім керівником.

У цей час дружину Ніну та трирічну доньку Таню було схоплено під Чорнобилем і відправлено в концтабір Драхензес у м. Кіль. Згодом їх перевезли в м. Лютенбург. Деякий час Муравський нічого не знав про долю своїх рідних, та згодом із листа дядька Сергія довідався, що дружина й донька загинули в Німеччині.

У 1944 р. Павло Іванович одружився із співачкою зі свого ансамблю Є. Бортновською, яка була вдовою і мала сина Олександра. Через деякий час увесь колектив перевели на Південний Сахалін, в Отомарі, де розміщувалася основна база. Потім П. Муравського перевели на Чорноморський флот, а згодом він демобілізувався.

У 1946 р. у подружжя народився син Володимир. У червні цього ж року родина переїхала в Київ, до дядька Сергія. Там стало відомо, що звістка про загибель першої дружини і доньки виявилася неправдивою. Тож обидві сім'ї стали мешкати у дядьковій двокімнатній квартирі. Це був дуже непростий період у житті Павла Івановича.

У Києві митець повернувся в капелу «Думка». Там знову працював О. Сорока, і Павло Іванович став другим диригентом, паралельно розпочавши педагогічну працю в Київському музичному училищі.

У січні 1948 р. його призначили художнім керівником і головним диригентом Львівської державної хорової капели «Трембіта». Під керуванням Павла Івановича «Трембіта» досить швидко стала одним із найкращих хорових колективів не лише України, а й усього Радянського Союзу. Її концерти з величезним успіхом проходили і просто неба в полі, і на току, і в заводських цехах, і у великих концертних залах. Гастрольні маршрути пролягали від Чопа і Бреста до Сахаліну, від Севастополя до Крайньої Півночі.

Із перших днів роботи в капелі П. Муравський почав співпрацювати із львівськими композиторами А. Кос-Анатольським та Є. Козаком. Хоровий колектив був першим виконавцем їхніх творів.

У 1950-х – на початку 1960-х рр. «Трембіта» мала чудовий голосовий склад. Зокрема, басова партія вважалася найкращою серед капел Радянського Союзу. П. Муравський вимагав від виконавців, щоб кожен із них бездоганно інтонував свою партію. У «Трембіті» він перший в Україні запровадив у диригентську практику ка-

¹ Бенч О. Павло Муравський: феномен одного життя. – С. 80.

мертон та почав створювати свій індивідуальний стиль хорової роботи – акапельний. За 16 років невтомної праці було записано понад 250 хоро-вих творів.

Паралельно з роботою в капелі П. Муравський займався педагогічною діяльністю – вів клас диригування у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка. Його учнями були М. Гри-нишин, М. Стефанишин, Ю. Корчинський, Т. Тур-кул, І. Анісімова, І. Корольок та ін.

9 жовтня 1964 р. митця призначили на посаду художнього керівника Державної заслуженої ака-демічної капели «Думка».

На формування виконавського стилю П. Му-равського в «Думці» великий вплив мала твор-ча співпраця з видатним українським співаком Б. Гмирею. Обоє митців поєднувало надзвичайно чутливе ставлення до вокально-художньої інтона-ції співу. Їхні спільні концерти засвідчували диво-вижну гармонію в підході до розуміння музичних образів.

У вересні 1965 р. Павло Іванович почав спів-працю зі студентським хором диригентсько-хо-рового факультету Київської державної консер-ваторії ім. П. І. Чайковського. Під його орудою цей колектив узяв участь у конкурсі-огляді хорів консерваторій, на якому разом з хором Одеської консерваторії посів перше місце.

Про неабиякий авторитет «Думки» серед лю-бителів хорової музики свідчить той факт, що її концерти завжди проходили в переповнених за-лах і мали численні подяки, схвальні відгуки й ре-цензії в пресі та десятки пам'ятних адрес і грамот.

За п'ять років роботи П. Муравського в «Дум-ці» лише у фонд радіо було записано понад 90 тво-рів української та зарубіжної класики, які й нині засвідчують високу якість праці диригента. Та, незважаючи на вагомі творчі здобутки, 11 серпня 1969 р. Міністерство культури УРСР без будь-яких пояснень видало наказ про його звільнення.

Звукорежисер Л. Бильчинський, котрий бага-то років працював з Павлом Івановичем, згадував: «Звільнивши Павла Муравського за принципову позицію щодо кадрової політики тодішнього Мі-ністерства культури, капелу «Думка» позбавили такого обдарованого диригента, і вона відразу ж понизила свій художній рівень...»¹.

Після звільнення Павло Іванович перейшов у Київську консерваторію.

30 липня 1976 р. рішенням Вищої атестацій-ної комісії при Раді Міністрів СРСР йому було

присвоєно вчене звання професора кафедри хоро-вого диригування.

Завдяки зусиллям Павла Івановича професій-ний рівень студентського хору невпинно зростав. Колектив систематично виступав із концертами на сценах Києва й інших міст, на телебаченні та радіо. Диригент, як справжній знавець вокалу, природи людського голосу, легко орієнтувався у виконавських проблемах, умів розумно й тактов-но дати студентові технологічні та образно-пси-хологічні пояснення, а також показати голосом спосіб бажаного виконання.

П. Муравський – один із найкращих інтер-претаторів творів М. Леонтовича. Велику цін-ність мають записи 37 творів до 100-річчя від дня народження цього видатного українського компо-зитора, здійснені в 1977 р. студентським хором Київської консерваторії під керуванням Павла Івановича. Саме за ці записи, що побачили світ у вигляді ювілейного альбому, диригент був удо-стоєний звання лауреата Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Характерною особливістю інтерпретацій П. Муравського є проникнення в народну пісню, її зміст, характер і колорит, бажання відобразити її національну основу та природу. Відомий композит-ор А. Кос-Анатольський зазначав: «Муравський глибоко закоханий у народну пісню, всім серцем відчуває її багатогранне виразове багатство і вміє розкрити всі її неповторні чари. При цьому одним з найважливіших художньо-виражальних засобів виконання слід вважати багату палітру хорового звучання, в якій тембр трактується як психологіч-на фарба, яка чутливо реагує на найменший ню-анс у змісті твору»².

Велику творчу перемогу здобув студентський хор під керівництвом П. Муравського на Міжна-родному хоровому фестивалі в Канаді в 1993 р., виборовши перше місце серед 84 хорів із різних країн світу.

Учні називають Павла Івановича «україн-ським музичним Конфуцієм», адже Маестро ди-ригує не лише руками, а й очима, серцем, душею. Навіть коли він став лише консультувати сту-дентів у Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського, він майже щодня приходив до установи, заряджаючи всіх своєю енергією та позитивом.

У 2009 р. з нагоди 95-річчя від дня народжен-ня П. Муравському присвоєно звання Героя Укра-їни. В його рідному селі, в будинку, де народився

¹ Бенч О. Павло Муравський: феномен одного життя. – С. 26.

² Там само. – С. 162.

митець, відкрили музей. Щороку там проходить Міжнародний музичний фестиваль, на який приїздять відомі митці з Європи та Азії.

Павло Іванович має чотирьох синів, які стали відомими музикантами. Двоє з них живуть і викладають у Польщі.

Нині Маестро втілює свій заповітний творчий задум – записує на компакт-диск у виконан-

ні взірцевих хорових колективів твори на слова Т. Шевченка (їх буде 157). Цей мистецький проект він назвав «Пісенний “Кобзар”» і присвятив 200-річчю від дня народження генія українського слова. А своє 100-річчя Павло Іванович мріє відсвяткувати на сцені з диригентською паличкою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів П. Муравського

Чистота співу – чистота життя / П. Муравський ; [передм., ред.-упоряд. О. А. Шокало]. – К. : Просвіта, 2012. – 831 с. : іл., портр. – (Бібліотека Шевченківського комітету – Програма «Українська книга»). – ISBN978-966-2133-87-5.

Пісенний «Кобзар» [Звукозапис] / диригує Павло Муравський. – [К.] : Нац. радіокомпанія України, 2010. – [3 диски]. – Твори а cappella. – 1 зв. опт. диск (55 хв.) ; Велика форма, твори із супроводом та без супроводу. – 1 зв. опт. диск (60 хв.) ; Вокально-симфонічні твори. – 1 зв. опт. диск (75 хв.). – Три диски вкладено в папку та футл.

Про П. Муравського

Бенч О. Павло Муравський: феномен одного життя / О. Бенч. – [К.] : Дніпро, 2002. – 662 с. : іл., нот. – ISBN966-578-108-1.

Бенч-Шокало О. Г. Український хоровий спів: актуалізація звичаєвої традиції : навч. посіб. / О. Г. Бенч-Шокало ; [ред. О. А. Шокало]. – К. : Ред. журн. «Укр. Світ», 2002. – 439 с. – Про П. Муравського: с. 146–153. – ISBN 966-7586-05-7.

Шокало О. Павло Муравський – жива легенда українського хороспіву / О. Шокало // Слово Просвіти. – 2009. – 3–9 груд. – С.12–13.

Бондаренко В. 97-літній Маестро знову чекає на зустріч зі студентами: Павло Муравський мріє записати з хором до 200-річчя Великого Кобзаря всі його твори, покладені на музику / В. Бондаренко, А. Дигало // Уряд. кур'єр. – 2011. – 4 серп. – С. 17. – (Особистості).

Савчук Г. Природа людського голосу – без секретів: вчора виповнилося 90 років патріарху українського хорово-

го мистецтва Павлу Муравському / Г. Савчук // День. – 2004. – 7 груд. – С. 8. – (Дата).

Електронні ресурси

Зонова І. 98-літній диригент Павло Муравський, Герой України, наш земляк, готує «Пісенний Кобзар» до 200-річчя Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / І. Зонова // 33-й канал : [сайт]. – Текст. дані. – Вінниця, 2012. – Режим доступу: <http://33kanal.com/12-24/5419-12-24-4> (дата звернення: 10.01.2014). – Назва з екрана.

Чайка О. Павло Муравський: Чистий спів спонукає до чистоти життя [Електронний ресурс] / О. Чайка // День Kiev.ua : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – К., 2010. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/poshta-dnya/pavlo-muravskiy-chistiy-spiv-sponukaie-dochistoti-zhittya> (дата звернення: 10.01.2014). – Назва з екрана.

Хорова капела – муки і радощі Павла Муравського [Електронний ресурс]: [докум. кф] / авт. сценарію і режисер О. Пугач. – Відеодані. – К. : Укртелефільм, 1995. – 43 хв. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=9wKxmYMLS8> (дата звернення: 11.01.2014). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Муравський П. [Фотографії] // Бенч О. Павло Муравський: феномен одного життя / О. Бенч. – [К.], 2002. – 662 с. : іл., нот. – ISBN 966-578-108-1.

Підготовлено К. Науменко

Серпень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

У серпні хліборобу три роботи: і косити, і орати, і сіяти.

Як у серпні дбаємо, так зимою маємо.

Серпневого дня зимовим тижднем не заміниш.

Коханий серпень

*Темніє в скверах і садах,
Як сизий голуб,
Літній вечір
На кручі кийвські сіда.
На оксамитовому фоні
Бринить піснями зелен-ліс.
І кожний такт його
Симфоній*

*Зворушливо звучить,
Як Ліст.
І скерцо іволг на калині,
І спів синиць,
І вальс беріз...
Ця музика мене і нині
Пройма руладами до сліз.
Бувало, в пору вечорову
Я спрагло пив твої вуста.
І повертає пам'ять знову
Мені юнацькі дні й літа.*

Д. Луценко¹

¹ Луценко Д. Коханий серпень // Усе любов'ю зміряне до дна : вибране / Д. Луценко ; вступ. ст. М. В. Шевченка. – К., 2005. – С. 429.

1

270 років від дня народження **Жана Батіста П'єра Антуана де Моне Ламарка** (1744–1829), французького природознавця, основоположника цілісної теорії еволюції

180 років від дня народження **Іллі Петровича Деркачова** [Деркача (1834–1916)], українського і російського педагога та дитячого письменника

100 років від дня народження **Григола Григоровича Абашидзе** (1914–1994), грузинського письменника

90 років від дня народження **Михайла Якимовича Біласа** (1924), українського майстра гобелена, художника

90 років від дня народження **Жоржа Шарпака** (1924–2010), французького фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1992)

100 років від початку (1914) Першої світової війни

2

День пророка Єлії

День високотоварних десантних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 457 / 2012 від 27.07.2012 р.

90 років від дня народження **Олександра Анатолійовича Хмельницького** (1924–1998), українського живописця

70 років від дня народження **Людмили Тимофіївни Джус** (1944), українського художника декоративно-монументального мистецтва

3

День Новітраних Сил Збройних Сил України

Відзначається щорічно в першу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 579 / 2007 від 27.06.2007 р.

130 років від часу заснування (1884) першого народного музею Т. Г. Шевченка «Тарасова світлиця»

4

160 років від дня народження **Марії Костянтинівни Заньковецької** [справж. – *Адамовська* (1854–1934)], української актриси і театральної діячки

140 років від дня народження **Володимира Михайловича Артоболевського** (1874–1952), українського зоолога, зоогеографа

80 років від дня народження **Олександра Івановича Авраменка** (1934–1974), українського письменника

5

170 років від дня народження **Іллі Юхимовича Рєпіна** (1844–1930), російського живописця

80 років від дня народження **Василя Михайловича Лиса** (1934), українського письменника

6

Всесвітній день боротьби за заборону аерної зброї (День Жіночості)

100 років від дня народження **Михайла Івановича Сейго** (1914–?), діяча українських прогресивних організацій у Канаді

7

110 років від дня народження **Ральфа Джонсона Банча** (1904–1971), американського дипломата і правозахисника, лауреата Нобелівської премії миру (1950)

100 років від дня народження **Марії Онуфріївни Прокопчак** (1914–?), діячки українських прогресивних організацій у Канаді

8

День військ зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 154/2000 від 01.02.2000 р.

180 років від дня народження **Юрія Адальбертовича Федьковича** [справж. – Осип-Домінік Гординський де Федькович (1834–1888)], українського поета, прозаїка, драматурга, перекладача, громадського діяча

100 років від дня народження **Олександра Дмитровича Гая** (1914–2000), українського актора, педагога

9

Міжнародний день корінних народів світу

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/49/214 від 17.02.1995 р.

110 років від дня народження **Миколи Филімоновича Матвійчука** (1904–1993), українського літературознавця

100 років від дня народження **Туве Маріки Янссон** (1914–2001), фінської письменниці, художниці, ілюстратора шведського походження

10

День працівників ветеринарної медицини

Відзначається щорічно у другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 1035/2001 від 01.11.2001 р.

День будівельника

Відзначається щорічно у другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 237/93 від 22.07.1993 р.

230 років від дня народження **Авраама Івановича Мельникова** (1784–1854), російського архітектора

130 років від дня народження **Якова Михайловича Струхманчука** (1884–1937), українського графіка

100 років від дня народження **Георгія Йосиповича Ломідзе** (1914–1999), російського та грузинського літературознавця

11

120 років від дня народження **Віри Юхимівни Білецької** (1894–1933), українського фольклориста і етнографа

100 років від дня народження **Федора Максимовича Галаджія** (1914–1982), українського вченого в галузі гірничої справи

12

Міжнародний день молоді

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/54/120 від 20.01.2000 р.

240 років від дня народження **Роберта Сауті** (1774–1843), англійського поета-романтика

130 років від дня народження **Давида Рафаїловича Бергельсона** (1884–1952), єврейського письменника

80 років від дня народження **Тамари Наумівни Денисової** (1934), українського літературознавця

13

100 років від дня народження **Альвіана Платоновича Страшнова** (1914–1986), українського архітектора

14

Винесення чесних дрів Животворчого Хреста Господнього. Медовий Спас

300 років від дня народження **Клода Жозефа Верне** (1714–1789), французького живописця

100 років від дня народження **Євгена Дмитровича Лученка** (1914–1994), українського живописця

80 років від дня народження **Михайла Васильовича Гіляровського** (1934), українського режисера

15

День археолога

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 694/2008 від 06.08.2008 р.

100 років від дня народження **Володимира Миколайовича Михайловського** (1914–1978), українського вченого в галузі автоматики, телемеханіки й вимірювальної техніки

80 років від дня народження **Юрія Федоровича Худякова** (1934), українського архітектора

16

130 років від дня народження **Ісаака Прохоровича Мазепи** (1884–1952), українського політичного і громадського діяча

100 років від дня народження **Дмитра Хомовича Паламарчука** (1914–1998), українського поета, перекладача

80 років від дня народження **П'єра Рішара** (1934), французького кіноактора, режисера

17

250 років від дня народження **Максима Федоровича Берлинського** (1764–1848), українського історика й археолога

150 років від дня народження **Олександра Дмитровича Педашенка** (1864–1925), українського агронома, статистика, бібліографа сільськогосподарської літератури

75 років від дня народження **Ірини Олексіївни Буніної** (1939), російської та української актриси

70 років від дня народження **Сергія Івановича Гончаренка** (1944), українського живописця

900 років від дня смерті **Алімпія** [Аліпія, Олімпія] **Печерського** (?–1114), давньоруського ченця Києво-Печерської лаври, іконописця, ювеліра, майстра мозаїки

18

200 років від дня народження **Івана Мажуранича** (1814–1890), хорватського поета, юриста, державного діяча

70 років від дня народження **Валерія Олександровича Бессараба** (1944–2013), українського актора

19

Хреображення Господнє. Абуличий спас

Всесвітній день гуманітарної допомоги

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/63/139 від 05.03.2009 р.

День пасичника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 815/97 від 15.08.1997 р.

90 років від дня народження **Костянтина Матвійовича Ломикіна** (1924–1993), українського живописця

20

250 років від дня народження **Петра Андрійовича Загорського** (1764–1846), російського й українського анатома і фізіолога

120 років від дня народження **Олександра Марковича Радченка** (1894–1975), українського композитора, диригента

90 років від дня народження **Платона Григоровича Костюка** (1924–2010), українського біолога, фізіолога, біофізика, організатора науки, педагога

75 років від дня народження **Тараса Юрійовича Мельничука** (1939–1995), українського поета

75 років від дня народження **Віталія Євдокимовича Селезньова** (1939), українського актора і режисера

75 років від дня народження **Валерія Олександровича Шевчука** (1939), українського прозаїка, кіносценариста, драматурга

21

110 років від дня народження **Каунта Бейсі** [справж. – Вільям Джеймс Бейсі (1904–1984)], американського джазового піаніста і композитора, представника стилю «свінг»

22

150 років першої в історії Женевської конвенції (1864), що стосувалася поранених і хворих бійців на полі бою

75 років від дня народження **Валентина Павловича Куца** (1939), українського живописця

23

День Державного Гератора України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 987 / 2004 від 23.08.2004 р.

110 років від дня народження **Бориса Хомича Тягна** (1904–1964), українського режисера, педагога

100 років від дня народження **Льва Адольфовича Озерова** [справж. – Гольдберг (1914–1996)], українського і російського поета, перекладача, літературознавця

90 років від дня народження **Людмили Миколаївни Семикіної** (1924), українського художника-монументаліста, майстра декоративно-прикладного мистецтва

24

День Незалежності України (1991)

Відзначається щорічно як державне загальнонародне свято відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2143-ХІІ від 20.02.1992 р.

160 років від дня народження **Андрія Михайловича Бобенка** [справж. – Бібик (1854–1920)], українського письменника

100 років від дня народження **Федора Павловича Шевченка** (1914–1996), українського історика

25

270 років від дня народження **Йоганна-Готфріда Гердера** (1744–1803), німецького філософа, письменника-просвітителя, одного із засновників філософії історії

100 років від дня народження **Олександра Гавриловича Будникова** (1914–1982), українського живописця

90 років від дня народження **Павла Архиповича Загребельного** (1924–2009), українського письменника

75 років від дня народження **Володимира Григоровича Дрозда** (1939–2003), українського письменника

26

100 років від дня народження **Хуліо Кортасара** (1914–1984), аргентинського письменника

90 років від дня народження **Ярослава Карповича Трохименка** (1924–2008), українського вченого в галузі радіотехніки

27

240 років від дня народження **Павла Павловича Білецького-Носенка** (1774–1856), українського письменника, літературного критика, педагога, мовознавця

140 років від дня народження **Карла Боша** (1874–1940), німецького хіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1931)

130 років від дня народження **Людаса Гіри** (1884–1946), литовського письменника і громадського діяча, перекладача творів Т. Г. Шевченка

100 років від дня народження **Оксентія Оксентійовича Мусієнка** (1914–1941), українського поета

80 років від дня народження **Володимира Івановича Лучука** (1934–1992), українського поета, перекладача

28

Осіньна Пресвятої Тимородиці. Жерша Жречиста

80 років від дня народження **Андрія Феофановича Улітка** (1934), українського вченого в галузі механіки

29

80 років від дня народження **Андрія Григоровича Ярмутьського** (1934–1996), українського поета

30

День авіації

Відзначається щорічно в останню суботу серпня відповідно до Указу Президента України № 305/93 від 16.08.1993 р.

100 років від дня народження **Михайла Петровича Лялька** (1914–1992), українського письменника

75 років від дня народження **Дмитра Івановича Пронича** (1939–2001), українського художника декоративно-прикладного мистецтва

31

День шахтаря

Відзначається щорічно в останню неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 304/93 від 16.08.1993 р.

140 років від дня народження **Едуарда Лі Торндайка** (1874–1949), американського психолога

120 років від дня народження **Анатолія Володимировича Огієвського** (1894–1952), українського гідролога

«Мій дім – театр...»

До 160-річчя від дня народження М. Заньковецької (1854–1934)

Я щаслива, неймовірно щаслива, що своєю грою на сцені, своїми скромними силами української артистки сприяла пробудженню серед українського народу любові до рідного мистецтва, сприяла культурно-естетичному розвитку рідного народу.

М. Заньковецька¹

Марія Костянтинівна Заньковецька – славетна українська актриса, корифей української сцени, одна з найяскравіших постатей у театральному просторі кінця

XIX – початку XX ст. Її могутній талант зробив би честь найпрестижнішій європейській сцені, а створені нею образи стали найкращими зразками світового акторського мистецтва.

Чи не саме Провидіння визначило шлях цієї жінки до театру, обдарувавши унікальними сценічними даними, сильним характером, здатністю кохати до самозабуття? Адже треба було мати неабияку мужність, щоб залишити дворянське «гніздечко» і приєднатися до кочівного акторського табору, «порвати з усіма своїми», відмовитися від безтурботного, забезпеченого існування заради провінційної сцени малоросійського театру, гнаного царським урядом, зневаженого дворянською верхівкою. М. Заньковецька достойно пронесла свій хрест до кінця і ще за життя стала легендою, національною гордістю України.

Народилася Марія Костянтинівна в с. Заньки (тепер Ніжинського району Чернігівської області), в старовинній дворянській сім'ї, і була сьомою, наймолодшою, дитиною титулярного радника Ніжинського повітового суду Костянтина Костянтиновича Адасовського та його дружини Марії Василівни.

У родині шанували музику, пісню. Батько, який сам гарно співав, організував селянський хор, що славився виступами під час храмових свят і богослужінь у місцевій церкві. Дуже люби-

ла співати в ньому й маленька Марія. «Голос того юного... створіння, чисто янгола, проникав у саму душу, викликав загальне замилювання і благоговіння», – згадували односельці¹.

Домашні й навколишні також відмічали надзвичайну обдарованість дівчинки, яка зростала дуже артистичною, легкою на всілякі витівки. Її переповнювала радість життя, а талант рвався назовні. Весела, вдала до жартів, вона перетворювала прості пустощі на справжні художні імпрізації. Переодягаючись у різні вбрання, дуже дотепно зображала своїх рідних та знайомих. І яку насолоду мала від того, що люди її не впізнавали! Прагнення до постійного виявлення свого «я», пошук шляхів до самоствердження не полишали Марію ніколи.

Загальною улюбленицею дівчина була і в чернігівському приватному пансіоні Ф. Осовської, куди її, десятирічну, віддали здобувати освіту. Вже тоді, виступаючи в шкільних аматорських виставах, зачаровувала всіх своєю грою, вражала неабиякими вокальними даними, адже мала від природи сильне мецо-сопрано (надзвичайно гарного тембру й широкого діапазону). Вона мріяла професійно вчитися співу в консерваторії, та на заваді стали батьки, які вважали кар'єру співачки принизливою для дівчини дворянського походження.

Змушена підкоритися волі рідних, Марія в 1870 р. повернулася в Заньки. Єдину втіху знаходила в аматорських виставах т. зв. благородного театру І. Раковича в Ніжині. Грала здебільшого у співочих ролях – водевілях і комедіях російського репертуару. Майстерниця на сценічній імпрізації, неабияка танцівниця, вона мала великий успіх у ніжинської публіки, виконуючи

¹ Цит. за вид.: Дурилін С. М. Марія Заньковецька : життя і творчість / С. М. Дурилін. – К., 1955. – С. 388.

² Богомолець-Лазурська Н. М. Біографія М. К. Заньковецької. – К., 1932. – С. 37.

ролі веселих пустух із добрим серцем і веселим характером.

Та ніщо не могло втамувати туги дівчини за справжнім мистецтвом, яка з роками лише посилювалась. Від батьківського нерозуміння стало тісно й задушливо в рідній домівці. Не врятував Марію й шлюб з Олексієм Хлистовим (1875). Тяжко переживала вона зраду чоловіка, який, прикриваючись «співчуттям», насправді ніколи не поділяв її прагнень. Протягом кількох років подружнього життя молода жінка сповна звідала сумну долю офіцерської дружини, поринувши у забезпечений, але безрадінний побут фортечного містечка Бендери, що в Бессарабії. Утім, саме тут вона зустріла офіцера Миколу Тобілевича (псевдонім – Садовський), людину, яка докорінно змінила її подальший життєвий і творчий шлях. Доля визначила Марії Костянтинівні великі випробування: дала щедрій акторський талант, який владно кликав на сцену (унеможлиблюючи сімейне буття з О. Хлистовим), і подарувала велике справжнє почуття до М. Садовського, що стало джерелом її щастя й водночас великих страждань.

Усупереч протестам чоловіка і батька (який до того ж прокляв її) Марія Костянтинівна порвала з родиною й остаточно вирішила присвятити себе сцені. Її життєвим простором став театр, і в ньому тісно переплелися особисті та творчі взаємини з М. Садовським.

Восени 1882 р. на театральних афішах Єлисаветграда (нині – Кіровоград) з'явилося нове ім'я – Марія Заньковецька (похідне від назви рідного села актриси – Заньки), яке уславило український театр і стало відомим далеко за межами України.

27 жовтня 1882 р. в ролі Наталки («Наталка Полтавка» І. Котляревського) відбувся дебют М. Заньковецької на професійній сцені. Успіх був надзвичайний. Сталося небувале: оркестр перестав грати, аби послухати дебютантку. А після наступної вистави розчулений керівник трупи М. Кропивницький зняв із пальця перстень і подарував актрисі зі словами: «Заручаю тебе, Марусенько, зі сценою. Тепер мені є для кого писати драми»¹.

Проте тріумфальні моменти її життя захмарював затяжний і принизливий процес офіційного розірвання шлюбу. Лише 29 лютого 1888 р. Святійший Синод дав Марії Костянтинівні дозвіл на розлучення, в якому зазначалося: «...с дозволенням мужу вступити в новий брак, а жена

оставлена навсегда в безбраччї и передана на семь лет церковной епитимии»². Тож М. Заньковецька так і залишилася невінчаною дружиною М. Садовського – єдиного чоловіка, якого вірно кохала все життя. Для неї, людини глибоковіруючої, це було гіркою драмою, причиною душевних ран та пекучого болю. Особливо коли з роками почали загострюватися стосунки з тим «єдиним і неповторним», заради якого вона кинула виклик суспільству.

В їхньому творчому союзі існувала гармонія єдності та енергія протистояння. Сучасники стверджували, що Марія Костянтинівна завжди збагачувала Миколу Карповича духовно, підносила культуру його гри. Участь Заньковецької в його трупах завжди гарантувала успіх у публіки, увагу преси.

Однак і М. Садовський, природжений лідер, значну частину свого творчого життя присвятив підтримці й розвитку її таланту (як партнер, художній керівник, режисер, антрепренер). Для нього на першому місці завжди була театральна справа, інтереси колективу. Сильний, вольовий, принциповий за характером, він завжди поведився як повноправний господар. Далеко не другорядним було й те, що своїм талантом та яскравою зовнішністю Микола Карпович приваблював надмірну увагу залицяльниць, давав Марії Костянтинівні приводи для численних образ. І тільки на сцені оживала її зболіла душа.

Проїшовши пліч-о-пліч 27 років, М. Заньковецька остаточно залишила М. Садовського і його театр (1909). Це стало для неї величезною особистою драмою, а для українського мистецтва великою втратою. Театр, за оцінками критиків, не знав подібного прикладу творчої співдружності, коли виконання жіночої та чоловічої ролей наповнювалося такими справжніми почуттями і пристрастю. Кожен у цьому унікальному творчому союзі доповнював і збагачував один одного.

Мрія М. Заньковецької про високе й вічне кохання потонула в реаліях буття. Та через руїни власного кохання йшла вона на сцену і там сама творила ідеали вірності й сили людського почуття. Мистецтво актриси перетворювалося на відлуння її душі, а театр давав змогу щедро відкривати людям душу.

Єлисаветград, Полтава, Київ, Чернігів, Харків, Ростов-на-Дону, Житомир, Одеса, Санкт-Петербург, Москва... Від вистави до вистави зростала слава М. Заньковецької, мистецтво якої живилося народною любов'ю, всебічним розу-

¹ Марія Заньковецька : легенда укр. сцени. – К., 1998. – С. 16.

² Старожитності. – 1992. – № 9. – С. 23.

мінням селянського життя, котре вона знала глибоко, до дрібниць. Актриса створила неперевершену галерею сценічних образів – знедоленої, безталанної, багатостраждальної української жінки, наймички-кріпачки, оганьбленої покритки, які в її виконанні піднесли до загальнолюдських типів. Марія Костянтинівна перша розкрила духовне багатство жінки з народу, її життєстверджувальний оптимізм, гумор, її потяг до щастя. Захистила й возвеличила багатство жіночої душі, довівши, що не лише благородні пані, а й прості селянки здатні на глибину почуттів, жвавість розуму, шляхетність учинків. Своєю грою вона уславляла тих «нешасних грішниць і святих мучениць», які, виборюючи своє право на власний життєвий вибір, протестували проти насильства і приниження людини, її гідності. У сльозах, горі героїнь М. Заньковецької люди бачили страждання самої України, її муки, біль, поневіряння, бо в душі актриси глибоко жила стихія національного духу. Вона як ніхто інший уміла передати національний темперамент.

Володіючи надзвичайним природним талантом, М. Заньковецька ретельно й наполегливо працювала над кожною ролю, збагачуючи її всім своїм еством. Тому такими життєво правдивими були її Галя, Ярина («Назар Стодоля», «Невільник» Т. Шевченка), Оксана, Зінька («Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Дві сім'ї» М. Кропивницького), Катря («Не судилось» М. Старицького) та багато інших образів українських жінок і дівчат, безталанних, але здатних чинити опір свавіллю, жорстокості, тиранії.

Справжніх трагедійних висот досягла М. Заньковецька в ролі Олени («Глитай, або ж Павук» М. Кропивницького). Ображена, обдурена багатим глитаєм Бичком, Олена не витримує страждань і божеволіє. Актриса настільки глибоко втілилася в образ своєї героїні, переживаючи її горе як особисте, що після першої вистави хворіла кілька тижнів. Гру М. Заньковецької високо оцінив К. Станіславський: «Талант винятковий, свій, національний. Я б сказав – істинно народний»¹. Актриса грала цю роль понад 30 років.

«На недосяжній височині», за висловом П. Саксаганського, була М. Заньковецька в ролі Харитини («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Марусі («Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького), Катрі («Не так склалось, як жадалось» М. Старицького), справді шекспірівського розмаху страждань сягала в ролі Наталі («Лимерівна» Панаса Мирного). Це ті високотрагедійні

ролі, в яких вона «появила» на сцені, за висловами критиків, щось досі для театру незнане, нечуване, небачене. Глядачам і критикам здавалося, що долі цих покривджених, поганьблених, понівечених і кинутих на поталу світові українських дівчат і молодих вона акумулювала в собі й «пропекла» ними серця глядачів. Коли актриса з'являлася на кону, вистава переставала бути театральним дійством, а оберталася на справжнє життя, в якому панували невігадані пристрасті.

Виконавський діапазон Марії Костянтинівни був напрочуд широкий. Талановита трагедійна актриса, вона майстерно грала і комедійні ролі: Цвіркунки («Чорноморці» Я. Кухаренка), Проні, Горпини («За двома зайцями», «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка» М. Старицького), Пріськи («По ревізії» М. Кропивницького) та ін. Серед її кіноролей були Наталка («Наталка Полтавка», 1910) і Мати («Остап Бандура», 1923).

Сорок років М. Заньковецька віддала українській сцені й утвердженню національного театру та українського слова. Її називали «зорею українського театру». Саме завдяки таким щедро обдарованим особистостям, як Заньковецька, український театр у 1880-х рр. відіграв провідну роль у суспільному й культурному житті народу. Він став місцем розвитку української мови, літератури, музичного мистецтва, адже тільки тут тоді лунало українське слово. Він був українським життєдайним мистецьким осередком, який гуртував навколо себе громадські й культурні сили у просторі тодішньої Російської імперії. Своїми виставами, що перетворювалися на мистецько-політичні акції, театр відроджував національну самосвідомість, допомагав українцям відчути себе спільнотою, яка має майбутнє.

Ніхто інший з українських акторів кінця XIX – початку XX ст. не привертав до себе стільки уваги, як Марія Заньковецька. Її друзями були майже всі відомі українські письменники та культурні діячі того часу – як старшого покоління, так і молодшого. Для неї писали п'єси М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий, Панас Мирний, Олена Пчілка, Б. Грінченко, Л. Яновська та ін. Її хотіла бачити героїнею своєї п'єси «Блакитна троянда» Леся Українка. Провідні російські театральні критики, зокрема О. Суворін, В. Чаговець, С. Дурилін, писали про її життя і творчість, аналізували «психологічні конструкції» її ролей.

Значення М. Заньковецької у становленні та розвитку української культури високо оцінили

¹ Корифеї українського театру. – К., 1982. – С. 106.

І. Франко та М. Коцюбинський. Її визнали «національним велетнем в історії відродження української нації» такі відомі політичні діячі, як М. Грушевський, С. Петлюра, С. Єфремов, І. Стешенко. Для них вона була насамперед духовною дочкою Т. Шевченка, уособленням самої України.

Талант М. Заньковецької полонив Л. Толстого, А. Чехова, І. Буніна, І. Репіна, М. Нестерова, П. Чайковського та інших видатних постатей російської культури. Всі вони вбачали в Марії Костянтинівні артистку, яка за глибиною переживань і почуттів, проникнення у сутність національного характеру свого народу стояла на рівні зірок світового масштабу – Е. Дузе, С. Бернар, В. Комісаржевської, М. Єрмолової, А. Рістори та ін.

У вчинках М. Заньковецької як митця завжди чітко окреслювалась її громадянська позиція: вона не залишала безправний на той час український театр, хоча її не раз запрошували (від імені царя Олександра III) до Санкт-Петербурга, на імператорську сцену, а також до найкращих російських приватних театрів. Спокушали великими гонорарами та забезпеченим становищем. Проте М. Заньковецька завжди відповідала відмовою, адже Україна для неї була понад усе: «Наша Україна надто бідна, щоб її можна було покинути. Я надто люблю її, мою Україну, її театр, щоб прийняти Вашу пропозицію»¹.

Актриса активно виборювала дозвіл цензорів на постановки заборонених українських п'єс. Саме тому виступила з відвертою і сміливою – як на той час – доповіддю на першому Всеросійському з'їзді сценічних діячів у Москві (1897), вимагаючи усунення ганебних цензурних обмежень, розширення репертуару й полегшення становища українського театру. Всілякі утиски українських митців обмежували їх професіональний розвиток, позбавляли можливості грати відомі твори світової й російської драматургії рідною мовою.

М. Заньковецька була одним з організаторів Театру Миколи Садовського – першого стаціонарного театру, відкритого в 1907 р. в Києві. Спільно з П. Саксаганським доклала чимало зусиль до створення Народного театру в Києві, на базі якого в 1922 р. постав Театр імені М. Заньковецької (нині – Національний академічний український драматичний театр імені М. Заньковецької в м. Львові). Для акторської молоді робота з таким майстром, як Марія Костянтинівна, була справжньою мистецькою школою.

І хоча М. Заньковецька не викладала в театральних студіях, вона створила власну школу й напрям акторської гри, який наслідували багато актрис – її сучасниць. На схилі літ мисткиня жила в Києві, на вул. Червоноармійській, 121 (нині – Велика Васильківська). Її квартира була своєрідним університетом мистецтв: сюди за порадами приходили актори й режисери, зокрема П. Саксаганський, Г. Борисоглібська, Ф. Левицький, І. Мар'яненко, Л. Лінницька, І. Козловський, О. Петрусенко, Б. Романицький, В. Любарт, Г. Юра, Н. Ужвій, О. Ватуля. Ці візити живили актрисі душу, засвідчуючи, що не марно прожила вона своє хай і нелегке, але таке потрібне людям життя.

У 1922 р. українська громадськість відзначала 40-річний ювілей сценічної діяльності М. Заньковецької, який переріс у велике національне свято. Це, власне, було підбиттям підсумків творчого життя актриси: тоді вона востаннє вийшла на сцену. Її вітали шанувальники не тільки з України, а й із-за кордону.

Марія Костянтинівна багато мала від природи і щедро й щиро віддавала це людям. Вона побудувала свою особисту і творчу долю на любові – до театру, до своїх героїнь, до М. Садовського, до рідної землі. За багаторічне громадянське й мистецьке подвижництво її першою було відзначено почесним званням народної артистки України.

4 жовтня 1934 р. М. Заньковецької не стало. Поховали її в Києві, на Байковому кладовищі, поряд із М. Садовським, який помер роком раніше.

Даниною пам'яті видатній актрисі є її будинок-музей у м. Києві (1960), меморіальний музей у с. Заньки (1964). На її честь названо одну зі столичних вулиць, а також Ніжинське училище культури і мистецтв.

У 2004 р. було засновано Міжнародний театральний фестиваль жіночих монодрам «Марія» (автор проекту – народна артистка України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Л. Кадирова).

Портрет М. Заньковецької зображено на пам'ятній ювілейній монеті (номінал 2 гривні), випущеній Національним банком України в серії «Видатні особистості України» (2004).

Сутність творчості великої української актриси дуже точно окреслив видатний співак І. Козловський: «Хто бачив її, хто мав щастя знатися з нею, сприймали її як світлий геній справжнього народного мистецтва»².

¹ Бобир О. В. Українська свідомість і російські симпатки Марії Заньковецької. – [Чернігів, 2004]. – С. 11.

² Корифеї українського театру. – К., 1982. – С. 110

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про М. Заньковецьку

Про відзначення 150-річчя з дня народження видатної української акторки Марії Заньковецької : Постанова Верхов. Ради України № 1836-IV від 22 черв. 2004 р. // Голос України. – 2004. – 6 лип. – С. 18.

Український драматичний театр : нариси історії : у 2 т. / редкол.: М. Т. Рильський (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1959–1967. – Т. 1–2. – Про М. Заньковецьку: покажчики імен до томів.

М. К. Заньковецька // Акторська майстерність корифеїв : зб. спогадів / упоряд. та вступ. ст. І. О. Волошина. – К., 1973. – С. 62–95.

Грушевський М. С. Цариці української сцени : [до 25-річчя сценіч. діяльн. М. Заньковецької] / М. С. Грушевський // Укр. театр. – 1993. – № 5. – С. 3.

Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка ; редкол.: Є. С. Шаблювський (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978–1979. – Т. 10–12. – Про М. Заньковецьку: покажчики імен та назв до томів.

Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Т. Рильський ; редкол.: Л. М. Новиченко (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1986–1990. – Т. 12–15, 17–20. – Про М. Заньковецьку: покажчики імен та назв до томів.

Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. / А. П. Чехов ; редкол.: Н. Ф. Бельчиков (гл. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1970–1975. – Т. 2, 4. – О М. Заньковецької: указатели імен і названий к томам.

Дурилін С. М. Марія Заньковецька, 1860–1934 : життя і творчість / С. М. Дурилін ; авт. пер. П. Тернюка. – К. : Мистецтво, 1955. – 518 с. : портр.

Дурылин С. Н. Мария Заньковецкая, 1854–1934 : жизнь и творчество / С. Н. Дурылин. – К. : Мистецтво, 1982. – 446 с. : ил.

Талан : життя і творчість Марії Заньковецької / [упоряд. Н. Г. Бабанська та ін.]. – К. : Мистецтво, 2004. – 286 с. : фотоіл., портр. – ISBN 966-577-067-5.

М. К. Заньковецька (1854–1934) // Корифеї українського театру : збірник. – К., 1982. – С. 104–161.

Бабанська Н. Літопис життя і творчості Марії Заньковецької. 1854–1934 роки : короткий варіант / Н. Бабанська, Г. Галабутська, К. Шив'якова // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. ССХХХVII : Пр. Театрозн. комісії. – Львів, 1999. – С. 367–486.

Мандрика В. Марія Заньковецька – перша народна артистка України / В. Мандрика, В. Кирилюк. – Ніжин : [вид-во Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя], 2004. – 151 с. : іл. – ISBN 966-7391-37-X.

Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України : до 140-річчя від дня народж. / [Г. В. Самойленко, Г. М. Галабутська, Б. П. Тобілевич та ін.]. – Ніжин : [вид-во Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя], 1994. – 99 с.

Література та культура Полісся. Вип. 25 : Марія Заньковецька – видатний театральний діяч України : (до 150-річчя від дня народж.) / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : [вид-во Ніжин. держ. пед. ун-ту ім. М. Гоголя], 2004. – 203 с.

Книш І. Правда Марії Заньковецької / І. Книш // Три ровесниці. 1860–1960 : до сторіччя народин У. Кравченко, М. Башкирцевої, М. Заньковецької / І. Книш. – Вінніпег, [б. в.]. – С. 201–317.

Терес Н. В. Заньковецька (Адасовська) Марія Костянтинівна / Н. В. Терес // Діячі науки і культури : нариси життя та діяльн. / О. В. Даниленко, Л. В. Іваницька, Н. В. Терес [та ін.]; за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К., 2007. – С. 164–169.

Харченко Т. Н. Заньковецкая Мария Константиновна (1854–1934) / Т. Н. Харченко // Сто знаменитых людей Украины / Т. Н. Харченко, О. Ю. Очкурова, И. А. Рудычева. – Х., 2004. – С. 188–198.

Лемещенко А. Марія Заньковецька – легенда українського театру / А. Лемещенко // Українки в історії / Борисенко В. К., Головащенко М. І., Кривоший А. П. [та ін.]; за ред. В. Борисенко. – К., 2004. – С. 259–264.

Шитюк М. М. Заньковецька (Адасовська) Марія Костянтинівна / М. М. Шитюк // Землі української постаті знані : навч. посіб. / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбунов, К. Є. Горбунов. – Миколаїв, 2011. – С. 291–295.

Рожнятовська О. А. Перлина українського театру : до 150-річчя від дня народж. М. К. Заньковецької (1854–1934) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2004, III кв. / О. В. Булгак [та ін.]; Нац. парлам. б-ка України, Книжк. палата України. – К., 2004. – С. 41–46.

Емец И. «Хохлацкая королева» / И. Емец // Viva! Биография. – 2013. – № 6. – С. 86–97.

Бабанська Н. Микола Садовський і Марія Заньковецька: творчий дует / Н. Бабанська // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого; редкол.: О. І. Безгін (голова) [та ін.]. – К., 2007. – Вип. 1. – С. 243–248.

Радчук А. Михайло Старицький та Марія Заньковецька: до історії взаємин / А. Радчук // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії. – К., 2010. – С. 95–102.

Бабанська Н. Плідність творчого спілкування. Михайло Старицький та Марія Заньковецька / Н. Бабанська // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого; редкол.: О. І. Безгін (голова) [та ін.]. – К., 2012. – Вип. 10. – С. 226–236.

Бобир О. В. Українська свідомість і російські симпатії Марії Заньковецької : (до 150-річчя від дня народж. актриси) / О. В. Бобир. – [Чернігів : ЦНТЕІ, 2004]. – 31 с. – ISBN 966-7905-50-0.

Самойленко Г. В. Марія Заньковецька і Поліський край / Г. В. Самойленко; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2004. – 159 с. : іл. – ISBN 966-7391-39-6.

Шевченко В. Деякі уточнення до біографії Марії Заньковецької / В. Шевченко, І. Панін // Сіверян. літопис. – 2001. – № 6. – С. 50–55.

Заболотна В. Заньковецька... Відлуння : у столиці відбувся Перший міжнар. театр. фест. моновистав жінок-актрис «Марія» / В. Заболотна // День. – 2004. – 13 жовт. – С. 7. – (Подія).

Заньковецька (справж. прізвище – Адасовська) Марія Костянтинівна (04.08. (23.07). 1854 – 04.10. 1934) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – К., 2005. – Т. 2. – С. 249.

Заньковецька (справж. прізвище – Адасовська) Марія (1854–1934) // Енциклопедія Українознавства : Словник. частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка; голов. ред. В. Кубійович. – Перевид. в Україні. – К., 1994. – Т. 2. – С. 743.

Заньковецька (справж. прізвище – Адасовська) Марія Костянтинівна (04.08.1854 – 04.10.1934) // Жінки України : біогр. енцикл. слов. / уклад.: Л. Г. Андрієнко [та ін.]; редкол.: М. А. Орлик (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2001. – С. 156. – ISBN 966-651-002-2.

***

Пільгук І. Марія Заньковецька : роман / І. Пільгук. – К. : Рад. письм. – 1978. – 331 с.

Драч І. Хустина Марії Заньковецької, подарована Львову Толстому : [поезія] / І. Драч // Укр. культура. – 2004. – № 6/7. – С. 11. – (Антологія пам'яті).

Ілюстрації

[М. Заньковецька : фотографії] // Талан : життя і творчість Марії Заньковецької. – К., 2004. – Світлина розміщено на багатьох сторінках кн.

[М. Заньковецька : фотографії] // Viva! Биография. – 2013. – № 6. – С. 86, 89, 90, 92–97.

Підготовлено **О. Рожнятовською**

17 серпня

Патріарх київських старожитностей

До 250-річчя від дня народження М. Берлінського (1764–1848)

*Нащадки будуть шанобливо згадувати М. Ф. Берлінського та інших безкорисливих трудівників і цінителів церковної та вітчизняної старовини нашої. <...> Вони збагатили новими знаннями історію Києва та вдихнули в неї нове життя.
М. Закревський¹*

Видатний український історик, археолог, архівіст, педагог, релігійний діяч Максим Федорович Берлінський належить до когорти основоположників вітчизняної історичної та археологічної науки. Його по праву називають засновником киевознавства і першим українським археологом, «патріархом київських старожитностей». Це визначення справедливо поділяють усі сучасні дослідники. В період, коли у зв'язку з бурхливим становленням Києва як економічного, промислового та культурного центру т. зв. Південно-Західного краю починалися незворотні процеси руйнування старого міста (особливо його нагірної частини), М. Берлінському випала місія описати достопам'ятні за переказами й легендами місця, які мали зникнути під час прокладання нових доріг і вулиць, часто-густо там, де колись височіли церкви, палаци і тереми давньокняжої столиці. Вчений не тільки здійснив ідентифікацію історичної топографії Києва, а й першим провів низку розкопок, зафіксував, описав і ввів до наукового обігу значну кількість прадавніх пам'яток. Чимало його праць, історичних досліджень, присвячених, зокрема, визначним пам'яткам культової архітектури, не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Народився М. Берлінський у с. Нова Слобода Путивльського повіту Курської губернії (тепер Чернігівська обл.), у сім'ї священика. Походив із відомого з XVII ст. шляхетського роду, представники якого, переважно священнослужителі, осіли на Правобережній Україні, неподалік Могилево-Подільського (тепер Вінницька обл.).

За давньою традицією, батьки віддали десятирічного Максима на навчання спочатку до бурси, потім – до Київської духовної академії (1776–1786). Юнак став одним із найкращих випускників цього закладу. В атестаті, підписаному ректором Варлаамом (Миславським), відзначалися його виняткові досягнення з латинської граматики, давньогебрейської та європейських мов, історії, філософії і богослов'я, а також проповідництва. Проте М. Берлінський не обрав стежу духовного служіння, хоча на цьому наполягала і рідня, і керівництво академії. Митрополит Київський і Галицький Самуїл із великою неохотою дозволив хлопцеві продовжити освіту в Петербурзькій учительській гімназії (1786–1788) – єдиному на той час вищому педагогічному навчальному закладі Російської імперії.

Завершивши курс навчання, майбутній учений мав перспективу залишитися в Петербурзі для здобуття магістерського, а потім і професорського звання, однак забажав повернутися до Києва. Там він обійняв посаду викладача губернського народного училища (пізніше – Перша Київська гімназія).

Широта й ґрунтовність наукової підготовки дали змогу М. Берлінському стати улюбленим педагогом кількох поколінь київського учнівства (на педагогічній ниві він працював понад 46 років). Його уроки з політичної та географічної історії в училищі, всесвітньої історії – у Київській духовній академії, суттєво відрізнялися від усталених і вивіренних владою лекцій інших викладачів. Максим Федорович наповнював їх малознаними фактами, власними цікавими інтерпретаціями, ілюстрував

¹ Цит. за вид.: Максим Берлінський – історик, педагог, релігійний діяч : матеріали наук.-практ. конф., 30 жовт. 2009 р., м. Путивль. – Ніжин, 2011. – С. 14–15.

виписками з архівних документів, розшуканих ним у різних монастирях і приватних зібраннях (на той час ще не існувало Київського історичного архіву). Свідченням популярності педагогічних викладів М. Берлинського став вихід у світ його книги «История российская для употребления юношеству» (М., 1800), яка одразу здобула статус «класичної книги» (підручника) у Київській академії.

Утім, Максим Федорович не обмежувався суто педагогічною роботою. Розуміючи роль і значення Києва в історії Російської імперії (вчений непохитно дотримувався теорії тягlosti російської династії від Рюриковичів), він поставив собі за мету кожний літописний історичний факт підтвердити іншими документальними й археологічними джерелами. На той час історія Києва значною мірою обмежувалася трактуванням фактів, викладених у Київському літописі та Києво-Печерському патерику, все інше, особливо те, що стосувалося домонгольського періоду, залишалося terra incognita. Саме М. Берлинський першим здійснив кілька розкопок унікальних пам'яток. Також одним із перших він звернув увагу на монастирські книгосховища та архіви. За сприяння митрополита Євгена (Болховітінова) та його дорученнями об'їздив найдавніші чернечі обителі з метою виявлення історичних документів та реліквій. Обстежив Максим Федорович і незліченну кількість архівів різних церков, католицьких храмів, а також родових поміщицьких маєтків, де відкрив низку унікальних і безцінних для істориків документів, літописів, хронографів, пам'яток тощо.

Відомо десять робіт історика, опублікованих у різних тогочасних збірниках, альманахах, періодичних виданнях («Улей», «Український журнал», «Молодик» та ін.). Це розвідки і дослідження про розкопки Десятинної церкви, цікаві знахідки поблизу неї, про «чернігівську гривну» Володимира Мономаха, Аскольдову могилу, Межигірський монастир та ін. М. Берлинський першим висловив думку, яку нині поділяють усі вчені: Десятинна церква, останній оплот оборони киян у трагічні грудневі дні 1240 р., зруйнована не від «тягlosti» людей, що зібралися тут у великій кількості зі своїм майном, а стінобитними машинами завойовників.

Та найвідомішим у доробку вченого за його життя стало «Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, а также

показание достопримечательностей и древностей оного» (1820) – книга, що стала документальним фундаментом усіх подальших розвідок найдавнішої історії міста. У наукових працях дослідників ХІХ–ХХ ст. М. Максимовича, М. Закревського, М. Петрова, М. Каргера, П. Толочка, Ю. Асеева, С. Килієвич та багатьох інших сучасний читач знайде посилання на книгу М. Берлинського.

Це було перше монографічне дослідження старожитностей Києва. Вперше було систематизовано відомості з історичної топографії міста. На цей фундамент лягали наступні цеглини пізнання київської давнини. Так, історик правильно визначив Старокиївську гору (Андріївське відділення) як перше мешкання засновників Києва, резиденцію князів, написавши про неї: «Нет места, где бы до известной глубины была целая земля; везде щебень, кирпич, камни, части фундаментов, кости и другие остатки долговечного города»¹. Також учений правильно вказував місцезнаходження Кловського собору (ХІ ст.), Гнилицького монастиря (ХІІ ст.), першим звернув увагу на Кирилівські та інші печери. Досить близько до сучасної точки зору визначив він і дату заснування Києва – середина V ст. (до н. е.).

М. Берлинський висловив ряд оригінальних думок, які згодом було визнано іншими вченими. Наприклад, що Софійський собор не був повністю зруйнований татарами, як думали раніше, а Лаврські печери існували ще до монастиря. Дуже цінним є план міста, на якому зображено урочища, залишки багатьох давньоруських кам'яних споруд, кріпосні вали стародавнього Києва, Мініховські укріплення, вулиці Подолу до пожежі 1811 р. тощо.

Особливий інтерес становлять описи, в яких М. Берлинський розповідає про те, що бачив на власні очі. На той час місто ще не перепланувалося, забудова не була такою щільною, як пізніше, не зводилися багатоповерхові будівлі з потужними фундаментами та глибокими підвалами, отже, не нищились давні культурні шари.

Під час земляних робіт часто натрапляли на давні поховання, скарби, було чимало надзвичайно цікавих знахідок, на які, проте, ніхто не звертав особливої уваги. Поділ ще зберіг старе, традиційне планування. У міському архіві, який містився в Успінській церкві (Пирогощі), зберігалося чимало важливих актів, грамот, інших документів, що не дійшли до нас через пожежу 1811 р. Те саме можна сказати й про бібліотеки та архіви

¹ Берлинский М. Краткое описание Киева. – [Репринт. изд. 1820 г.]. – К., 1991. – С. 62.

інших стародавніх київських монастирів та соборів. Отже, зацікавлена людина мала можливість побачити й зафіксувати тоді дуже багато. М. Берлінський був першим, хто зайнявся цим систематично і серйозно. Сумлінна, об'єктивна фіксація тогочасного стану Києва важила й важить дуже багато.

Праця М. Берлінського швидко стала популярною серед його сучасників. Зацікавленість вітчизняною історією була на той час у країні величезною, і виникла вона, перш за все, на хвилі патріотизму, яку сколихнув 1812 р.

За оцінкою одного з найвидатніших українських істориків В. Іконникова, у плані джерелознавчих відкриттів і введення в науковий обіг згодом втрачених матеріалів із рукописів бібліотеки Києво-Могилянської академії, яка згоріла в полум'ї пожежі 1811 р., праця М. Берлінського має особливу цінність, враховуючи, що автор відзначався безмежною повагою до історичних джерел.

Слід зазначити, що «Краткое описание Киева» – це адаптований виклад іншої великої праці вченого, що була по-справжньому головною, але не побачила світ за його життя. Повна назва дослідження – «История города Киева от основания его до настоящего времени, представляющая все как важнейшие политические, так и другие примечательные происшествия, случившиеся в сем первопрестольном Российского государства граде, с присовокуплением притом бывших событий в Малороссии или других странах, имевших влияние или на гражданские перемены оного, или на церковные обстоятельства, или на другие какие-либо примечательности, и прибавлением на конце топографического в настояществе описания его с примечаниями о качестве земли, климате, произведениях, о внутренних учреждениях и устройствах, также о свойстве жителей, промыслах их и прочая, сочиненная в Киеве главной школы учителем географии, истории естественной и гражданской Максимом Берлинским»¹. Подана до Цензурного комітету, ця книга «загубилася» майже на 170 років. Вважалося, що її назавжди було втрачено для науки.

Проте 1970 р. київському історику Л. Пономаренку пощастило відшукати цей цензорський примірник у Ленінграді, в Публічній бібліотеці

ім. М. Є. Салтикова-Щедрина (нині – Російська національна бібліотека). Рукопис (269 с. скоропису кінця XVIII ст.) складається з двох частин: власне історії Києва та топографічного опису міста. Основний текст супроводжується великою кількістю авторських коментарів. На полях проставлено дати. Аналіз тексту дає підстави стверджувати, що книгу було завершено в 1799–1800 рр.

Чим же цінна праця М. Берлінського для сучасного читача, для дослідників стародавнього та середньовічного Києва? Насамперед своїм фактичним матеріалом: з історико-археологічної розвідки в наш час вона перетворилася на надзвичайно цікаве історичне джерело. Вперше основу історичного дослідження становили не тільки писемні (літописи, хроніки, мемуари, акти, синодики), а й археологічні джерела. Автор висвітлює історію міста як політичного, культурного та релігійного центру всієї Русі на фоні історичних подій у Східній Європі впродовж більш ніж тисячі років – від заснування Києва до кінця XVIII ст. М. Берлінський здійснив першу спробу періодизації історії України і, як зазначив професор М. Брайчевський, ця періодизація «точніша, ніж у творах його сучасників, навіть такого видатного, як Микола Карамзін»². Характерною відзнакою періодизації М. Берлінського є те, що він звів її до періодизації історії Києва, бо історія міста тісно пов'язана з усією історією України.

М. Берлінський був типовим представником тогочасної історіографії (звідси його дещо «вірнопідданська» стилістика), але разом з тим він мав власну оригінальну думку, свій погляд, іноді досить відмінний від загальноприйнятого у дворянській історіографії. Сучасні дослідники його праці відзначають дуже дивний як для XVIII ст. момент – у ній узагалі не згадується дворянство. Йдеться про державну владу, про урядовців і чиновників, полководців, козаків, селянство, а про поміщиків-землевласників ані слова. Зате дуже докладно розповідається про міщанство, про магдебурзьке право, міські привілеї. Спрямування головної історичної праці М. Берлінського та його соціальні симпатії цілком очевидні: він стояв на позиції українського міщанства. Міське самоврядування, економічна незалежність міст – ось на якому ґрунті базувалися суспільні погляди історика.

¹ Максим Берлінський – історик, педагог, релігійний діяч. – Ніжин, 2011. – С. 8–9.

² Берлінський М. Ф. Історія міста Києва. – К., 1991. – С. 14.

Друга частина книги містить безліч подробиць з історичної топографії Києва: про розташування різних будівель, час та умови їх зведення, детальний опис різних частин міста, вулиць, садів, що росли тоді в центрі та на околицях, птахів, звірів і риб, які водилися в київських лісах і озерах (до річі, тоді під Києвом ще виловлювали осетрів). Усі ці деталі, яких не знайдеш в інших джерелах, можуть стати в пригоді не тільки історика, а й етнографу, мистецтвознавцю, архітектору, зоологу, іхтіологу та ін.

Характерний приклад. Тривалий час вважалося, що відома скульптура «Самсон, який роздирає пашу лева» посеред фонтану «Феліціал» на Подолі датується 1809 р. За припущенням деяких мистецтвознавців, вона символізує Полтавську перемогу, тож її встановили на честь 100-річчя з часу знаменитої битви. Але ця скульптура описується М. Берлинським¹, а значить, вона була вже у XVIII ст. Будівля для фонтану (ротонда) ще давніша – її спорудив видатний київський зодчий І. Григорович-Барський у 1757 р.

У 1982 р. історичний фонтан на головній площі Подолу відновили, в центрі ротонди встановили бетонну копію скульптури Самсона. Оригінал – цікавий зразок народної дерев'яної скульптури – зберігається в Національному художньому музеї України.

Упродовж десяти років М. Берлинський був тісно пов'язаний з діяльністю відомого в Російській імперії Румянцевського гуртка, або Румянцевської академії, вів активне листування з його засновником, відомим державним діячем, канцлером Російської імперії, знавцем і дослідником давньоруської історії, колекціонером М. Румянцевим. Учений повідомляв про свої розкопки в Києві, про давні архіви та бібліотеки, посилав виписки та копії документів з Лаври, Братського, Михайлівського, Видубицького, Межигірського та інших монастирів, Казенної палати тощо. Передавав до Петербурга монети князя Володимира, давні плани Києва (в т. ч. найдавніший план А. Кальнофойського; 1638), малюнки грецьких літер зі стіни Десятинної церкви, давні синодики Межигірського та Миколаївського монастирів, Борисоглібської церкви у Вишгороді, рукописний Києво-Печерський патерик із Ближніх печер Лаври, переписаний у 1554 р. дячком Нестерцем, та багато іншого.

Наукова діяльність М. Берлинського здобула визнання сучасників. У 1828 р. його було обрано

членом Товариства історії та старожитностей російських у Москві, а в 1843-му – почесним членом Тимчасової комісії для розгляду давніх актів.

Учений також долучився до створення Київського університету Св. Володимира. У рік заснування закладу (1834) він обіймав посаду голови першого університетського правління, аж до приїзду в Київ М. Максимовича, який, до речі, дуже шанував уже немолодого дослідника київської історії і пізніше присвятив йому спеціальну статтю. Удвох вони об'єднали навколо себе гурт аматорів українських старожитностей і в 1835 р. створили київський Тимчасовий комітет для пошуків старожитностей – перший орган охорони і досліджень пам'яток історії та культури в Україні, а в 1837-му заснували Музей старожитностей при університеті, в якому почали збирати археологічні та нумізматичні колекції.

Незважаючи на велику зайнятість, М. Берлинський протягом багатьох років щодня записував в окремий зошит, якою була погода в Києві. Сьогодні саме завдяки цим спостереженням Гідрометеослужба України має дані про погодні умови та рівень води у Дніпрі, починаючи з кінця XVIII ст. По суті, вчений стояв біля витоків метеорологічної науки.

Цікаво, що в записках 1826 р. знайдено свідчення про те, що на Подолі, крім горіхових і абрикосових дерев, росли каштани. Природознавці вважають, що це взагалі перше повідомлення про ці дерева в Києві. До того існувало твердження, що перші з них зацвіли на Бібіковському бульварі (нині бульвар Т. Шевченка) у 1842 р.

Восени 1834 р. М. Берлинський вийшов у відставку з посади інспектора Київської гімназії. Останні роки життя прожив скромно і досить самотньо у своєму будиночку на Липках, поблизу Кловського палацу, де тоді містилася Перша Київська гімназія. І в похилому віці продовжував займатися метеорологічними спостереженнями (практично безперервно вів їх понад півстоліття).

Помер М. Берлинський 6 січня 1848 р. на 84-му році життя. Поховали його на старому Байковому цвинтарі.

На честь видатного вченого і педагога названо одну з вулиць м. Києва. А його справа продовжується у працях сучасних дослідників славного минулого столиці України.

¹ Берлинський М. Ф. Історія міста Києва. – С. 246.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць М. Берлінського

Известие о Межигорской церкви / М. Берлинский // Труды и летописи Общества истории и древностей. – 1830. – Т. 5. – С. 126–130.

Историческое обозрение Малороссии и Киева : отрывки / М. Берлинский // Молодик. – СПб., 1844. – С. 163–196.

Історія міста Києва / М. Ф. Берлінський ; АН УРСР, Археогр. коміс., Ін-т археології, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 1991. – 318 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – ISBN 5-12-002466-1.

Історія міста Києва / М. Берлінський // Київ. старовина. – 1972. – № 1. – С. 74–202.

Короткий опис Києва / М. Берлінський. – [Репринт. відтворення вид. 1820 р.]. – К., 1990. – VIII, 204, XVIII с., карта. – (Українські пропілеї. Серія книжкових пам'яток).

Краткое описание Киева, содержащее исторический перечень сего города, также показания достопамятностей и древностей оного, собранное надворным советником Максимом Берлинским / М. Берлинский. – СПб. : Тип. департамента нар. просвещения, 1820. – 204 с., 1 большая карта.

Краткое описание Киева / М. Берлинский ; авт. вступ. ст. Г. Ю. Ивакин. – [Репринт. изд. 1820 г.]. – К. : Час, 1991. – XIII, 204 с. ил. – ISBN 5-88520-100-5.

О городе Киеве / М. Берлинский // Улей. – 1811. – № 7. – С. 117–125.

О Десятиной церкви в Киеве / М. Ф. Берлинский // Труды и летописи Общества истории и древностей. – 1830. – Т. 5. – С. 106–123.

О находке серебряных слитков в развалинах Десятинной церкви в Киеве / М. Ф. Берлинский // Отечеств. зап. – 1820. – № 20.

Покорение Киева Гедимином / М. Ф. Берлинский // Улей. – 1811. – № 1. – С. 35–50.

Правители города Киева от завоевания сего княжения великим князем литовским Гедимином (с 1320 до 1828 года) / М. Берлинский // Отечеств. зап. – 1830. – № 119. – С. 478–492.

Про М. Берлінського

Максим Берлінський – історик, педагог, релігійний діяч : матеріали наук.-практ. конф., 30 жовт. 2009 р., м. Пу-

тивль / [за заг. ред. Високопреосвященнішого Луки, архієпископа Конотоп. і Глухів.] ; УПЦ, Конотоп.-Глухів. єпархія [та ін.]. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 80 с. : іл. – ISBN 978-611-527-011-4.

Ивакин Г. Ю. Колумб киевских древностей / Г. Ю. Ивакин // Берлинский М. Краткое описание Киева / М. Берлинский. – [Репринт. изд. 1820 г.]. – К., 1991. – С. III–XIII.

Козинцева-Сахарова П. В. О сумрачном небосклоне современной жизни : к 240-летию рождения путивлянина-киевлянина Максима Федоровича Берлинского (1764–1848) / П. В. Козинцева-Сахарова. – К. ; Путивль : [Основа], 2004. – 63 с. : ил. – (Помоги ближнему). – ISBN 966-699-076-8.

Панібудьласка А. Берлінський Максим Федорович (1764–1848) / А. Панібудьласка // Видатні постаті України : біогр. довід. / Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко [та ін.] – К., 2004. – С. 87–88.

Штонь І. За любов, дружбу й гідрометслужбу! / І. Штонь // Надзвичайна ситуація. – 2006. – № 11. – С. 52–53. – Про М. Берлінського: с. 52.

Берлінський Максим Федорович (1764–1848) // Енциклопедія історії України : [у 10 т.] / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К., 2003. – Т. 1. – С. 239.

Берлінський Максим (1764–1848) // Енциклопедія українознавства. Словник. частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Перевид. в Україні. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 120.

Ілюстрації

[М. Берлінський : портрет] // Максим Берлінський – історик, педагог, релігійний діяч : матеріали наук.-практ. конф., 30 жовт. 2009 р., м. Путивль. – Ніжин, 2011. – 1-а с. обкл.

[М. Берлінський : портрет] // Історія міста Києва. – К., 1991. – С. 2. – (Пам'ятки історичної думки України).

[М. Берлінський : портрет] // Берлинский М. Ф. Краткое описание Киева / М. Ф. Берлинский. – [Репринт. изд. 1820 г.]. – К., 1991. – С. IV.

Підготовлено **О. Рожнятовською**

20 серпня

Засновник вітчизняної школи нейрофізіології

До 90-річчя від дня народження П. Костюка (1924–2010)

До першовідкриттів фундаментальних таїнств земного життя, розкриття його кардинальних біологічних механізмів та досягнення їхньої сутності належить видатний український нейрофізіолог, академік Платон Григорович Костюк. Він одним із перших у країні, паралельно з провідними вченими Заходу й абсолютно незалежно від них, підняв завісу над ефектами нервової клітини. Дослідження, відкриття, концепції, праці П. Костюка в галузі нейрофізіології, молекулярної біології, клітинної біофізики дали принципово новий погляд на функцію мозку у великій, досконалії єдності організму. Вчений зробив наукові відкриття світового рівня, які дали змогу краще зрозуміти механізм роботи нервової системи людини.

Народився Платон Григорович у Києві, в сім'ї, яка значною мірою визначила його майбутній шлях у науку. Батько – Григорій Силевич Костюк – був ученим-психологом (пізніше – засновником Інституту психології, що нині названо на його честь). Платон вважав батька своїм першим учителем. Мати – Мотрона Федорівна – була хіміком. У дитинстві хлопчик часто приходив до маминої лабораторії при геологічній розвідці, де з великою цікавістю спостерігав за проведенням хімічних аналізів. Таким чином, із ранніх років його оточували, з одного боку, фундаментальна наука, а з іншого – експериментальна робота. Юнак постійно прагнув поєднати роботу руками з осмисленням отриманих результатів і створенням на їх підставі гіпотез про природу, життєві явища. Цьому сприяла й величезна домашня наукова бібліотека та сам дух науки, що панував у батьківському помешканні.

Закінчення Платоном середньої школи збіглося з початком Великої Вітчизняної війни. Ця

*Наука – его единственная и неделимая планета,
им самим открытая и исхоженная.*

*А главное, это не унылая обитель вторичных наблюдений,
но преображенная страстью его ума
и чистой сердца в «землю обетованную».*

О. Кришталь¹

обставина внесла значні корективи в життя юнака. Разом з батьком він виїхав до Сталінграда, де було лише два інститути – медичний і педагогічний. Хлопець вступив одразу в обидва. У педагогічному він навчався на факультеті іноземних мов, тому що мав надзвичайні здібності до їх вивчення, добре знав німецьку та французьку, а пізніше досконало освоїв англійську мову. У медичному інституті Платон вивчав структуру нервових клітин, адже все в організмі починається та замикається на рівні нейрона (нервової клітини). Це захоплення вплинуло на весь його подальший життєвий шлях і напрям наукової діяльності.

Бойові дії, що наблизились до Сталінграда, змусили Григорія та Платона Костюків переїхати до Кзил-Орди (Казахстан), де Григорію Силевичу запропонували завідувати кафедрою психології. Там не було медичного інституту, і Платон продовжив освіту на біологічному факультеті в Об'єднаному українському університеті. Проте на початку 1943 р. юнаку довелося перервати навчання: його призвали до лав Червоної Армії. Деякий час Платон перебував у запасному піхотному полку, а потім, з огляду на те, що він був причетний до медицини, його перевели до Харківського військово-медичного училища в Ашхабаді. У глибокому тилу – місці зосередження медсанбатів та шпиталів – молодому курсантові довелося не тільки навчатись, а й лікувати поранених. Навесні 1945-го він закінчив училище і у званні молодшого лейтенанта був направлений фельдшером до окремого резервного медичного батальйону, у складі якого зустрів Перемогу у Східній Пруссії.

Після демобілізації П. Костюк повернувся в рідне місто і продовжив навчання у Київському університеті на біолого-грунтознавчому факультеті, куди його прийняли одразу на п'ятий курс. Здобувши освіту в 1946 р., він поринув у науку

¹ Цит. за кн.: Костюк П. Над океаном времени. – К., 2005. – С. 184.

ву роботу, займаючись дослідженнями в галузі фізіології, які розпочав ще студентом в експериментальній лабораторії професора Д. Воронцова в університеті. У той же час, не бажаючи остаточно розлучатися з медициною (він цікавився насамперед психоневрологією), Платон вирішив продовжити навчання на лікарському факультеті Київського медичного інституту і закінчив його в 1949 р., будучи вже кандидатом біологічних наук.

Після отримання диплома лікаря він не стояв перед вибором – медична практика чи дослідницька діяльність. Своє майбутнє пов'язував з науковою працею на ниві нейрофізіології – галузі фізіології тварин та людини, що вивчає функції нервової системи та її основні структурні одиниці – нейрони. Однак навіть тоді, коли П. Костюк увійшов до когорти першовідкривачів механізмів діяльності нервової системи на рівні клітинної та молекулярної фізіології, він залишився вченим, що дивився на світ нейронів очима лікаря-фізіолога. Поєднання двох фундаментальних освіт – медичної та біологічної – дало йому змогу на тлі глибокого осягнення клінічної неврології по-новому побачити обрії нейрофізіології та створити праці, що стали важливою складовою світової наукової літератури в цій галузі.

Отже, захопившись фізіологією, П. Костюк продовжив працювати зі своїм улюбленим учителем – професором Д. Воронцовим, одним із засновників сучасної електрофізіології. Дмитро Семенович у своїх дослідженнях робив спроби проникнути вглиб живої клітини, зрозуміти фізико-хімічні механізми, які визначають її життєві процеси. Він був першим, хто запровадив сучасні методи дослідження цих процесів.

Участь в експериментальній роботі в лабораторії вчителя викликала у П. Костюка глибоке зацікавлення новими методами реєстрації електричних явищ для розуміння функціонування живої клітини. Він усвідомлював, що пізнати механізми нервової діяльності без пізнання функцій нервової клітини неможливо. У науковця виникла думка спробувати зондувати її спеціальним мікроелектродом. Він сам виготовив мініатюрні провідники й доторкнувся до світу, котрий неможливо було побачити й почути. Створивши скляну мікропіпетку, отримав можливість уперше виміряти іонні струми в нервовій клітині – натрієві, калієві та ін. Після таких успішних результатів перед молодим ученим відкрилися нові перспективи. Продовжуючи мікроелектродні дослідження, 25-річний П. Костюк у 1949 р. успішно захистив дисертацію на тему «Адаптація нерва к постепенному нарастающему электрическому току» і здобув

учений ступінь кандидата біологічних наук. Ця наукова праця стала для вченого «паролем» для подальших досліджень у нейрофізіології, ворота для входження у нейронні лабіринти. А вже через кілька років непересічна наукова обдарованість, універсальна біологічна освіченість, оригінальні дослідницькі позиції в галузі вивчення фізіології нервової клітини дали змогу П. Костюку після захисту праці «Центральные процессы в простейшей рефлекторной дуге» здобути науковий ступінь доктора біологічних наук та звання професора. Йому було лише 32 роки. Десятиліття дослідницької та викладацької праці в Інституті фізіології тварин при університеті остаточно сформували вченого як нейрофізіолога.

Сходження П. Костюка на науковий олімп почалося зі створення та використання ним пристрою, за допомогою якого вперше в Радянському Союзі застосували мікроелектроди для вивчення нервових клітин. Нові підходи в дослідженнях науковця до нейрона на основі мікроелектродної техніки стали основою для визначення кардинально важливих магістралей розвитку цього напрямку. Проведені ним тонкі експерименти та висунуті сміливі ідеї органічно поєднувалися з ініціативами у розвитку прецизійного біологічного приладобудування, необхідного для осягнення таємниць мозку на нейронному рівні.

У середині 50-х рр. ХХ ст. П. Костюк першим у СРСР почав використовувати скляні мікроелектроди для внутріклітинної реєстрації потенціалів нервових клітин. Його наукові пріоритети пізніше було викладено у монографіях «Двухнейронная рефлекторная дуга» (1959) та «Микроэлектродная техника» (1960). Ці новаторські праці, які в 1960 р. було відзначено премією І. П. Павлова АН СРСР, сприяли тому, що мікроелектродна техніка почала інтенсивно використовуватись у багатьох лабораторіях країни.

Наукові розробки молодого вченого помітили та оцінили не тільки вітчизняні, а й закордонні науковці. У 1959 р. Костюку пощастило побувати у Шанхаї (Китай) і пройти стажування в Інституті мозку, створеному всесвітньо відомим фізіологом Чангом. Згодом українського вченого було включено до складу делегації на Міжнародний конгрес в Аргентині. У Буенос-Айресі, почувши доповідь П. Костюка про дослідження окремих клітин спинного мозку за допомогою мікроелектродів, провідний австралійський нейрофізіолог, майбутній лауреат Нобелівської премії Дж. Екклс був вражений рівнем його наукових експериментів та їх результатами. Він запросив українського науковця до Канберри (Австралія), в міжнародну лабораторію.

Майже півроку протягом 1960–1961 рр. П. Костюк працював разом з австралійськими, американськими, німецькими, японськими колегами. Вони виконали серію робіт, які здобули визнання в науковому світі. До підручників із нейрофізіології ввійшла гіпотеза Екклса–Костюка–Шмідта про дві системи пресинаптичної регуляції сигналів. Після цього ім'я українського вченого стало широковідомим серед фізіологів світу, а сам він переконався в тому, що вітчизняна мікроелектродна техніка здатна забезпечити просування вперед. Підсумком поїздки до Австралії стали не лише наукові праці, а й встановлення важливих контактів із провідними вченими різних країн світу. Праця із Дж. Екклсом, якого П. Костюк вважав своїм третім учителем (після батька та Д. Воронцова), дала суттєвий поштовх розвитку його наукових досліджень в Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР.

Майже все життя П. Костюка пов'язано з цією науковою установою, де він працював з 1958-го по 2010 р. Очоливши в інституті лабораторію для досліджень фізико-хімічних механізмів життєвого процесу, вченому вдалося зібрати потужний колектив однодумців. Невдовзі лабораторія стала провідним центром у цьому напрямі, і її було реорганізовано у відділ загальної фізіології нервової системи. Розвинувши напрями клітинної фізіології, молекулярної нейрофізіології та біофізики клітини, відділ став своєрідною Меккою, куди для ознайомлення з новими сучасними методологічними підходами приїздили вчені з багатьох наукових центрів.

Наукові розробки П. Костюка, високий рівень його нейрофізіологічних праць сприяли тому, що в 1964 р. вченого обрали членом-кореспондентом АН УРСР, у 1966 р. він став також членом-кореспондентом АН СРСР, у 1969-му – академіком АН УРСР, а в 1974-му – академіком АН СРСР.

У 1966 р. 42-річному вченому було запропоновано очолити Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця АН УРСР. Платон Григорович почав стрімко розвивати нові наукові напрями у сфері нейрофізіології, застосовуючи найпрогресивніші методи наукових досліджень. Отримані результати було опубліковано у престижних міжнародних наукових виданнях, що дало змогу вивести інститут на передній край світової науки і зробити його всесвітньо відомим науковим закладом. У стінах інституту почала формуватися й міцніти наукова школа П. Костюка.

На посаді директора Платон Григорович виявив і непересічні організаторські здібності. Він створив модель правильно функціонуючої наукової установи, в якій панувала свобода наукового

пошуку. П. Костюк сприяв тому, щоб кожний співробітник мав умови для продуктивної творчої праці й максимально повно міг розкрити свій потенціал. За пропозицією Платона Григоровича понад 40 років кожного понеділка проводилися загальноінститутські семінари, а щоп'ятниці – у відділах. Співробітники були обізнані з усіма напрямками роботи інших лабораторій інституту, в яких працювали фізіологи з біологічною та медичною освітою, фізики з такою самою спеціалізацією, інженери. П. Костюк чудово розумів, наскільки важливим для науковця є обмін досвідом та співробітництво із зарубіжними колегами, можливість попрацювати в інших умовах, з іншим обладнанням, тож дбав про такі наукові контакти, сприяв тому, щоб наукові праці співробітників публікувалися в авторитетних вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях.

Науковцями під керівництвом Платона Григоровича було розроблено та впроваджено комплекс унікальної апаратури, що став платформою для майбутніх електрофізіологічних досліджень. До комплексу входили унікальні прилади оригінальної конструкції 23-х найменувань, окремі з яких не мали закордонних аналогів. За цю роботу П. Костюку та співробітникам Інституту ім. О. О. Богомольця було присуджено Державну премію УРСР в галузі науки і техніки (1976).

За ініціативою П. Костюка в 1979 р. для інституту було побудовано новий унікальний шістнадцятиповерховий науково-експериментальний корпус, оснащений найсучаснішим обладнанням, з великою спеціалізованою науковою бібліотекою. Це дало поштовх подальшим сміливим науковим дослідженням та експериментам, відкриттям, створенню нових приладів та апаратів.

Напружену організаційну, суто директорську роботу П. Костюк поєднував з активною науковою діяльністю. Очолюючи відділ загальної фізіології нервової системи, Платон Григорович проводив дослідження та експерименти в галузі структурно-функціональної організації нервової системи та молекулярно-біофізичних механізмів збудження/гальмування нервових клітин. За результатами цих розвідок було підготовлено монографію «Структура и функция нисходящих систем спинного мозга», яку в 1973 р. було удостоєно премією ім. І. М. Сеченова АН СРСР.

Особливо велике значення мала праця П. Костюка (у співавторстві з О. Кришталем та В. Підплічком) «Явление избирательной саморегулируемой кальциевой проводимости мембраны сомы нервной клетки» (1975). Вона внесла принципові зміни в уявлення про механізми генерації нервового імпульсу клітини, тобто дала розуміння того

фізичного механізму, за допомогою якого функціонує організм. Практичне значення цього відкриття полягало в тому, що воно відкривало нові можливості для спрямованого пошуку та створення способів і засобів боротьби з різними хворобами нервової системи.

Упродовж 1969–1981 рр. П. Костюк і його колеги О. Кришталь, І. Магура, В. Підоплічко провели цикл робіт та узагальнили їх у праці «Исследование ионных механизмов возбудимости сомы нервной клетки», якій у 1983 р. було присуджено Державну премію СРСР.

У співавторстві з науковцями відділу М. Преображенським та Д. Василенком Платон Григорович написав дві фундаментальні монографії, що стали новим словом у світовій нейрофізіології. Це – «Механизмы интеграции висцеральных и соматических афферентных сигналов» (1975) та «Межсегментарные нейронные системы спинного мозга» (1983).

Однією з найвідоміших праць П. Костюка є монографія «Кальций и клеточная возбудимость» (1986), в якій представлено фізіологічний механізм, за допомогою якого функціонує організм. Ця робота не втратила своєї актуальності й у наш час, а вченого вважають класиком за індексом її цитування серед інших українських праць.

Дослідження школи П. Костюка було зосереджено у царині знань про синаптичну передачу (основний фундаментальний механізм обробки інформації у глибинах мозку), адже вивчення функціонування окремих синапсів, принципи взаємоузгодження різних компонентів збуджуючих та гальмівних синаптичних сигналів – усе це належить до кардинальних проблем нейронауки. У 2003 р. академік П. Костюк та група співробітників інституту за дослідження природи синапсів «Синаптическая передача сигналов в нервной системе: клеточные и молекулярные механизмы и пути коррекции их нарушений» одержали Державну премію України в галузі науки і техніки.

Діяльність П. Костюка не обмежувалася рамками наукової та організаційної роботи в інституті. Вона була значно ширшою. Академік АН України та Академії медичних наук АН СРСР, Російської академії наук, Платон Григорович також мав почесне звання академіка багатьох зарубіжних академій наук. Іменитий учений протягом багатьох років був головою Українського товариства фізіологів ім. І. П. Павлова, засновником та директором Міжнародного центру молекулярної фізіології АН України, засновником і завідува-

чем Кафедри молекулярної та клітинної фізіології ЮНЕСКО при Міжнародному центрі молекулярної фізіології, засновником і головою Державного фонду фундаментальних досліджень України.

Тривалий час П. Костюк перебував на посаді академіка-секретаря Відділення фізіології АН СРСР, брав участь у засіданнях Президії академії. У цей період йому пощастило співпрацювати з видатними вченими-фізіологами – Н. Бехтеревою, П. Анохіним, В. Чернігівським, Е. Асратяном, О. Адріановим, Е. Крепсом, одночасно взаємодіяти з провідними вченими-медиками – Б. Петровським, Є. Чазовим та ін.; координувати роботу низки інститутів. Посада академіка-секретаря потребувала поєднання таких якостей, як принциповість і дипломатичність, комунікабельність і компетентність. П. Костюк, наділений цими рисами, бездоганно виконував свою місію протягом 1975–1988 рр. Здобутий досвід організаційної та координаційної діяльності він застосував, працюючи на посаді віце-президента НАН України (1993–1998).

У 1975–1990 рр. П. Костюк був депутатом, а в 1985–1990 рр. – Головою Верховної Ради УРСР.

Із 1951 р. Платон Григорович вів активну педагогічну діяльність. Спочатку викладав у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, а в подальшому на базовій кафедрі мембранної біофізики Московського фізико-технічного інституту читав лекції у багатьох вищих навчальних закладах. Він написав фундаментальні підручники з фізіології центральної нервової системи та біофізики, які здобули велику популярність серед студентів. А його підручник «Физиология центральной нервной системы», створений на початку 1970-х рр., став справжньою нейрофізіологічною енциклопедією. Вчений виховав багато учнів та послідовників, серед яких 32 доктори наук і понад 80 кандидатів наук.

Велике, напружене, яскраве і плідне життя Платона Григоровича Костюка перервалося 10 травня 2010 р. на 86-му році життя.

«Чесність. Робити так, щоб потім не соромитися зробленого: і в науці, і у ставленні до людей. Думаю, це – найголовніше»¹. Так скромно й гідно визначив своє життєве призначення видатний учений, яскравий представник науки, що має значення для всього людства, автор кількох наукових відкриттів, Герой України, творець великої наукової школи дослідників у галузі нейрофізіології, клітинної та молекулярної фізіології, біофізики, відомої у багатьох країнах світу.

¹ Академік П. Г. Костюк: «Магістральна лінія мого життя – природничі науки» // Вісн. НАН України. – 2004. – № 8. – С. 33.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць П. Костюка

Биофизика : [учеб. для биол. спец. вузов] / П. Г. Костюк [и др.]; под. ред. П. Г. Костюка. – К. : Вища шк., 1988. – 503 с. : ил. – ISBN 5-11-000094-8.

Биофизика одиночного синапса / П. Г. Костюк [и др.]. – К. : Наук. думка, 2004. – 118 с. : ил. – ISBN 966-0068-5.

Біофізика : [підруч. для студ. біол. спец. вищ. навч. закл.] / П. Г. Костюк [та ін.]. – К. : Київ. ун-т, 2008. – 567 с. : ил., табл. – ISBN 978-966-439-064-1.

Внутрішньоклітинна кальцієва сигналізація: структури і функції / П. Г. Костюк [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2010. – 175 с. : ил., табл. – ISBN 978-966-00-0898-8.

Двухнейронная рефлекторная дуга / П. Г. Костюк. – М. : Медгиз, 1959. – 250 с. : ил.

Ионы кальция у функции мозга – від фізіології до патології / П. Г. Костюк, О. П. Костюк, О. О. Лук'янець. – К. : Наук. думка, 2005. – 198 с. : ил. – (Наукова книга. Проект) – ISBN 966-00-0399-4.

Кальций и клеточная возбудимость / П. Г. Костюк. – М. : Наука, 1986. – 254 с.

Межсегментарные нейронные системы спинного мозга / П. Г. Костюк, Д. А. Василенко. – К. : Наук. думка, 1983. – 206 с.

Механизмы интеграции висцеральных и соматических афферентных сигналов / П. Г. Костюк, Н. Н. Преображенский. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 222 с.

Механизмы электрической возбудимости нервной клетки / П. Г. Костюк, О. А. Крышталь. – М. : Наука, 1981. – 204 с. : ил. – (Серия «Биология и технология мембраны»).

Микроэлектродная техника / П. Г. Костюк. – К. : Изд-во АН УССР, 1960. – 127 с. : ил.

Над океаном времени / П. Костюк [при участии А. Шевко и Ю. Виленского]. – К. : Наук. думка, 2005. – 202 с. : 29 фотоил. – ISBN 966-00-0441-9.

Структура и функция нисходящих систем спинного мозга / П. Г. Костюк. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1973. – 279 с. : ил.

Физиология нейрона и синаптическая передача : сб. ст. / редкол.: П. Г. Костюк [и др.]. – К. : Наук. думка, 1966. – 195 с. : ил.

Физиология центральной нервной системы : [учеб. пособие для биол. спец. вузов] / П. Г. Костюк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Вища шк., 1977. – 319 с. : ил.

Частная физиология нервной системы / П. Г. Костюк [и др.]. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1983. – 733 с. : ил.

Чорнобиль, пристосувально-захисні системи, реабілітація / П. Г. Костюк [та ін.]. – К. : Комп'ютер прес, 2008. – 348 с. : ил., табл.

Академік П. Г. Костюк: «Магістральна лінія мого життя – природничі науки» / Костюк П. Г. ; [бесіду вела] І. Ніколайчук // Вісн. НАН України. – 2004. – № 8. – С. 27–33.

Про П. Костюка

Патон Б. Человек дела / Борис Патон // Над океаном времени / П. Костюк [при участии А. Шевко и Ю. Виленского]. – К., 2005. – С. 3–11.

Возианов А. Ученый среди врачей и врач среди ученых / Андрей Возианов // Над океаном времени / П. Костюк [при участии А. Шевко и Ю. Виленского]. – К., 2005. – С. 12–15.

Виленський Ю. Бій іде не заради слави, а заради життя / Ю. Виленський, А. Шевко // День. – 2004. – 18 серп. – С. 6.

Галковська Т. Платон Костюк у науковому світі звучить як пароль / Т. Галковська // Дзеркало тижня. – 2009. – 5 верес. – С. 1, 13.

Костюк Л. П. «В конце 1950-х моего отца выпустили из СССР поработать в Австралии...» : [интервью с дочерью П. Г. Костюка] / Л. П. Костюк ; беседу вел И. Осипчук // Факты и коммент. – 2010. – 26 мая. – С. 5.

Лук'янець О. О. Пам'яті академіка П. Г. Костюка / О. О. Лук'янець // Фізіол. журн. – 2010. – Т. 56, № 4. – С. 139–149.

Мацієвський Ю. Платон Костюк в історії і науці / Юрій Мацієвський // Віче. – 2011. – № 9. – С. 6–7.

Трахтенберг І. Академік Костюк про життя і науку : прощальне есе / І. Трахтенберг // Дзеркало тижня. – 2010. – 28 трав. – С. 11.

Трахтенберг І. «Океан» академіка Платона Костюка / І. Трахтенберг // Вісн. НАН України. – 2008. – № 8. – С. 66–68.

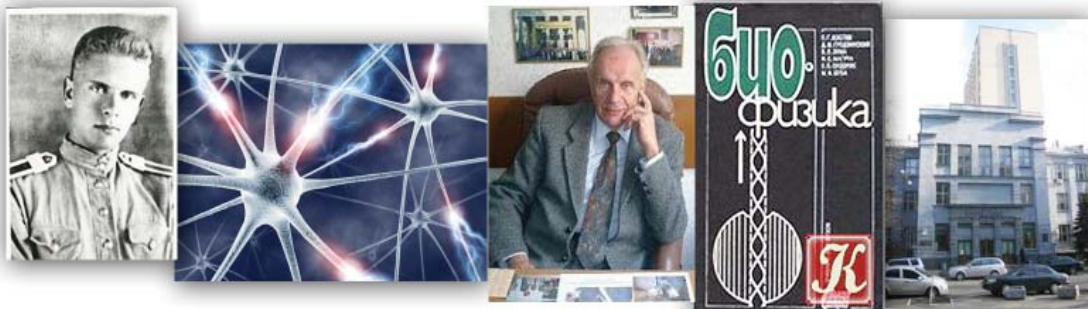
Платон Григорьевич Костюк : библиогр. указ. / авт.-сост. Л. А. Вихрева ; вступ. ст. З. А. Сорокиной ; редкол.: К. М. Сытник (пред.) [и др.]. – К. : Наук. думка, 1986. – 80 с. ; 1 л. портр. – (Библиография ученых Украинской ССР).

Костюк Платон Григорьевич (20.VIII.1924 – [10.V.2010]) // Українська Радянська Енциклопедія : [у 12 т.] / редкол.: Бажан М. П. (голов. ред.) [та ін.]. – 2-ге вид. – К., 1980. – Т. 5. – С. 451.

Ілюстрації

Платон Григорьевич Костюк : портр. и фотогр. разных лет жизни // Костюк П. Над океаном времени. – К., 2005. – Фронтиспис, вкл. между с. 188–189.

Підготовлено С. Савченко

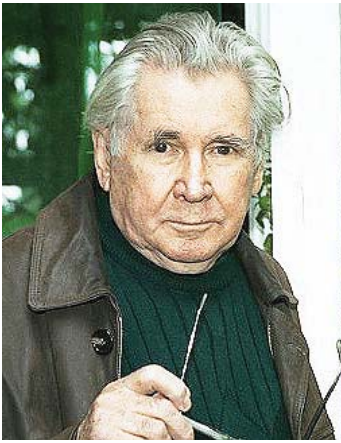

25 серпня

Творив щедро і з великою вірою

До 90-річчя від дня народження П. Загребельного (1924–2009)

Павла Архиповича Загребельного – людину титанічної працездатності, надзвичайної ерудиції та європейської культури – ще за життя вважали патріархом

української літератури та сучасним класиком. Один з найвидатніших українських романістів останньої чверті ХХ ст., він створив цілу бібліотеку високохудожньої історичної та сучасної прози. Поява кожного його роману, кожної книжки була неординарною подією в культурному житті України. Творчість П. Загребельного справила великий вплив на суспільну свідомість і думку, рішуче виступила в обороні національних святинь. Своїми сміливими, нестандартними історичними романами він утверджував українську присутність у часах і світах.

Павло Архипович народився в с. Солоши-не Кобеляцького району, що на Полтавщині, в селянській родині. Майже всі жителі села були неграмотними, в тому числі й мати майбутнього письменника. Вона ходила вчитися до гуртка з ліквідації неписьменності й брала з собою маленького Павла. Вже у п'ять років він навчився добре читати і незабаром захопився книжками. Змалку хлопчина був дуже допитливим і з максимальною швидкістю та неймовірною настирливістю хапав знання всюди, де тільки можна було, зростав спостережливим, любив природу.

Доросле життя майбутнього письменника почалося завчасно і важко: у ранньому віці хлопчик осиротів – померла мама; разом із селянами він пережив колективізацію і голод 1933 р.

У 1938 р. Павло закінчив Солошинську семирічну школу. Атестат десятирічної середньої освіти здобував у сусідньому селі Озера. Скромний, наполегливий і працелюбний хлопець вирізнявся

*Які можуть бути почесні для письменника?
Найбільша почесність – це коли його книжку читають!
П. Загребельний¹*

серед інших великими здібностями до навчання, мав чудову пам'ять. Особливо відзначався знанням літератури. Брав участь у літературному гуртку, а мріяв стати вченим, бо дуже любив математику. Всі три роки навчання у старших класах був відмінником.

На ранок 23 червня 1941 р. вчорашній десятникласник Павло Загребельний, у віці 16 років, прибув до райвійськкомату, де отримав направлення до артилерійського училища в Києві. Вже 29 червня він приїхав до столиці України. Майбутніх курсантів одразу повезли вантажити архіви у Софійському соборі. Хлопець, котрий уперше побачив Софію, був вражений її красою. Зачарування мистецьким витвором далеких предків жило в ньому понад 20 років і втілилось у чудовому романі «Диво».

Під час оборони Києва курсант П. Загребельний дістав поранення і контузію. Його евакуювали до Саратова, в госпіталь. Після лікування, восени 1941 р., він потрапив до Середньоазійського військового округу, де закінчив навчання в Харківському артучилищі.

У березні 1942 р. як командир взводу гірської артилерії 256-ї стрілкової бригади П. Загребельний вирушив з туркменського міста Кизил-Арват на радянсько-іранський кордон. Юного полтавця зачарував Схід (свої враження письменник відтворив у пригодницькій повісті «Марєво», в оповіданні «Калахарі», у творах збірника «Неймовірні оповідання»). Наприкінці квітня 1942 р. він прибув у 61-у армію Брянського фронту. Під час операції «Смерч», яку проводили німці, лейтенанта Загребельного було поранено вдруге. Його, помираючого, підбрала німецька трофейна команда. Так він опинився в полоні.

У концтаборі для полонених радянських офіцерів у литовському місті Кальварія майбутньому письменнику довелося пройти через децимацію – страту кожного десятого з черги

¹ Загребельний П. Думки нарозхрист, 1974–2003. – К., 2008. – С. 14.

полонених. «Відтоді для мене черга страшна й огидна», – згадував Павло Архипович¹. Два з половиною роки перебування в німецьких таборах смерті не минулися даремно – він захворів на туберкульоз і вижив тільки тому, що був молодим та досить міцним. Навесні 1945 р. вдалося втекти з полону і стати бійцем загону французьких партизанів. Павло потрапив у Париж, потім – у Кельн. Там із травня до листопада 1945 р. він служив офіцером зв'язку радянської військової місії у британській окупаційній зоні та при 1-й армії США.

Повернувшись на батьківщину, П. Загребельний постав перед найстрашнішими випробуваннями: через те, що він, радянський офіцер, був у полоні, його вважали зрадником, людиною другого сорту. Для спеціальної перевірки Павла відправили до фільтраційного табору. У січні 1946 р. його, хронічно хворого на легені, за станом здоров'я звільнили й демобілізували.

У вересні 1946 р. П. Загребельний вступив на філологічний факультет Дніпропетровського університету. Він вчився на відмінно, очолював науковий гурток, друкував статті, почав писати оповідання. Закінчивши з відзнакою університет, отримав вільний диплом, тобто без направлення на певне місце роботи. Павло мріяв працювати журналістом, але з 1951-го по 1953 р. не міг влаштуватися на роботу через неблагонадійність, адже був у полоні. У цей морально тяжкий період його порятунком стала творчість. Деякі з оповідань молодого автора було опубліковано в періодиці. Ситуація змінилася на краще тільки в 1953 р., після смерті Сталіна: його прийняли на роботу в газету «Дніпровська правда». Того ж року вийшла перша книга письменника «Кавовські оповідання», написана у співавторстві з Ю. Пономаренком.

На початку 1954 р. П. Загребельного прийняли до Спілки письменників України, запросили до Києва працювати в редакції журналу «Вітчизна». Із цього часу в його трудовій книжці у графі «професія» з'явився запис – «письменник». Працюючи понад 15 років у «Вітчизні», Павло Архипович також активно займався творчою роботою. Він самостійно дебютував у літературі збіркою новел «Степові квіти» (1955). Потім з'явилися книжки оповідань «Учитель» (1957) та «Новели морського узбережжя» (1958), повісті «Там, де співають жайворонки», «Марево» (1956), «Долина довгих снів» (1957).

Широке читацьке визнання прозаїкові принесла повість «Дума про невмирущого» (1957) – одна

з найсердечніших та найпоетичніших книжок, в якій ідеться про невмирущість духу простої людини, юного солдата, котрий загинув у фашистському таборі, але не скорився. Ця повість стала серйозною заявкою на письменницьку зрілість автора. Із виходом перших романів – «Європа 45» (1959), «Європа. Захід», «Спека» (1960) – розпочався великий творчий шлях українського романиста, який не завжди був легким для самотнього, незалежного письменника.

У березні 1961 р. П. Загребельного призначили редактором «Літературної газети» (пізніше він був ініціатором перейменування видання на «Літературну Україну»). На цій посаді розкрився його інноваційний світогляд. Павло Архипович був непримиренним до буденного та стереотипного, не визнавав шаблонів і став справжнім реформатором видання. Рівень письменницької газети було піднесено на якісно новий щабель, її суспільна значимість зростала. Проте в 1963 р. П. Загребельного зняли з посади головного редактора через друкування новаторських віршів поетів, яких пізніше називатимуть шістдесятниками: М. Вінграновського, В. Коротича, І. Драча та ін. Але «хрещений батько» шістдесятництва не зламався і продовжив письменницьку справу.

У 1964 р. Павла Архиповича обрали секретарем Спілки письменників України, а з 1979-го по 1986 р. він очолював письменницьку організацію. Працював на цьому посту з великою самовіддачею, був натхненником і безпосереднім виконавцем численних літературно-мистецьких та громадських заходів. Для багатьох українських літераторів П. Загребельний став мудрим наставником. А коли він очолював Комітет з Державних премій УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1979–1987), його авторитет не раз відіграв вагомий роль у визначенні претендента на високу відзнаку.

Більшу частину своїх романів, які принесли йому славу видатного майстра прози, письменник створив протягом 1960–1980-х рр. Це був найбільш плідний період творчості романиста. П. Загребельний писав і твори сучасної тематики, в котрих виступав як співець індустріального міста, глибоко розкривав образи технічної та творчої інтелігенції; й історичні романи, в яких відображав різні епохи, формації, постаті.

Ще у студентські роки Павло Архипович зацікавився історією, але не знав її ґрунтовно. Тож коли звернувся до історичної тематики як письменник, почав поглиблено вивчати різні періоди історичного минулого, досліджувати літописні та архівні матеріали, адже знання історичної науки

¹ Загребельний М. Павло Загребельний. – Х., 2013. – С. 46.

давало змогу авторів ввести читача до цілком реального, матеріально відчутного світу.

Свої перші історичні романи прозаїк присвятив Київській Русі, про яку на той час майже не було творів красного письменства. Обмаль було й наукових праць. Для роману «Диво», що воскрешає «золотий вік» Київської Русі, діяння Ярослава Мудрого, створення Софії Київської, матеріал доводилося збирати по крихтах. Письменник працював над цим твором протягом 1962–1968 рр. І тільки після шестимісячної перевірки комісією, яка шукала в романі ідеї буржуазного націоналізму, його було надруковано.

Створення двох наступних романів про історичне минуле України – «Первоміст» (1972) і «Смерть у Києві» (1973) – було проявом справжнього патріотизму та сміливості, адже писати на історичну тему в українській літературі в ті часи негласно заборонялося. Та всупереч усьому, саме за ці твори автор отримав Шевченківську премію (1974).

Історичний роман «Євпраксія» (1975) створено на підставі однієї літописної згадки. В оригінальному за формою, глибокому за змістом, сильному за людськими характеристиками творі йдеться про долю дочки київського князя Всеволода Ярославича, котру в дванадцять років віддали заміж за саксонського маркграфа (згодом став імператором Генріхом IV). Письменник простежив долю Євпраксії від дитячого до зрілого віку, позбавленої всього: батьківщини, волі, кохання, честі, новонародженого сина.

Знамениту «Роксолану» (1979) також присвячено долі української дівчини, яка потрапила на чужину. Автор щедро наділив свою героїню волею до життя, веселою вдачею й доброю душею, розумом і незалежним характером, ненавистю до світу покори і рабства, показав душевну еволюцію жінки. Настя Лісовська з Рогатина стала найосвіченішою жінкою Османської імперії. Вивчивши східні мови, вона піднялася на вершину європейської культури свого часу, мала велику владу над султаном, приймала іноземних послів, вела дипломатичне листування з європейськими державами, впливала на хід життя в імперії, історичних і політичних дій в Європі. Готуючись до написання роману, письменник, за його словами, став майже мусульманином: вивчав Коран, закони шаріату. Цілих два роки прозаїк входив у систему їхнього вірування, світосприйняття, способу життя. Частково, із власного досвіду, знав мусульманський побут, адже деякий час перебував у Середній Азії. Завдяки цьому автору вдалося

відтворити достовірну картину тієї епохи – гірку історію нашого минулого, пов'язану з ординськими набігами, яничарством, війнами і руйнаціями, звичаями, культурою XVI ст., а також показати силу духу людського, який не здатні задушити ані рабство, ані сваволя деспотів.

Тему визвольної боротьби українського народу П. Загребельний втілює у романі «Я, Богдан» (1983). Художня фантазія прозаїка відтворила своєрідну «автобіографію» одного з найвидатніших політичних і державних діячів українського народу – Богдана Хмельницького. Роман написано у формі монологу гетьмана, коли той на порозі смерті веде сповідь свого життя. Письменник показав Хмельницького як особистість могутнього інтелекту, великої сили волі, котра своїм політичним мисленням передбачила хід історії. Після опублікування твір став предметом постійних дискусій, бо історичний белетрист виявив певну авторську свободу. Цей роман для П. Загребельного був найдорожчим. «Роман “Я, Богдан”... породжений відчаєм і страхом, що життя кінчиться, а я так і не встигну нічого сказати, вмру без розуміння і співчуття. Тому й задумано його як Книгу мого Народу», – зазначав він¹. Коли твір вийшов окремим виданням (1986), багато відомих і шанованих письменників критикували автора, аргументуючи тим, що в романі не відбито важливих подій тієї епохи. Головне звинувачення було ідеологічним: Богдана Хмельницького зображено суперменом, а не творцем Переяславської ради.

Нарівні з історичною романістикою П. Загребельний багато творів присвячував сучасності. Найпомітніші з них – «День для прийдешнього» (1964), «Шепіт» (1966), «Добрий диявол» (1967), трилогія про радянське промислове місто, робітників та інженерів: «З погляду вічності» (1970), «Переходимо до любові» (1971) та «Намилена трава» (1973). У 1975 р. вийшов його роман «Розгін», присвячений академіку В. Глушкову (відзначений Державною премією СРСР, 1980). Протягом 1975–1978 рр. письменник працював над іронічним романом про українське село «Левине серце». Його продовженням стала книга «Вигнання з раю» (1984).

У надрукованому в журналі «Вітчизна» романі «Південний комфорт» (1984), події якого відбуваються в Києві в 1970-х та на початку 1980-х рр., письменник, художньо осмислюючи категорії права і закону, торкнувся деяких аспектів діяльності прокуратури, гостро розкритикував недоліки правоохоронної системи, обуривши представників цієї сфери. Головним ворогом роману стала

¹ Загребельний П. Думки нарощист, 1974–2003. – К., 2008. – С. 148.

Генеральна прокуратура СРСР. Твір, що набув значного суспільного резонансу, після «організованої» критичної статті було заборонено друкувати окремим виданням.

Незважаючи на невдоволення з боку влади, твори П. Загребельного були надзвичайно популярними серед читачів. За його сценаріями створювалися художні фільми: «Ракети не повинні злетіти» (1965), «Перевірено – мін немає» (1966), «Лаври» (1974), «І земля скакала мені навстріч» (1975), «Ярослав Мудрий» (1981), «Прискорення» (за романом «Розгін», 1984). У співавторстві з С. Параджановим митець написав сценарій фільму «Київські фрески». Разом вони працювали й над сценаріями «Інтермеццо» та «Дочка букініста». На сценах українських театрів ішли п'єси П. Загребельного «Хто за? Хто проти?» (1967), «І земля скакала мені навстріч» (1976), «Межа спокою» (1982).

Відставка П. Загребельного з посади першого секретаря Спілки письменників України (1986) збіглася з початком реформ у СРСР. З посади він пішов через погіршення здоров'я та початок змін у суспільстві. Його людська гідність підказувала, що на авансцену мають вийти зовсім нові, ще не покривлені системою люди. Відтоді письменник усамітнівся і повністю присвятив себе творчій роботі.

Протягом останньої чверті життя Павло Архипович написав 11 романів і повістей, близько 20 оповідань. Жанровий і тематичний діапазон творчості письменника, як і раніше, був вражаючим. У його доробку, крім воєнних, історичних, виробничих романів і повістей, є фантастично-пригодницький та філософсько-політичний твір «Безслідний Лукас» (1986), соціально-критичний – «Брухт» (2002), детективні – «Ангельська плоть» (1993), «Попіл снів» (1995), «Зона особливої охорони» (1999), повість абсурду – «Гола душа» (1992).

У 1994 р. з'явився великий історичний роман П. Загребельного «Тисячолітній Миколай». Конструкція твору – умовна, майже фантастична, всі події відбуваються з однією людиною, яка живе тисячу років. Розповідь ведеться від першої особи. Головний герой живе у часи Володимира, Богдана Хмельницького, переживає Голодомор 1933 р., Другу світову війну, доживає до перебудови. Інтерес автора до історії культури свого народу, пошуки відповідей на питання щодо менталітету українців, турбота про майбутнє України – все це відбилося в романі. Вільний від цензури та інших обмежень, П. Загребельний відтворив усю правду про замовчувані раніше сторінки української історії.

У 1990-і рр. – період напруженої творчої праці – письменникові довелося нелегко, бо чимало видавництв потерпали від фінансової скрути і припинили активну видавничу діяльність. Десять років простою стали справжньою трагедією для патріарха українського роману. І лише у 2000-х рр. книжки П. Загребельного повернулися до читача завдяки видавництву «Фоліо», яке взялося за видання його романів «Роксолана», «Я, Богдан», «Євпраксія», «Тисячолітній Миколай» та нових творів. Для Павла Архиповича це була дуже важлива підтримка. В нього ніби відкрилося друге дихання. Прозаїк написав нові оповідання, пов'язані з різними етапами його життя. У 2000 р. побачив світ цікавий, майже автобіографічний роман про кохання «Юлія, або Запрошення до самовбивства», в 2004-му – гострокритичний роман «Стовпотворіння», в якому подано багатоплановий зріз української сучасності 1990-х рр. і який став останнім романом письменника.

Павло Архипович мав неповторний талант досліджувати явища життя, був людиною різнобічних інтересів, мав полемічне обдарування. Він гостро сприймав суспільно знакові події і втілював свої думки та почуття в яскравих публіцистичних матеріалах, активно виступав з літературно-критичними статтями. У 1981 р. вийшов збірник його статей, есе, літературних портретів «Неложними устами». Серед видань останніх років життя письменника світ побачили друге, доповнене, видання публіцистичної збірки «Думки нарозхрист, 1974–2003», а також «Український шлях» – лекція, прочитана 26 листопада 2003 р. в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». У них письменник продовжив болісну і зворушливу розмову про давню та новітню історію України, її культуру, національну славу й сором, про те, що необхідно не тільки шукати дорогу до Храму, а й самому долучатися до його будівництва.

У 2004 р. за самовіддане служіння Україні, багаторічну плідну діяльність на ниві письменства, визначний особистий внесок у збагачення національної духовної скарбниці, утвердження гуманістичних ідеалів П. Загребельному було присвоєно звання Героя України.

Останні роки життя Павло Архипович тяжко хворів і не встиг закінчити кілька рукописів, у тому числі й історичних романів, які планував назвати «Зограф» та «Імперський заручник». Невтіленим задумом залишився і роман про появу перших ікон у Київській Русі. З лютого 2009 р. письменник пішов із життя. Поховали Павла Архиповича у Києві, на Байковому кладовищі.

Романи письменника читали й продовжують читати 23-ма мовами світу. Колись у листі до одного із читачів, підсумовуючи свою творчу працю, Павло Архипович зауважив: «Я понаписував досить багато книжок, уперто шукав у малому велике, не заплющував очей і на мале у вели-

кому. Тим писанням своїм я повіддавав усе, що прийшло у мою душу від людей, від мого роду і народу, віддавав щедро і з великою вірою в те, що проросте воно добром, благородством і милосердям і вірою в людську особистість, в її цінність і велич»¹.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів П. Загребельного

- Твори : в 6 т. / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1978–1981. – Т. 1–6.
- Твори : в 2 т. / П. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1–2.
- Ангельська плоть : пригодн. повість / П. Загребельний. – К. : Укр. письм., 1993. – 125 с. – ISBN 5-333-01208-3.
- Безслідний Лукас : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 398 с. – (Література). – ISBN 966-03-2070-8.
- Брухт : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 254 с. – (Література). – ISBN 966-03-2010-8.
- Вигнання з раю : роман-диалогія / П. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1985. – 456 с. : іл.
- Гола душа : повість / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 253 с. – (Література). – ISBN 966-03-2011-6.
- День для прийдешнього : роман / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1969. – 388 с. : іл.
- Диво : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2007. – 638 с. – (Історія України в романах). – ISBN 978-966-03-3764-0.
- Добрий диявол : роман / П. А. Загребельний. – К. : Молодь, 1968. – 188 с.
- Дума про невмирущого ; День шостий ; В-Ван : повісті / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 399 с. – (Література). – ISBN 966-03-2171-6.
- Думки наррозхрист**, 1974–2003 / П. Загребельний. – Вид. 2-ге, доповн. – К. : Пульсари, 2008. – 237 с. – ISBN 978-966-2171-06-8.
- Євпраксія : роман / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2004. – 350 с. – (Література). – ISBN 966-03-2432-4.
- Європа 45 : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 605 с. – (Література). – ISBN 966-03-2169-4.
- З погляду вічності : три романи про Дмитра Череду / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1976. – 668 с.
- Зло : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 379 с. – (Українська література). – ISBN 978-966-03-4489-1.
- Зона особливої охорони : роман / П. А. Загребельний. – К. : Укр. письм., 1998. – 150 с. – (Сучасна українська література). – ISBN 966-579-028-5.
- ...І земля скакала мені навстріч : діалоги з глядачами на дві частини / П. А. Загребельний. – К. : Мистецтво, 1974. – 87 с. : 1 л. портр. – (Бібліотека сучасної драматургії).
- Левине серце : роман / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1978. – 327 с. : іл.
- Межа спокою (сорокова субота) : п'єса на 2 дії / П. А. Загребельний ; голов. ред. І. С. Щербатенко. – К. : [б. в.], 1983. – 82 с.
- Намилена трава : роман / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1974. – 208 с. : іл.
- Неймовірні оповідання / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 283 с. – (Українська література). – ISBN 978-966-03-4490-7.
- Неложними устами : ст., есе, портр. / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1981. – 479 с.
- Первоміст : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 350 с. – (Література). – ISBN 966-03-2156-2.
- Переходимо до любові : роман / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1973. – 259 с. : іл.
- Південний комфорт : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2004. – 351 с. – (Література). – ISBN 966-03-2431-6.
- Попіл снів : повість / П. А. Загребельний. – К. : Укр. письм., 1995. – 159 с. – ISBN 5-333-01210-5.
- Розгін : роман : у 4 кн. / П. А. Загребельний. – К. : Рад. письм., 1976. – 671 с. : іл. – (Сучасний роман).
- Роксолана : роман / П. А. Загребельний. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – 799 с. : іл. – (Перлини сучасної літератури). – ISBN 978-617-585-048-0.
- Смерть у Києві : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 604 с. – (Література). – ISBN 966-03-2143-0.
- Спека : роман / П. А. Загребельний ; вступ. ст. В. Брюгена. – К. : Дніпро, 1967. – 364 с. – (Бібліотека української радянської прози).
- Стовпо-творіння : [дерев'яна книжечка про кумедну державу : сатир. роман] ; Кавтаклізма [або Кошмарна пригода в європейському домі : текст для самокоханого актора] / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 286 с. – (Література). – ISBN 966-03-2889-3.
- Тисячолітній Миколай : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2004. – (Література). – Ч. 1 : Полювання на хлястики. – 399 с. – ISBN 966-03-2604-1 ; Ч. 2 : Залізні зуби. – 459 с. – ISBN 966-03-2612-2.
- Український шлях : [лекція, прочитана 26 листоп. 2003 р. в Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.»] / П. Загребельний. – К. : Видавн. дім «КМ Академія», 2004. – 30 с. : іл. – ISBN 966-518-249-8.
- Юлія, або Запрошення до самовбивства : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – (Література). – ISBN 966-03-2017-5.
- Я, Богдан : роман / П. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2009. – 671 с. : іл. – (Історія України в романах). – ISBN 978-966-03-4639-0.
- Павло Загребельний: «Я обираю великі душі, які сяють нам тисячоліття» : [інтерв'ю] / П. Загребельний ; розмову вела Любов Голота // Вітчизна. – 2004. – № 7/8. – С. 90–98.

Твори у перекладах російською мовою

- Собрание сочинений : в 5 т. / П. Загребельный. – М. : Худож. лит., 1986. – Т. 1–5.
- День для грядущего : роман / П. Загребельный ; авториз. пер. с укр. И. Новосельцевой. – М. : Молодая гвардия, 1967. – 349 с.
- Диво : роман / П. А. Загребельный ; авториз. пер. с укр. И. Карабутенко ; вступ. ст. Л. Новиченко. – М. : Воениздат, 1982. – 560 с. : ил.
- Євпраксія ; Первоміст : романи / П. Загребельний ; послесл. М. Слабошпицького. – М. : Известия, 1981. – 686 с. – (Библиотека «Дружбы народов»).

¹ Загребельний П. Думки наррозхрист, 1974–2003. – К., 2008. – С. 148.

Зной : роман / П. Загребельний ; авториз. пер. с укр. И. Новосельцевой. – М. : Молодая гвардия, 1964. – 383 с. : ил.

Изгнание из рая : роман / П. Загребельний ; пер с укр. И. Карабутенко. – М. : Совет. писатель, 1988. – 317 с. : ил.

Львиное сердце : роман / П. Загребельний ; авториз. пер. с укр. И. Карабутенко. – М. : Совет. писатель, 1979. – 357 с. : ил.

Разгон : роман / П. Загребельний ; авториз. пер. с укр. И. Новосельцевой. – К. : Дніпро, 1990. – 686 с. : ил. – (Библиотека советского романа). – ISBN 5-308-00481-1.

Роксолана : роман / П. Загребельний. – М. : Совет. писатель, 1983. – 639 с. : ил.

Смерть в Киеве ; Первомот : романы / П. Загребельний ; авториз. пер. с укр. И. Карабутенко. – М. : Худож. лит., 1980. – 679 с. : портр.

Южный комфорт : роман / П. Загребельний ; пер. с укр. Г. Григорьева. – М. : Совет. писатель, 1990. – 333 с. – ISBN 5-265-01402-0.

Я, Богдан (Исповедь в славе) : роман / П. Загребельний ; авториз. пер. с укр. И. Карабутенко. – М. : Совет. писатель, 1984. – 509 с. : ил.

Про П. Загребельного

Загребельний М. Павло Загребельний / М. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2013. – 121 с. – (Знамениті українці). – ISBN 978-966-03-5098-4.

Павло Загребельний у спогадах сучасників / ред.-упоряд.: Х. Мельничук, Б. Мельничук. – Т. : Лілея, 1998. – 158 с. : портр.

Спогади про Павла Загребельного / упоряд. М. Ф. Слабошпицький. – Х. : Фоліо, 2010. – 241 с. : іл. – ISBN 978-966-03-5034-2.

Фашенко В. В. Павло Загребельний : нарис творчості / В. В. Фашенко. – К. : Дніпро, 1989. – 207 с.

Дончик В. Истина – особистість : проза Павла Загребельного / В. Дончик. – К. : Рад. письм., 1984. – 248 с. : 1 арк. портр.

Іваничук Р. Класик української літератури – наш сучасник : до 80-річчя Павла Загребельного / Р. Іваничук // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 62–63.

Коротич В. «Слава Богу, что в беспределе оказался он не при деле...» / В. Коротич // Бульвар Гордона. – 2009. – № 6. – С. 3.

Сизоненко О. Дума про безсмертне : Загребельний в координатах вісімдесятиріччя / О. Сизоненко // Дзеркало тижня. – 2004. – № 33. – С. 19.

Слабошпицький М. Інший Загребельний / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 66–68.

Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 57–59.

Степовичка Л. Письменник має жити довго / Л. Степовичка // Вітчизна. – 2004. – № 11/12. – С. 126–132.

Сторінки історії. Павло Загребельний / Дніпропетр. нац. ун-т ; авт.-упоряд.: С. Попова [та ін.]. – Д. : Пороги, 2005. – 198 с. : іл. – ISBN 966-525-572-X.

Шаховський С. М. Романи Павла Загребельного : літ.-критич. нарис / С. М. Шаховський. – К. : Рад. письм. 1974. – 175 с.

Павло Загребельний – письменник, мислитель, громадянин : метод. поради / Івано-Франк. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка ; підгот. Г. Колотило. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2009. – 12 с.

Творчий профіль Павла Загребельного : на допомогу б-кам до 85-річчя від дня народж. / Житомир. універс. наук. б-ка ім. О. Ольжича ; упоряд. З. І. Димарчук. – Житомир, 2009. – 19 с. : іл. – (Безсмертна скарбниця ; вип. 15).

Загребельний Павло Архипович (25.VIII.1924 – [3.II.2009]) // Українська літературна енциклопедія / редкол.: І. О. Дзевєрін (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1990. – Т. 2. – С. 226–227.

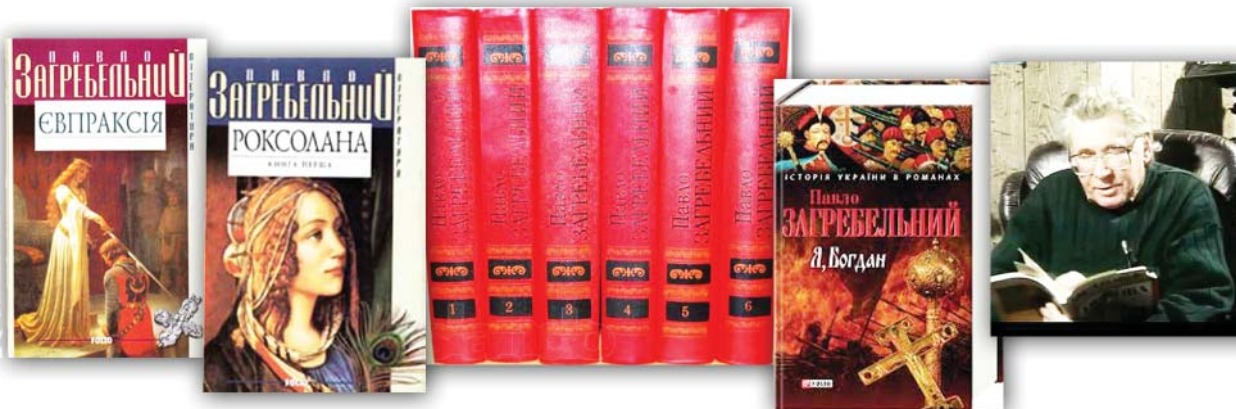
Загребельний Павло Архипович (25.VIII.1924 – [3.II.2009]) // Шевченківські лауреати, 1962–2001 : енциклопед. довід. / вступ. сл. І. М. Дзюби ; авт.-упоряд. М. І. Лабінський. – К., 2001. – С. 172–175.

Ілюстрації

Павло Загребельний : [фотогр. різних років життя] // Спогади про Павла Загребельного. – Х., 2010. – Вкл. між с. 128–129.

Павло Загребельний у плинному й вічному часі Національного університету «Кієво-Могилянська академія» : [фотографія] // Загребельний П. Український шлях. – К., 2004. – С. 2.

Підготовлено С. Савченко

Вересень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30					

*Вересень весіллями багатий.
Садоку вересні, що кожуху січні.
Верещить вересень, що вже осінь.*

*Дерева ще стоять зелені,
А дні погожі і ясні.
Ща не такі уже натхненні
Пташині щибети-пісні.*

*Притишились у ріках води,
Лежать покошені луги.
В передчутті сльоти-негоди
На сонці гріються стоги.*

*А вечорами і ночами
Надходять перші холоди.
І лунко падають плодами
У стиглий вересень сади.*

М. Луків¹

1

День знань

Відзначається щорічно з 1984 р.

140 років з часу заснування (1874) Херсонського державного аграрного університету

80 років від дня народження **Анатолія Федоровича Пазенка** (1934–2008), українського і російського актора

75 років від дня початку (1939) Другої світової війни

2

День нотаріату

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 211 / 2010 від 22.02.2010 р.

100 років від дня народження **Петра Петровича Михайленка** (1914–008), українського юриста, вченого, педагога

75 років від дня народження **Романа-Енріке Миколайовича Гупала** (1939), українського архітектора

3

280 років від дня народження **Джозефа Райта** (1734–1797), британського художника

150 років від дня народження **Мусія Степановича Кононенка** (1864–1922), українського письменника і громадського діяча

100 років від дня народження **Івана Федоровича Переверзева** (1914–1978), російського кіноактора

4

190 років від дня народження **Антоніа Брукнера** (1824–1896), австрійського композитора, органіста і педагога

140 років від дня народження **Олександра Васильовича Вишневецького** (1874–1948), російського військового хірурга, що розробив найвідоміший метод знеболювання – новокаїнову блокаду – і створив знамениту мазь

75 років від дня народження **Лариси Павлівни Скорик** (1939), українського архітектора

5

250 років від дня народження **Генрієтти Юлії Герц** (1764–1847), німецької письменниці єврейського походження

6

190 років від дня народження **Хайрема Бердана** (1824–1893), американського військового, винахідника пристосувань до гвинтівки

90 років від дня народження **Михайла Юліановича Брайчевського** (1924–2001), українського історика та археолога

80 років від дня народження **В'ячеслава Гнатовича Сумського** (1934–2007), українського актора

7

День підприємця

Відзначається щорічно в першу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 1110 / 98 від 05.10.1998 р.

8

Міжнародний день письменності

Відзначається щорічно відповідно до рішення 14-ї сесії ЮНЕСКО № 1.141 від 1966 р.

Міжнародний день солідарності журналістів

Відзначається щорічно з 1958 р. відповідно до рішення IV конгресу Міжнародної організації журналістів. Приурочений до дня пам'яті Ю. Фучика

100 років від дня народження **Павла Юхимовича Ключини** [справж. – Ключник (1914–1972)], українського поета-байкаря

100 років від дня народження **Ірини Іллівни Трегубової** (1914–1994), українського кінооператора

80 років від дня народження **Юрія Івановича Макарова** (1934–2002), українського інженера-конструктора в галузі суднобудування

9

150 років від дня народження **Івана Михайловича Колесси** (1864–1898), українського фольклориста, військового лікаря

75 років від дня народження **Олександра Васильовича Костіна** (1939), українського композитора

10

120 років від дня народження **Олександра Петровича Довженка** (1894–1956), українського кінорежисера і письменника, одного із фундаторів вітчизняного і світового кінематографа

90 років від дня народження **Марії Миколаївни Клименко** (1924–2000), української актриси

90 років від дня народження **Миколи Олексійовича Хана** (1924–1981), українського живописця

80 років від дня народження **Алемдара Сабітовича Караманова** (1934–2007), українського композитора

11

Знакшення уяви Св'ятого Кредтечи

490 років від дня народження **П'єра де Ронсара** (1524–1585), французького поета

150 років від дня народження **Павла Арсеновича Грабовського** (1864–1902), українського поета, публіциста, революційного демократа

12

100 років від дня народження **Олександра Васильовича Сальмана** (1914–1971), українського художника театру

13

День фізичної культури і спорту

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 52/96 від 12.01.1996 р.

День українського кіно

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 340/94 від 29.06.1994 р.

180 років від дня народження **Анатолія Патрикійовича Свидницького** (1834–1871), українського письменника, громадського діяча, етнографа

120 років від дня народження **Джона Бойтона Прістлі** (1894–1984), англійського письменника

120 років від дня народження **Юліана Тувіма** (1894–1953), польського поета

80 років від дня народження **Володимира Вікторовича Домріна** (1934–1985), російського поета в Україні

14

День танкістів

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 922/97 від 29.08.1997 р.

День працівників нафтової, газової та нафтопереробної промисловості

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 302/93 від 12.08.1993 р.

150 років від дня народження **Роберта Сесіла** (1864–1958), англійського державного діяча, лауреата Нобелівської премії миру (1937)

80 років від дня народження **Григорія Давидовича Усача** (1934), українського та єврейського поета, прозаїка, драматурга

15

Міжнародний день демократії

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/62/72 від 13.12.2007 р.

225 років від дня народження **Джеймса Фенімора Купера** (1789–1851), американського письменника

210 років від дня народження **Михайла Олександровича Максимовича** (1804–1873), українського вченого-природознавця, історика, фольклориста, письменника

120 років від дня народження **Жана Ренуара** (1894–1979), французького кінорежисера

16

Міжнародний день збереження озонového шару

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/49/114 від 23.01.1995 р.

100 років від дня народження **Володимира Васильовича Хитька** (1914–1984), українського майстра художнього різьблення

90 років від дня народження **Миколи Петровича Щербака** (1924), українського геолога

17

День рятівника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 830/2008 від 12.09.2008 р.

150 років від дня народження **Михайла Михайловича Коцюбинського** (1864–1913), українського письменника і громадського діяча

140 років від дня народження **Володимира Федоровича Дурдуківського** (1874–1938), українського літературного критика, педагога

18

140 років від дня народження **Володимира Михайловича Каринського** (1874 – після 1929), російського філософа

120 років від дня народження **Петра Петровича Репніна** (1894–1970), російського актора

110 років від дня народження **Петра Андрійовича Зайончковського** (1904–1983), російського історика, бібліографа

20

День фармацевтичного працівника

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 1128/99 від 07.09.1999 р.

День винахідника і раціоналізатора

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 443/94 від 16.08.1994 р.

270 років від дня народження **Джакомо Антоніо Доменіко Кваренгі** (1744–1817), італійського архітектора Російської імперії доби класицизму

150 років від дня народження **Дмитра Володимировича Ахшарумова** (1864–1938), українського скрипаля, диригента і педагога

90 років від дня народження **Павла Микитовича Кльонова** (1924), російського і українського актора

80 років від дня народження **Богдана Олександровича Валька** (1934), українського художника скла

80 років від дня народження **Софі Лорен** [справж. – Софія Віллани Шиколоне (1934)], італійської кіноактриси

21

Рздво Пресвятої Богородиці. Друга Хрещиста
Міжнародний день миру

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/55/282 від 07.09.2001 р.

День працівників лісу

Відзначається щорічно в третю неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 356/93 від 28.08.1993 р.

120 років від дня народження **Дмитра Андрійовича Балики** (1894–1971), українського і російського бібліотекознавця і бібліографа

22

День партизанської слави

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1020/2001 від 30.10.2001 р.

110 років від дня народження **Еліуса Мойсейовича Фрідмана** (1904–1982), українського скульптора

100 років від дня народження **Ольги Галактіонівни Шиян** (1914–2001), майстра народної керамічної іграшки та скульптури

23

130 років від дня народження **Якима Якимовича Яреми** (1884–1964), українського літературознавця, етнопсихолога і педагога

80 років від дня народження **Миколи Миколайовича Ільницького** (1934), українського літературознавця, критика, поета

80 років від дня народження **Анатолія Яковича Літка** (1934–2008), українського режисера театру

24

100 років від дня народження **Дмитра Григоровича Дереча** (1914–2007), українського письменника, перекладача

90 років від дня народження **Ніни Антонівни Бочарової** (1924), української гімнастки

25

110 років від дня народження **Міхала Грабовського** (1804–1863), польського письменника, літературного критика, публіциста

26

260 років від дня народження **Жозефа Луї Пруста** (1754–1826), французького хіміка

80 років від дня народження **Олега Валеріановича Басишвілі** (1934), російського актора

27

Воздвиження Хреста Господнього
Всесвітній день туризму

Відзначається щорічно в день затвердження Статуту Всесвітньої туристичної організації (ВТО)

150 років від дня народження **Платоніда Філяса** (1864–1930), українського церковного та громадсько-політичного діяча в Галичині

75 років від дня народження **Олександра Касяновича Федорука** (1939), українського мистецтвознавця, культурного діяча

28

День машинобудівника

Відзначається щорічно у четверту неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 361 / 93 від 08.09.1993 р.

160 років від дня народження **Гната Гнатовича Рошковича** (1854–1915), українського живописця

100 років від дня народження **Віктора Івановича Мухіна** (1914–1977), українського скульптора

100 років від дня народження **Кіндрата Швеця** (1914–1975), українського політичного діяча

90 років від дня народження **Марчелло Мastroянні** [Марчелло Вінченцо Доменіко Мastroянні (1924–1996)], італійського кіноактора

80 років від дня народження **Бріжит Анн-Марі Бардо** (1934), французької кіноактриси

29

150 років від дня народження **Мігеля де Унамуно-і-Хуго** (1864–1936), іспанського письменника, філософа, представника екзистенціалізму

30

День мучениць Віри, Надії, Любові та матері їх Софії

Всеукраїнський день бібліотек

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 471 / 98 від 14.05.1998 р.

День усиновлення

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1088 / 2008 від 27.11.2008 р.

Цього місяця виповнюється:

270 років від дня народження **Антіна** [Антон Андрійовича] **Головатого** (1744–1797), одного із засновників та кошового отамана Чорноморського козацького війська

170 років від дня народження **Луки Васильовича Ільницького** (1844–?), українського громадського діяча, архівіста, видавця

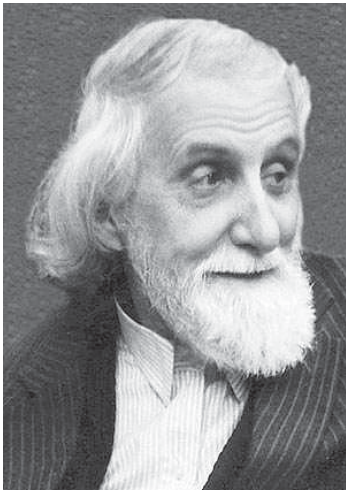

6 вересня

Реставратор української нації

До 90-річчя від дня народження М. Брайчевського (1924–2001)

Є у світі унікальні люди, наділені рідкісним талантом, який можна порівняти хіба що з найдорожчим діамантом, кожна грань якого має вишукані й неповторні барви. До таких непересічних особистостей належить Михайло Юліанович Брайчевський – філософ-шістдесятник, учений, мистець. Знаний в Україні й далеко за її межами історик і археолог, автор численних наукових праць з етногенезу слов'ян і давньої Русі, він доклав багато зусиль для дослідження витоків українського народу, збереження його культурних і духовних цінностей та відродження національної пам'яті.

Народився М. Брайчевський у м. Києві, в сім'ї корінних киян. Будинок № 4 на вулиці Марка Кропивницького, де минули його дитячі та юнацькі роки, населяла в ті часи інтелігенція середнього достатку – митці, письменники, лікарі, юристи, дрібні службовці. Його батько – нащадок ополяченого українського роду – цікавився мистецтвом, дуже любив музику і театр, однак був змушений заробляти на життя, працюючи бухгалтером (щоправда, обирав установи, хоч якось наближені до мистецтва: Управління кінофікації, Комітет у справах мистецтв та ін.). Не маючи змоги займатися улюбленою справою на професійному рівні, Юліан Карлович мріяв про те, щоб хоч його діти стали митцями.

Михайло ж обрав шлях науки, хоча зі шкільних років захоплювався мистецтвом, мав неабиякі

художньо-креслярські здібності. Втім, певно, й вибір наукової професії не був для юнака простим: він мав хист і до математики, і до архітектури, і до лінгвістики. Та все ж найбільше вабили Михайла історія та археологія. Тож коли Київ було звільнено від німців і університет ім. Т. Шевченка відчинив свої двері для студентів, він вступив на історико-філологічний факультет. Саме під час навчання (1944–1948) М. Брайчевський захопився вивченням стародавньої історії та археології. Цьому сприяло й те, що курс археології викладав тодішній директор Інституту археології, відомий дослідник Ольвії Л. Славін, який захоплював молодь своєю ерудицією та закоханістю в археологію.

Великий вплив на вибір напряму в історичній науці мала перша експедиція, в якій узяв участь майбутній учений. Її очолював визнаний фахівець слов'янсько-руської археології Б. Рибаків.

М. Брайчевський ініціював створення Студентського наукового товариства (СНТ), ставши його першим президентом, та проведення в університеті студентської наукової конференції, що було новим на той час. Його доповідь із промовистою назвою «До питання про походження українського народу» була винесена на пленарне засідання конференції і значною мірою визначила провідний напрям діяльності історичної секції СНТ. У подальшому проблеми етногенезу українського народу та утвердження української нації стали стрижнем наукової діяльності Михайла Юліановича.

З-поміж студентів М. Брайчевський вирізнявся ерудицією, вмінням відстоювати власні переконання, організувати справу, захопити

*Моя кохана Україно,
Рожевих мрій блакитна даль!
У нас з тобою путь єдина,
Єдина радість і печаль.
М. Брайчевський¹*

¹Брайчевський М. Часу круговерть : [зб. поетич. творів]. – К., 2003. – С. 22.

свою ідеєю інших і втілити задумане. У вересні 1945 р., ще навчаючись в університеті, він почав працювати художником-креслярем в Інституті археології АН України. У 1948 р., після закінчення навчання, здобувши право вільного вибору місця роботи, став науковим співробітником цього закладу.

У 1955 р. М. Брайчевський успішно захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук на тему «Римська монета на території України», яку опублікував у 1959 р. Водночас надрукував низку наукових статей та написав розділи до колективних монографічних досліджень – «Нариси стародавньої історії Української РСР» (1957), «Історія Києва», Т. 1 (1959). Усього на момент захисту кандидатської дисертації він мав понад 40 наукових праць.

У 1960 р. молодий учений почав працювати в Інституті історії АН України. Його наукова діяльність виявилася надзвичайно інтенсивною і плідною.

Михайло Юліанович займав активну громадську позицію, зокрема, у питаннях охорони історичних і культурних пам'яток. Як корінний киянин «Брайчевський був одним із натхненників і активних учасників інвентаризації пам'яток архітектури старого міста, в результаті якої було виявлено та врятовано від знищення чимало перлин старої архітектури, історичної "фонові" забудови, кожна споруда якої цікава вже тим, що відтворює певний зріз історії міста»¹. Не випадково в 1966 р. він став одним з ініціаторів створення Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, яке чимало зробило для порятунку наших національних скарбів. Учений десятиліттями змагався з високими партійними чиновниками за врятування святинь старого Києва (пізніше не підтримав офіційного святкування 1500-річчя Києва, оскільки знав і постійно стверджував, що нашій столиці понад 2000 років).

У наукових дослідженнях ключових проблем історії України-Русі вчений стояв на методологічних засадах свого великого попередника – М. Грушевського, який вважав, що історія українського народу починається з антського союзу слов'янських племен. Опрацювавши величезний за обсягом археологічний матеріал, М. Брайчев-

ський висунув сміливу гіпотезу про тотожність пам'яток черняхівської археологічної культури та міжплемінного об'єднання східних слов'ян, котре у давньоруських літописах іменували полянами, а у візантійських хроніках – антами. Спираючись на археологічні джерела (в тому числі здобуті завдяки участі в археологічних експедиціях), він піддав критиці тезу про те, що форми суспільного життя слов'ян були найархаїчнішими, найпримітивнішими, і навів переконливі докази того, що слов'яни, навпаки, перебували в авангарді історичного процесу, випереджаючи навіть за соціально-економічним розвитком інші східноєвропейські племена.

Дослідження М. Брайчевського стали основою тієї гіпотези, що процес державотворення почався у східних слов'ян уже в «антський» період, тобто задовго до появи там варягів. Його висновки стали вагомим аргументом у розвінчанні т. зв. норманської теорії виникнення державності на Русі. Узагальнені в низці монографій («Римська монета на території України», 1959; «Коли і як виник Київ», 1963; «Біля джерел слов'янської державності», 1964; «Походження Русі», 1968), вони принесли вченому заслужену славу провідного фахівця в галузі славістики.

Написані цікаво і просто, ці та інші твори зробили М. Брайчевського відомим у колах освіченої інтелігенції. Та особливу популярність він здобув завдяки своїм лекціям з історії України в Клубі творчої молоді – центрі шістдесятників у Києві.

Значним є внесок М. Брайчевського у розробку проблеми генези Русі. Досліджуючи матеріальну культуру населення Східної Європи другої половини I тисячоліття та зіставляючи археологічні дані з літературними свідченнями про розселення на цій території слов'янських племен, учений навів численні докази того, що міф про «спільну колицу трьох народів-братів» – українського, російського й білоруського (де російський завжди подавався як «старший») – не має під собою практичного підґрунтя.

Саме тому докторська дисертація, яку історик подав до захисту 1960 р., мала потужний спротив на стадії обговорення і була відхилена. Той, хто виступив проти офіційної теорії про «історичну закономірність злиття націй», не міг сподіватися

¹ Івакін Г. Ю. Феномен М. Ю. Брайчевського / Г. Ю. Івакін, Ю. В. Павленко // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. – К., 2002. – С. 8.

на поблажливе ставлення з боку влади. У тому ж році вченому заборонили читати лекції з історії України в Клубі творчої молоді.

У 1966 р. М. Брайчевський написав свою знамениту статтю «Приєднання чи возз'єднання?». В цій роботі Михайло Юліанович глибоко проаналізував реальні події національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, разом з тим піддавши гострій критиці важливий партійний документ – «Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)», де головною умовою історичного прогресу України проголошувалася дружба українського і російського народів. Оперуючи тільки об'єктивними історичними фактами, науковець довів, що т. зв. возз'єднання (а насправді – приєднання) призвело до відчутного регресу в економічному, культурному та політичному житті України, на кілька століть зупинило в ній будь-які державотворчі процеси. Критикуючи «Тези...», М. Брайчевський писав: «...історія України дістала дуже своєрідну інтерпретацію. Виходило, що протягом багатьох століть український народ боровся головним чином... проти власної національної незалежності. І що, отже, всі ті, що кликали його на боротьбу за національну незалежність, були... найлютішими ворогами українського народу. Всі конкретні явища в історії України – події, тенденції, діяльність окремих осіб і самі ці особи – все оцінювалося під кутом зору не класової, соціальної суті, а їхньої позиції щодо Росії»¹.

Це був блискучий зразок наукової аналітики, в якому піддано критиці імперський міф про нездатність українського народу до самостійного державотворення і його споконвічне прагнення до злиття з народом російським. Дошкульним для влади стало те, що М. Брайчевський цілком легально подав статтю до редакції «Українського історичного журналу» (а вже звідти вона поширилася машинописним передруком, потрапила за кордон і в 1972 р. побачила світ у Канаді). У задушливі брежнєвські часи подвійної моралі стаття українського історика стала струменем свіжого повітря, прикладом правдивого відтворення та об'єктивного тлумачення історичних подій.

Після опублікування за кордоном цієї праці та підписання в 1968 р. колективного листа української інтелігенції на захист перших жертв

брежнєвських репресій ученого звільнили з Інституту історії.

У 1970 р. він був зарахований до складу Київської археологічної експедиції Інституту археології, а в 1972-му знову звільнений з роботи.

Та ні психологічний тиск, ні матеріальна скрута не зламали Михайла Юліановича – у період вимушеного безробіття він продовжував активно працювати. Саме в ці роки ним було реконструйовано текст «Літопису Аскольда», написано історичні монографії «Аскольд – цар київський», «Автор “Слова о полку Ігоревім”», «Суспільно-політичні рухи в Київській Русі», «Русь і Хозарія», «Утвердження християнства на Русі», «Походження слов'янської писемності», «Справа про вбивство Бориса і Гліба», десятки статей та наукових розвідок.

Десять років забороняли друкувати праці вченого і навіть згадувати його ім'я. І лише наприкінці 1978 р. Михайлу Юліановичу вдалося поновитися на роботі в Інституті археології. З подвійною енергією він зайнявся улюбленою справою. В цей час побачили світ ґрунтовні твори дослідника, серед яких – монографія «Утвердження християнства на Русі» (1988).

У 1989 р. М. Брайчевський захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук на тему «Східні слов'яни в I тис. н. е.», що стала синтезом багаторічних наукових пошуків ученого на терені дослідження та інтерпретації ранньослов'янських культур зазначеного періоду, ролі їх носіїв у формуванні й утвердженні Києворуської держави.

М. Брайчевський з успіхом працював на стику наук, вміло залучаючи дані суміжних наукових дисциплін, тому його роботи завжди відзначалися новизною, а оригінальні висновки – аргументованістю й доказовістю. Вивчаючи численні літературні джерела (давньоруські, візантійські, вірменські, скандинавські тощо) та зіставляючи наявні в них дані про події одного й того самого історичного періоду, він виявив і ввів у науковий обіг нові свідчення про те, що легендарний засновник Києва – літописний князь Кий – був реальною історичною особою; що походи на Візантію і перші угоди з греками було укладено не Олегом, а останнім правителем династії Києвичів – Аскольдом, і що саме з цими

¹Брайчевський М. Ю. Вибрані твори : іст.-археол. студії, публіцистика. – 2-е вид. – К. : КМ Academia, 2002. – С. 498.

угодами пов'язано перше хрещення Русі, яке Аскольд здійснив на державному рівні за століття до хрещення Володимира.

Різнобічність обдарування Михайла Юліановича проявилася в його діяльності як художника-живописця, реконструктора образів видатних діячів доби Київської Русі. Це знайшло відображення в мистецькому альбомі «Історичні портрети», надрукованому в Києві в 1999 р. у видавництві «Спалах». Твори, що ввійшли до видання, неодноразово експонувалися на виставках, зокрема на організованій у Державному музеї книги та друкарства в м. Києві (1999) з нагоди 75-ліття вченого та в Католицькому українському університеті в Лондоні (2000). У каталозі опубліковано історичні портрети та біографії давньоукраїнських політиків, представників духовенства, митців, інтелектуалів, а також живописні твори М. Брайчевського.

Лише найближчі друзі Михайла Юліановича знали його ще й як талановитого поета. Із поетичного доробку за його життя вийшли друком тільки поема «Григорій Сковорода», створена в 1965 р. (Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 11) та деякі притчі (Українська мова й література. – 1999. – № 48). Решта поетичних творів – низка поем і віршів, написаних у 1960–1970-і рр., вперше побачили світ у 2003 р., коли у видавництві «Смолоскип» вийшла збірка під назвою «Часу круговерть». З-поміж інших поетичних творів назвемо історичні поеми «Гориславич», «Кошовий Іван Сірко», «Книга притч», вінок сонетів на тему «Слова о полку Ігоревім», поезії та поетичні переклади з німецької, польської та російської мов творів Г.-А. Бюргера, А. Міцкевича, М. Гумільова.

Після проголошення незалежності Української держави М. Брайчевський розгорнув активну наукову діяльність. Вийшли друком його праця «Скарби знайдені і не знайдені» (1992), дослідження «Походження слов'янської писемності» (1998), «Літопис Аскольда» (2001).

Михайло Юліанович налагодив активну співпрацю з діаспорою. У цей період він став заслуженим діячем науки і техніки, дійсним членом Української вільної академії наук (США), дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, головою Київського осередку Українського історичного товариства ім. М. Грушевського (США), співредактором журналу Українського історично-

го товариства «Український історик» (Нью-Йорк–Київ–Мюнхен).

Одне з найважливіших місць у державній політиці незалежної України М. Брайчевський відводив мовному питанню. «Доки існує мова – існує нація», – зазначав він, наголошуючи, що саме мова стала головним чинником, який завадив панівній нації здійснити політику повної денационалізації – омріяного «злиття націй». У 1993 р. у статті «Нація і держава» вчений чітко визначив позицію, яку має зайняти незалежна Українська держава у мовному питанні в умовах століттями впроваджуваної царизмом (а потім радянським режимом) політики русифікації.

М. Брайчевський був відзначений вітчизняними й міжнародними нагородами. У 1993 р. за книгу «Утвердження християнства на Русі» був удостоєний престижної Міжнародної премії Фундації Антоновичів (США), а в 1997 р. наукову діяльність ученого було відзначено премією ім. М. С. Грушевського НАН України. Також він був удостоєний звання «Заслужений діяч науки України».

Михайло Юліанович був професором університету «Києво-Могилянська академія». Його унікальні лекції закладали зерна нового нешаблонного мислення у навчальний процес новоствореного університету.

У 1998 р. М. Брайчевський вийшов на пенсію, але продовжував активну наукову діяльність, досліджував пам'ятки історії та культури, археології, історіографії, образотворчого мистецтва, архітектури, літературознавства. Його великі напрацювання в різних галузях науки та культури ще не досягнуто повністю і не оцінено як належно.

Помер Михайло Юліанович 23 жовтня 2001 р. Перед смертю попросив свою дружину розвіяти його прах біля стін Михайлівського Золотоверхого собору. Урну із символічними останками захоронено на Байковому кладовищі.

Своєю щоденною подвижницькою працею М. Брайчевський втілював національну ідею в життя, закладаючи підвалини майбутнього України правдивим висвітленням її історії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання праць М. Брайчевського

Вибране : у 2 т. / М. Ю. Брайчевський ; Фондація ім. О. Ольжича. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2009. – ISBN 978-966-7601-68-3.

Т. 1 : Суспільно-політичні рухи в Київській Русі ; Історична думка в Київській Русі / упоряд. Ю. Кухарчук. – 719 с. : іл. – Бібліогр.: с. 573–602 та у підрядк. прим. – Показч.: с. 674–715. – ISBN 978-966-355-028-2 (т. 1).

Т. 2 : Хозарія і Русь ; Аскольд – цар київський / упоряд. Ю. Кухарчук ; [передм. та наук. редагування О. Сухобокова]. – 815 с. : іл., табл. – Бібліогр.: с. 723–757 та у підрядк. прим. – Показч.: с. 786–808. – ISBN 978-966-355-029-9 (т. II).

Вибрані твори : іст.-археол. студії, публіцистика / М. Ю. Брайчевський ; [ред. Л. Винар ; упоряд. Ю. Кухарчук]. – 2-е вид. – К. : KM Academia, 2002. – 599 с.: іл., портр., мапи. – Парал. тит. арк. англ. – Бібліогр.: с. 569–582 та у підрядк. прим. – Імен. показч.: с. 587–596. – ISBN 966-518-174-2.

Приєднання чи воз'єднання? / М. Ю. Брайчевський. – [Б. м.]: Студіюм, 1972. – 53 с.

Часу круговерть : [зб. поет. творів] / М. Брайчевський ; [упорядкув.: Ю. Кухарчук, І. Гирич]. – К. : Смолоскип, 2003. – 176 с. : портр. – ISBN 966-7332-83-7.

Автор «Слова о полку Ігоревім» та культура Київської Русі / М. Ю. Брайчевський ; упоряд. Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2005. – 555 с. – В кн. також текст репринт. вид. «Слово о полку Ігоревім». – Текст укр., рос. – ISBN 966-651-189-4.

Походження слов'янської писемності / М. Ю. Брайчевський. – 4-е вид. – К. : Києво-Могилян. акад., 2009. – 154 с. : іл. – (Видання викладачів НАУКМА). – Бібліогр. у підрядк. прим. – ISBN 978-966-518-291-7.

Історичні портрети : кат. ювіл. вист. / М. Ю. Брайчевський. – К. : Спалах, 1999. – 96 с.

Про М. Брайчевського

Михайло Брайчевський. Вчений і особистість : [зб. ст.] / Ін-т гуманіт. дослідж., Укр. акад. наук нац. прогресу ; [за ред. Ю. В. Павленка]. – К. : Фенікс, 2002. – 228 с. – ISBN 966-651-024-3.

Пам'яті видатного вченого-історика доктора історичних наук, професора М. Брайчевського : з нагоди 80-річчя від дня народж. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2003. – 389 с. – (Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. ; чис. 10, ч. 1).

Бай Н. Наука, культура і патріотизм в одній іпостасі / Ніна Бай // Укр. сл. – 2009. – 30 верес. – 6 жовт. – С. 8–9.

Балагура О. Перспективи використання культурної спадщини Михайла Брайчевського в сучасних загальноосвітніх закладах / О. Балагура // Українознавство. – 2009. – № 4. – С.143–146.

Брайчевський Михайло Юліанович // Шитюк М. М. Землі української постаті знані : навч. посіб. / М. М. Шитюк,

Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2011. – С. 194–108. – ISBN 978-966-336-211-3.

Івакін Г. Ю. Феномен М. Ю. Брайчевського / Г. Ю. Івакін, Ю. В. Павленко // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість / за ред. Ю. В. Павленка. – К., 2002. – С. 6–15.

Бодак О. Архів Михайла Брайчевського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : каталог / Ольга Бодак. – К. : [б. в.], 2007. – 408 с. – ISBN 978-966-02-4262-3.

Кухарчук Ю. Михайло Брайчевський – просвітник українського народу / Юрій Кухарчук // Світогляд. – 2010. – № 2. – С. 37–39. – (Видатні постаті).

Ісаєвич Я. Д. Брайчевський Михайло Юліанович / Я. Д. Ісаєвич // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2004. – Т. 3. – С. 421–422. – ISBN 966-02-2074-X. – ISBN 966-02-2682-9 (т. 3).

Мицик О. Брайчевський Михайло Юліанович (06.09.1924–23.10.2001) / О. Мицик // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1. – С. 365. – ISBN 966-00-0632-2. – ISBN 966-00-0734-5 (т. 1).

Мицик Ю. Життя коротке, а пам'ять вічна (замість некролога проф. М. Ю. Брайчевському / Ю. Мицик // Сл. Просвіти. – 2001. – 2 листоп. – С. 10.

Наливайко С. Хозарія і Русь в історичній концепції Михайла Брайчевського / Сергій Наливайко // Проблеми історії та історіографії України: прогр. і матеріали наук.-практ. конф. «День науки іст. ф-ту – 2011» / КНУ ім. Т. Шевченка ; [наук. ред. Г. Д. Казьмирчук]. – К., 2011. – С. 22–24.

Наливайко С. Хозарія і Русь в історичній концепції Михайла Брайчевського / С. Наливайко // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 69–72.

Никанорова О. Совість української науки / О. Никанорова // Уряд. кур'єр. – 2002. – 2 листоп. – С. 8.

Радько П. Українська державна ідея в творчості історика Михайла Брайчевського / Петро Радько // Наукові записки / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2010. – Т. 21. – С. 516–528.

Сущенко О. Феномен Михайла Брайчевського / О. Сущенко // Вечір. Київ. – 2002. – 29 жовт. – С. 5. – (Незабутні).

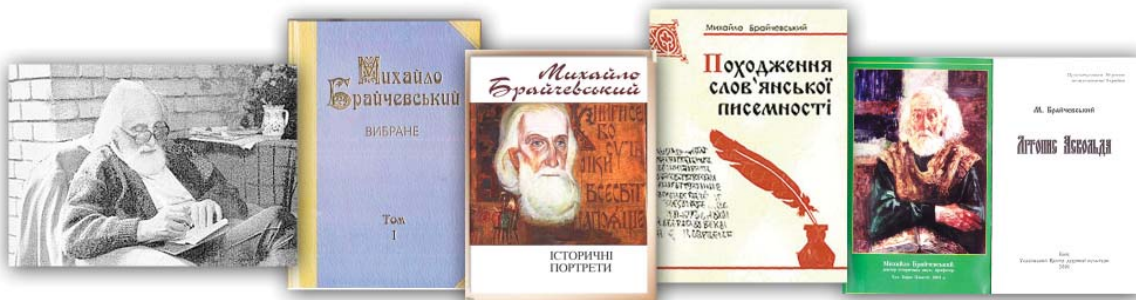
Унгурян О. Обладавший феноменальной памятью историк Михаил Брайчевский писал научные труды без единого черновика / О. Унгурян // Факты и коммент. – 2002. – 29 окт. – С. 10.

Ілюстрації

Брайчевський Михайло Юліанович : [фотографія] // Енциклопедія історії України. – К., 2003. – Т. 1. – С. 365. – ISBN 966-00-0632-2. – ISBN 966-00-0734-5 (т. 1).

Портрет Михайла Брайчевського (худож. Г. Севрук) // Вибране / М. Брайчевський. – К., 2009. – Т. 2. – С. 758.

Підготовлено Т. Заморіною

10 вересня

«Я син свого часу. . .»

До 120-річчя від дня народження О. Довженка (1894–1956)

Мистецьку самотність його творів не зрозуміти у відірваності від того національного народного ґрунту, соками якого вони жили, з якого так буйно виростили.

О. Гончар¹

В культурі і мистецтві ХХ ст. видатне місце посів геніальний кінорежисер-новатор, самотній прозаїк і драматург, полум'яний публіцист, художник, невтомний громадський діяч, один із фундаторів радянської і світової кінематографії Олександр Петрович Довженко. Його життя і творчість є яскравим зразком трагічної долі потужного художнього таланту в країні-в'язниці. Стосунки великого митця із владою були досить складними: з одного боку, його визнавали, відзначали державними нагородами, а з іншого – він зазнавав постійних утисків, творчого диктату.

Народився О. Довженко на хуторі В'юнище, яке було передмістям маленького повітового містечка Сосниці Чернігівської губернії (нині – в межах смт Сосниця Чернігівської області). Його батько і мати були неписьменні. Сім'я жила небагато. Хоча в родині була чимала земельна ділянка (сім десятин), проте була вона неродюча. До того ж Довженків увесь час переслідували нещастя: з чотирнадцяти дітей залишилися жити тільки двоє – Олександр і Параска.

Щоб знайти гроші на навчання сина, батько продав одну десятину землі. Навчався хлопець спершу в Сосницькій початковій школі, а потім – у початковому чотирикласному училищі.

Олександр зростав мрійливим, схильним до споглядальності. Його життя (як він тоді вважав) йшло у двох вимірах – реальному та уявному. Пристрасті до чогось одного юнак не мав, зате хотів виділятися. Йому здавалося, що може все: мріяв про архітектуру, живопис, плавання далекими морями, розведення риб, учителювання.

Закінчивши училище на «відмінно», в 1911 р. Олександр вступив до Глухівського учи-

тельського інституту, який обрав, тому «що мав право складати туди іспити», а ще тому, що там платили стипендію 120 крб. на рік.

Юнак дуже багато читав, малював, брав участь у виставках. В одному із сіл, неподалік від Глухова, організував етнографічний хор. Уже в студентські роки проявилися його мистецькі здібності, неабиякий талант просвітителя і культурного діяча. Серед студентів Олександр був наймолодшим, тут учились навіть ті, хто мав не один рік учительського стажу. Він знаходив можливість читати «Літературно-науковий вісник» та іншу українську літературу, яку брав у старших товаришів. Єдиною ліберальною людиною серед викладачів був законоучитель, якому Олександр зізнався на сповіді, що перестав вірити в Бога через святенництво і рутину обов'язкового відвідування інститутської церкви.

У 1914 р. О. Довженко закінчив інститут, призначення отримав у Житомирське вище початкове училище. Там він викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику. Молодий учитель був улюбленцем учнів. Самотужки вчився малювання, мріяв про опанування цього мистецтва у спеціальному навчальному закладі.

Перша світова війна юнака оминула – лікарі знайшли в нього хворобу серця. У цей бурхливий і переломний час Довженко захоплювався націоналістичними ідеями С. Петлюри.

Восени 1917 р. Олександр переїхав до Києва, де вступив до Комерційного інституту і водночас став вільним слухачем на природничому факультеті університету. Коли в місті відкрилася Українська академія мистецтв, вступив до неї.

З осені 1921 р. О. Довженко працював в Києві на посаді секретаря губернського відділу народної освіти, завідував відділом мистецтв, організував профспілку працівників освіти, а також

¹ Гончар О. Довженків світ // Твори. – К., 1979. – Т. 6. – С. 484.

був комісаром у Першому державному драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка.

Незабаром він перейшов на дипломатичну роботу. З весни 1921 р. служив у Варшаві. На початку лютого 1922 р. його перевели на посаду секретаря консульського відділу торгового представництва України в Німеччині. Там О. Довженко почав відвідувати приватну мистецьку школу й одночасно слухати лекції в берлінській Академічній вищій школі образотворчого мистецтва.

Повернувшись до тодішньої столиці України м. Харкова, Олександр Петрович від осені 1923-го до літа 1926 р. працював на штатній посаді художника-ілюстратора в редакції газети «Вісті ВУЦВК», оформляв книги та обкладинки журналів, малював політичні карикатури, які підписував псевдонімом Сашко. Писав і статті з мистецтва, що відзначалися гостротою думки й гарним стилем.

О. Довженко ввійшов у коло харківських літераторів, які групувалися навколо редакцій «Вісті ВУЦВК» і «Селянська правда», став членом Співки пролетарських письменників «Гарт», літературної організації ВАПЛІТЕ. Тоді ж почав створювати плакати для української кіноорганізації ВУФКУ і дедалі більше захопився перспективами кінематографії як наймасовішого, найдемократичнішого мистецтва.

Режисурою він зацікавився під час роботи в кіногрупі А. Кордюма при постановці картини «За лісом» (про класову боротьбу на селі). Також О. Довженко написав сценарій фільму «Вася-реформатор». Ю. Яновський, який у той час працював у ВУФКУ в Одесі, відкинув цей сценарій, але після клопотання в московській комісії його запустили у виробництво. Ф. Лопатинський, котрий здійснював постановку, несподівано відійшов від зйомок, і після пропозиції П. Нечеса в 1926 р. Олександр Петрович поїхав закінчувати фільм в Одесу, де влаштувався режисером на кінофабриці. Він планував присвятити себе, як тоді думав, виключно жанру комічних і комедійних фільмів.

Творчий доробок О. Довженка на Одеській кіностудії був багатогранний: «Вася-реформатор», «Ягідка кохання» (1926), «Сумка дипкур'єра» (1927), «Звенигора» (1928). Сценарії до двох перших фільмів митець написав сам, до двох останніх – інші автори, з його відчутною та рішучою режисерською участю.

В основу сюжету наступного фільму – «Арсенал» (1929) – він поклав події Січневого збройного повстання 1918 р. в Києві. Патетичне сприйняття дійсності, притаманне майстрові, перетворило «Арсенал», попри всю його політичну заангажова-

ність, на майже документально правдиву стрічку. Цей твір вважають одним із найвидатніших експресіоністських фільмів українського кіно. Серед усіх картин режисера «Арсенал» – найбагатший на кінематографічні знахідки: пряме авторське втручання у події, провокація глядача, психологічні паузи.

У 1930 р. О. Довженко поставив фільм «Земля» на Київській кіностудії. Змальовуючи запеклу класову боротьбу, новітні перетворення на селі, митець створив захопливий гімн героїзму праці на землі, глибині й силі людських думок, почуттів, пристрастей. Одразу ж прозвучали критичні звинувачення з різних боків у недостатньому показі у стрічці ролі компартії, в неточності політичних оцінок. Особливо нищівним був фейлетон Д. Бедного «Філософи». Як згадував Олександр Петрович, після цієї статті він «буквально посивів і постарів за кілька днів». Приголомшений розпочатим цькуванням, 38-річний митець всерйоз думав про самогубство.

В той час як «Землю» заборонили в Україні, фільм мав грандіозний успіх в Європі. Після прем'єри в Берліні про О. Довженка опублікували 48 статей, у Венеції італійські кінематографісти назвали митця «Гомером кіно». А ось у Радянському Союзі стрічку реабілітували лише в 1958 р., після міжнародного референдуму в Брюсселі, де «Земля» ввійшла до числа 12 найкращих фільмів всесвітньої історії кіно.

Попри все, О. Довженко продовжував, піднімаючись над жахливим сьогоденням, мріяти, писати, говорити з екрана про майбутнє і минуле України.

На кілька місяців йому вдалося виїхати у закордонне відрядження. Після повернення мав намір зняти фільм про Арктику, проте йому відмовили. За дванадцять днів написав сценарій і почав зйомки свого першого звукового фільму «Іван» (1932), присвяченого будівництву Дніпрогесу.

Новим у стрічці було широке застосування рухомої камери при відтворенні пейзажу, хоч деякі спроби О. Довженко робив раніше. З перших кадрів фільму перед глядачем відкривається і в повільному ритмі обертання камери сприймається у всій його безмежності Дніпро: жодної живої душі, тільки Дніпро і врочиста тиша, в яку вливається ліричний акомпанемент жіночого хору. Низка інших винаходів, застосованих під час зйомок, забезпечили фільму помітне місце в історії кінематографії. На Першому венеціанському міжнародному кінофестивалі в 1934 р. його прийняли із захопленням.

В Україні ж стрічку зустріли неприязно, тож режисер був змушений переїхати до Москви,

щоб, за власним зізнанням, не відчувати себе одіозною фігурою.

Після подорожі спільно з дружиною Ю. Солнцевою та письменником О. Фадєєвим по Далекому Сходу О. Довженко зняв фільм «Аероград» (1935), за який його нагородили орденом Леніна.

У 1939 р. на екрани вийшла стрічка «Щорс», яку було знято за прямою вказівкою Сталіна, котрий безпосередньо втручався у процес створення фільму. В 1941 р. режисер отримав за нього Сталінську премію першого ступеня.

«Щорс» був українським революційним епосом. Напруженість боротьби в ньому розкривалася через яскраві живі образи, багато в чому незвичайні для стилю Довженка. Всі дійові особи зображено гранично життєво, достовірно.

У 1940 р., перебуваючи в Західній Україні на чолі кіногрупи, О. Довженко працював над документальним фільмом про воз'єднання українських земель «Визволення», а також забезпечував зйомки іншого фільму на цю ж тему – «Радянська Буковина». Він мріяв про створення фільму «Тарас Бульба» за М. Гоголем, але на перепоні стала Велика Вітчизняна війна.

Олександр Петрович виїхав в евакуацію, проте рвався на фронт. Спочатку був спецкором газети «Красная звезда», писав оповідання, статті, листівки, потім став керівником фронтової кіногрупи.

Фронтіві враження виливалися не лише в статті, частину яких так і не було опубліковано, а й у низку полум'яних патріотичних оповідань («Мати», «На колючому дроті» та ін.). На матеріалах фронтової кінохроніки митець створив документальні фільми «Битва за нашу Радянську Україну» (1943) і «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1945), де виступив сценаристом, режисером і автором тексту. О. Довженко першим у кіно став широко використовувати ворожу хроніку, надаючи їй інший сенс дикторським текстом та особливими прийомами монтажу.

З першого дня війни Олександр Петрович вів щоденник. За кожен його сторінку в ті часи О. Довженко міг не лише потрапити до таборів ГУЛАГу, а й позбутися життя. Всі думки й помисли митця, висловлені в цьому документі епохи, глибокі й сповнені філософського осмислення сучасного й майбутнього України. Головне, що проходить через увесь щоденник, – це роздуми про глибоку історичну кривду, завдану українському народові.

Влітку 1943 р. О. Довженко написав кіноповість «Україна в огні». Сталіну вона не сподоба-

лася, і він заборонив її для друку і постановки, що стало для Олександра Петровича страшним ударом.

Довженкова доля від 1943-го до другої половини 1951 р. була драматичною. Він був звідусіль вигнаний й виключений, відірваний від України. Це були роки болючої самотності.

Незважаючи на всі складнощі, творча діяльність митця і в повоєнний час була напруженою та інтенсивною. Закінчивши сценарій про життя великого біолога, селекціонера І. Мічуріна, О. Довженко прочитав його в письменницьких і кінематографічних аудиторіях. Успіх був надзвичайний. Шість театрів попросили переробити сценарій для сцени. Так з'явилася п'єса «Життя в цвіту» (1948).

Згодом вийшов біографічний фільм «Мічурін» (1949) – останній великий твір митця, за який О. Довженко і Ю. Солнцевої було присуджено Сталінську премію другого ступеня.

У цей період митець створив художньо-документальний фільм про Вірменію «Країна рідна» з власним дикторським текстом, почав роботу над романом «Золоті ворота», написав п'єси «Молода кров», «Міра життя», оповідання «У полі», «Слава», «Сіятель» (1946), сценарії «Прощай, Америко!» (1950) і «Відкриття Антарктиди» (1952), завершив п'єсу «Потомки запорожців» («На зламі тисячоліть»; 1953), кіноповість «Зачарована Десна» (1954–1955), розпочату ще 1942 р. Викладав у ВДІКу, виступав з лекціями перед різними аудиторіями, працював у сценарній студії, допомагаючи кінодраматургам-початківцям.

На жаль, хвороба серця загострилася. Незважаючи на це, восени 1951 р. митець поїхав у Каховку, на будівництво греблі. Побачене настільки вразило художника, що він вирішив поставити фільм про грандіозне будівництво та його людей. «Поема про море» повинна була стати кінокартиною про могутність людського духу. Але здійснити задумане Олександр Петрович не встиг – він помер у ніч на 25 листопада 1956 р.

Фільми «Поема про море» (1958), «Повість полум'яних літ» (1960) і «Зачарована Десна» (1964) поставила вже його дружина Ю. Солнцева. Крім того, вона зняла стрічки «Незабутнє» (1968) та «Золоті ворота» (1969) на основі літературних творів О. Довженка.

Похований Олександр Петрович на Новодівичому цвинтарі у Москві. Хоронили великого митця за державний кошт, оскільки грошей на його рахунку в Ощадбанку було тільки 32 рублі. Траурна церемонія відбулася у Будинку літераторів. Співав друг небіжчика І. Козловський, грав на скрипці Л. Коган. З України приїхала делега-

ція, проте не було колишніх друзів, наприклад М. Бажана. Привезли сніп жита, землю та яблука. Грудочку рідної землі вкинули до могили зі словами «Земля, по якій твої ноги ходили, нині теплом тебе приймає».

Ім'я О. Довженка було присвоєно Київській студії художніх фільмів (1957), також було затверджено Золоту медаль ім. О. П. Довженка «За найкращий військово-патріотичний фільм» (1972). У Сосниці, в батьківській хаті митця, створено Літературно-меморіальний музей О. Довженка (1960).

Значні кроки щодо збереження і вшанування пам'яті видатного українця було зроблено із здобуттям Україною незалежності. 10 вересня – день народження Олександра Довженка – у країні святкується як День кіно. В цей же день з 1994 р. за указом Президента України вручається Державна премія України імені Олександра Довженка в галузі кінематографії. Цього ж року створено Національний центр Олександра

Довженка, роботу якого зосереджено на двох основних напрямках: збиранні й збереженні фільмів (передусім національного кіно) та поширенні кінострічок (насамперед українських), їхній популяризації серед населення.

У 2006 р. центр завершив роботу над переведенням фільмів О. Довженка у формат DVD.

Фільми видатного кінорежисера на замовлення українського Міністерства культури було оцифровано та суттєво поліпшено якість зображення цих копій.

5 липня 2004 р. Національний банк України ввів у обіг ювілейну монету у 2 гривні, присвячену 110-річчю від дня народження О. Довженка.

У Києві, на території Національної кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка, росте великий яблуневий сад, посаджений майстром понад піввіку тому. Посіяні ним творчі зерна проросли в новому українському кінематографі, в нових обрисах міст і сіл України, в самому факті української державності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів О. Довженка

Вибрані твори / Олександр Довженко ; [передм. А. Гуляка]. – К. : Сакцент Плюс, 2012. – 319 с. – Бібліогр. у підкр. прим. – ISBN 978-966-8583-47-6.

Господи, пошли мені сили : щоденник, кіноповісті, оповід., фольклор. записи, листи, док. / О. П. Довженко ; [упоряд.: Шевчук В., Грабович Г. ; ред. Е. Соловей]. – Х. : ФОЛІО, 1994. – 654 с. – (Українська література ХХ століття). – ISBN 5-7150-0186-2.

Його Юліана : з епістоляр. спадщини О. П. Довженка : [листи до дружини Ю. Солнцевої] / [упоряд. В. М. Пригоровський]. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. – 107 с. : фотоіл. – Текст укр., рос.

Зачарована Десна : [кіноповісті, оповід.] / Олександр Довженко ; [вступ. ст. та прим. Р. Корогодського]. – Х. : Фоліо, 2013. – 219 с. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури). – ISBN 978-966-03-5461-6. – ISBN 978-966-03-6191-1.

Зачарована Десна / Олександр Довженко ; [вступ. ст. та прим. Р. Корогодського]. – Х. : Фоліо, 2012. – 603 с. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури).

Зачарована Десна : кіноповість ; Україна в огні : кіноповість ; Щоденник (1941–1956) / О. П. Довженко ; [передм. М. Жулинського ; післямова і прим. Р. Корогодського]. – К. : Веселка, 1995. – 575 с. : портр., [12] арк. фотоіл. – ISBN 5-301-01759-4.

Сторінки щоденника (1941–1956) / О. Довженко. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2004. – 384 с. : портр.

Україна в огні : кіноповість / О. Довженко. – К. : Україна, 2004. – 143 с. : іл. – ISBN 966-524-141-9.

Про О. Довженка

Безручко О. Невідомий Довженко / О. Безручко ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. – К. : Фенікс, 2008. – 310 с. : іл. – ISBN 978-966-651-594-3.

Безручко О. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб / О. Безручко ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського,

Київ. нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого. – К. : Сучас. письм., 2008. – 230 с. – ISBN 978-966-8620-06-5.

Кошелівцев І. Олександр Довженко. Спроба творчої біографії / І. Кошелівцев. – [Б. м.] : Сучасність, 1980. – 428 с. : іл.

Брюховецька Л. Довженко про світове кіно / Л. Брюховецька // Слово, яке тебе обирає : збірник на пошану проф. Володимира Моренця / [упоряд. В. Є. Панченко]. – К. : Києво-Могилян. акад., 2013. – С. 46–56.

Іванова Н. І. Кіноповість О. Довженка «Земля» : поетол. принципи реконструкції кінотексту / Н. І. Іванова // Наук. зап. Сер. Літературознавство / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2010. – Вип. 3 (63), ч. 1. – С. 107–112.

Іванова Н. І. Синтез мистецтв у творчості О. Довженка / Н. І. Іванова // Наук. зап. Сер. Літературознавство / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2011. – Вип. 3 (67), ч. 1. – С. 88–96.

Захарчук І. Війна як форма колективного ентузіазму («Щорс» Олександра Довженка) / І. Захарчук // Наук. зап. Сер. Філологічні науки (літературознавство) / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2012. – Вип. 111. – С. 89–98.

Ковтун В. Живомовні засоби епістолярію Олександра Довженка / В. Ковтун // Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. (26–27 трав. 2011 р., м. Луганськ) / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – С. 64–69. – ISBN 978-617-509-140-1.

Марочко В. Історичні погляди Олександра Довженка / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2011. – Вип. 20. – С. 97–120.

Пашкова О. Художня освіта О. П. Довженка (Берлін, 1922–1923 рр.) / О. Пашкова // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 10. – С. 154–169.

Пчолкіна Н. Кінодокументалістика в творчості Олександра Довженка / Н. Пчолкіна // Наук. зап. Терноп.

пед. ун-ту. Сер. Літературознавство. – Т., 1998. – Вип. 2. – С. 203–205.

Довженко Олександр Петрович [29.VIII(10.IX).1894 – 25.XI.1956] // Українська літературна енциклопедія : [в 5 т.] / редкол.: І. О. Дзверін (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1990. – Т. 2. – С. 81–83.

Довженко Олександр [1894–1956] // Енциклопедія українознавства : перевид. в Україні / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. Т-во ім. Т. Шевченка у Львові. – К., 1994. – Т. 2. – С. 557 : фотогр.

***

Голос таланту, мужності й любові Олександра Довженка : (метод.-бібліогр. матеріали) / Упр. культури і туризму Сум. облдержадмін., ОУНБ ім. Н. К. Крупської ; [уклад. В. І. Мазур]. – Суми, 2007. – 38 с.

Олександр Петрович Довженко : бібліогр. покажч. / Черніг. ОУНБ ім. В. Г. Короленка ; [складач Л. Студьонова ; відп. за вип. П. Грищенко]. – Чернігів, 1994. – 56 с. – (До 100-річчя від дня народж.). – Алфавіт. покажч. авт. і назв книг та ст.: с. 40–52. – Імен. покажч.: с. 53–54. – Геогр. покажч.: с. 55.

«Кіно» (1925–1933) : сист. покажч. змісту журн. / М-во культури України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; [авт.-упоряд.: Н. Казакова, Р. Росляк ; авт. вступ. ст.: Л. Брюховецька, С. Тримбач ; наук. ред.: В. Кононенко, С. Тримбач]. – К. : ДЗ «Нац. парлам. б-ка України», 2011. – 256 с. – Імен. покажч.: с. 173–174. – ISBN 978-966-7547-56-1.

«Радянське кіно» (1935–1938) : сист. покажч. змісту журн. / М-во культури України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; [авт.-уклад. М. А. Лук'яненко; наук. ред. В. О. Кононенко]. – К. : Нац. парлам. б-ка України, 2012. – 143 с. – Імен. покажч.: с. 79. – ISBN 978-966-7547-57-8.

Матеріали до історії українського кіно (1991–2011). Вип. 1 : Публікації в наукових збірниках та матеріалах конференцій : бібліогр. покажч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [авт.-упоряд.: Н. Тертичка, Н. Казако-

ва ; наук. ред. В. Кононенко]. – К., 2013. – 216 с. – Імен. покажч.: с. 140.

Електронні ресурси

Довженко А. Великое товарищество [Электронный ресурс] / Александр Довженко. – Электрон. текст. дан. – Пенза : газ. «Сталин. Знамя», 1942. – (Библиотечка агитатора и пропагандиста ; вып. 70). – Режим доступа: <http://elib.prllu.org/view.html?id=3960> (дата обращения: 07.04.14). – Загл. с экрана.

Довженко О. Зачарована Десна [Електронний ресурс] : [Щоденник (1941–1956) ; Україна в огні : кіноповість, оповідання. Незабутне : оповідання ; Воля до життя : оповідання. Корінь життя : оповідання ; Зачарована Десна : кіноповість] / Олександр Довженко ; Р. Корогодський «Хресна дорога до “Зачарованої Десни”». – Електрон. текст. дані. – Х. : Фоліо, 2012. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури). – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/object.html?id=2974> (дата звернення: 07.04.14). – Назва з екрана.

Довженко О. Україна в огні [Електронний ресурс] : [Щоденник 1941–1945. 1945–1956 ; Україна в огні : кіноповість ; Незабутне : оповідання] / Олександр Довженко. – Електрон. текст. дані (1 файл : 316 Мб). – Х. : Фоліо, 2010. – (Бібліотека Великої Вітчизняної). – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?id=2975> (дата звернення: 07.04.14). – Назва з екрана.

Ілюстрації

О. П. Довженко : [портрет] // Історія української літератури : у 2 т. / редкол.: І. О. Дзверін (голова) [та ін.]. – К., 1983. – Т. 2. – С. 509.

Шкільний В. В. З Довженкових криниць : фотоальбом / В. В. Шкільний, В. Ф. Шевченко. – К. : Мистецтво, 1984. – 128 с. : іл.

[О. Довженко : фотографії] // Безручко О. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб. – К., 2008. – С. 5, 12, 27, 87, 106, 107, 200, 207, 210, 219.

Підготовлено І. Ігнатецькою

11 вересня

«Я не співець чудовної природи. . .»

До 150-річчя від дня народження П. Грабовського (1864–1902)

*Я не літав в надзоряні країни,
А все державсь бездольної землі;
Боровся я за щастя для людини,
За світло в чорній млі.
П. Грабовський¹*

Драматичний життєвий і творчий шлях пройшов Павло Арсенович Грабовський – український поет-революціонер, публіцист і критик, перекладач світової поезії із багатьох мов. Прожив він лише 38 років, 20 з яких провів у неволі – тюрмах, таборах і засланнях. Відірваний від рідного краю, фізично виснажений, доведений до відчаю, він зумів зберегти віру у праве діло борця за кращу прийдешність України. Поет став символом нескореності людського духу, взірцем відданості ідеалам щастя, справедливості та свободи.

Народився П. Грабовський у с. Пушкарне, що на Харківщині (нині – с. Грабовське Сумської обл.), в родині Арсена та Ксенії Грабовських. «Батько мій, – писав Павло Арсенович в автобіографії, – був паламарем у слободі, занедужав на сухоти і помер у молодому віці, лишивши п'ятеро дітей; то жили вбого, а то стало ще гірше»².

Незважаючи на бідність, в сім'ї завжди панувала особлива атмосфера релігійності, потягу до освіти, до скарбів українського слова. Хлопчик зачаровувався народними казками, оповідками, які ще змалку чув від бабусі, мелодійними українськими піснями, що звучали з вуст рідної неньки. Народна мудрість казок і пісень назавжди ввійшла в його свідомість, пробудила в душі перші паростки власної поетичної творчості.

Спершу Павло навчався в місцевій церковно-парафіяльній школі, а в десять років став учнем

Охтирської бурси, де вчився з 1874-го по 1878 р. В автобіографії поет писав: «...спочатку не мав великого нахилу до науки, бо вчитель-піп відбивав усяку охоту вчитись: він приїхав з якоїсь великоруської губернії, ні слова не розумів по-нашому, сміявся з нас, яко українців... Крім мертвої науки, бурса нічого мені не дала...»³. Але тут юнак захопився латинською мовою і залюбки перекладав оповідання про славетні подвиги стародавніх героїв, прогалини в навчанні заповнював читанням книжок, які купував на базарі чи брав у товаришів.

Під час навчання Павло вперше дізнався про революційний рух передової російської молоді 1870-х рр., який зацікавив його «своєю таємністю, а люди – героїзмом»⁴.

Із 1879-го по 1882 р. П. Грабовський навчався в Харківській духовній семінарії, самотужки ґрунтовно вивчав творчість класиків української, російської і світової літератури. У цей час зміцнювалося й утверджувалося прагнення юнака стати захисником поневоленого трудового народу, присвятити революційній справі все своє життя. «Змолodu, – писав він в автобіографії, – я був трохи химерної вдачі, смиренної, хоч і запальної, легко переймався жалем та товариським почуттям... а як підріс трохи – так мене тягло до всього надзвичайного та романтичного, і мені хотілося прийняти муки за Христа. Згодом заворушились у голові інші думки; мені хотілося вже піти на муки не за Христа, а «за народ», і те бажання цілком опанувало мною. Се була якась невідхильна потреба серця...»⁵.

¹ Грабовський П. Зібрання творів : у 3 т. – К., 1959. – Т. 1. – С. 595.

² Там само. – К., 1960. – Т. 3. – С. 305.

³ Там само – С. 305.

⁴ Там само. – С. 306.

⁵ Там само. – С. 305–306.

Потрапивши у вир революційної боротьби, Павло вступив до організації народників «Чорний переділ», яка утворилася разом з «Народною волею» внаслідок розпаду в 1879 р. народницької організації «Земля і воля».

Як провідного члена харківської групи за розповсюдження нелегальної протиурядової літератури, збирання коштів для організації та підтримання зв'язків із політв'язнями в Сибіру в 1882 р. П. Грабовського було виключено із семінарії та заарештовано.

Перебуваючи під наглядом поліції, Павло до квітня 1885-го проживав у рідному селі Пушкарне. Залишившись без будь-якого заробітку, він, щоб якось прогодувати сім'ю, порушуючи заборону на виїзд, ходив на заробітки в сусідні села. За самовільне відлучення без дозволу його щоразу заарештовували на місяць.

Усі ці роки юнак активно займався самоосвітою, пробував сили в літературній творчості.

Навесні 1885 р., після зняття поліцейського нагляду, П. Грабовський переїхав у Харків, де влаштувався коректором у газету «Южный край». Тут він поновив революційну діяльність у місцевій групі організації «Чорний переділ», зокрема був відповідальним за друкування революційних прокламацій.

Восени 1885-го Павло проходив військову службу спочатку в м. Валки, що поблизу Харкова, а потім у Туркестанському військовому окрузі. За виступ проти знущань над солдатами його в 1886 р. заарештували і повернули до Харкова. Півтора року провів молодий революціонер у харківській та ізюмській тюрмах.

У січні 1888 р. П. Грабовського з підірваним здоров'ям було вислано на п'ять років до Сибіру, в Балаганський округ Іркутської губернії, де він прожив лише рік.

Довгий і важкий був шлях на заслання. «Трудно уявити собі, – писав Павло Арсенович, – всю нелюдськість того шляху, не потоптавши його; провадять часто силою, в'яжуть вірьовками до воза, б'ють рушницями в разі найменшого "бунту" чи непослуху...»¹.

На етапі доля звела його з Надією Сигидою, жінкою великої душі й мужнього серця. Її, вчительку з Таганрога, активну учасницю організації «Народна воля», теж було відправлено на катор-

гу. Однак бути разом їм довелося недовго: Надію відправили до жіночої в'язниці в Забайкаллі, де восени 1889 р. вона померла (за ляпаса комендантові тюрми її покарали стома ударами різок, після чого серце жінки не витримало). Через усе своє життя поет проніс любов і повагу до коханої:

*Мов ангел, сяла предо мною,
Неначе квітонька, цвіла,
Моєю зорею ясною,
Моєю музою була!
Тебе нема, а все з могили
Твій образ світлий устає,
І знов душа почує сили,
Замарить серденько моє!
(«На пам'ять»)*

У серпні 1889 р. П. Грабовського втретє заарештували й відправили до Іркутської в'язниці. Це було пов'язано з кривавими подіями в Якутську, т. зв. Якутською трагедією – жорстокою розправою з політв'язнями за протест проти нелюдських умов утримання. Грабовський разом із товаришами написав відомий протест «Русскому правительству», в якому виступив проти жорстокого поводження з ув'язненими. Це стало поштовхом для багатьох революційних протестів.

У в'язниці Павло Арсенович, відірваний від активної революційної боротьби, багато часу приділяв літературній діяльності як одному із засобів боротьби проти існуючого ладу. Він писав: «З іркутської тюрми я почав посилати до галицьких часописів вірші і дещо прозою, а також листуватись з укр[аїнськими] писателями. Перший відповів мені і виявив співчуття д. Франко, його прихильні відзиви надали мені сили писати й далі. Твори свої я друкував в "Зорі", "Народі", "Правді", "Житі і слові", "Дзвінку", "Л.-Н. Віснику" і деяких інших виданнях. Підписувався спочатку псевдонімами: Панько, Харко Воля, Харко Вець, Павло Журба...»².

Три з половиною роки тривало слідство над звинуваченими. Всіх підсудних, зокрема й П. Грабовського, засудили до чотирьох років каторги, але невдовзі це покарання замінили на поселення у найвіддаленіших куточках Сибіру.

На початку 1890-х рр. поет оселився у м. Вілюйську (Якутія), де раніше відбував заслання російський революціонер-демократ М. Чернишевський.

¹ Грабовський П. Зібрання творів : у 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 22.

² Там само. – С. 306–307.

Суворий клімат Півночі буквально знищував П. Грабовського. Сама атмосфера Вілюйська була гнітючою. Незважаючи на несприятливі умови для творчої роботи та тяжку хворобу легень, письменник багато працював. Він підготував збірки оригінальних і перекладних поезій, які згодом вийшли у Львові: «Пролісок», «Твори Івана Сурика» (1894), «З чужого поля» (1895), «З півночі» (1896), «Доля» (1897); написав чимало літературно-критичних статей, нарисів; почав роботу над збіркою «Доля».

У 1897-му П. Грабовський залишив Вілюйськ і переїхав до Якутська. Тут він уклав збірку оригінальних і перекладених віршів «Кобза», яка за сприяння письменника Б. Грінченка вийшла в Чернігові в 1898 р. З Якутська Грабовський надіслав Грінченкові рукопис української поезії у перекладі російською мовою «Песни Украйны» (1898). Поет склав також збірку переспівів «Хвиля» (1899) – перекладених українською творів зарубіжних авторів. Ці дві збірки побачили світ уже після його смерті.

У 1899 р. закінчився термін перебування П. Грабовського на поселенні. Знесилений і хворий, восени того ж року він переїхав до Тобольська – останнє місце свого проживання. Через матеріальні нестатки одночасно працював у ветеринарному відділенні губернського управління та коректором у редакції місцевої газети «Сибирський листок», давав приватні уроки.

Наприкінці 1900 р. Павло Арсенович одружився з Анастасією Лук'яною, яку за участь у народницькому русі було вислано на п'ять років з Москви до Тобольська під таємний нагляд поліції. Відбувши свій термін покарання, вона пішла вчитися в місцеву фельдшерсько-акушерську школу.

Через рік у подружжя народився син Борис¹, якого назвали на честь Б. Грінченка. За п'ять днів до смерті П. Грабовський написав Б. Грінченку хвилюючого листа, в якому виливав свій біль, що вже йому не доведеться побачити своєї батьківщини, і просив друга потурбуватися про свого маленького Бориса, допомогти йому «прибитись до якого ширю українського гурту»².

Перед смертю Павло Арсенович попросився із дружиною та сином і попросив покласти разом з ним у домовину дороги для нього речі – хрестик і пасмо волосся Надії Сигиди, які вона подарувала йому при останньому прощанні на етапі в 1888 р.

12 грудня 1902 р. поета не стало. Друзі виконали його останню волю – поховали на тобольському цвинтарі поряд із могилами декабристів О. Муравйова, Ф. Вольфа, С. Семенова, Ф. Башмакова.

Багатогранна літературна діяльність П. Грабовського стала вагомою складовою українського літературного процесу кінця XIX ст.

Першим критиком, який зробив ім'я письменника не лише відомим серед читацької аудиторії, а й таким, що одразу постало поряд з іменами Лесі Українки, М. Коцюбинського, був І. Франко. «До сього гурту, – зазначав він, – треба зачислити й д. Панька, поета дуже плодovitого і, без сумніву, талановитого...»³.

Взагалі творчість П. Грабовського має три складові: перша – це оригінальна поезія, друга – перекладна поезія і переспіви, третя – нариси, статті, епістолярна спадщина.

Значне місце в його творчості посідає тема активної ролі митця і поезії в суспільному житті. Зокрема, у вірші «Я не співець чудовної природи...» зазначається, що головний обов'язок справжнього народного митця – це зв'язок із народом, служіння йому, необхідність відображати життя й боротьбу трудящих мас, а не захоплюватися красою природи:

*Нехай людя, що до вітхнення вдатні,
Співають нам на всякі голоси
Про райські сни й куточки благодатні, –
Де плачуть, там немає вже краси!*

У вірші «Поетам-українцям» П. Грабовський гостро засудив поетів «чистого мистецтва», які тікали від «буремного» життя, від народного горя.

Проти занепадницьких настроїв, песимізму, зневіри автор виступив у вірші «Співець». Він вважав, що література має виражати думки і прагнення трудового народу, підтримувати в людині енергію та революційний дух, гартувати волю, вселяти віру в перемогу:

*Не згадуй нам про вічну млу труни,
Не згадуй нам про мертвий сон могили;
Даль невідомості мість того розгорни,
Клич до життя, буди дрімучі сили!
Не додавай знесиленим журби,
Не добивай зневір'ям підупалих,
А розбуди на діло боротьби,
Знайди розвагу в світлих ідеалах!*

¹ Грабовський Борис Павлович (1901–1966) – український фізик, піонер сучасного телебачення.

² Грабовський П. Зібрання творів : у 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 314.

³ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К., 1981. – Т. 29. – С. 15.

Значне місце у творчому доробку письменника відведено змалюванню тяжкого підневільного життя трудівника. Поезії «Робітниківі», «Допусти», «Швачка», «Трудівниця», «З життя», «До матері» вражають конкретними, ніби вихопленими з дійсності образами та картинами.

Образ жінки-борця, жінки-трудівниці займає особливе місце в його творчості. Ліричне звернення «До матері» написано в душі народних творів з теплотою і ніжністю. Автор проникає в глибину материнської душі, проймається її болями, горем, стражданням.

Поглибленням жіночого образу є поезія «Швачка», де переконливо розказано про сумну долю бідної жінки, яка холодними зимовими днями й ночами шиє панський одяг, щоб заробити на шматок хліба.

Самовіддано працює і героїня вірша «Трудівниця». Митець оспівує і возвеличує важку працю вчительки, яка серед мороку й безпросвітної нужди завжди допомагала знедоленим. Образ кришталево чесної людини, високого громадського покликання овіяний ліризмом і теплотою. Поет проводить думку, що народ обов'язково оцінить працю, якщо служити йому самовіддано та щиро.

Поезія П. Грабовського кровно пов'язана з його революційною боротьбою. У віршах «Надія», «На спогад», «На братній могилі», «Думка тюремна», «Уперед» та багатьох інших не тільки змалювалися недоля й злидні народні, а й лунав палкий заклик до боротьби проти панівного ладу:

*Уперед за край рідний та волю,
За окутий, пригноблений люд,
Хоч нічого не знайдеш, крім болю,
Хоч нас жде невіддячений труд!*
(«Уперед»)

Тема поневолення народу звучить і в прозових творах «Червоний жупан», «З далекої півночі», «На далекій півночі».

Через усе життя, сповнене трагедії, приниження, П. Грабовський проніс світлу любов до рідної України, до свого народу. «Горем та злиднями, – писав поет в автобіографії, – почалося мое життя, горем та злиднями й скінчиться. Але не треба мені світових заман та ласощів, аби тільки дали спромогу працювати для рідного краю, присвятити йому ті слабі сили, які ще осталися в моїм покаліченім та понівеченім тілі...»¹.

Жагуче бажання бачити свою країну вільною, оновленою, щасливою пронизує всю творчість поета. У віршах «Під небом дальньої чужини...», «До українців» («Українці, браття милі...»), «До галичан», «До Русі-України», «Україна приснилась мені...», «Народові українському», «Рідний край» він міркує про долю України, про її майбутнє.

*Бажав би я, мій рідний краю,
Щоб ти на волю здобувавсь,
Давно сподіваного раю
Від себе власно сподівавсь.*
(«До Русі-України»)

П. Грабовський належав до послідовних продовжувачів революційних традицій Т. Шевченка в українській літературі. Творчість Кобзаря була для нього неперевершеним зразком досконалості та довершеності.

Неодноразово у своїх поезіях («Справжні герої», «Борцеві», «Прощання (М. В. С-му)», «До Б. С-го», «До М. О-ва», «До великоруського поета Рамшева» та ін.) Грабовський звертався до друзів і товаришів по заслання. Чимало віршів він присвятив і Надії Сигиді, яка стала для політ'язнів полум'яним символом нескореності. Серед них – «Квітка (До Н. К. С.)», «До Н. К. С.», «На пам'ять», «В далечінь», «До мучениці» та ін.

Крім революційних поезій, Павло Арсенович створив чудову пейзажну лірику («До соловейка», «Весна, весна... Надворі май», «Осінь», «На селі», «Сон», «Квітень», «Вечір» та ін.). Особливою виразністю виділяється цикл «Веснянки» – класичний зразок поєднання духу і форми народної пісенності з передовими ідеями та покликами свого часу:

*Розцвітайся ти, веснонько красна,
Духом творчості все онови;
У нарузі країна нещасна...
З муки-смерті її відживи!*
(«Веснянки»)

Хвилювала П. Грабовського й дитяча тематика. Широке пізнавальне, виховне та естетичне значення для дітей мають його вірші «Дітям», «До школи», «До дітей», «Щоглик», «Соловейко» та ін.

*Перша думка наша, діти,
Краю рідному;
Першу працю присвятити
Люду бідному!*
(«Дітям»)

¹Грабовський П. Зібрання творів : у 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 307.

За тисячі верст від українського літературно-господарства, культурних центрів і книгозбірень, позбавлений можливості діставати потрібну літературу, П. Грабовський невтомно працював, систематично розширюючи своїми перекладами та переспівами обшири українського письменства, відкриваючи українським читачам нові поетичні імена та твори.

Принципи своєї перекладацької практики він виклав у статті «Московські переклади творів Шевченкових»: «Всякий добрий переклад, по моїй думці, повинен віддавати правдиво цілий дух і художницьку красу первотвору, вибрати все, що надає останньому вартості та оригінальності, бути не менш характерним, як і він»¹. Завдяки Павлу Арсеновичу українською прозвучали поезії щонайменше з 27 літератур світу, твори понад 280 поетів, зокрема О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, Ф. Тютчева, А. Фета, Дж.-Г. Байрона, В. Шекспіра, Ш. Бодлера, Р. Бернса та ін. Крім того, поет переклав російські билини «Ілля Муромець», «Святогор», «Микула».

У митця було велике бажання відкрити поетичні надбання української культури ширшому колу читачів. До його збірки «Песни Украйны» ввійшли переклади російською мовою творів Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Куліша, М. Старицького, Б. Грінченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. Павло Арсенович зазначав, що в деяких поетів він брав тільки мотив, переймався настроєм, а переспівував цілком по-своєму. Тому багато своїх перекладів він називав переспівами. В них прочитуються мотиви українського фольклору, зокрема українських народних пісень.

Народні пісні, які П. Грабовський записував, співав і поширював та які стали органічною частиною його творів, завжди викликали захоплення в поета, допомагали йому коротати неволь-

ницькі дні на засланні: «Втіхо моя, пісне українська! Мов дотик зачарованої істоти, ти зміцняєш мої сили, кріпиш почування, викликаєш жаду життя...»².

Постать П. Грабовського важко уявити без його публіцистичних і літературно-критичних праць. Вони завжди були глибокоаргументованими, злободенними, доскональними. Майже не було жодної важливої події суспільно-політичного чи культурного життя, на яке б не відгукнувся поет-громадянин («Лист до молоді української», «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини», «Дещо про освіту на Україні», «О розвитку школьного образования в Ахтырском уезде, Харьковской губернии», «Тарас Григорович Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко», «Слов'янам. Нові вірші Т. Г. Шевченка», «Микола Гаврилович Чернишевський»).

Особливу роль в українському літературному процесі відіграла стаття «Дещо про творчість поетичну», в якій автор аргументовано спростовував теорію «мистецтва заради мистецтва», обстоював тенденційність мистецтва, його реалізм, ратував за прогресивний світогляд як одну із запорук створення справжньої літератури.

Велику цінність має також епістолярна спадщина П. Грабовського. На сьогодні відомо 92 його листи до І. Франка, Б. Грінченка, М. Павлика, К. Паньківського, В. Лукича, В. Костюріна та шість – до С. Єфремова, багато з яких написано під псевдонімом Павло Граб. Із цих листів постає жива людина, чиста, розумна, порядна, українець-патріот, особистість тверда й непохитна, а разом з тим змучена, із по-людськи зрозумілими стражданнями, болями, депресивними станами. Та незважаючи на муки і страждання, поет став символом нескореності людського духу, взірцем відданості ідеалам щастя, справедливості та свободи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів П. Грабовського

Зібрання творів : у 3 т. / П. Грабовський ; редкол.: О. І. Білецький (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959–1960. – Т. 1–3.

Вибрані твори : у 2 т. / П. Грабовський ; упорядкув., вступ. ст. та приміт. В. Ф. Святковця. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1–2.

Листи Павла Грабовського до Сергія Єфремова / П. А. Грабовський // Сл. і час. – 1993. – № 9. – С. 37–42.

«Я не співець чудовної природи...» : поезії, переклади і переспіви, нариси, ст., листи / Павло Грабовський ; [упоряд., авт. передм., комент., приміт. А. П. Стожук]. – Х. : Основа, 2005. – 319 с. – ISBN 966-8982-00-2.

¹ Грабовський П. Зібрання творів : у 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 136.

² Там само. – С. 57.

Про П. Грабовського

Франко І. П. Грабовський про Шевченка / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / І. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К., 1981. – Т. 32. – С. 49–50.

Франко І. Павлові Грабовському ; Пам'яті П. Грабовського / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / І. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К., 1981. – Т. 34. – С. 366, 367.

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976.

Т. 29. – 1981. – 663 с. – Про П. Грабовського (Панька): с. 14, 15, 555.

Т. 41. – 1984. – 679 с. – Про П. Грабовського: с. 154, 519.

Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях / упорядкув., вступ ст. та приміт. О. І. Кисельова і В. М. Поважної. – К. : Дніпро. 1965. – 415 с.

Вертій О. «Українська ідея» як феномен літератури : нар. джерела творчості П. Грабовського / Олексій Вертій // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 15–20.

Гаєвська Н. М. Життя – подвиг : нарис життя і творчості П. Грабовського : навч. посіб. / Н. М. Гаєвська, О. В. Гаєвська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київ. ун-т, 2006. – 148 с. : фотоіл. – Бібліогр.: с. 147. – ISBN 966-594-439-8.

Горболіс Л. Охоронний модус рідної мови на чужині : (на матеріалі листів П. Грабовського) / Лариса Горболіс // Дивослово. – 2011. – № 6. – С. 45–47.

Дудко В. До вивчення сибірського періоду біографії і творчості Павла Грабовського / Віктор Дудко // Укр. археогр. щорічник / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Археогр. коміс. – К., 2012. – Вип. 16/17. – С. 701–712. – (Український археографічний збірник ; т. 19/20).

Єфремов С. О. Павло Грабовський / С. О. Єфремов // Історія українського письменства / С. О. Єфремов. – К., 1995. – С. 522–524. – ISBN 5-7707-8836-4.

Кочур Г. Література та переклад. Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Григорій Кочур ; упоряд.: А. Кочур, М. Кочур. – К. : Смолоскип, 2008.

Т. 1. – 610 с. : портр. – Про П. Грабовського: с. 70, 72, 74, 76, 84, 143, 144, 196, 256, 436, 452, 536, 567. – ISBN 978-966-1676-05-2. – ISBN 978-966-1676-06-9 (т. 1).

Т. 2. – С. 617–1171. – Про П. Грабовського: с. 702, 716, 748, 834, 957, 969, 973, 974, 1075. – ISBN 978-966-1676-05-2. – ISBN 978-966-1676-07-6 (т. 2).

Література. Час. Постаті : літературозн. ст., спогади, матеріали до бібліогр. на вшанування пам'яті В. Матвіїшина / упоряд. матеріалів та ред. зб., літ. ред., підбір фотогр. Н. Яцків, Г. Василевич, Т. Гаупт. – Івано-Франківськ, 2013. – 615 с., 1 арк. портр. – Про П. Грабовського: с. 53–54, 130, 295, 321, 356, 357, 375, 465.

Москаленко М. Нариси з історії українського художнього перекладу / Михайло Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 7/8 – С. 192–206. – Про П. Грабовського: с. 203–204.

Приходько І. Епістолярій письменника на уроці української літератури / Інна Приходько // Пед. думка. – 2013. – № 3. – С. 15–20.

Скакун В. Павло Грабовський : літ. портр. / Віктор Скакун. – Суми : Мрія-1, 2008. – 95 с., [8 вкл. арк. іл.]. – ISBN 978-966-566-396-6.

Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт : Наш час, 2006. – 342 с. – (Висока полиця). – Про П. Грабовського: с. 92, 97, 99, 119, 129–132, 139, 167, 172, 290. – ISBN 966-359-095-5 (Факт). – ISBN 966-8174-11-9 (Наш час). – ISBN 966-359-091-0 (серія).

Український поет-революціонер // Бористен. – 2012. – № 11. – С. 34 : портр. – До 110-ї річниці смерті П. Грабовського.

Уштан І. Перекладацькі здобутки Павла Грабовського / Ірина Уштан // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Сер. «Лінгвістика» : зб. наук. пр. – Херсон, 2009. – Вип. 10. – С. 394–400.

Грабовський Павло (1864–1902) // Універсальний літературний словник-довідник / [С. М. Оліфіренко, В. В. Оліфіренко, Л. В. Оліфіренко]. – Донецьк, 2008. – С. 73–74. – ISBN 978-966-481-197-9.

Грабовський Павло Арсенович // Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К., 2004. – Т. 2 : Г–Д. – С. 182. – ISBN 966-00-0405-2.

П. Грабовський // Історія України : універс. ілюстр. довід. / пер. з рос. Б. Губаревої. – Донецьк, 2008. – С. 253. – ISBN 978-966-481-204-4.

[Про П. Грабовського] // Українська культура другої половини XIX століття : у 5 т. / голов. ред.: Б. Є. Патон (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2005. – Т. 4, кн. 2. – С. 202–203. – ISBN 966-00-0541-5. – ISBN 966-00-0188-6 (т. 4, кн. 2).

Ілюстрації

П. Грабовський : [фотографія] // Бористен. – 2012. – № 11. – С. 34.

П. Грабовський : [фотографія] // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 15.

П. Грабовський в ілюстраціях і фотографіях // Життя – подвиг : нарис життя і творчості П. Грабовського : навч. посіб. – К., 2006. – С. 123–146.

Грабовський Павло Арсенович : [фотографія] // Енциклопедія історії України. – К., 2004. – Т. 2 : Г–Д. – С. 182.

Грабовський Павло : [фотоілюстрації] // Павло Грабовський : літ. портр. / Віктор Скакун. – Суми, 2008. – 8 вкл. арк. іл. між с. 48–49.

Підготовлено О. Білик

17 вересня

Поет краси природи та краси людської душі

До 150-річчя від дня народження М. Коцюбинського (1864–1913)

Великий письменник-гуманіст Михайло Михайлович Коцюбинський посідає одне з чільних місць в історії української літератури. В його повістях, оповіданнях та новелах яскраво відтворено не лише глибинні соціальні зрушення в суспільстві кінця ХІХ – початку ХХ ст., а й активні пошуки, характерні для літературного процесу на межі двох століть.

М. Коцюбинський народився в м. Вінниці, в сім'ї дрібного службовця. Його батько, за споминами письменника, був запальним, проте добрим чоловіком із постійними фантазіями, які ніколи не здійснювалися. Мати мала більш стриманий характер, тонку і глибоку душевну організацію, була доброю, надзвичайно люблячою, здатною на самопожертву. Виховання хлопця відбувалося під впливом матері – жінки з розвинутим естетичним смаком, обізнаної з мистецтвом. Саме їй син завдячував нахилом до всього прекрасного та любов'ю до природи.

В родині спілкування відбувалося російською мовою. Однак, як згадував М. Коцюбинський, якось занедужавши (у дев'ять років на запалення легень), він почав у гарячці говорити українською, що неабияк здивувало батьків. А вже за рік хлопець, в якому пробудилася цікавість до українського слова, почав складати українські пісні, беручи за взірці народні. У тринадцять, коли Михайло випадково отримав кілька примірників журналу «Основа», прочитав оповідання Марка Вовчка, а згодом – Шевченковий «Кобзар», то це вже безповоротно скерувало його на свідомий український шлях.

Початкову освіту хлопчина здобув удома. З 1875 р. навчався спочатку в останньому класі

*В світі ідеї краси і добра він «своя» людина,
рідна людина, і з першої зустрічі він будить
жадобу бачити його якнайчастіше,
говорити з ним більше.*

М. Горький¹

Барської початкової школи, а згодом – упродовж п'яти років – у Шаргородському духовному училищі. Під час навчання, окрім глибшого ознайомлення з творчістю Т. Шевченка і Марка Вовчка, захопився лірикою Г. Гейне. Він мріяв скласти іспити за гімназійний курс, вступити до університету, але у зв'язку зі звільненням зі служби батька, втратою зору матір'ю юнак мав подбати про утримання сім'ї, де було ще четверо молодших дітей.

Упродовж десяти років (1882–1892) М. Коцюбинський займався репетиторством у сім'ях чиновників у Вінниці та навколишніх селах, зокрема в с. Лопатинці Ямпільського повіту. Із місцевими селянами він поведився як рівний з рівними, завжди розмовляв з ними українською мовою. В цей час Михайло підтримував зв'язки із членами підпільних народницьких організацій, які діяли в Кам'янці-Подільському та Немирові. Через зв'язок із революційно налаштованою молоддю – народовольцями – зазнав арешту (1882). І надалі, до кінця життя, перебував під таємним наглядом поліції.

Зрештою, це не перешкоджало участі М. Коцюбинського у громадському житті – в 1888 р. його навіть обрали гласним Вінницької міської думи. Не завадив поліцейний нагляд і закордонній мандрівці Михайла – в Галичину, де 13 квітня 1890 р. на сторінках львівського дитячого журналу «Дзвінок» відбувся дебют молодого письменника – було опубліковано його вірш «Наша хатка». У Галичині М. Коцюбинський познайомився з І. Франком, редакторами львівських газет і журналів, зав'язав творчі контакти.

На тій території України, що входила до Російської імперії, дійти до широких кіл читачів могли лише легальні публікації, вихід яких у світ був зведений до мінімуму цензурним режимом. Ав-

¹ Горький М. М. М. Коцюбинський // Братерство літератур : зб. матеріалів з історії рос.-укр. літ. єднання. – К. : Дніпро, 1977. – С. 203.

стро-угорський режим був дещо ліберальнішим. Протягом 90-х рр. ХІХ ст. у галицьких народовських виданнях – «Дзвінок», «Правда», «Зоря», «Буковина», «Бібліотека для молодіж» та ін. – публікували його дописи, статті, переклади. Але справжню увагу читача привернули оповідання для дітей «Харитя», «Ялинка» (1891) та «Маленький грішник» (1893), в яких проявилось глибоке розуміння письменником душі дитини, володіння художніми секретами яскравого реалістичного змалювання вчинків і переживань малих героїв із бідних родин.

1890-і рр. були періодом становлення М. Коцюбинського як оригінального українського письменника. Він відшліфовував свою імпресіоністичну творчу манеру й успішно застосовував її в художньому осмисленні різних сфер тодішньої дійсності. Однак водночас письменник, сповнений творчих ідей, мусив шукати сталий заробіток, якого літературна праця не могла забезпечити. Вихід власне був лише один – державна служба. Саме в той час створювали т. зв. філоксерні комісії, які займалися боротьбою з хворобою винограду – філоксерою, і Михайлові Михайловичу допомогли влаштуватися до однієї з них. У червні 1892-го він обійняв посаду розвідувача такої комісії (з помешканням та артільним харчуванням) і на три роки виїхав до Бессарабії. Там письменник увійшов до нелегального громадсько-політичного товариства «Братство тарасівців».

У своїй програмі «тарасівці» обвинувачували царизм у проведенні політики асиміляції народів, нищенні націй, висували ідею українського національного відродження. Члени товариства закликали порушувати питання права української нації «скрізь, де тільки можливо», зокрема в літературі. До «Братства тарасівців» входили такі відомі українські письменники і громадські діячі, як Б. Грінченко та В. Самійленко. Ідеї товариства знайшли відображення в казці М. Коцюбинського «Хо» (1894). Композиційно твір складається з кількох самостійних частин з окремими, виразно окресленими сюжетом, образами, конфліктом. Об'єднує їх казковий образ Хо, що символізує переляк людей, які не наважуються сміливо подивитися в очі часто ними ж перебільшуваний небезпеці.

У ці роки письменник пише низку оповідань із життя селянства: у «П'ятизлотнику» (1892) порушується морально-етична проблема допомоги старого подружжя голодуючим людям, у «Ціпов'язі» (1893) розкриваються соціальні супереч-

ності в селянському середовищі. Певною мірою тему народницьких «малих діл» висвітлено також в оповіданні «Для загального добра» (1895).

Робота письменника у Бессарабії, а потім у Криму збагатила його свіжими враженнями, що позначилося на розширенні тематики творчості. Він написав оповідання з життя молдаван («Для загального добра», 1895; «Пе-коптьор», 1896; «Відьма», 1898) та кримських татар («В путах шайтана», 1899; «На камені», 1902; «Під мінаретами», 1904).

У 1896 р. М. Коцюбинський одружився з Вірою Устимівною Дейшею, яка походила з давнього українського дворянського роду. Вона закінчила Бестужевські курси в Петербурзі й працювала викладачкою французької мови в Чернігові, де й познайомилася з майбутнім чоловіком.

Якийсь час подружжя мешкало у Вінниці. Але про домашній затишок доводилося тільки мріяти: філоксерна комісія «перекочувала» з Бессарабії на Кримський півострів, де треба було вести щоденні «битви» з брунатно-зеленою тлею, яка винищувала цілі плантації виноградників.

Розлука письменника з молодого дружиною стимулювала епістолярний діалог. У посланнях – злива адресованих дружині ласкавих слів із характерною для Михайла Михайловича схильністю до пестливо-зменшувальної лексики та вишукано-ніжних звертань, безліч побутово-життєвських подробиць, що стосувалися повсякдення. Кореспондент із М. Коцюбинського був надзвичайно акуратний: не дозволяв собі затяжних пауз у заочному спілкуванні з коханою і від неї просив того ж. Листування подружжя тривало сімнадцять років – від 1896 р. до середини 1913-го. У 2007 р. у видавництві «Ярославів Вал» вийшла друком книга, в якій вміщено 309 листів письменника до дружини.

Віра Устимівна була справжнім товаришем своєму чоловікові й помічником у літературній праці. «Придивляючись до других, я ще більш ціну нашу дружні відносини, нашу духовну єдність, яка з'являється для мене джерелом сили, виносливості і надії на краще», – з подякою писав письменник дружині¹.

Звичайно ж, М. Коцюбинський намагався знайти більш сталий осідок, ніж робота у філоксерній комісії, – мріяв про звичайний родинний затишок, спокійну роботу, котра б не вимагала виснажливих далеких мандрів. Йому хотілося, врешті-решт, мати змогу повністю зосередитися

¹ Коцюбинський М. Я так поріднився з тобою... : листи до дружини. – К. : Ярославів Вал, 2007. – С. 160.

на творчості. Саме тому після п'яти років праці в комісії письменник повернувся в Чернігів, звідки, не знайшовши роботи, поїхав до Житомира.

Відпрацювавши рік у житомирській газеті «Вольнь», Михайло Михайлович на початку 1898 р. влаштувався на роботу в чернігівське земство. Із 1900-го по 1911 р. він працював у земському статистичному бюро.

Почався новий період у творчій і громадській діяльності письменника. Найголовнішим було те, що він нарешті отримав можливість зайнятися творчістю.

Водночас у ці роки значною й різноманітною була громадсько-культурна діяльність М. Коцюбинського. Він працював у Чернігівській губернській археологічній комісії; був керівником музично-драматичного гуртка; брав активну участь у роботі комітетів для спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві, пам'ятника-надгробка Л. Глібову в Чернігові, у відкритті в 1903 р. пам'ятника І. Котляревському в Полтаві, де зустрічався з П. Мирним, М. Старицьким, Лесею Українкою, В. Стефаніком, Оленою Пчілкою; у створенні, разом із Б. Грінченком та І. Шрагом, Музею старожитностей у Чернігові; видавав літературні альманахи, організував вечори, присвячені Т. Шевченкові, І. Франкові та іншим діячам культури, концертні виступи М. Лисенка з його вихованцями.

У 1898 р. подружжя Коцюбинських стало членами нелегальної чернігівської «Громади». Громадівці читали лекції з української історії та з історії письменства семінаристам, учням гімназій; розповсюджували українські книжки, укомплектували ними бібліотеки для народного читання. Коштом «Громади» було надруковано чимало цінних видань, зокрема збірник «Думи кобзарські», альманахи «Дубове листя», «Хвиля за хвилею», «З потоку життя».

Значний внесок М. Коцюбинський зробив і в діяльність чернігівської «Просвіти». Він докладав багато зусиль, аби передплатити з-за кордону літературу для товариства, організував концерти, ялинки для дітей, вечори самодіяльності тощо. Як голова чернігівської «Просвіти», М. Коцюбинський звертався до українських письменників, культурних діячів, видавців, редакторів журналів і газет із проханням надсилати безкоштовно свої книжки й видання для бібліотек та читалень.

Особливо велике значення для громадського та літературного життя в Чернігові мали т. зв. «суботи» й «понеділки», що проходили в помешканні родини Коцюбинських. На них збиралася національно свідомо українська інтелігенція, студент-

ська молодь, журналісти, письменники, зокрема П. Тичина, В. Елланський (Блакитний), обговорювалися важливі громадські й культурні питання.

На початок 1900-х рр. М. Коцюбинський уже сформувався як письменник із власним творчим обличчям. І. Франко називав його одним із кращих новелістів.

Опрацьовуючи спочатку виключно сільські теми, письменник із часом значно розширив коло своїх спостережень, звернувшись до тем історичних («Дорогою ціною», 1901), психологічних («Цвіт яблуні», «Поєдинок», 1902), а пізніше й філософських («З глибини», «Сон», 1911). Його найулюбленішим жанром була соціально-психологічна новела з її характерною рисою – глибоким розкриттям психології персонажів. У такому руслі написано оповідання «Лялечка» (1901), де основний наголос робиться на відображенні психологічного стану людини, її переживань.

Напередодні революції 1905–1907 рр. М. Коцюбинський написав і опублікував оповідання «Fata morgana» (1904), в якому висвітлив ті головні зрушення у свідомості селянства і нові тенденції в еволюції соціальної психології села, що на повну силу виявилися під час революції. Згодом письменник створив однойменну повість (її було опубліковано у квітневому номері «Літературно-наукового вісника» за 1910 р.), до якої повністю ввійшло зазначене оповідання і яка належить до найвизначніших творчих досягнень видатного майстра слова.

Поступово літературний стиль М. Коцюбинського еволюціонував від реалізму до імпресіонізму. Імпресіоністична структурність творів письменника – це відмова від традиційного подієвого сюжету, зосередження оповіді переважно на внутрішньому морально-етичному конфлікті, «настрєва» композиція, широке використання символіки кольорів, предметних деталей, підтексту тощо.

Вершин імпресіоністичного письма митець досягає в новелі «Intermezzo», написаній у монологічній манері. Однак це не внутрішній монолог, це – ряд зорових картин, створених словом, які передають враження героя від навколишнього, і водночас його внутрішні переживання.

Складну психологію революціонера з великою майстерністю розкрито в новелі «Невідомий» (1907).

Герой оповідання «В дорозі» (1907) не може знайти середини між боротьбою із суспільним злом і бажанням мати звичайне людське щастя. Спочатку він хоче зректися ідеалів та, побачивши міщанське існування колишніх соратників, розуміє, що це не те, чого він прагне.

У нарисі «Хвала життю» (1912) відображено враження письменника від зруйнованого землетрусом 1908 р. сицилійського міста Мессіни. У циклі мініатюр «На острові» (1912) є етюд, присвячений дивній таємниці агави, яка «цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти». Відтворення важких переживань матері і сина, роздуми про сенс життя втілено в оповіданні «Що записано в книгу життя» (1911).

У 1911 р. М. Коцюбинський поїхав у Карпати, де вивчав гуцульський фольклор, мріяв написати твір про гуцулів. Так з'явилася неоромантична, оригінальна, високохудожня та разом з тим злободенна повість «Тіні забутих предків». Ця назва не випадкова: серед гуцулів, відрізаних горами від широкого світу, збереглися ті давні звичаї й вірування, давнє світосприймання та світовідчуття, коли природа і життя людини зливались в одне нероздільне ціле.

У 1905-му та 1909–1912 рр. М. Коцюбинський тричі приїжджав на лікування до Італії, де побував у Римі, Мілані, Флоренції, Неаполі, Венеції, Мессіні, та з особливим захопленням згадував остров Капрі, на якому зустрівся з М. Горьким. Новели «Лист» (1911), «Коні не винні», «Подарунок на іменини» (1912) було створено тут, хоча йдеться в них не про Італію. Натомість твори «Сон» (1911), «Хвала життю», «На острові» (1912) є наслідком капрійських вражень письменника, хоча й написані в Чернігові.

Надмірна праця, щоденна перевтома, громадські клопоти та переслідування з боку жандармів підточували здоров'я Михайла Михайловича, і все ж письменник, долаючи недугу, багато читав, цікавився малярством, музикою, театром. Високо цінував музику М. Лисенка, був захоплений співом О. Мишуги, М. Микиші, організував у Чернігові великий концерт з участю київських акторів.

М. Коцюбинський був залюблений у мистецтво сцени, ретельно перечитував драми й комедії М. Кропивницького і М. Старицького, їхні книги постійно тримав у своїй бібліотеці, коли ще вчителем працював на Поділлі.

Лікарі констатували в письменника грудну жабу на ґрунті сердечної перевтоми. Він лікувався в Києві, у клініці професора Образцова, але це

вже не допомогло – 12 квітня 1913 р. на 49-му році життя Михайла Михайловича Коцюбинського не стало. Поховали письменника, як він і заповідав, у Чернігові, у Троїцькому гаї, на Болдиній горі (у цьому мальовничому місці він найбільше полюбляв відпочивати). «Як тут гарно, – говорив М. Коцюбинський своєму приятелеві художникові М. Жуку. – Якби помер, то кращого місця і не треба для вічного спочинку». Це його бажання було виконано.

Твори письменника досліджують, перевидають, друкують у журналах, кращі новели перекладають російською, польською, німецькою, італійською, іспанською, норвезькою, угорською мовами.

Народ шанує свого видатного сина. У Чернігові та Вінниці функціонують літературно-меморіальні музеї письменника, йому встановлено пам'ятники. На його честь названо школи і бібліотеки, вулиці багатьох українських міст і сіл.

Життю письменника присвячено кінострічки: «Правда» (1957), «Михайло Коцюбинський» (1958), «Родина Коцюбинських» (1970). За мотивами його творів знято фільми: «Навздогін за долею» М. Терещенка (1927), «Фата моргана» Б. Тягна (1937), «Кривавий світанок» О. Швачка, «Пекоптьор» В. Карасьова, «Коні не винні» С. Комара (1956), «Дорогою ціною» М. Донського (1957), «Тіні забутих предків» С. Параджанова (1964), «Тіні забутих предків» Ю. Суярка, «Тіні забутих предків» К. Костюкова (1990), «Подарунок на іменини» Л. Осики (1991).

Твори М. Коцюбинського вражають не тільки актуальністю і глибиною порушених проблем, які хвилювали тогочасну громадську думку, а й великою силою емоційного впливу. Їхня художня довершеність завжди чаруватиме й приваблюватиме читачів. Виняткова пластичність образів, мальовничість описів природи, стислість і лаконічність оповіді, майстерне використання різноманітних зображальних засобів – характерні риси творів письменника. В них переважає безпосереднє ліричне самовираження характерів дійових осіб, відображення об'єктивного світу речей і явищ, уявлень і почуттів героїв.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів М. Коцюбинського

Вибрані твори / Михайло Коцюбинський ; [упорядкув. та передм. Андрусяка І. М.]. – Х. : Ранок, 2009. – 335 с. – (Українські класики ; т. 11). – ISBN 978-966-672-326-3.

Вибрані твори : [повісті та новели] / [уклад. та пер. Л. Балла та ін.]. – Ужгород : Карпати, 2006. – 334 с. : іл.,

портр. – (Українська книга. Програма). – Текст угор., укр. – ISBN 966-671-060-9.

Вибрані твори : оповід., новели, повісті : для серед. та старш. шк. віку / [упоряд. та прим. Ю. Б. Кузнецова, Н. В. Левчик]. – К. : Генеза, 2004. – 363 с. : іл. – (Нова шкільна бібліотека). – ISBN 966-504-310-2.

Fata morgana / Михайло Коцюбинський ; [передм. і комент. Ю. Б. Кузнецова]. – Х. : Фоліо, 2013. – 506 с. : іл. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури). – ISBN 978-966-03-5461-6. – ISBN 978-966-03-5905-5.

Дорогою ціною : оповідання ; Intermezzo : новела ; Тіні забутих предків : повість / Михайло Коцюбинський ; [передм. Задорожної С. В.]. – К. : Шанс, 2013. – 159 с. – (Шкільна бібліотека). – ISBN 978-966-2202-30-4.

Коні не винні : повість, оповід. – Х. : Фоліо, 2006. – 317 с. – (Українська класика). – ISBN 966-03-3635-7.

Мала проза ; Fata morgana ; Тіні забутих предків : [повісті, оповід.] / Михайло Коцюбинський. – Х. : Аргумент Принт, 2012. – 255 с. – (Українська класична література). – ISBN 978-617-570-432-5. – ISBN 978-617-570-385-4.

Під мінаретами / Михайло Коцюбинський ; [упоряд. В. М. Басиров ; пер. кримськотатар. мовою Ю. Кандим]. – Сімф. : Таврія, 2011. – 179 с. : іл., фотогр. – На обкл. назва парал. укр., кримськотатар. – ISBN 978-966-435-282-3.

Подарунок на іменини / М. Коцюбинський. – К. : Веселка, 1989. – 333 с.

Тіні забутих предків / Михайло Коцюбинський ; [передм. і комент. Ю. Б. Кузнецова]. – Х. : Фоліо, 2013. – 156 с. : іл. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури). – ISBN 978-966-03-5461-6. – ISBN 978-966-03-6198-0.

Тіні забутих предків / Новели / Михайло Коцюбинський. – Х. : Клуб сімейн. дозвілля, 2011. – 350 с. : іл. – (Шедври на всі часи ; т. 14). – ISBN 978-966-14-0428-0. – ISBN 978-966-14-1085-4.

Я так поріднився з тобою... : листи до дружини / Михайло Коцюбинський ; упоряд. О. Єрмолець [та ін.]. – К. : Ярославів Вал, 2007. – 392 с. – ISBN 978-966-8382-25-3.

Про М. Коцюбинського

Коцюбинська І. М. Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського / І. М. Коцюбинська. – К. : Дніпро, 1965. – 202 с. : 6 л. іл.

Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Збір. творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – 511 с.

Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. / упорядкув. та комент. В. Мазного ; вступ. ст. В. Шевчука. – Т. 1–4.

Т. 1. – К., 2002. – 367 с. – ISBN 966-7015-08-4.

Т. 2. – Ніжин, 2002. – 344 с. – ISBN 966-7015-08-4.

Т. 3. – Ніжин, 2002. – 480 с. – ISBN 966-533-193-0.

Т. 4. – Ніжин, 2003. – 400 с. – ISBN 966-8276-26-4.

Балабко О. В. Синьйор Ніколо й синьйор Мікеле: Рим Гоголя й Капрі Коцюбинського : есеї / О. В. Балабко. – К. : Факт, 2006. – 247 с. : іл. – ISBN 966-359-086-6

Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського / Ю. Б. Кузнецов. – К. : Наук. думка, 1989. – 272 с.

Кузнецов Ю. Слідами феї Моргани. Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі : посіб. для вчителя / Ю. Кузнецов, П. Орлик. – К. : Рад. школа, 1990. – 208 с.

Горький М. М. М. Коцюбинський / М. Горький // Братерство літератур : зб. матеріалів з історії рос.-укр. літ. єднання. – К. : Дніпро, 1977. – С. 203.

Левченко О. О. Неоромантичний світ новели Михайла Коцюбинського «Intermezzo»: (неоромантичні мотиви та образи у творчості письменника) / О. О. Левченко // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту. Серія «Філологічні науки». – Миколаїв, 2008. – Вип. 22. – С. 114–116.

Панченко В. Голос туги за гармонією : новела М. Коцюбинського «Intermezzo» / В. Панченко // Наук. зап. каф. укр. л-ри / [Кіровоград. пед. ін-т ім. В. К. Винниченка]. – Кіровоград, 1995. – Вип. 1. – С. 72–78.

Сивокінь Г. Одвічний діалог : укр. л-ра і її читач від давнини до сучасності / Г. Сивокінь. – К. : Дніпро, 1984. – С. 23–75.

Калениченко Н. Л. Михайло Коцюбинський : нарис життя і творчості / Н. Л. Калениченко. – К. : Дніпро, 1984. – 189 с. – (Літературні портрети).

Потупейко М. Михайло Коцюбинський : ранній період життя і творчості / М. Потупейко. – К. : Рад. письм., 1964. – 183 с. : портр.

Коляда І. Михайло Коцюбинський / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. – К. : Укрвидавполіграфія, 2012. – 121 с. – (Знамениті українці). – ISBN 978-966-97243-5-9.

Барабан Л. Михайло Коцюбинський і театр / Л. Барабан ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського // Студії мистецтвознавчі. – К., 2010. – Чис. 3 (31). – С. 90–102.

Голобородько Я. Михайло Коцюбинський: потаємні психологічні файли / Ярослав Голобородько // Дзеркало тижня. – 2013. – 10–16 серп. (№ 28) – С. 11.

Івшина Л. Шістдесятники. Пройдене перед прийдешнім: Михайло Коцюбинський, Павло Тичина, Василь Стус, Борис Антоненко-Давидович у житті Михайлини Коцюбинської / Л. Івшина // День. – 2005. – 18 лют. (№ 29) – С. 18–19.

Коцюбинський І. Відкриваємо сонцелюба: Михайло Коцюбинський у контексті світової літератури / І. Коцюбинський // Літ. Україна. – 2005. – 15 верес. – С. 6.

Кузнецов Ю. Тарас Шевченко і Михайло Коцюбинський / Ю. Кузнецов // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2009. – № 3. – С. 4–6 : іл.

Логвин Г. М. Коцюбинський і імпресіонізм / Г. Логвин // Дивослово. – 1996. – № 10. – С. 17–19.

Логвин Г. Михайло Коцюбинський в школі / Г. Логвин // Укр. мова й л-ра в шк. – 2002. – № 2. – С. 20–23.

Михида С. Михайло Коцюбинський у рецепції рідних та близьких: штрихи до психологічного портрета / С. Михида // Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 4. – С. 97–103.

Панченко В. «Мені краще бути самотнім...» : Михайло Коцюбинський у листуванні з дружиною / В. Панченко // День. – 2005. – 26 листоп. – С. 7 : фотогр. ; 3 груд. – С. 7 : фотогр.

Слабошпицький М. Портрет з інтермецо: Михайло Коцюбинський / М. Слабошпицький // Березіль. – 2011. – № 7/8. – С. 79–115. – (Сторінки майбутньої книги).

Слабошпицький М. Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші : фрагм. з роману / М. Слабошпицький // Кур'єр Кривбасу. – 2012. – № 271–273. – С. 44–108.

Коцюбинський Михайло Михайлович [5(17).IX.1864 – 12(25).IV.1913] // Українська літературна енциклопедія : у 5 т. / редкол.: Дзевєрін І. О. (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1995. – Т. 3. – С. 32–34.

***

Карманський П. На вічну пам'ять М. М. Коцюбинському : [вірш] // Музей М. Коцюбинського в Чернігові. 36. 2 : М. Коцюбинський і Західна Україна / упоряд. Х. М. Коцюбинський. – Чернігів, 1940. – С. 166.

Ілюстрації

Музей М. М. Коцюбинського в Чернігові : фотоальбом / упоряд. І. М. Коцюбинська ; авт. тексту: Г. Г. Зубко, О. І. Єрмоленко. – К. : Мистецтво, 1978. – 66 с. : іл.

Литвиненко Г. Т. Музей М. М. Коцюбинського у Вінниці : путівник / Г. Т. Литвиненко, Б. В. Хоменко. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Одеса : Маяк, 1989. – 62 с. : іл.

Михайло Коцюбинський (1864–1913) : комплект фотогр. / авт. тексту та упоряд. П. Колесник. – К. : Дніпро, 1978. – 21 окр. арк. фотогр. в папці. – (Класики української літератури у фотографіях).

Жовтень

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

		1	2	3	4	5
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

Жовтень – місяць перших снігів, перших холодів.

Жовтень землю покриє, де листком, де сніжком.

У жовтні листю на дереві не триматися.

*Весна – поезія, поезія – це й осінь,
Коли у небі ледь помітна просинь,
А на землі є золото у всьому
І срібло в павутинні лісовому
Але не цим лише багата осінь,
У ній дві чаші терезів на осі
Підтримують одвічну рівновагу.
Ви бачили в воді зі вином бақлагу –
Вона не виринає і не тоне.
І я оце сказав собі:
– Платоне,
Дві осені прийшли до твого двору,
Прийми ж до серця рівноваги пору.*

П. Воронько¹

¹ Воронько П. Весна – поезія, поезія – це й осінь... // Повінь : вибр. твори. – К., 2004. – С. 119.

1

Міжнародний день музики

Відзначається щороку за рішенням Міжнародної музичної ради ЮНЕСКО з ініціативи Д. Шостаковича

Міжнародний день людей похилого віку

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/45/106 від 14.12.1990 р.

День ветерана

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1135/2004 від 24.09.2004 р.

75 років від дня народження **Луїзи Іванівни Ільницької** (1939), українського бібліографа

2

Міжнародний день боротьби проти насиддя

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/61271 від 15.06.2007 р.

230 років від дня народження **Євстасія** [Остапа] **Петровича Рудиковського** [псевд. – Остап Київський (1784–1851)], українського письменника

100 років від дня народження **Юрія Борисовича Левітана** (1914–1983), російського диктора

3

110 років від дня народження **Мирона Львовича Білинського** (1904–1966), українського кінорежисера

4

200 років від дня народження **Жана-Франсуа Мілле** (1814–1875), французького художника, одного із засновників барбизонської школи

100 років від дня народження **Віктора Михайловича Бузника** (1914–1968), українського вченого в галузі теплотехніки

80 років від дня народження **Юрія Івановича Алікова** (1934), українського сценариста

80 років від дня народження **Валентини Гаврилівни Виродової-Готьє** (1934), українського живописця

5

Всесвітній день учителів

Відзначається щорічно в ознаменування річниці підписання Рекомендації ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці про положення вчителів

День працівників освіти

Відзначається щорічно в першу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 513/94 від 11.09.1994 р.

170 років від дня народження **Євгена Андрійовича Фенцика** (1844–1903), українського письменника та освітнього діяча

110 років від дня народження **Бориса Федоровича Шаляпіна** (1904–1979), російського живописця

6

Всесвітній день архітектури

Відзначається щорічно у перший понеділок жовтня за рішенням 20-ї Генеральної Асамблеї Міжнародного союзу архітекторів

90 років від дня народження **Льва Миколайовича Венедиктова** (1924), українського хорового диригента, педагога, музично-громадського діяча

90 років від дня народження **Володимира Івановича Дарди** (1924–1992), українського письменника

7

170 років від дня народження **Сергія Олександровича Венгрженовського** (1844–1913), українського етнографа, фольклориста, історика, краєзнавця

150 років від дня народження **Сергія Павловича Шелухіна** (1864–1938), українського громадсько-політичного діяча, юриста і письменника

80 років від дня народження **Євгена Степановича Товстухи** (1934), українського письменника, кіносценариста, лікаря-фітотерапевта

8

День юриста

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1022/97 від 16.09.1997 р.

9

Міжнародний день поштової служби

Відзначається щорічно в річницю заснування Всесвітнього поштового союзу (1874 р., м. Берн, Швейцарія)

140 років від дня народження **Миколи Костянтиновича Реріха** (1874–1947), російського живописця, археолога, мандрівника, громадського діяча

110 років від дня народження **Миколи Платоновича Бажана** (1904–1983), українського поета, громадського діяча

10

Всесвітній день охорони психічного здоров'я

Відзначається щорічно з 1992 р. за ініціативою Всесвітньої федерації психічного здоров'я ВООЗ

День працівників стандартизації та метрології

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 910/2002 від 08.10.2002 р.

330 років від дня народження **Антуана Ватто** (1684–1721), французького художника

125 років від дня народження **Михайла Панасовича Драй-Хмари** [справж. – Драй (1889–1939)], українського поета і літературознавця

120 років від дня народження **Віктора Платоновича Петрова** [псевд. – Віктор Бер, Домонтович (1894–1969)], українського письменника, літературного критика, археолога та етнографа

100 років від дня народження **Євгена Миколайовича Кондратюка** (1914–1992), українського ботаніка

90 років від дня народження **Анатолія Никифоровича Скибенка** (1924–1981), українського актора і режисера

12

День працівників санітарно-епідеміологічної служби

Відзначається щорічно у другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1178/2004 від 05.10.2004 р.

День художника

Відзначається щорічно у другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1132/98 від 09.11.1998 р.

80 років від дня народження **Юрія Миколайовича Щербака** (1934), українського письменника, сценариста, епідеміолога, публіциста, політика, еколога, дипломата

13

Міжнародний день зменшення ризику природних катастроф

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/64/200 від 25.02.2010 р.

160 років від дня народження **Сергія Івановича Васильківського** (1854–1917), українського живописця, автора одного з найвідоміших портретів Т. Шевченка

80 років від дня народження **Бориса Ілліча Бездольного** (1934–2001), українського письменника, поета, журналіста

20

Всеукраїнський день боротьби із захворюванням на рак молочної залози

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 42/2005 від 17.01.2005 р.

460 років від дня народження **Балінта Балашші** (1554–1594), угорського поета епохи Відродження

160 років від дня народження **Жана Нікола Артюра Рембо** (1854–1891), французького поета-символіста

75 років від дня народження **Леоніда Михайловича Вернигори** (1939), українського письменника, публіциста, поета-пісняра

21

110 років від дня народження **Георгія Васильовича Церетелі** (1904–1973), грузинського сходознавця, мовознавця-семітолога, грузинознавця

100 років від дня народження **Мартіна Гарднера** (1914–2010), американського математика, письменника, популяризатора науки

22

170 років від дня народження **Сари Бернар** [Сара Марія Генрієтта Бернар (1844–1923)], французької актриси

160 років від дня народження **Івана Віссаріоновича Троїцького** (1854–1923), українського педіатра

80 років від дня народження **Георгія Емільовича Юнгвальда-Хількевича** (1934), російського кінорежисера, актора і сценариста

70 років від дня народження **Валерія Петровича Ковтуна** (1944–2005), українського артиста балету, балетмейстера

23

125 років від дня народження **Якова Зіновійовича Бермана** (1889–?), українського бібліографа, книгознавця

90 років від дня народження **Василя Лазаровича Микитася** (1924–1999), українського літературознавця

24

День Організації Об'єднаних Націй

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/168 (II) від 31.10.1947 р.

Всесвітній день розвитку інформації

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/3038 (XXVII) від 19.12.1972 р.

230 років від дня заснування (1784) Академічної гімназії у Львові як складової частини Львівського університету (Академії)

210 років від дня народження **Вільгельма-Едуарда Вебера** (1804–1891), німецького фізика, автора систем електричних і магнітних одиниць

100 років від дня народження **Петра Аврамовича Потапенка** (1914–1999), українського бандуриста і хорового диригента

75 років від дня народження **Лесі [Людмили] Василівни Дичко** (1939), українського композитора

25

150 років від дня народження **Джона Френсіса Доджа** (1864–1920), одного із засновників американської автомобільної промисловості

90 років від дня народження **Сергія Олексійовича Пильненського** (1924–1999), українського літературознавця, критика

75 років від дня народження **Василя Тимофійовича Скуратівського** (1939–2005), українсько-народознавця, письменника, видавця

26

День автомобіліста і дорожника

Відзначається в останню неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 452 / 1993 від 13.10.1993 р.

150 років від дня народження **Євгена Пилиповича Вотчала** (1864–1937), українського фізіолога, фундатора школи фізіологів рослин

100 років від дня народження **Петра Володимировича Жура** (1914–2002), українського і російського письменника, літературознавця, перекладача

27

Сесвітній день аудіовізуальної спадщини

Відзначається щорічно відповідно до резолюції, затвердженої на 33-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (2005)

120 років від дня народження **Івана Івановича Падалки** (1894–1937), українського живописця і графіка

28

День визволення України від фашистських загарбників

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 836 / 2009 від 20.10.2009 р.

70 років від дня визволення України від фашистських загарбників (1944)

100 років від дня народження **Джонаса Солка** (1914–1995), американського медичного дослідника та вірусолога, що винайшов вакцину проти поліомієліту

100 років від дня народження **Миколи Прокоповича Ярового** (1914–2001), українського поета, прозаїка

29

110 років від дня народження **Олександра Олександровича Морозова** (1904–1979), російського конструктора танків

30

100 років від дня народження **Вадима Борисовича Гомоляки** (1914–1980), українського композитора

31

День апостола та євангеліста Луки

160 років від дня народження **Отто Свердрупа** [Отто Нейман Кноф Свердруп (1854–1930)], норвезького мореплавця, дослідника Арктики

110 років від дня народження **Дмитра Михайловича Косарика** [справж. – Коваленко (1904–1992)], українського прозаїка, літературознавця

90 років від дня народження **Анатолія Дмитровича Консулова** (1924–1986), українського архітектора

70 років від дня народження **Раїси Іванівни Рязанової** (1944), російської актриси

15 жовтня

«Жива душа поетова святая,
жива в святых своїх речах...»

До 200-річчя від дня народження М. Лермонтова (1814–1841)

*Как и всякий настоящий, а тем более, великий поэт,
Лермонтов исповедовался в своей поэзии,
и, перелистывая томики его сочинений,
мы можем прочесть историю его души
и понять его как поэта и человека...
И. Андроников¹*

1814 рік ознаменувався тим, що явив світові двох геніальних слов'янських поетів-патріотів – українця Тараса Шевченка та росіянина Михайла Лермонтова. Різними шляхами прийшли вони в літературу, по-різному склалися їхні долі, але обидва стали відважними речниками своєї епохи, своїх народів. Максим Рильський писав: «Можливо, в усіх слов'янських літературах не було більших співців гніву, співців обурення, співців зневаги, як Лермонтов і Шевченко»².

М. Лермонтову судилося прожити лише 26 років. І хоча творив письменник тільки 13 років, однак за цей час з під його пера вийшли неперевершені романтичні поеми, ліричні шедеври, а своїми романами він «зруйнував міф про те, що проза – це надбання лише зрілого віку» (А. Ахматова).

Народився Михайло Юрійович у Москві, в сім'ї відставного офіцера Юрія Петровича Лермонтова, який походив із давнього шотландського роду. Матір'ю майбутнього поета була Марія Михайлівна Арсенєва – представниця старовинного російського дворянського роду. Після народження сина молода родина переїхала до с. Тархани Пензенської губернії, у родовий маєток батьків Марії Михайлівни. Мир, любов і злагода панували в молодій сім'ї Лермонтових недовго. Подружжя розлучилося. Марія Михайлівна захворіла на сухоти й померла, коли синові було лише три роки. З того часу головною людиною в житті хлопчика стала бабуся Єлизавета Олексі-

ївна Арсенєва – багата поміщиця із впливового роду Столипіних. Дитинство Михайла минуло під її турботливою опікою.

Майже від народження поруч із хлопчиком була бонна-німкеня – Христина Осипівна Ремер, яка прищепила йому почуття любові до ближніх, у т. ч. до кріпосних. Її розповіді німецьких казок та легенд пробуджували у хлопчику мрійливість і фантазію. Христина Осипівна навчала маленького Михайла німецької мови. Для вивчення інших мов та загальноосвітніх предметів для нього наймали гувернерів. Також учили гри на фортепіано і скрипці, малювання та ліплення.

До десятирічного віку М. Лермонтов здобув ґрунтовну домашню освіту. Восени 1827 р. бабуся з онуком виїхали до Москви, щоб продовжувати навчання. А перед тим, задля оздоровлення хлопчика, вони побували на кавказьких мінеральних водах. Ця поїздка була вже третьою подорожжю Михайла на Кавказ. З дитячих років цей дивовижний край увійшов у свідомість майбутнього поета не тільки як куточок чарівної природи, а й як край свободи, честі, благородних, високих пристрастей. Не дивно, що саме Кавказ став колискою поезії М. Лермонтова і надихав його на творчість. Улітку 1828 р. Михайло написав перші кавказькі поеми – «Черкесы» та «Кавказский пленник».

Близкуче склавши вступні іспити, М. Лермонтов восени 1828 р. вступив на четвертий курс Московського університетського благородного пансіону, де протягом двох років здобував систематичну гуманітарну освіту, доповнюючи її самостійним читанням. Серед вихованців пан-

¹ Андроников И. Образ Лермонтова // Лермонтовская энциклопедия. – М., 1999. – С. 16.

² Рильський М. Твори : у 3 т. – К., 1956. – Т. 3. – С. 237.

сіону особливо популярними були заняття літературою. Михайло брав найдіяльнішу участь у шкільному рукописному журналі, привертая до себе увагу талановитими віршами та поетичними перекладами. Найулюбленішими авторами юнака були О. Пушкін, Дж. Байрон, А. Барб'є, які найбільше вплинули на його творчість. О. Пушкін навчив М. Лермонтова таємниць російського вірша; від Дж. Байрона він успадкував критичне ставлення до суспільства; у А. Барб'є вчився сатири та карбованих форм її вираження. Але, наслідуючи неперевершених майстрів поетичного слова, молодий поет не втратив самобутності й зумів сказати своє слово в літературі, втілити в ньому власний душевний досвід:

*Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он, гонимый миром странник,
Но только с русскою душой.*

(«Нет, я не Байрон...»)

Справжній поетичний талант М. Лермонтова з великою силою розкрився в отрочстві. У 14 років він створив довершений вірш «Поет» («Когда Рафаэль вдохновенный...», 1828). Серед юнацьких творів поета, позначених рисами геніальності, – «Русская мелодия», «Могила бойца», «Нищий» та ін. У період навчання в пансіоні (1828–1829) він написав кілька «байронічних» поем: «Корсар», «Олег», «Два брата», а також близько 50 віршів. Тоді ж задумав і почав роботу над поемою «Демон».

Видатний російський критик В. Белінський з приводу ранньої творчості поета зазначав: «Самые первые произведения Лермонтова были ознаменованы печатью какой-то особенности, они не походили ни на что являвшееся до Пушкина и после Пушкина. Трудно было выразить словом, что в них было особенного, отличавшего их даже от явлений, которые носили на себе отблеск истинного и замечательного таланта <...> все это блещет своими незаимствованными красками, все дышит самобытною и творческою мыслию, все образует новый, дотоле невиданный мир...»¹.

У 1830 р. М. Лермонтов вступив до Московського університету на етико-політичне відділення (згодом – на словесне). Однак йому було нецікаво навчатися, деякі лекції вважав пустопорожніми, тому не надто активно відвідував заняття. Самостійно поповнював знання читанням і значну частину часу приділяв літературній творчості та московському світському товариству.

У житті поета з'явилися романтичні уподобання. Глибокі переживання, пов'язані із закоханістю юного митця, виливалися в рядки тонкої лірики, пройняті глибокими стражданнями. Найчастіше лейтмотивом його любовної поезії було нерозділене кохання, біль втрати, а іноді – скептичне ставлення до цього почуття. За силою просвітлення, опоетизованості й разом з тим відчуттям згубності кохання твори М. Лермонтова належать до шедеврів світової лірики. Проте переважала в його творчості громадянсько-філософська поезія. У цей час він створив велику кількість віршів, поеми «Джюлио», «Последний сын вольности», «Исповедь», «Азраил», «Каллы», «Ангел смерти», а також драми «Люди и страсти», «Испанцы», «Странный человек».

Попри те, що рівень викладання в Імператорському університеті не відповідав вимогам М. Лермонтова, Московський університет у ті роки був одним із центрів ідейно-культурного життя, в якому жваво обговорювалися політичні та філософські питання, велися розмови про повстання декабристів, розповсюджувалися заборонені вірші. Безперечно, на формування світогляду поета не могли не вплинути волелюбні та антикріпосницькі настрої, що панували у студентському середовищі.

У 1832 р., не закінчивши курсу навчання, М. Лермонтов залишив Московський університет і вирішив вступити на третій курс Петербурзького університету. Однак йому було відмовлено. Починати ж навчання з першого курсу не бачив сенсу. За порадою родичів він у листопаді 1832 р. вступив до Школи гвардійських підпрапорщиків та кавалерійських юнкерів. Переїзд у Петербург різко змінив його життя.

Роки, проведені у Школі юнкерів, для поета були тяжким випробуванням. З одного боку, там він оволодівав корисними для професійного військового знаннями, а з іншого – його надзвичайно виснажували військова муштра, огляди, чергування, сидіння в карцері, заборона читати художню літературу. Суворі дисципліна в юнкерській школі поєднувалась із розгнужаною мораллю. Цинічна атмосфера, що панувала там, визначила модель життєвої поведінки молодого М. Лермонтова. Однак і в цьому оточенні, далекому від його високих ідеалів, Михайло таємно продовжував серйозну поетичну творчість. З'явилися нові вірші й поеми: «Моряк», «Исмаил Бей», «Аул Бастунджи», «Хаджи Абрек». Тоді ж ним було розпочато роботу над романом «Вадим», в якому автор змалював епізоди пугачовського

¹ Белинский В. Полное собрание сочинений : в 13 т. – М., 1954. – Т. 5. – С. 452–453.

повстання. Це був етапний твір у становленні прозової творчості письменника.

По закінченні юнкерської школи (1834) корнет М. Лермонтов дістав призначення до лейб-гвардії Гусарського полку, що квартирував у Царському Селі, поблизу столиці. Відчувши себе вільним, молодий гусар багато часу проводив у Петербурзі, поринувши у світські розваги. Проте творче життя поета не припинялося. Його спостереження аристократичного товариства в столиці було покладено в основу романтичної драми у віршах «Маскарад» (1835), яка мала стати офіційним літературним дебютом поета, але цензура цей твір заборонила. До того ж періоду належать поеми «Сашка» (1835 або 1836), «Боярин Орша» (1835), «Тамбовская казначейша» (1837 або 1838), «Монго» (1836), а також незакінчена повість «Княгиня Лиговская» (1836), в якій уперше з'явився персонаж Печорін. Деякі автобіографічні елементи цієї повісті, як і незакінченої психологічної драми «Два брата» (1836), пов'язані з Варварою Лопухіною, глибоке почуття до якої не полишало поета все його життя. Образ цієї дівчини з'являється у багатьох творах М. Лермонтова.

Незважаючи на те, що в доробку письменника вже накопичилося багато творів, жоден із них не було надруковано, крім романтичної поеми «Хаджи Абрек» (її опублікували без відома автора в журналі «Библиотека для чтения» в 1834 р.).

Починаючи з пансіонської лави, М. Лермонтов надзвичайно багато написав творів, але нічого не друкував, бо вважав, що звання поета необхідно вистраждати, заслужити:

Что без страданий жизнь поэта?

И что без бури океан?

Он хочет жить ценою муки,

Ценой томительных забот.

Он покупает неба звуки,

Он даром славы не берет.

(«Я жить хочу...»)

Звістка в січні 1837 р. про загибель О. Пушкіна стала для М. Лермонтова потрясінням, і наступного ж дня він написав вірш «Смерть поэта», сповнений скорботи та громадянського гніву. Цей твір швидко поширився у списках, одразу зробивши ім'я автора широковідомим. М. Лермонтов висловив у вірші все, що думав про О. Пушкіна. І це було співзвучно з тим, про що думали в ті дні всі передові люди Росії. В останніх шістнадцяти рядках твору він звинувачував наближених до царського трону вбивць великого поета. Це був справжній виклик самодержавству, який обурих Миколу І. За таку зух-

валість М. Лермонтова заарештували та вислали на Кавказ. Відтоді намітився крутий перелом у долі митця – почалося постійне переслідування його владою.

Відгукуючись на 25-річчя від дня Бородинської битви, в 1837 р. поет написав славнозвісний вірш «Бородіно», який згодом було опубліковано в журналі «Современник».

На шляху до нового місця служби та під час перебування на Кавказі М. Лермонтов зупинявся у Ставрополі, лікувався у П'ятигорську та Кисловодську, проїхав уздовж лінії російських військ по Кубані й Тереку, Грузинською воєнною дорогою, долинами Грузії та Азербайджану, побував у Тифлісі, зустрічався й спілкувався з багатьма різними людьми – від простих солдатів до людей високої культури. Легенди, казки, перекази волелюбних народів стали тим джерелом, яке сповнило митця новими враженнями, котрі, у свою чергу, дали йому матеріал для роботи над такими творами, як «Ашик-Кериб», «Тамань», «Песня про царя Івана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова».

У цей час М. Лермонтов зробив численні зарисовки краєвидів Кавказу. Він був обдарованим художником, і малювання завжди було невід'ємною частиною його творчості. Малюнки, картини – це справжній живописний щоденник життя та мандрівок поета. Часто свою поезію він супроводжував малюнками, які допомагали розкрити в усій повноті світ його думок і почуттів.

У Нижегородському драгунському полку опальний поет зав'язав знайомства із цікавими особистостями. Серед них були й декабристи, що прибули на Кавказ із Сибіру (одним із найближчих друзів М. Лермонтова став поет-декабрист О. Одоєвський). Спілкування з цими людьми значно розширило світогляд поета, посилило критичне ставлення до самодержавства.

Наприкінці 1837 р. завершився короткочасний період заслання М. Лермонтова: завдяки клопотанням Є. Арсенєвої та впливового поета В. Жуковського в січні 1838-го його перевели до Гродненського гусарського полку, розташованого поблизу Новгорода, а незабаром – до попереднього місця служби в Царському Селі, до лейб-гвардії Гусарського полку.

Служба в Царському Селі була не надто обтяжливою, і Михайло Юрійович мав змогу вільно займатися літературною творчістю. Він опублікував низку віршів, почав писати роман «Герой нашего времени». Перебуваючи поблизу столиці, молодий гусар не цурався й світського життя: як і раніше, часто й подовгу жив у Петербурзі, відвідував аристократичні вечори,

маскаради, бали. Після повернення із заслання популярність поета у світському товаристві ще більше зросла, він став модним автором. Публіка з великою цікавістю знайомилася з його новими творами.

На початку 1839 р. письменник потоваришував з А. Краєвським, який видавав журнал «Отечественные записки». У цьому часописі впродовж 1839–1840 рр. регулярно друкувалися твори М. Лермонтова, серед них повісті «Бела», «Фаталіст», «Тамань», вірші «Русалка», «Ветка Палестини», «В альбом», «Три пальми», «Памяти А. И. Одоевского», «Молитва», «Дары Терека» та ін. Поет брав участь у гарячих літературних і політичних диспутах, був членом опозиційного «Гуртка шістнадцяти», до якого входила аристократична молодь Петербурга. Поступово М. Лермонтов увійшов до кола петербурзьких письменників, більшість з яких сприймали його як спадкоємця О. Пушкіна та вбачали у ньому надію російської літератури.

На цей час остаточно визначилися основні напрями у творчості поета. У віршах «Дума», «Не верь себе», «Как часто, пестрою толпою окружен...» та ін. поет висловив критичне ставлення до сучасності з її суперечностями, застоєм у суспільному житті. Породжені цим станом душевні конфлікти людей М. Лермонтов, як ніхто інший, зумів висловити в поезії – у «кавказьких» романтичних поемах «Демон» та «Мцыри».

Над поемою «Демон» поет працював протягом 10 років і завершив у 1839 р. Читачі прийняли її із захватом. Автор створив неперевершений образ вічного шукача істини, втілення вільної думки, протесту проти духовного рабства.

Твір «Мцыри», написаний того ж року, – один із останніх класичних взірців російської романтичної поезії. В цій поемі прославляється пошук волі, змальовуються характер і боротьба мужнього грузинського юнака – монастирського послушника Мцирі – за те, щоб жити повним життям у рідному краї. Любов до вітчизни – центральна ідея цього глибоколюдяного твору. Тема патріотизму була надзвичайно близька поетові.

Усі твори М. Лермонтова, надруковані в «Отечественных записках», свідчили про те, що в його особі в російську літературу прийшов продовжувач традиції волелюбної російської поезії. Царський уряд усвідомлював значення зростаючої слави молодого автора і вбачав у ньому виразника суспільного протесту. І тоді було відновлено боротьбу з поетом, розпочату після загибелі О. Пушкіна. Як черговий виклик аристократичні кола сприйняли його вірш «Как часто, пестрою толпою окружен...», що за своїм викривальним па-

фосом наближений до «Смерти поета». На автора ополчилися реакційні журналісти. Почалося його відверте цькування. Незабаром між М. Лермонтовим та сином французького посла Е. Барантом через епіграму, нібито адресовану Е. Баранту, виникла суперечка, яка закінчилася поєдинком. У дуелі ніхто не постраждав, супротивники помирилися, але царський уряд використав цей епізод для покарання митця. Неблагонадійного поета було заарештовано й засуджено до повторного заслання.

У той час коли М. Лермонтов знову збирався на Кавказ (квітень 1840 р.), друком вийшов роман «Герой нашего времени», окремі частини якого (повісті «Бела», «Фаталіст», «Тамань») було надруковано в «Отечественных записках». Цей твір став своєрідним підсумком роздумів автора про сучасне йому суспільство. Узагальнивши риси цілого покоління, він порушив важливе суспільне питання про долю свого сучасника. В образі головного героя – Печоріна – показав молоду людину в нових історичних умовах, після розгрому декабристського руху, для якої характерними соціально-психологічними рисами були, з одного боку, егоцентризм, індивідуалізм, скептичне ставлення до начебто непохитних моральних цінностей, а з іншого – інтелектуальність, рефлексійність, здатність до нещадної самооцінки, прагнення до діяльності за відсутності життєвої мети. Лермонтов і раніше в поезії висловлював думки про своє покоління:

*Печально я гляжу на наше поколеньє!
Его грядущее – иль пусто, иль темно,
Меж тем под бременем познанья и сомненья,
В бездействии состарится оно.*

*.....
Мы иссушили ум наукою бесплодной,
Тая завистливо от ближних и друзей
Надежды лучшие и голос благородный
Неверием осмеянных страстей.*

(«Дума»)

«Герой нашего времени» – глибокофілософський, психологічний твір. Створивши його, М. Лермонтов заклав основи російського соціально-психологічного реалістичного роману XIX ст., що вплинув і на всесвітню літературу. Ідейно-творча зрілість автора позначилася на художньому новаторстві роману, досконалості його композиції, тонкому, психологічно мотивованому розкритті характерів і душевного життя персонажів, незрівнянній за своєю точністю і чистотою мови.

Влітку 1840 р. М. Лермонтов прибув у розташування Тенгінського піхотного полку. Неодноразово поет брав участь у небезпечних воєнних

діях, де виявляв надзвичайну мужність та хоробрість. Командування навіть представило його до нагородження за відвагу. Однак Микола I відхилив це клопотання. Особливо поет відзначився під час битви на річці Валерік. Після цього бою він створив один із найкращих віршів – «Валерік» – про похідне життя та воєнні дії на Кавказі. Відправлений російським царем на війну з кавказькими горцями та беручи участь у запеклих боях, поет писав про марне кровопролиття, непотрібні страждання, непотрібну війну:

*Я думал: «Жалкий человек.
Чего он хочет?... небо ясно,
Под небом места много всем,
Но беспрестанно и напрасно
Один враждует он – зачем?»*

На початку 1841 р. М. Лермонтов, завдяки наполегливим клопотанням Є. Арсенєвої, одержав відпустку. У Петербурзі він зустрічався із друзями, опублікував нові поезії, створені на Кавказі, написав нові вірші – «Родина», «Любил и я в былые годы», «Последнее новоселье» та ін. У нього виник задум щодо створення романтичної трилогії з трьох епох життя російського суспільства. Він мріяв піти у відставку й повністю присвятити себе літературній праці. Проте цим мріям не судилось здійснитися.

У квітні 1841 р. поет, не отримавши відставки, залишив столицю і відбув на Кавказ. Під час подорожі, яка тривала кілька тижнів, у його записнику з'явилися такі ліричні шедеври, як «Утес», «Спор», «Сон», «Бескид», «Они любили друг друга так долго и нежно», «Тамара», «Свиданье», «Листок», «Выхожу один я на дорогу», «Морская царевна», «Нет, не тебя так пылко я люблю», та останній із найзначніших його творів – «Пророк». Тоді ж з'явилися знамениті рядки:

*Прощай, немытая Россия,
Страна рабов, страна господ,
И вы, мундиры голубые,
И ты, им преданный народ.
Быть может, за стеной Кавказа
Сокроюсь от твоих пашей,
От их всевидящего глаза,
И от всеслышащих ушей.*
(«Прощай, немытая Россия...»)

По дорозі до місця служби Михайло Юрійович на деякий час зупинився у П'ятигорську. Там він опинився в колі пітерської «золотої молоді», серед якої був і його однокашник по Школі юнкерів М. Мартинов. Лермонтов із радістю зустрів товариша, але незабаром між ними виник конфлікт, який завершився фатальним поєдинком. «Его убийца хладнокровно навел удар... спасенья

нет. Пустое сердце бьется ровно, в руке не дрогнул пистолет»: 15 липня 1841 р. біля гори Машук 26-річного поета було вбито на дуелі.

Трагічна загибель М. Лермонтова сколихнула Росію. В. Белінський, який розумів і надзвичайно цінував його творчість, зазначав, що ця нова втрата осиротила російську літературу. Сучасники оплакували надії, які пов'язували з молодим, могутнім талантом М. Лермонтова. І як тут не згадати його власні слова з вірша, присвяченого пам'яті поета-декабриста О. Одоєвського:

*Он был рожден для них, для тех надежд,
Поэзии и счастья... Но, безумный –
Из детских рано вырвался оджд
И сердце бросил в море жизни шумной,
И свет не пощадил – и бог не спас!*
(«Памяти А. И. Одоевского»)

Майже весь П'ятигорськ зібрався провести М. Лермонтова в останню путь. Його поховали на міському кладовищі, а наступного року відбулося перепоховання в Тарханах.

Як і кожний великий поет, М. Лермонтов був пророком. Передчуття трагічного закінчення життя володіло ним із ранніх років. Юнаком він писав: «Я раньше начал, кончу ране, мой ум немного совершит». Але й те, що поет устиг здійснити за таке коротке життя, стало окрасою світової поезії, назавжди приєднало його до когорти геніальних письменників.

Твори М. Лермонтова були і залишаються надзвичайно популярними в Україні, до якої він ставився з любов'ю і назвав «печальной отчизной» («На светские цепи...»).

Великим прихильником його поезії був Т. Шевченко. У вірші «Мені здається, я не знаю...» він звертається до улюбленого поета:

*Де ж ти?
Великомучениче святей?
Пророче Божий? Ти меж нами,
Ти, Присносуций, всюди з нами
Витаєш ангелом святым.
Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо... про любов
Про безталанную, про горе,
Або про Бога та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катями.
Заплачеш тяжко перед нами,
І ми заплачемо... Жива
Душа поетова святая,
Жива в святых своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.*

Перебуваючи на засланні, Тарас Григорович неодноразово звертався до друзів із проханням надіслати йому твори М. Лермонтова. Зокрема, М. Лазаревському, який надіслав вірші поета, він дякував:

*...Ти переслав мені в неволю
Поета нашого... На волю
Мені ти двері відчинив!
Спасибі, друже!
(«Мені здається, я не знаю...»)*

Найкращі українські митці перекладали й перекладають безсмертні твори геніального російського поета. Його творчість залишається джерелом натхнення для створення багатьох мистецьких творів кінематографа, музичного та образотворчого мистецтва.

Творча спадщина М. Лермонтова містить у собі надзвичайну енергію, здатну збуджувати думку нових поколінь шанувальників поезії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів М. Лермонтова

Собрание сочинений : в 4 т. / М. Ю. Лермонтов ; под. общ. ред., со вступ. ст. и коммент. Г. П. Макогоненко. – М. : Правда, 1986. – Т. 1–4.

Сочинения : в 6 т. / М. Ю. Лермонтов ; ред.: Н. Ф. Бельчиков [и др.]. – М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1954–1957. – Т. 1–6.

Сочинения : в 2 т. / М. Ю. Лермонтов ; редкол.: И. А. Анджапаридзе [и др.] ; сост. и коммент. И. С. Чистовой ; вступ. ст. И. Л. Андроникова. – М. : Правда, 1988–1990. – Т. 1–2.

Избранное : в 3 т. / М. Ю. Лермонтов. – М. : Эксмо-Пресс, 1996. – Т. 1–3. – (Русская классика).

Избранные произведения : в 2 т. / М. Ю. Лермонтов ; вступ. ст. и примеч. И. Л. Андроникова. – М. : Худож. лит., 1973. – Т. 1–2.

Избранные произведения / М. Ю. Лермонтов. – Запорожье : Премьер, 2003. – 255 с. – ISBN 966-685-084-2.

Полное собрание стихотворений : в 2 т. / М. Ю. Лермонтов ; сост., подгот. текста и примеч. Э. Э. Найдича ; вступ. ст. Д. Е. Максимова. – Ленинград : Совет. писатель, Ленингр. отд-ние, 1989. – Т. 1–2.

Герой нашего времени : повести и романы / М. Ю. Лермонтов ; сост. И. С. Веселовой ; вступ. ст. В. А. Мануйлова. – Х. ; Белгород : Клуб семейн. досуга, 2012. – 414 с. : 4 л. ил., портр. – (Великие шедевры мировой классики). – ISBN 978-966-14-2964-1.

Демон : поэмы, стихотворения / М. Ю. Лермонтов. – Х. : Фолио, 2010. – 254 с. : ил., портр. – ISBN 978-966-03-4803-5.

Картины. Акварели. Рисунки : альбом репрод. / М. Ю. Лермонтов ; сост. Е. А. Ковалевской ; вступ. ст. И. Л. Андроникова. – М. : Изобраз. искусство, 1980. – 247 с. : ил.

Лирика / М. Ю. Лермонтов. – М. : Худож. лит., 1979. – 175 с. : ил.

Маскарад : драма : в 4 д. в стихах / М. Ю. Лермонтов ; вступ. ст., примеч., библиогр. списки А. И. Журавлевой, В. Н. Некрасовой. – М. : Книга, 1985. – 336 с. : 1 л. портр., ил.

Мцыри / М. Ю. Лермонтов ; вступ. ст., коммент., библиогр. А. Немзера. – М. : Книга, 1989. – 198 с. : ил. – ISBN 5-212-00155-2.

Озорной Лермонтов : стихотворения, поэмы, эпиграммы / М. Ю. Лермонтов. – Х. : Фолио, 2009. – 190 с. : ил. – ISBN 978-966-03-4869-1.

Поэмы и повести в стихах / М. Ю. Лермонтов. – М. : Правда, 1984. – 478 с. : портр.

Проза / М. Ю. Лермонтов. – М. : Правда, 1985. – 349 с. : ил.

Стихотворения / М. Ю. Лермонтов. – М. : Худож. лит., 1988. – 446 с. : ил. – (Русская музыка). – ISBN 5-280-00108-2.

Видання творів М. Лермонтова в перекладах українською мовою

Вибрані твори / М. Ю. Лермонтов ; вступ. ст. та ред. пер. М. Рильського. – К. : Держлітвидав, 1951. – 596 с. : іл., 1 л. портр.

Вибрана поезія / М. Лермонтов ; пер. укр. В. Богуславської. – К. : [б. в.], 2009. – 285 с. – ISBN 978-966-378-106-8.

Герой нашего часу : роман / М. Ю. Лермонтов ; пер. з рос. О. Кундзіча. – К. : Дніпро, 1964. – 200 с. : іл.

Демон / М. Ю. Лермонтов ; пер. з рос. В. Сосюри. – К. : Держлітвидав УРСР, 1957. – 41 с.

Лирика / М. Ю. Лермонтов ; пер. з рос. М. Рильського. – К. : Дніпро, 1966. – 171 с. : портр. – (Перлини світової лірики).

Поезії / М. Ю. Лермонтов ; пер. укр. Г. Берізки ; упоряд. В. О. Живиця. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 2006. – 69 с. : іл., портр. – ISBN 966-8601-06-1.

Про М. Лермонтова

Андроников И. Л. Лермонтов : исслед. и находки / И. Л. Андроников. – Изд. 3-е. – М. : Худож. лит., 1969. – 607 с. : 20 л. ил.

Афанасьев В. В. Лермонтов / В. В. Афанасьев. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 560 с. : 16 л. ил. – (Жизнь замечательных людей).

Висковатов П. А. Михаил Юрьевич Лермонтов : жизнь и творчество / П. А. Висковатов. – М. : Книга, 1989. – 474 с. : факс.

Герштейн Э. Г. Судьба Лермонтова / Э. Г. Герштейн. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Худож. лит., 1986. – 352 с. : 1 л. портр.

М. Ю. Лермонтов в воспоминаниях современников / сост., подгот. текста и коммент. М. И. Гиллельсона, О. В. Миллер. – М. : Худож. лит., 1989. – 672 с. : 9 л. ил. – (Серия литературных мемуаров). – ISBN 5-280-00501-0.

Мануйлов В. А. Летопись жизни и творчества М. Ю. Лермонтова / В. А. Мануйлов. – М. ; Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1964. – 198 с.

М. Ю. Лермонтов в русской критике : сб. ст. / сост., вступ. ст. и примеч. К. Н. Ломунова. – М. : Совет. Россия, 1985. – 288 с. : портр. – (Школьная библиотека).

М. Ю. Лермонтов: pro et contra : личность и творчество М. Лермонтова в оценке рус. мыслителей и исследователей : антология / сост.: В. М. Маркович, Г. Е. Потапова. – СПб. : Изд-во Рус. Христ. гуманит. ин-та, 2002. – 1078 с. : портр. – (Русский путь). – ISBN 5-88812-126-6.

М. Ю. Лермонтов : исслед. и материалы : сб. ст. / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом) ; редкол.:

М. П. Алексеев [и др.]. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1971. – 431 с.

Захаров В. А. Загадка последней дуэли : док. исслед. / В. А. Захаров. – М. : Рус. панорама, 2000. – 351 с. : ил. – (Страницы русской истории). – ISBN 5-93165-014-8.

Чекалин С. В. Знакомься с биографией поэта... / С. В. Чекалин. – М. : Знание, 1991. – 249 с. : ил., нот. ил. – ISBN 5-07-000662-2.

Лермонтов без глянца / проект П. Фокина ; сост. и вступ. ст. П. Фокина. – СПб. : Амфора, 2008. – 339 с. – (Без глянца).

Максимов Д. Е. Поэзия Лермонтова / Д. Е. Максимов. – М. ; Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1964. – 266 с.

Творчество М. Ю. Лермонтова. 150 лет со дня рождения, 1814–1964 : сб. ст. / отв. ред. У. Р. Фохт. – М. : Наука, 1964. – 512 с. : 1 л. портр.

Суздаев П. К. Врубель и Лермонтов / П. К. Суздаев. – 2-е изд., испр. – М. : Изобраз. искусство, 1991. – 239 с. : ил. – ISBN 5-85200-154-6.

Заславский И. Я. Лермонтов и Украина : лит.-критич. очерк / И. Я. Заславский. – К. : Дніпро, 1989. – 349 с. : 1 л. портр.

Заславский И. Я. М. Ю. Лермонтов и украинская поэзия / И. Я. Заславский. – К. : Вища шк., 1977. – 207 с.

Кошелев В. А. К проблеме «Лермонтов и Украина» : забытые воспоминания князя А. В. Мещерского / В. А. Кошелев // Литература. Литературознание. Життя. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 67–74.

М. Ю. Лермонтов і Україна : бібліогр. покажч. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка ; редкол.: І. Я. Заславський (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1989. – 195 с.

Лермонтовская энциклопедия / Ин-т рус. лит. АН СССР (Пушкинский дом) ; гл. ред. В. А. Мануйлов. – М. : Большая Рос. энцикл., 1999. – 784 с. : ил. – ISBN 5-85270-295-1.

Лермонтов Михаил Юрьевич [3(15).X.1814 – 15(27).VII.1841] // Краткая Литературная Энциклопедия / гл. ред. А. А. Сурков. – М., 1967. – Т. 4. – С. 143–154.

Лермонтов Михайло Юрійович (15.X.1814 – 27.VII.1841) // Шевченківський словник : у 2 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР ; редкол.: Є. Кирилюк (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1978. – Т. 1. – С. 352.

***

Гулиа Г. Д. Жили поэты... : роман, повесть / Г. Д. Гулиа. – М. : Известия, 1988. – 431 с. : ил. – (Библиотека «Дружбы народов»).

Титов А. А. Лето на водах : повесть о Лермонтове / А. А. Титов. – Ленинград : Дет. лит., Ленингр. отд-ние, 1980. – 287 с. : ил.

Труайя А. Странная судьба Лермонтова : роман-биография / А. Труайя ; пер. с фр. Ю. Соколова. – СПб. : Акад. проект, 2000. – 267 с. – ISBN 5-7331-0193-8.

Ілюстрації

Врубель М. Рисунки к произведениям М. Ю. Лермонтова : альбом / М. Врубель ; ред.-сост. М. И. Флекель. – Ленинград : Художник РСФСР, 1964. – 16 с. : 14 репрод. в папке.

Михаил Юрьевич Лермонтов : карт. и рис. поэта, ил. к его произведениям : [альбом] / сост. и авт. вступ. ст. Е. А. Ковалевская. – Ленинград : Совет. худож., 1964. – 126 с. : ил.

[М. Ю. Лермонтов : портр. разных лет жизни] // Лермонтовская энциклопедия. – М., 1999. – Вклейки между с. 112–113, 176–177, 240–241, 304–305, 368–369, 432–433, 528–529, 592–593.

Підготовлено С. Савченко

17 жовтня

Діяч національно-культурного відродження Галичини

До 200-річчя від дня народження Я. Головацького (1814–1888)

Яків Федорович Головацький увійшов в історію української культури як громадський діяч, член «Руської трійці», один із творців «Русалки Дністрової», філолог, педагог, письменник, перекладач, редактор, видавець, бібліограф. Людина талановита, високоосвічена, ініціативна і дуже працюю-

вита, він залишив вагомий творчий спадок, тематично багатоаспектний і надзвичайно об'ємний.

Народився Я. Головацький в родині о. Теодора і його дружини Фекли в с. Чепелі, що на Львівщині. Окрім Якова у подружжя було ще дев'ятеро дітей, троє з яких померли маленькими.

У 1820 р. хлопчика віддали на навчання до школи у Львові, але незабаром він тяжко захворів і був змушений повернутися до батьківського дому, де під час одужання вивчив основи церковнослов'янської мови. Через два роки Яків відновив своє навчання у школі та опанував німецьку граматику. У 1825 р. Я. Головацький вступив до Домініканської гімназії, по закінченні якої в 1831 р. вступив на філософський факультет Львівського університету. Атмосфера у цьому навчальному закладі була настільки вільною, що студент Головацький навіть на лекціях читав те, що його більше цікавило, – а була це переважно історична та мовознавча література.

В університеті юнак познайомився з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем, які стали його друзями і соратниками. Вони регулярно зустрічалися, співали, міркували про літературу, історію, політику і утворили національно-патріотичний гурток молоді галицької інтелігенції «Руську трійцю», що відстоював позиції українського патріотизму.

«Руська трійця» починала свою діяльність із просвітницьких заходів, спрямованих на формування національної свідомості народу, відродження його до нового, високодуховного життя. Гуртківці почали з вивчення народної мови – вони

пішли в народ «вивчати його мудрість», збирали фольклорні, етнографічні, краєзнавчі матеріали. Саме вони започаткували нову демократичну літературу на західноукраїнських землях.

На зібраннях гуртка було вирішено випустити альманах «Зоря», який мав бути написаний народною (українською) мовою. Але виданню побачити світ не судилося через заборону цензури.

Яків, займаючись справами «Руської трійці», занедбав навчання, не склав потрібних іспитів, через що його позбавили державної підтримки. Він покинув університет і в 1834 р. переїхав до м. Кошице (Словаччина), де вступив до духовної академії, згодом навчався в університеті м. Пешта (нині – Будапешт). Там зблизився із чеськими, словацькими та сербськими славістами, зокрема відомим натхненником слов'янського єднання Я. Колларом. У 1835 р. Я. Головацький повернувся на другий курс філософського факультету Львівського університету.

У 1837 р. в Угорщині вийшов підготовлений «Руською трійцею» перший у Західній Україні альманах українською мовою «Русалка Дністровая», до якої ввійшли всі матеріали невиданої «Зорі». Цим було розпочато у складних умовах австрійсько-польського панування подвижницьку справу відродження українства в Галичині. Саме Я. Головацький забезпечив друк альманаху: передав переписаний власноруч рукопис своєму знайомому сербові Г. Петровичу, який допоміг його видати.

Альманах вийшов накладом тисячу примірників, які привезли до Львова. Проте вісімсот з них було відразу вилучено цензурою, адже урядники імперії збагнули, що «Русалка Дністровая», незважаючи на її мізерний тираж, може стати першою ластівкою національного пробудження, яке на той час уже почало охоплювати весь слов'янський світ.

Вихід друком «Русалки Дністрової» завдав Я. Головацькому чимало клопотів: львівський митрополит Левицький відмовився висвятити його на священника. Деякий час Яків жив у селі біля Коломиї, у священника Бурачинського (з дочкою якого пізніше одружився). Лише згодом, після кількох звернень, його все ж таки висвятили на священника, обов'язки якого він виконував до 1848 р.

Чи не найбільші заслуги всієї «Руської трійці», і Я. Головацького зокрема, – в етнографічній і фольклористичній царинах. Невтомні збирачі народних скарбів лишили по собі справді дорогоцінні матеріали духовної культури галицької землі. Вони, власне, й розпочали там багатогранну народознавчу роботу, енергійно підхоплену їхніми наступниками. Від перших своїх кроків «Руська трійця» почала наступ на «мраки тьмаві», поклавши собі за мету показати слов'янському світові своєрідність етнокультури рідного краю й «відродження народної словесності». Здається, ніщо не залишилося поза увагою «Руської трійці»: ремесла й архітектура, одяг і господарство, торгівля і релігія, забуті раритети і давні документи – тут тісно поєдналися краєзнавство, лінгвістика, етнічна історія, фольклористика, археографія.

Діяльність «Руської трійці» мала резонанс у галицькому краї. Цілком заслужено дослідники назвали її посестрою Кирило-Мефодіївського братства, а відомий літературознавець О. Білецький назвав роботу гуртка «бойовим наступом в оборону прав українського народу»¹.

У 1832–1839 рр. Я. Головацький здійснив кілька подорожей Прикарпаттям, які описав у описах «Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л.». Створені у формі подорожнього щоденника, вони включають дев'ять листів до приятеля Якова Федоровича, чеського письменника і вченого К. Запа. Маршрут подорожі дав Я. Головацькому матеріал для спостережень за побутом рідного народу. Його листи стали однією з перших спроб українця заповнити прогалину в науковому вивченні рідного краю, показати глибоку обізнаність з науковими джерелами й концепціями історії свого народу. Автор обстоював одвічне право на власну землю і свободу, на своє національне відродження, водночас виступав палким прихильником ідеї слов'янського єднання.

У 1840 р. Я. Головацький разом з коломийськими народознавцями здійснив ще одну наукову експедицію на Прикарпаття – через Чорногорський Карпатський хребет і далі на Закарпаття. Відвідавши Тисменицю, вчений одним із перших серед дослідників Прикарпаття описав життя тамтешньої вірменської общини. Зібрані сотні зразків усної та поетичної творчості ввійшли до видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», яке було надруковано в 1878 р. у Москві за сприяння М. Погодіна.

У 1843 р. помер М. Шашкевич, і Я. Головацький очолив культурний рух у Галичині. За його ініціативи було впорядковано й видано альманах «Вінок русинам на обжинки». У своїх численних промовах Яків Федорович обстоював право української мови на літературну повноцінність і самостійне життя.

У 1846 р. в одному з лейпцизьких журналів під псевдонімом Гаврило Русин вийшла його стаття «Становище русинів у Галичині», в якій йшлося про духовну ситуацію в галицькому краї та становище зденационалізованого народу. В ній, зокрема, зазначалося, що в той час коли слов'янський світ пробуджується, творить національні культури, в Галичині «під лагідним скіпетром Австрії живуть без літератури, без часописів; без національної освіти, без шкіл – як дикуни»². Слова грізного докору Я. Головацький адресував галицькій інтелігенції, закликаючи її стати духовним проводирем народу.

Захопившись ідеями національного відродження, Яків Федорович став одним із активних учасників першої української політичної організації «Головна руська рада», котру було створено у травні 1848 р.

16 липня 1848 р. «Головна руська рада» проголосила створення «Галицько-руської матиці» на зразок чеської та інших слов'янських «матиць» (у перекладі із сербської – бджолина matka). Це товариство ставило перед собою культурно-просвітницькі завдання, і довкола нього групувалися всі наукові й літературні сили краю. На засіданні «Галицько-руської матиці» 23 жовтня 1848 р. Я. Головацький виступив із доповіддю «Розправа о язичі южнорускім і его наріччях», яку пізніше було опубліковано. Він говорив про слов'янські мови, їх виникнення та особливості, приділяючи значну увагу аналізу праць П. Шафарика, О. Востокова, Е. Копітара, Ф. Палацького та інших учених. Найважливішим висновком доповіді було те, що українська («малоруська») мова, як і північно-руська, має повне право на самостійне існування. До цього висновку Я. Головацький дійшов ще в 1843 р., зазначивши у своїй статті «Язык руський і його відміни», що літературну мову можна будувати тільки на наріччях, які «у низьких хатинах межі убогим миром тихенько ростуть»³.

12 грудня 1848 р. згідно з рескриптом австрійського цісаря Я. Головацький став першим професором «руської мови та словесності» (української

¹ Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / уклад. Я. Ф. Головацьким ; передм. М. Слабошпицького. – К. : Довіра, 1991. – С. 5.

² Там само.

³ Гнатюк М. Метаморфози Маркіянового сподвижника: Яків Головацький: від «Русалки Дністрової» до москвофільства / М. Гнатюк // День. – 2011. – 9–10 верес. – С. 8.

мови та літератури) у Львівському університеті. Як людина енергійна і діяльна, він одразу поринув у культурно-освітню та наукову роботу. Так, узяв-ся за ґрунтовне академічне дослідження проблем української мови та літератури, результати якого виклав у своїх лекціях. Їх було опубліковано, зокрема, у виданні «Три вступительніі преподаванія о руській словесности» (1849).

Цього ж року Яків Федорович видав «Граматику руського языка», в якій основою наукового аналізу послужило не місцеве галицьке наріччя, а українська мова. На той час автор виходив із тези самостійності однієї мови як особливої слов'янської гілки, ніяк не підпорядкованої великоросійській мові. Зазначену точку зору він відстоював і пізніше, в 1861 р., у своїй праці «Питання мови і письма русинів у Галичині», написаній німецькою мовою. В ній він «выступил на защиту кирилловского письма против попыток польско-австрийской партии ввести в употребление латинское письмо»¹.

Крім того, Я. Головацький готував досить докладний і, як для свого часу, досконалий регіональний українсько-російський словник сучасних йому говорів Галичини, Буковини та Закарпаття. Це був один із перших вітчизняних діалектологічних словників. За своїм обсягом він перевершував усі українські опубліковані й відомі рукописні праці такого типу. У ньому було вміщено велику кількість специфічної діалектної лексики, яка до того ще не була зафіксована наявними друкованими джерелами і яка вперше вводилася в науковий обіг. Цінність і важливе наукове значення цієї пам'ятки в тому, що вона дає широку та об'єктивну інформацію про лексико-семантичну систему південно-західного українського наріччя середини ХІХ ст. і своїм високоякісним фактичним матеріалом істотно розширює арсенал та можливості лексикологічних досліджень не лише в галузі україністики. Тому великою втратою є те, що ця праця залишилася незавершеною і не була видана.

Яків Федорович приділяв багато уваги й літературній творчості. Він друкував багато поезій, робив переклади сербських народних пісень. Його вірш «Туга за родиною» та фольклорно-алегорична поезія «Річка», покладені на музику, й сьогодні є популярними у Галичині піснями. Два композитори, О. Воробкевич та І. Лаврівський, створили різні варіанти «Річки». З поетичних рядків легко прочитується, що річка символізує для автора рідну культуру. Їй не потрібні ніякі бурхливі потрясіння, бо вона не має потужної сили. Найдоречнішим

і найефективнішим буде органічний і спокійний, мов плин річки, розвиток. Крім поезій, Головацький писав і прозові твори – художні обробки народних казок, приказок, анекдотів, а також байки.

Своєрідний цикл становлять драматичні балади автора, що є переспівом із сербської мови.

У творах Я. Головацького проступають і патріотичні ідеї, що чітко відображені у першому творі «Два віночки», який було опубліковано ще в «Русалці Дністровій». Ці ж ідеї простежуються й у подальшій творчості автора – у збірнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Особливо цікавив Якова Федоровича опришківський рух у Галичині, в якому він вбачав не розбій, а народну помсту за завдану кривду.

Я. Головацький устиг багато зробити у справі національного пробудження і самоусвідомлення галицької інтелігенції, в захисті української мови – першоелемента національної культури, але наприкінці 1840-х рр. його духовна еволюція пішла в несподіваному напрямку. В статті «Розправа о язиці южнорускім і его наріччях» Яків Федорович уже суперечив тому, що так енергійно обстоював раніше. У своїх позиціях став зближуватися з москвофілами, зрікаючись ідеалів романтичної юності. Тепер він дедалі менше згадував, за його власним висловом, про свої «молодечі герці».

У 1858 р. Я. Головацький був деканом філософського факультету, у 1864–1866 рр. – ректором Львівського університету.

У 1868 р. Яків Федорович переїхав у Вільно, де очолив археографічну комісію. До останніх років життя він працював на посаді директора бібліотеки Віленського університету. Серед праць науковця цього періоду на увагу заслуговують: «Историческия сведения о Буковине» (1869), «Библиографические находки во Львове» (1873), а також одне з його останніх досліджень – «Метрика литовская, как богатый источник для истории Галичины».

13 травня 1888 р. Я. Головацький відійшов у Вічність. На похорон у Вільно приїхала москвофільська делегація з Галичини. На вінку із живих квітів був напис: «Своєму Ломоносову – Червоная Русь».

Я. Головацький був активним громадським діячем, талановитим ученим, поетом, істориком, етнографом, автором підручників, був славістом у широкому розумінні цього слова й водночас україністом. Гідна поваги безмежна любов цієї людини до рідного краю, якому він присвятив більшість своїх праць і на користь якого невтомно працював.

¹ Ягич И. В. История славянской филологии // Энциклопедия славянской филологии. – СПб., 1910. – Вып. 1. – С. 499.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів Я. Головацького

Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / уклад. Я. Ф. Головацьким; редкол.: С. С. Гречанюк, М. Г. Жулинський, М. Ф. Слабошпицький; передм. М. Слабошпицького. – К.: Довіра, 1991. – 93 с.

Два віночки. Братові з-за Дунаю. Весна. Туга за родиною. Три вступительні предподаванія о руській словесності / Я. Головацький // Українська література XIX століття : хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. Н. М. Гаєвська. – К.: Либідь, 2006. – С. 185–188. – ISBN 966-06-0433-5.

Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу. Іван Котляревський. «Ластівка». О житті і сочиненнях Грицька Основ'яненка. Фрагменти. Руські народні пісні. Три вступительні предподаванія о руській словесності / Я. Головацький // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія : у 3 кн. / за ред. П. М. Федченка. – К.: Либідь, 1996. – Кн. 1. – С. 159–176. – ISBN 5-325-00679-7.

Русалка Дністрова / [М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький; вступ. ст. М. Марунчака]. – Вінніпег (Канада) : Ін-т заповідник М. Шашкевича, 1987. – 80, XX, 135 с. : іл. – Фотокоп. з вид. 1837 р.

Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького / М. Шашкевич, Я. Головацький. – 2-е вид. – Львів : Накладом т-ва «Просвіта» : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1913. – 456 с. : портр.

Про Я. Головацького

Андрусак Т. Політичні та правові погляди Якова Головацького / Т. Андрусак // Українська філологія: школи, постаті, проблеми / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – Ч. 2. – С. 574–579.

Вальо М. Літературно-критичні ідеї «Русалки Дністрової» і розвиток літературно-наукової думки на західноукраїнських землях 30–40-х рр. XIX ст. / М. Вальо; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича [та ін.]; ред. М. Ільницький // Шашкевичіана. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1/2. – С. 142–148.

Вальо М. Яків Головацький. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листях до приятеля у Л. / М. Вальо // Шашкевичіана / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т заповідник Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, Шашкевич. коміс. у Львові; ред. Я. Ісаєвич. – Львів; Броди; Вінніпег: Просвіта, 2000. – Вип. 3/4: «Руська Трійця» і Прикарпаття. «Руська Трійця» і культура слов'янського світу. – С. 338–395. – ISBN 966-02-1631-9.

Гаврилів Б. Вшанування пам'яті «Руської трійці» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) : іст.-краєзн. вид. / Б. Гаврилів, І. Миронюк, Ю. Угорчак. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 174 с. – ISBN 978-966-428-201-4.

Галенко І. Викладацька діяльність Якова Головацького у Львівському університеті (в контексті розвитку українознавства і славістики) / І. Галенко // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; редкол.: В. Чорній (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2008. – Вип. 57. – С. 13–27.

Галенко І. Яків Головацький як славіст / І. Галенко // Проблеми слов'янознавства : зб. наук. пр. / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка; редкол.: В. Чорній (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2007. – Вип. 56. – С. 13–31.

Гнатюк М. Злеті і падіння професора Якова Головацького / М. Гнатюк // Дзвін. – 2011. – № 4. – С. 118–123.

Гнатюк М. Метаморфози Маркіянового сподвижника. Яків Головацький: від «Русалки Дністрової» до москвофільства / М. Гнатюк // День. – 2011. – 9–10 верес. – С. 8.

Івашків В. Перший професор кафедри української словесності (Яків Федорович Головацький – професор кафе-

дри української словесності Львівського університету) / В. Івашків // Дзвін. – 2008. – № 7. – С. 125–130.

Климкова Л. Н. Сборник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Ф. Головацкого и его место среди собранных славянского фольклора XIX в. / Л. Н. Климкова // Укр. літературознавство / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1989. – Вип. 53. – С. 74–82.

Люзник М. Яків Головацький – книгознавець і бібліограф / М. Люзник // Шашкевичіана / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича [та ін.]; ред. М. Ільницький. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1/2. – С. 263–265.

Мальцев В. С. Про віршову структуру поетичних творів Якова Головацького / В. С. Мальцев // Питання літературознавства. – Чернівці, 2003. – Вип. 10. – С. 78–82.

Матисякевич З. Археографічна спадщина Якова Головацького / З. Матисякевич // Шашкевичіана / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича [та ін.]; ред. М. Ільницький. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип. 1/2. Вип. 1 : Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. – С. 266–275. – ISBN 5-77021026-5.

Матисякевич З. М. Український археограф Я. Ф. Головацький / З. М. Матисякевич // Історія української археографії : персоналії / АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т рукопису. – К., 1993. – Вип. 2. – 17 с. – ISBN 5-7702-0550-4.

Матисякевич З. Український історик Яків Головацький / З. Матисякевич; Тернопіл. акад. нар. госп-ва. – Львів: Літопис, 2002. – 154 с. – ISBN 966-7007-77-8.

Провісники нового українського національно-культурного відродження : до відзначення 180-річчя утворення «Руської трійці» та 175-річчя випуску альманаху «Русалка Дністровая» : бібліогр. покажч. / уклад.: О. В. Мартинова, О. А. Горбань; відп. за вип. В. О. Герасимова; ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т» МОН України. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – 28 с.

Пушко В. Ф. Яків Головацький (1814–1888) / В. Ф. Пушко // Історія української літератури та літературно-критичної думки першої половини XIX століття : підручник / за ред. О. А. Галича. – К., 2006. – С. 260–269. – ISBN 966-650-168-X.

«Руська трійця»: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький : бібліогр. покажч. (1834–1990) / уклад. Л. Ільницька. – Львів, 1993. – 379 с.

«Руська трійця» : Яків Головацький // Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Н. Зелінської. – Львів, 2003. – С. 37–45. – ISBN 966-603-222-8.

Циганик М. Яків Головацький в оцінці Івана Франка / М. Циганик // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Львів, 2011. – Вип. 55. – С. 209–215.

Шаблювський Є. С. Яків Федорович Головацький / Є. С. Шаблювський // Історія української літератури : у 8 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голов. ред.) [та ін.]. – К., 1967. – Т. 2 : Становлення нової літератури (друга половина XVIII – тридцять років XIX ст.). – С. 346–352.

Шалата М. Й. Архіви Якова Головацького / М. Й. Шалата // Укр. літературознавство / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка – Львів, 1985. – Вип. 45. – С. 97–108.

Ілюстрації

Гаврилів Б. Яків Федорович Головацький : [фотоіл. та рис.] // Вшанування пам'яті «Руської трійці» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) : іст.-краєзн. вид. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 3, 127, 128, 130, 131.

Головацький Яків Федорович : [портрет] // Українська літературна енциклопедія / редкол.: І. О. Дзевеверін [та ін.] – К., 1988. – Т. 1. – С. 443.

Підготовлено К. Науменко

26 жовтня

Доктор ботаніки

До 150-річчя від дня народження Є. Вотчала (1864–1937)

Євген Пилипович Вотчал – видатний учений-фізіолог рослин, засновник української школи прикладної фітофізіології. Він перший в Україні досліджував явища електрофізіології рослин, розробив теорію водного балансу та фізіології деревних порід, посухостійкості рослин, фізіології фотосинтезу, проводив численні агрофізіологічні експерименти. Був одним із організаторів Наукового інституту селекції, який пізніше реформували у Все-союзний науково-дослідний інститут цукрових буряків (нині – Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України). Досліджував смоловиділення сосни, заклав основи терпентинового виробництва в Радянському Союзі. Під його керівництвом уперше в Україні проводились еколого-фізіологічні дослідження. Серед найголовніших суспільно-наукових ініціатив Є. Вотчала – участь у створенні Російського ботанічного товариства.

Народився майбутній учений у м. Казані. Там минули його дитячі та юнацькі роки. Батько, за походженням чех, народився й здобув освіту в Україні, на час появи на світ сина обіймав посаду титулярного радника, начальника відділення Казанської казенної палати. Мати, уроджена Щербакова, походила з купецького роду. У родині Вотчалів приділялося багато уваги всебічному розвитку дітей. Євген змалечку був старанним учнем, виявив непересічний талант музиканта – грав на роялі.

У 1875 р. він вступив до Другої казанської класичної гімназії, яку закінчив з відзнакою у 1883-му. Того ж року вступив до Казанського університету на природниче відділення фізико-мате-

матичного факультету. На третьому курсі під час літніх канікул як збирач гербарію поїхав з експедицією на Тянь-Шань. Цей досвід став відправною точкою формування Є. Вотчала як майбутнього науковця, дослідника, ерудита.

Підготовку до професорського звання він розпочав у Казанському університеті в 1887 р., після закінчення навчального курсу. Найбільший інтерес для молодого вченого становили дослідження в галузі фізіології рослин, тому він дуже хотів працювати в найкращій у Російській імперії ботанічній лабораторії під керівництвом відомого вченого К. Тімірязєва.

У січні 1889 р. Є. Вотчал одружився і невдовзі після весілля разом із дружиною поїхав до Москви. Там К. Тімірязєв запропонував йому роботу позаштатного лаборанта при ботанічній лабораторії Московського університету. Того ж року Євген Пилипович розпочав роботу над магістерською дисертацією та влаштувався на ще одну посаду – лаборанта в Петровській землеробській і лісовій академії.

У 1890 р. Є. Вотчала, за рекомендацією К. Тімірязєва, було обрано асистентом кафедри анатомії та фізіології рослин Варшавського університету. У Польщі Євген Пилипович пробув недовго – вже в 1891 р. повернувся до Москви та продовжив роботу в Петровській академії й Московському університеті. В 1893 р. його, знову за клопотанням К. Тімірязєва, прийняли на посаду ад'юнкт-професора кафедри фізіології рослин із вченням про мікроорганізми Новоолександрійського інституту сільського господарства та лісівництва в м. Пулави Люблінської губернії. Очоловав цей навчальний заклад видатний учений і педагог В. Докучаєв, завдяки якому інститут набув авторитету серйозного науково-практичного закладу, де повною мірою розкрився талант Є. Вотчала як лектора.

Є дві установи, котрі не повинні припиняти свою роботу, незважаючи на будь-які соціальні потрясіння, якщо народ хоче вийти переможцем, це – школа й лабораторія.
Є. Вотчал¹

¹ Цит. за кн.: Вотчал-Словачевська В. Є. Євген Пилипович Вотчал. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 123.

У 1897 р., після захисту дисертації «О движении пасоки (воды) в растении» на ступінь магістра, Є. Вотчалу було присвоєно вчений ступінь доктора ботаніки. Це був рідкісний випадок. Такі винятки робили лише за умови великої наукової цінності досліджень і значних досягнень дисертанта.

У тому ж 1897 р. російський уряд ухвалив рішення відкрити в Києві політехнічний інститут, при якому планувалося заснувати відділ сільськогосподарства. Задум було втілено в життя, що стало початком вищої сільськогосподарської освіти в Україні. Для формування професорсько-викладацького складу нового вишу підбирали найкращі кадри з усієї держави, причому до уваги бралися рекомендації найавторитетніших учених із різних галузей. За протекцією К. Тімірязєва ординарним професором ботаніки сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту було обрано Є. Вотчала, який працював на цій посаді з 1898-го по 1922 р.

За пропозицією Євгена Пилиповича в Київському політехнічному інституті створили лабораторію, ботанічний сад та оранжерею. Поки йшло будівництво, професор разом із дружиною поїхав у відрядження до Німеччини та Швейцарії, щоб ознайомитися з організацією лабораторної справи та методикою викладання в Європі. З 1899 р. він почав викладати курси анатомії та фізіології рослин і мікробіології для студентів сільськогосподарського відділення, а також ботаніки – для хімічного. Цього ж року Є. Вотчала було обрано дійсним членом Київського товариства природознавців.

У 1902 р. Євген Пилипович перший у світі почав досліджувати тиск у водоносних тканинах дерева по всьому стовбуру. Для цього він будував навколо стовбурів дерев башти, схожі на будівничі ліси, заввишки 13–14 м. Щоб записати добовий хід тиску, який залежав від пори року й часу доби, професор без упину піднімався на вершину дослідницьких башт та спускався вниз. Для чистоти експерименту він неодноразово працював без сну понад 40 годин.

До 1921 р. Є. Вотчал склав перші дослідницькі програми еколого-фітофізіологічних експериментів, а в 1921 р., після набуття членства у Всеукраїнській академії наук (ВУАН), доклав значних зусиль для створення Наукового інституту селекції. Всі керовані вченим роботи були професійно скоординованими, цілісними за науковим підходом та піонерськими на території України. По суті, вони стали початком української школи прикладної фітофізіології.

У серпні 1922 р. на базі Київського політехніч-

ного інституту було створено Київський сільськогосподарський інститут, провідне місце в роботі якого зайняла очолювана Є. Вотчалом кафедра ботаніки. Розуміючи потреби лісового господарства, він активно працював над організацією лісоінженерного факультету, який згодом став частиною Українського лісотехнічного інституту в м. Києві. За проектом професора було створено навчально-дослідну лісову станцію, де проводилися ґрунтовні дослідження щодо підсочки сосни. Таким чином, паралельно з викладацькою діяльністю та науковими дослідженнями Є. Вотчал започаткував нову галузь господарства в Радянському Союзі – терпентиново-підсочне виробництво, тобто видобуток рослинних смол (терпентину, або живиці) зі стовбурів дерев у період вегетації.

Живиця – надзвичайно цінна промислова сировина, що має важливе значення для народного господарства, особливо для фармації. У складі живиці – близько 30% етерної олії, яка називається терпентинною, або живичним скипидаром, і 70% резенових кислот. Перегонкою живиці одержують терпентинну очищену олію, тобто скипидар. Суміш резенових кислот, отриманих із живиці, має вигляд твердої смоли і називається каніфоллю. Цю речовину та її похідні застосовують у виробництві гуми, пластмас, штучної шкіри, лінолеуму, мила, лаків, фарб, електроізоляційних мастик, у паперовому виробництві, а також як флюс при лудженні й паянні. Скипидар використовують як природний розчинник лаків і фарб, як сировину для камфори, терпинеола, соснової олії, інсектицидів, політерпенових і терпенофенольних смол, духмяних речовин.

Теоретично сам процес видобутку живиці (підсочки) на терені Російської імперії було описано ще в XIX ст. як технічно можливий і доцільний з точки зору хімії. Практично ж щороку тисячі тон скипидару та каніфолі ввозилися в країну з-за кордону. У роки становлення Радянського Союзу це питання набуло особливої гостроти, адже продукти терпентиново-підсочного виробництва застосовувалися в електротехнічній та військовій промисловості.

Завдяки організаторському й науковому таланту Є. Вотчала було створено мережу підсочних промислів із дослідними ділянками, зроблено наукові основи підсочки, забезпечено професійно-технічну підготовку робітників цієї галузі.

У 1920 р. він розпочав дослідну роботу разом із професором Політехнічного інституту В. Огієвським, який приїхав до Києва з Ленінградської лісової академії. На жаль, у 1921 р. В. Огієвський помер, тож Є. Вотчал самостійно склав перші пла-

ни та посібники для розбиття дослідних ділянок на підсочних промислах під Києвом з урахуванням кліматичних особливостей і характеру насаджень, остаточно довів економічну вигідність підсочного виробництва за належного способу господарювання й торговельної організації.

Уже в 1924 р. розробки Є. Вотчала набули завершеного промислового характеру – їх можна було запроваджувати в лісовому господарстві. В 1925 р. Президія Вищої ради народного господарства прийняла рішення про організацію в СРСР терпентинової промисловості, яку на державному рівні було визнано найважливішою галуззю лісової промисловості.

З 1928-го по 1932 р. Євген Пилипович викладав створений ним спеціальний курс дендрології, який включав теорію та способи використання дерева протягом життєвого циклу, проектування промислів підсочки.

Про значення розробок Є. Вотчала писав член-кореспондент АН СРСР Б. Вул: «Подтверждаю, что акад. Е. Ф. Вотчал действительно был создателем впервые заработавших в СССР подсочных промыслов, организатором и руководителем подготовки необходимых кадров сначала на Украине, а затем по всему Союзу. Участвуя непосредственно во всех работах, акад. Е. Ф. Вотчал еще в 1920 г. разрабатывал новые методы безболезненного прижизненного использования смолоотделительного аппарата хвойных. Благодаря трудам акад. Е. Ф. Вотчала, его исключительной энергии и неиссякаемой работоспособности, наша страна была освобождена от импорта важного для промышленности и обороны страны продукта»¹.

У цей же час (1925–1930 рр.) предметом наукових пошуків академіка Є. Вотчала стала боротьба з наслідками посухи, вивчення її впливу на культурні рослини, добір посухостійких сортів. Учений уперше відзначив, що важливо досліджувати не посухостійкість у звичайному розумінні цього слова, а посуховрожайність, тобто здатність рослин зберегти високу врожайність за умов недостатнього водопостачання. У процесі онтогенезу рослина формує сукупність фізіологічних властивостей, які забезпечують високий урожай під впливом несприятливих умов існування. Вперше введений Євгеном Пилиповичем до наукового обігу термін «посуховрожайність» характеризував різницю між ксерофітністю і посухостійкістю рослин. Професорові Є. Вотчалу також належить пріоритет у запровадженні до фітофізіології поняття про патологічний стан фізіологічних функцій для пояснення втрат врожайів

за умов посухи.

Діяльність ученого пов'язана також із першими працями Інституту ботаніки ВУАН, створеного в 1931 р. та реорганізованого в 1934-му, де він завідував відділом біології сільськогосподарських рослин.

У 1930 р. Євген Пилипович відмовився від педагогічної роботи, зосередившись на завершенні наукових розробок у Науковому інституті селекції та ВУАН (з 1936 р. – АН УРСР). Він продовжував керівництво кафедрою біології сільськогосподарських рослин АН УРСР, фізіологічною лабораторією Наукового інституту селекції та (з 1934 р.) відділом біології сільськогосподарських рослин Інституту ботаніки АН УРСР. Ще з 1925 р. вів комплекс досліджень щодо вивчення виробничих властивостей цукрових буряків, а з 1931-го здійснював серію дослідів з обґрунтування зв'язку між біохімічним складом, анатомічною структурою та цукристістю буряка.

За спогадами учнів, Євген Пилипович був життєрадісною, енергійною людиною, дуже любив свою справу. Аудиторні заняття супроводжував видовищними демонстраційними дослідами, щоб показати взаємодію теорії та практики. Послухати його лекції приходило багато студентів з інших вишів та факультетів, де спеціально ботаніку не вивчали. Є. Вотчал не припиняв праці за жодних обставин. В умовах громадянської війни й розрухи читав лекції для студентів Київської політехніки в себе вдома. Не згорнув він і експериментальних досліджень – проводив досліди з електрофізіології, вивчаючи електроструми у стовбурах дерев по всій їх висоті, а також вплив на рослини вибухів, руху бронепоездів тощо. Потрапивши під обстріл, учений ледве встиг врятуватися, спустившись з експериментальної башти.

Старший син Є. Вотчала – Олексій – теж вивчав фізіологію рослин, розробив багато оригінальних фізіологічних методів, сконструював спеціальну суховійну установку, новий тип холодильної установки, працював під керівництвом М. Вавілова. Молодший син академіка – Борис – став засновником клінічної фармакології в СРСР, мав 11 авторських свідоцтв на винаходи в галузі медицини.

У Київському політехнічному інституті Євген Пилипович підготував багато фахівців, зокрема В. Заленського, В. Колкунова, О. Табенцького, І. Толмачова, які згодом стали провідними ботаніками та фізіологами рослин.

1 квітня 1937 р. життя Є. Вотчала обірвалося.

¹ Архів Президії АН УРСР, особиста справа Є. Вотчала, арк. 10.

Наукова спадщина академіка складається з понад 60 публікацій, серед яких – теоретичні узагальнення, результати фахових експериментальних досліджень, науково-популярні статті. Багато матеріалів залишилися не оприлюдненими.

У природничих науках відкриття подекуди мають глобальні значення для суспільства. При цьому самі винахідники залишаються в тіні газетних повідомлень на кшталт «вітчизняні вчені від-

крили...» або «в наш час науковцями доведено...». Не став винятком і Є. Вотчал: його ім'я відоме лише вузькому колу фахівців і згадується хіба що в деяких довідниках, коротких енциклопедичних статтях та на сайтах українських університетів, до створення яких він долучився. А втім відкриття цієї непересічної особистості нині описуються в усіх підручниках з ботаніки та є відправною точкою багатьох природничо-наукових досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць Є. Вотчала

О движении пасоки (воды) в растении : критич. и эксперимент. исслед. / Е. Ф. Вотчал. – М. : Тип. Кушнерева, 1897. – 390 с. : ил.

О влиянии внешних условий на работу корня. 1. Влияние условий асфикции. – К. : Тип. Киев. ун-та, 1914. – 7 с. – Отд. отт. из «Протоколов заседаний Киев. о-ва естествоиспытателей за 1913 г.».

Об изменениях в содержании оксидаз в пасоке в течение плача // Протоколы Киев. о-ва естествоиспытателей за 1915 г. – К., 1915. – С. 20–23.

К вопросу о составе и роли пасоки. I. Присутствие ферментов в пасоке. II. Об изменении в содержании оксидаз в пасоке в течение плача // Сборник статей, посвященный К. А. Тимирязеву его учениками в ознаменование 70-летия со дня его рождения. – М., 1916. – С. 509–572.

З приводу проекту заснування Інституту експериментальної ботаніки при Українській Академії наук // Збірник праць Комісії для вироблення законопроектів про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 67–70.

Ліси й атмосферні опади : вплив листа на електричну провідність навколишнього середовища (іонізація повітря листками рослин) / Є. П. Вотчал // Вісн. природознавства. – К., 1921. – Ч. 1/3. – С. 21–22.

Організація дослідження нових методів підсочки сосни // Бюл. с.-г. наук. ком. України. – К., 1921. – Ч. 1/3. – С. 21–22.

Стан підсочки в лісовому господарстві Північної Америки та Франції і можлива роль підсочної промисловості в лісах України // Вісн. с.-г. науки. – К., 1923. – Т. 2, № 1/2. – С. 13–15.

Використання живиці соснових борів підсочкою // Бюл. з'їзду в справі дослідження продукційних сил України. – Х., 1925. – № 10. – С. 12–14.

Полевая физиология (нормальная и патологическая) и физиологическое сортоизучение в селекции // Тр. Науч. ин-та селекции. – К., 1928. – Вып. 2. – С. 209–236.

Теорія походження неврожая в умовах посухи та зміни тургору і руху листків як показники стану загального комплексного балансу динаміки фізіологічних процесів рослини // Журн. біо-ботан. циклу ВУАН. – 1932. – № 7–8. – С. 207–209.

Физиология производственных свойств свеклы (урожайность в условиях засухи, засухоустойчивость и устойчивость высоты урожая) // Науч. зап. по сахар. пром-сти. – К., 1939. – Вып. 3–4. – С. 12–60.

Про Є. Вотчала

Вотчал-Словачевська В. Є. Євген Пилипович Вотчал / В. Є. Вотчал-Словачевська, Г. Г. Костюк. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.

Академия наук Украинской ССР, 1919–1979 : справочник / отв. ред. В. С. Гутыря. – К. : Наук. думка, 1979. – 274 с. – О Е. Вотчале: с. 180.

Академія наук Української РСР : персон. склад, 1919–1979 / упоряд. Ю. О. Храмов ; відп. ред. К. М. Ситник. – К. : Наук. думка, 1979. – 229 с. – Про Є. Вотчала: с. 25 : портр.

Биологи : биограф. справ. / отв. ред. Ф. Н. Серков. – К. : Наук. думка, 1984. – 813 с. – О Е. Вотчале: с. 146 : портр.

Биология и селекция сахарной свеклы. – М. : Колос, 1968. – 775 с. – О Е. Вотчале: с. 99, 103–116, 262, 275–279.

Вотчал Евгений Филиппович // Биографический словарь деятелей естествознания и техники. – М., 1959. – Т. 1. – С. 548.

Вотчал Євген Пилипович / П. М. Береговий, І. П. Білокінь, З. Г. Лавітська [та ін.] // Словник-довідник з ботаніки. – К., 1965. – С. 113–114.

Вотчал Євген Пилипович // Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / редкол. Бажан М. П. (голов. ред.) [та ін.]. – 2-ге вид. – Т. 2 – К., 1978. – С. 404.

Генкель П. А. Устойчивость растений к засухе и пути ее повышения / П. А. Генкель. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С. 6, 79, 80.

Історія Академії наук Української РСР / голов. ред. Б. Є. Патон. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 441, 442, 445, 629, 671.

Історія Академії наук Української РСР : в 2 кн. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1967. – Про Є. Вотчала: кн. 1. – С. 98, 681, 683, 747, 759, 762, 763 ; кн. 2. – С. 144, 224.

Кекух О. Піонери вищої сільськогосподарської освіти // Хлібороб України. – 1973. – № 3. – С. 39.

Левшин А. М. Академік Є. П. Вотчал, 1864–1937 / А. М. Левшин // Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР. – 1938. – № 16. – С. 197–209 : портр. – Бібліогр.: с. 208–209.

Липшиц С. Ю. Русские ботаники : биограф.-библиогр. слов. / Липшиц С. Ю. ; АН СССР, Ботан. ин-т, Моск. о-во испытателей природы. – М., 1947 – Т. 2. – С. 186–189.

Мысли Климента Аркадьевича Тимирязева об очередных задачах науки : [отзыв К. Тимирязева о науч. ценности дис. Е. Вотчала] // Агробиология. – 1948. – № 6. – С. 3–12.

Очерки по истории русской ботаники / Л. П. Бреславец, Б. Л. Исаченко, Н. А. Комарницкий [и др.]. – М. : Изд-во Моск. о-ва испытателей природы, 1947. – 320 с. – О Е. Вотчале: с. 217, 218, 227–229, 239, 247, 251, 260.

Памяти академика Е. Ф. Вотчала / А. М. Кекух, А. С. Оканенко // Бюл. по физиологии растений. – 1958. – № 4. – С. 82–85.

Развитие биологии на Украине : в 3 т. / гл. ред. К. М. Сытник. – К. : Наук. думка, 1984. – О Е. Вотчале: т. 1. – С. 16, 137–139, 142, 144, 148, 201, 202, 205, 214–216, 273 ; т. 2. – С. 9, 10, 130, 131, 148–150, 200, 201, 203, 340, 341.

Терлецький В. М. Академія наук Української РСР, 1919–1969 : корот. іст. нарис / В. М. Терлецький. – К. : Наук. думка, 1969. – 296 с. – Про Є. Вотчала: с. 35.

Товстолес Л. Лесное хозяйство и подпочный промысел / Л. Товстолес // Лес. хоз-во. – 1928. – № 5. – С. 3–7.

[Педагогическая деятельность Е. Вотчала] // Из истории Киевского политехнического института : сб. док. и материалов. – К., 1961. – Т. 1. – С. 31, 32, 36, 49, 131, 157, 158, 162, 176, 183, 185, 236, 242, 267, 268, 273, 274, 311, 341.

Підготовлено Л. Рогальчук

28 жовтня

У боях за рідну землю

До 70-ї річниці визволення України від гітлерівських окупантів (1944)

Цього року український народ відзначає знаменну дату – 70 років від дня визволення України від фашистських загарбників. Цей рік є святковим як для всієї Української держави, так і для багатьох міст, що були звільнені радянськими військами впродовж 1944 р. Найбільші з них – Вінниця, Донецьк, Кіровоград, Кривий Ріг, Луцьк, Львів, Миколаїв, Мукачеве, Нікополь, Одеса, Рівне, Севастополь, Тернопіль, Хмельницький, Чернівці.

Означеним подіям присвячено багато науково-публіцистичних нарисів, власне визволення України стало предметом висвітлення в низці фундаментальних праць у контексті вивчення основних питань історії Другої світової війни. Однак до цього часу вітчизняні історики так і не дійшли згоди з декількох принципових питань, зокрема «українського питання» та «українського рахунку» цієї війни, кількості втрат у бойових діях і серед цивільного населення та деяких інших. Проте ні в кого не виникає сумнівів у тому, що цей глобальний військовий конфлікт розколов життя мільйонів людей на три періоди – довоєнний, воєнний і повоєнний, що пам'ять про ті події навіки залишилася в їх учасників, а окремі нерозв'язані тоді й дотепер гострі та складні для вирішення проблеми не дають спокою ветеранам війни та їх нащадкам.

Шалений шквал війни двічі прокотився територією України, й саме на теренах нашої країни відбулись основні битви за визволення Європи від нацизму. День 19 листопада 1942 р. назавжди ввійшов у світову історію як початок небувалого за силою контрнаступу Червоної армії. Остання, нарешті, добилася відчутного перелому у війні на

свою користь. Переможна Сталінградська битва (листопад 1942-го – лютий 1943 р.), що закінчилася оточенням і розгромом 330-тисячного угруповання німецьких військ, докорінно змінила хід війни та започаткувала визволення території УРСР. Першими на українську землю вступили бійці 53-го полку 195-ї стрілецької дивізії 1-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту 18 грудня 1942 р., звільнивши с. Півнівку Міловського району Ворошиловградської (нині – Луганської) області. На початку 1943 р. Червона армія розгорнула широкий наступ, почалося масове вигнання окупантів з території України. 14 лютого 1943 р. першим серед обласних центрів УРСР було визволено м. Ворошиловград.

Фактично успіх супроводжував бойові дії Червоної армії аж до лютого 1943 р. Однак, визволивши Харків (16 лютого 1943 р.), радянські війська стикнулися з низкою труднощів. Незначний досвід проведення наступальних операцій, відірваність від матеріально-технічної бази, її недостатність тощо зупинили визвольну ходу наших військ. Раптовим контрударом німецькі танкові з'єднання змусили частини Червоної армії залишити Харків і відступити на північний схід.

Початком Курської битви (5 липня 1943 р.) було закладено підвалини поступового визволення радянської території Червоною армією від військ вермахту. Під час цієї битви Ставка Верховного головнокомандування поставила завдання Центральному, Воронізькому, Степовому, Південно-Західному й Південному фронтам знищити ворога на південному крилі радянсько-німецького фронту, визволити важливий промисловий район країни – Донбас, сільськогосподарські райони Лівобережної України, Крим, вийти до Дніпра й захопити плацдарми на його правому березі. Виконуючи ці накази, Червона армія за час від 19 листопада 1942 р. до 23 березня 1943-го просунулась у західному напрямку на відстань у 600–700 км, перехопивши у ворога стратегічну ініціативу.

У визволених населених пунктах почалася масова мобілізація населення до лав Червоної армії. За квітень–червень 1943 р. діюча армія СРСР збільшилася на 782 тис. – до 6 442 тис. солдатів і офіцерів. Однак у радянські часи не заведено було говорити про те, за рахунок яких резервів вдалося досягти таких показників. Насправді ж до діючої

армії залучили всіх здатних тримати зброю, навіть 16–17-річних юнаків (останніх було мобілізовано близько чверті мільйона). Нерідко їх, зовсім не навчених, не обмундированих, навіть без складання присяги, кидали в бій «спокутувати кров'ю ганьбу перебування в окупації». Часто таку «живу силу» без ретельної підготовки – артилерійського забезпечення, авіаційної та танкової підтримки, але під «прикриттям» загороджувальних загонів із тилу – посилали на добре укріплені позиції противника. Під час таких операцій майже всі мобілізовані гинули¹. Отже, радянські військові мобілізації на звільнених територіях стали продовженням тоталітарних методів ведення війни під гаслом здобуття Перемоги без огляду на кількість людських втрат.

Війська Південного та Південно-Західного фронту провели Донбаську операцію (18–28 серпня 1943 р.), розгорнувши наступ радянських військ на території України. 23 серпня від окупантів удруге був звільнений Харків, 8 вересня – Сталіно (нині – Донецьк), у 20-х числах вересня – Суми, Чернігів, Полтава, що дало змогу частинам Червоної армії вийти до Дніпра. Гітлер вимагав утримувати правий берег Дніпра всіма силами. Однак радянські війська ціною величезних людських втрат визволяли одне за одним українські міста:

14 жовтня – Запоріжжя, 25 жовтня – Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ. 3 листопада після артилерійської підготовки та ударів авіації з більш як 20 плацдармів, раніше захоплених на правому березі Дніпра, почався наступ радянських військ на м. Київ. О 4-й годині ранку 6 листопада 1943 р. столицю України було визволено. Та славетна перемога затьмарювалася величезними втратами радянських військ – 417 тис. солдатів і офіцерів. За проведення Київської наступальної операції понад 1 000 солдатів і офіцерів було удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

У кінці 1943-го – на початку 1944 р. Ставка Верховного головнокомандування розробила кілька наступальних операцій, спрямованих на розгром вермахту на Правобережній і Західній Україні. Планувалося завдати почергових могутніх ударів силами всіх чотирьох Українських фронтів і вийти на кордони Румунії, Польщі та Чехословаччини. 24 грудня 1943 р. розгорнулася одна з найбільших битв Другої світової війни – Дніпровсько-Карпат-

ська стратегічна операція, яка складалася з низки тактичних операцій: Житомирсько-Бердичівської, Кіровоградської, Корсунь-Шевченківської, Нікопольсько-Криворізької, Рівненсько-Луцької, Проскурівсько-Чернівецької, Умансько-Ботошанської, Березнегувато-Снігурівської, Поліської та Одеської, і тривала до 17 квітня 1944 р.

Під час Житомирсько-Бердичівської операції (24 грудня 1943-го – 14 січня 1944 р.) війська 1-го Українського фронту розгорнули наступ на 700 км, просунулися від 80 до 120 км углиб оборони ворога. 31 грудня 1943 р. було звільнено Житомир, через три дні – Новоград-Волинський, потім Білу Церкву, Бердичів, майже повністю визволено Київську, Житомирську, низку районів Вінницької і Рівненської областей. У ході операції Червона армія втратила близько 100 тис. людей, вермахт – 72,5 тис. солдатів і офіцерів.

У ході Кіровоградської операції (5–16 січня 1944 р.) наступ розгорнули армії 2-го Українського фронту. 8 січня було звільнено Кіровоград. Однак подальші завдання Ставки не було виконано, зокрема, не вдалося розвинути наступ на Первомайськ, що мав привести до розсічення німецької оборони та сприяти наступу 1-го й 3-го Українських фронтів і виходу їх на рубіж р. Південний Буг. Нереалізованим залишився задум оточення

німецького угруповання на канівському виступі. Війська 1-го Українського фронту, розпочавши наступ 24 грудня 1943 р., на 12 січня 1944 р. просунулись уперед на 200 км і перехопили основні шляхи відходу канівського угруповання ворога. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. Затримавшись у боях за Кіровоград, 14 січня вони були за 120 км від Умані та станції Христинівка, що призвело до серйозних негативних наслідків. Так, війська 1-го Українського фронту зазнали відчутних втрат, зокрема в районі Звенигородки.

Найбільше значення серед вищевказаних операцій мала Корсунь-Шевченківська (24 січня – 17 лютого 1944 р.) – одна з найвідоміших битв з оточення та знищення великого угруповання ворога. Особливість її полягала в тому, що внутрішній і зовнішні фронти оточення створювалися в умовах відбиття сильних контратак та контрударів військ вермахту. Вона почалася 24 січня 1944 р. наступом ударних угруповань 1-го і 2-го Українських фрон-

¹ Коваль М. В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 95.

тів, які 28 січня з'єдналися в районі Звенигородки, утворивши відомий Корсунь-Шевченківський «котел». Нацистське командування вживало відчайдушних заходів, аби допомогти оточеним, але кілька ударів ззовні були безуспішними. 10 лютого розпочалась операція з ліквідації Корсунь-Шевченківського угруповання противника. 17–18 лютого 1944 р. гітлерівські війська здійснили останню спробу вирватися з оточення, однак це вдалося лише їх невеликій частині. В результаті операції було створено сприятливі умови для подальшого наступу радянських військ на Правобережній Україні й вигнання окупантів з півдня країни.

Одночасно з Корсунь-Шевченківською операцією війська 1-го Українського фронту (за підтримки партизанських загонів Сабурова, Федорова, Бегми та ін.) у складних умовах заболоченої місцевості та бездоріжжя провели Рівненсько-Луцьку операцію (27 січня – 11 лютого 1944 р.). Головний удар радянські війська завдали в районі Сарн зі зміною напрямку удару на Рівне та Луцьк, а допоміжний удар – у напрямку на Шепетівку – Славути. В результаті операції 2 лютого було звільнено обласні центри Луцьк і Рівне, і війська правого крила фронту вийшли на рубіж Луцьк – Млинів, що забезпечило вигідні умови для подальшого наступу.

30–31 січня 1944 р. війська 3-го та 4-го Українських фронтів розпочали Нікопольсько-Криворізьку операцію, раптовими ударами прорвавши багатотраншейну укріплену оборону противника на північному сході від Кривого Рогу й на півночі від Нікополя. До 8 лютого 1944 р. німецькі війська у Придніпров'ї було повністю знищено, і Червона армія оволоділа Нікополем. Після цього радянські війська сконцентрувалися навколо оточеного Кривого Рогу й 17 лютого 1944 р. розпочали штурм міста. Після п'яти днів кровопролитних і запеклих боїв вермахт відступив, і 22 лютого 1944 р. Кривий Ріг вдалося звільнити. Оборону німецьких військ на лівому березі Дніпра було зломлено. З'єднання 4-го Українського фронту форсували Дніпро і закріпилися на правому березі. Таким чином, було створено умови для визволення від окупантів усієї Правобережної України.

Отже, в ході зимового наступу чотирьох Українських фронтів радянські війська завершили визволення Київської, Дніпропетровської, Запорізької й Житомирської областей, відкинувши противника на 80–350 км від Дніпра. Ворога було вигнано з більшої частини Рівненської та Кіровоградської областей, а також з низки районів Вінницької, Миколаївської, Кам'янець-Подільської та Волинської областей.

Навесні розпочався другий етап визволення території України від гітлерівців. Задум Ставки полягав у тому, щоб на початку березня 1944 р. одночасними ударами трьох Українських фронтів на чортківському, уманському і новобузькому напрямках розсікти німецьке угруповання військ на ізольовані частини, оточити та знищити ворожі об'єднання, завершити розгром груп армій «Південь» й «А», очистити від окупантів Правобережну Україну і, вийшовши до Карпат, створити сприятливі умови для подальших дій у напрямку на захід та в бік Балкан. Головний удар по найважливішому і найчисельнішому угрупованню противника мали завдати війська 1-го і 2-го Українських фронтів на чернівецькому й уманському напрямках. Планувалося проведення Проскурівсько-Чернівецької та Умансько-Ботошанської наступальних операцій.

У результаті наступу військ 1-го Українського фронту під час Проскурівсько-Чернівецької операції (4 березня – 17 квітня 1944 р.) вороже угруповання було розколото на дві частини; радянські війська вийшли до передгір'я Карпат. Під час операції війська 1-го Українського фронту просунулися на 80–350 км у західному та південному напрямках, звільнили значну частину Правобережної України, зокрема 18 березня – Вінницю, 25-го – Проскурів, з ходу форсували Дністер і 29 березня визволили Чернівці, 15 квітня – Тернопіль.

Паралельно з Проскурівсько-Чернівецькою операцією війська 1-го Українського фронту своїм північним флангом спільно з військами 2-го Білоруського фронту провели локальну Поліську наступальну операцію (15 березня – 5 квітня 1944 р.). На її початок війська фронту не встигли зосередити ударні угруповання, зокрема, недостатньою була артилерійська підтримка. Болотна місцевість ускладнювала пересування танкових частин, постачання боєприпасів, палива, продовольства для радянських військ. Прорив здійснювався без підтримки авіації. Червоної армії вдалося відкинути противника до Ковеля і просунути на 50–70 км. Німецьке командування підсилило своє угруповання в районі Ковеля і, завдаючи контрударів, змусило радянські війська перейти до оборони. Подальший наступ військ на цьому напрямку не мав розвитку. Неналежне проведення операції пояснювалося як браком військ і техніки, так і низьким рівнем її планування й підготовки.

Практично одночасно з 1-м Українським фронтом 5–6 березня 1944 р. в наступ перейшли війська 2-го та 3-го Українських фронтів. У результаті Умансько-Ботошанської операції (5 березня –

17 квітня 1944 р.) війська 2-го Українського фронту розгромили 8-му німецьку армію, 10 березня після надзвичайно важких боїв звільнили Умань, просунулися на 200–250 км, послідовно форсували три великі річки – Південний Буг, Дністер і Прут, відвоювали значну частину Правобережної України та Молдавії й 26 березня 1944 р. вийшли до державного кордону СРСР і перенесли бойові дії на територію Румунії. Першими на державний кордон із Румунією вийшли з'єднання 27-ї армії 2-го Українського фронту.

Одночасно війська 3-го Українського фронту провели ще дві операції – Березнегувато-Снігурівську (6–18 березня 1944 р.) й Одеську (26 березня – 14 квітня 1944 р). Після запеклих боїв радянським військам удалося розділити фронт оборони німецьких військ, водночас зайнявши позиції південніше м. Снігурівка, щоб запобігти відступу головних сил ворога. Опинившись у районі Березнегувате – Снігурівка під загрозою оточення, противник залишив значну частину бойової техніки і прорвався за Південний Буг у напрямку Миколаєва. Радянські дивізії 13 березня оволоділи Херсоном, а 28-го – Миколаєвом. За підтримки сил Чорноморського флоту протягом 17 днів за складних погодних умов радянські війська подолали понад 160 км, визволили 10 квітня Одесу. До 17 квітня 1944 р. війська 3-го Українського фронту досягли Дністра в його нижній течії та перейшли до оборони.

Таким чином, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція за масштабами, динамічністю, різноманітністю форм і способів дій військ та за результатами стала однією з найбільших стратегічних операцій Другої світової війни. Вона характеризувалася найвищими показниками залучених сил і засобів, просторовим розмахом і, на жаль, значними втратами. Бойові дії розгорнулися на фронті 1400 км. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 км. Операція тривала 116 діб. 83 дивізії противника було розгромлено, із них 10 дивізій і 1 бригаду цілком знищено. Радянські війська зазнали найбільших втрат порівняно з іншими операціями війни – 1 млн 109 тис. 528 людей, причому середньодобові втрати становили 9 565 осіб. Такі великі втрати не завжди були виправданими і фактично компенсували прорахунки вищого військового командування. З понад 1,1 млн людських втрат 270 тис. 198 були безповоротними, натомість втрати противника становили 350 тис. людей (у 3,5 разу менше), із них 150 тис. – безповоротних¹.

Крім того, в ході Дніпровсько-Карпатської операції залишилися незавершеними фронтові операції з оточення великих угруповань противника. Втрачені можливості щодо їх ліквідації в подальшому призвели до затягування збройної боротьби, значних людських і матеріальних втрат.

Війська 4-го Українського фронту мали завдання розгромити ворога в Криму. 8 квітня радянські формування почали наступ і прорвали оборону в районі Армянська. 11 квітня танкові частини ввійшли в Джанкой. 9 травня штурмом звільнили Севастополь. 12 травня Кримський півострів було повністю очищено від гітлерівських загарбників. А вже 10 травня Л. Берія звернувся до Й. Сталіна із запискою про необхідність виселення з півострова кримських татар за «зрадницькі дії проти радянського народу». Депортацію основної маси кримських татар здійснили миттєво, впродовж доби. Загалом із Криму було вивезено близько 225 тис. татар, з яких 86% становили жінки і діти. Незабаром така ж доля спіткала грецьке, вірменське і болгарське населення. У глибинні райони Радянського Союзу було депортовано й сотні тисяч етнічних німців.

До кінця весни 1944 р. з українських земель під контролем вермахту і його союзників залишилися невеликі території Волині та Волинського Полісся на захід від Луцька і Ковеля, більша частина Галичини, частина Буковини та все Закарпаття.

Швидкі темпи вигнання гітлерівців та їх союзників з території України взимку та навесні 1944 р. коштували радянським військам колосальних втрат і напруги всіх сил. Як і в попередні роки, постачання військ боєприпасами, продовольством та іншими матеріальними засобами було не таким, як мало би бути. Радянські війська з грудня 1943-го до травня 1944 р. в боях за Україну втратили до 3 млн людей убитими, пораненими та полоненими, 60% з них були вихідцями з України.

У червні 1944 р. основні наступальні операції Червона армія перенесла на Прибалтійську та Білоруську ділянки східного фронту. Однак уже в липні активні бойові дії знову розгорнулися в Україні. Німецьке командування очікувало літній наступ радянських військ, тому на цій ділянці фронту вже було підготовлено три потужні оборонні рубежі.

Війська 1-го Українського фронту під час Львівсько-Сандомирської операції (13 липня – 29 серпня 1944 р.) прорвали німецьку оборону в районі м. Колтова та завдяки танковим військам

¹ Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України. Вип. 1 / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2010. – С. 124.

до 18 липня розірвали німецьку оборону на дві частини, просунувшись уперед на 50–80 км. Біля Бродів було оточено 7 німецьких дивізій і українську дивізію «Галичина». До 22 липня 1944 р. більшість оточених дивізій було розбито. 27 липня 1944 р. червоноармійці ввійшли у Львів, а 29 липня 1944 р. перетнули Віслу, захопивши в районі Сандомира плацдарм на її західному березі. Під час Львівсько-Сандомирської операції вермахт зазнав катастрофічних втрат – до 400 тис. убитими, пораненими і полоненими. Червона армія втратила близько 290 тис. бійців.

Наприкінці липня 1944 р. війська 1-го Українського фронту перейшли в наступ на території Волині, визволили західну частину Волинської області, форсували Західний Буг і 24 липня взяли польське місто Люблін.

У результаті Яссько-Кишинівської операції (20–29 серпня 1944 р.) Червона армія прорвала тактичну зону оборони противника й за 11 днів просунулася на 320–350 км. 22 серпня моряки Дунайської військової флотилії форсували Дністровський лиман і звільнили Білгород-Дністровський. Наступного дня фронти завершили оточення кишинівського угруповання німецько-румунських військ, яке до 27 серпня було знищено. 31 серпня радянські війська вступили в Бухарест.

На початку серпня 1944 р. 4-й Український фронт розгорнув наступ у напрямку Карпат, поступово звільняючи Прикарпаття. Однак німецькі й угорські частини, які оборонялися в Прикарпатті, відступили в гори й перекрили основні перевали на Головному Карпатському хребті, що значно ускладнило Червоній армії проведення визвольної операції.

Завершальною у визволенні території України від нацистських окупантів стала Східно-Карпатська операція (8 вересня – 28 жовтня 1944 р.). Прорив мали здійснити війська 1-го й 4-го Українських фронтів. Противник створив на головних напрямках сильну оборону, вміло використовуючи гірський рельєф. Шлях радянським військам перетинали 19 дивізій, а пізніше в Карпати з інших ділянок фронту було перекинуто ще 15 дивізій. У результаті жорстокі бої тривали півтора місяця. Операцію було завершено 28 жовтня остаточним звільненням території західних областей УРСР, які ще залишалися окупованими (останній населений пункт УРСР в її довоєнних межах – с. Лавочне Дрогобицької області – визволили 8 жовтня 1944 р.), а також очищенням від ворога території Закарпатської України і частини Східної Словаччини. Було створено умови для

визволення Чехословаччини і вступу Червоної армії на територію Німеччини з півдня.

Упродовж січня 1943-го – жовтня 1944 р. визвольні операції з очищення території УРСР від гітлерівців характеризувалася величезними втратами особового складу Червоної армії: загальні втрати становили майже 3,5 млн бійців і офіцерів, середньодобові – до 68 тис. осіб¹. Таких втрат не мала жодна армія воюючих держав.

Слід наголосити на тому, що визволення України супроводжувалися подіями, які тривалий час замовчувалися в радянській історіографії. Йдеться про виселення «неблагонадійних» народів, загальну мобілізацію населення визволених територій, котре використовувалось як «гарматне м'ясо», про переслідування «колаборантів». Окрім того, визволення західноукраїнських регіонів перетворилося на справжню братовбивчу війну, де українці в лавах Червоної армії знищували українців з підрозділів УПА.

Український народ зробив визначальний внесок у перемогу країн антигітлерівської коаліції над нацизмом. У радянських збройних силах, що воювали на фронтах Другої світової війни, 6 млн людей, або кожен п'ятий воїн, були з України. 3,5 млн з них загинули, кожен другий, що залишився живим, повернувся інвалідом.

За мужність і відвагу в боях на фронтах Другої світової війни 2,5 млн українських воїнів було нагороджено орденами і медалями СРСР (із 7 млн загальної кількості відзначених у Радянській Армії). 2 072 українці удостоєно звання Героя Радянського Союзу, з них 32 – двічі, а льотчика І. Кожедуба – тричі. Радянські партизани і підпільники України за самовіддану боротьбу з ворогом отримали майже 63,5 тис. урядових нагород (із 152 тис. нагород партизан і підпільників по всьому СРСР). Більше половини радянських фронтів, що діяли проти гітлерівців та їх союзників, очолювали українці – маршали С. Тимошенко, Р. Малиновський, А. Єрьоменко, П. Рибалко, С. Руденко, генерали В. Герасименко, П. Жмаченко, К. Москаленко, І. Кириченко та ін. На відзнаку мужності й героїзму українського народу, який захищав свою землю від загарбників, почесне звання «Місто-герой» було присвоєно містам Київ, Одеса, Керч і Севастополь.

Т. Заболотна,
науковий співробітник
відділу історії України
періоду Другої світової війни
Інституту історії України НАН України,
канд. іст. наук

¹ Коваль М. В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 98.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років : Закон України, прийнятий 20 квіт. 2000 р. № 1684-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 239.
- Про День визволення України від фашистських загарбників : Указ Президента України від 20 жовт. 2009 р. № 836/2009 // Уряд. кур'єр. – 2009. – 23 жовт. – С. 4 ; Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Текст. дані. – К., 2013. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/> (дата звернення: 09.10.13). – Назва з екрана.
- Війна в історичній та індивідуальній пам'яті : матеріали Другої Всеукр. наук. конф., Кривий Ріг, 28 жовт. 2012 р. / Криворізь. пед. ін-т ДВНЗ «Криворізь. нац. ун-т» ; відп. ред. В. О. Шайкан. – Кривий Ріг : ФОРМ Черняхівський Д. О., 2012. – 189 с. : іл., портр. – ISBN 978-966-2775-00-6.
- Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. : іл. – (Україна крізь віки ; т. 12). – Бібліогр.: с. 333–334. – ISBN 966-7217-51-5.
- Осяяні славою Перемоги : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 60-річчю визволення України та 60-річчю Великої Перемоги над нім.-фашист. загарбниками / НАН України, Ін-т історії України [та ін.] ; редкол.: І. І. Ібатулін (голова) [та ін.]. – К., 2005. – 153 с. – ISBN 966-8006-48-82.
- Україна в Другій світовій війні: бачення через роки : матеріали Всеукр. конф., присвяч. 60-річчю визволення України і Перемоги над фашизмом, м. Бердянськ, 30–31 берез. 2004 р. / Ін-т історії НАН України [та ін.] ; редкол.: Ю. В. Войцехівський [та ін.]. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 122 с. – ISBN 966-653-133-X.
- Харитонов М. Ф. Годы суровых испытаний : приурочено к шестидесятилетию начала Великой Отечественной войны : (ко дню памяти и скорби на Украине) / М. Ф. Харитонов. – Одесса : Астропринт, 2003. – 318 с. : портр. – ISBN 966-318-014-5.
- 60-річчя визволення України від фашистських загарбників: внесок українського народу в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27 жовт. 2004 р. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; уклад.: І. І. Дробот [та ін.]. – К., 2004. – 318 с. – Текст укр., рос. – ISBN 966-660-231-8.
- Дубов В. Визволення України: переломний 1943-й : 70 років тому почалося визволення укр. землі від гітлерів. окупантів / Вольф Дубов // Уряд. кур'єр. – 2013. – 8 трав. – С. 6.
- Дученко Ю. М. Визволення України – яскрава сторінка героїчної історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років / Ю. М. Дученко, Н. Д. Зельницька, В. Д. Макаров ; Король В. Ю. Визволення Правобережної України від гітлерівських загарбників: нові аспекти проблеми / В. Ю. Король // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9, ч. 2. – С. 49–56, 72–87.
- Коваль М. В. Визволення України від нацистських окупантів: погляд через півстоліття / М. В. Коваль // Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність : матеріали міжнар. наук. конф. (27–28 жовт. 1994 р.) / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1995. – С. 7–14.
- Король В. Важка осінь 1944-го / В. Король // Історія в шк. України. – 2004. – № 10. – С. 1–12.
- Малакова С. М. Битва за визволення України від фашистських загарбників : (на матеріалах воєн. мемуарів) / С. М. Малакова // Вісник. Історія / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – Вип. 40. – С. 58–61.
- Мінгазутдінов А. Ф. Фронтowa преса як джерело дослідження битви за визволення України від німецько-фашистських загарбників (1943–1944 рр.) / А. Ф. Мінгазутдінов // Вісник. Історія / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – Вип. 41. – С. 46–48.
- Юрчук В. І. Значення визволення України для перемоги над фашистською Німеччиною / В. І. Юрчук // Друга світова війна і Україна : матеріали наук. конф., 27–28 квіт. 1995 р. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 1996. – С. 17–20. – Бібліогр.: с. 20. – ISBN 5-7702-1152-2.
- Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників (20 грудня 1943 р. – 28 березня 1944 р.) / С. Д. Гальчак ; Ін-т історії України НАН України та ін. – [2-ге вид., допов., перероб.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2005. – 415 с. : іл., табл., портр. – Бібліогр.: с. 398–413 та в кінці гл.
- Героїчний Київ : докум. розповіді / упоряд. В. І. Денисенко. – К. : Україна, 2003. – 334 с. ; [16] арк. фотоіл. – ISBN 966-524-125-7.
- Гребінчин край пам'ятає героїв-визволителів : нариси, спогади за матеріалами район. газ. «Гребінчин край» / [упоряд. Н. О. Лакуша]. – Полтава : АСМІ, 2013. – 199 с., [4] арк. іл.
- Дзвони пам'яті : Ріпкинщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. : [зб. док. і матеріалів про визволення Чернігівщини] / упоряд.: Б. Ф. Юр'єв, І. Д. Кужільний, А. І. Жагловський. – Чернігів : Десн. правда, 2008. – 453 с. – ISBN 978-966-502-448-4.
- Домотенко Ю. К. Земля Обухівщини : нариси з історії Обухів. р-ну на Київщині : Велика Вітчизняна війна / [Ю. К. Домотенко, А. М. Шафаренко, О. М. Артюшенко]. – К. : Задруга, 2008–2010. – Т. 1–3. – (Історична спадщина Обухівщини). – ISBN 978-966-432-023-5 (серія). – ISBN 978-966-432-061-7 (т. 2). – ISBN 978-966-1509-13-8 (т. 3).
- Луговський О. Подвиг і жертвовність народу у Другій світовій війні : до 70-річчя визволення України від нім.-фашист. загарбників : [про Черніг.-Прип'ят. операцію 26 серп. – 30 верес. 1943 р.] / Олександр Луговський // Віче. – 2013. – № 19. – С. 48–50.
- Пасічко Я. Непроступний «Східний вал» : до 70-річчя визволення України : [про звільнення м. Мелітополя 23 жовт. 1943 р.] / Ярослав Пасічко // Нар. армія. – 2013. – 7–11 жовт. – С. 15.
- Шпак В. Останній рубіж – Карпати : 28 жовтня – день визволення України від фашист. загарбників / Віктор Шпак // Уряд. кур'єр. – 2013. – 26 жовт. – С. 1, 8.
- Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. — К. : Вид-во політ. л-ри України, 1979. – 287 с. : іл., портр.
- Лоханський Й. В. Патріоти : партизани і підпільники Андрушівщини у боротьбі за визволення України (1941–1944 рр.) : іст.-краєзн. нарис для широкого кола читачів / Й. В. Лоханський. – Первомайськ ; Миколаїв : Самойлов, 2012. – 99 с. – (З Правдою про Минуле). – ISBN 978-966-96369-4-9.
- Сабуров О. М. Відвойована весна / О. М. Сабуров. – К. : Україна, 2008. – 734 с. : портр. – ISBN 978-966-524-315-1.
- Чайковський А. С. Невідома війна : (партизан. рух в Україні 1941–1944 рр. мовою док., очима історика) /

30 жовтня

Митець, який любив театр

До 100-річчя від дня народження В. Гомоляки (1914–1980)

Композиторська спадщина заслуженого діяча мистецтв УРСР Вадима Борисовича Го-

моляки охоплює різноманітні жанри. Особливо яскраво його талант і специфіка художнього мислення розкрилися в балеті. Також у доробку митця – твори для симфонічного оркестру та інструментальні концерти, музичні комедії, камерно-інструментальні ансамблі, музика до кіно.

В. Гомоляка народився в Києві. Його батько був одним із провідних акторів Київського театру Червоної Армії, тож Вадим ще в дитинстві міг доторкнутися до таїнств театрального мистецтва. У домі було фортепіано, проте особливої уваги хлопчик на нього не звертав, хоча знав музичну грамоту і по слуху підбирав популярні мелодії. Та коли Вадим серйозно зацікавився оперним театром, ці початкові музичні навички стали у пригоді.

У 1932 р. вісімнадцятирічний юнак, здобувши професію волочильника 5-го розряду у фабрично-заводському училищі при київському заводі «Укркабель», розпочав робітниче життя. Робота була складною, проте цікавою. Тривалий час В. Гомоляка відчував себе цілком самостійною людиною з непоганим заробітком і життєвими перспективами. Але сталося несподіване – у нього виявили професійне захворювання. Як пригадував композитор, до цього спричинився перехід від роботи з міддю, що вважалася чистою, до роботи з алюмінієм. Почалося забруднення шкіри, і юнакові призначили тривалий курс лікування.

Жив він тоді лише з бабусею (батьки перебували на чергових гастролях) та, як сам розпо-

...Саме в героїці Великої Вітчизняної та в пафосі мирних трудових звершень – витоки однієї з найхарактерніших рис мистецтва Вадима Гомоляки: оптимістичне світосприймання, послідовне утвердження в музичних образах краси й радості життя, заперечення насильства і зла.
М. Загайкевич¹

відав, день відвідував поліклініку, а день – оперний театр. Тож за певний час увесь репертуар вивчив чи не напам'ять. Кожний прослуханий спектакль викликав у нього блискавичне бажання відтворити на фортепіано те, що запам'яталося. Найбільше юнаку подобалися опери Дж. Верді, що йшли тоді на київській оперній сцені, зокрема «Отелло». Та ось майбутній композитор почув «Лоенгріна» Р. Вагнера і, прийшовши додому, спробував заграли на фортепіано окремі епізоди, які його особливо вразили. Однак гармонійно складна музика, насичена «багатоповерховими» контрапунктичними нашаруваннями, не вкладалася у відомі «вердієвські» побудови. Це було щось нове. І це нове, як зрозумів музикант-початківець, вимагало спеціальних знань.

Батьки вже давно спостерігали за новим захопленням сина. Невдовзі вони зрозуміли, що Вадим серйозно цікавиться музикою, і звернулися із проханням прослухати його до видатного українського композитора, професора Київської консерваторії Л. Ревуцького. Яким же було здивування і батьків, і сина, коли один із найавторитетніших митців запропонував юнакові попрацювати з ним і спробувати вступити до консерваторії.

У 1938 р. В. Гомоляка склав вступні іспити і став студентом історико-теоретичного факультету цього навчального закладу. Спочатку навчатися було важко, адже однокурсники Вадима ще змалку опанували якийсь музичний інструмент і прийшли до консерваторії з певним багажем знань. Та характер у хлопця був твердий, музичними даними природа його теж не обділила. Справу вирішила працелюбність – уже з третього курсу ректорат консерваторії запропону-

¹ Загайкевич М. У жанрі балету // Музика. – 1985. – № 1. – С. 9.

вав В. Гомоляці викладати спеціальний курс гармонії.

На початку війни сім'ю Гомоляків, разом із Театром Червоної Армії, де працював тоді батько, евакуювали в Середню Азію. Незабаром у Ташкенті розпочала роботу й Київська консерваторія. Четвертий курс В. Гомоляка закінчував на факультеті композиції, у класі професора Л. Ревуцького.

Як студент вишу, Вадим не підлягав мобілізації, проте в нього поступово визрівала думка піти на фронт. Після тривалих походів до військкомату він отримав направлення до піхотного училища, яке закінчив через півроку у званні лейтенанта.

Військове життя В. Гомоляки почалося в грудні 1942 р. на Калінінському фронті, де його призначили командиром роти ПТР (протитанкових рушниць). Згодом, у квітні 1943 р., військову частину було перекинуто на Воронезький фронт, і Вадим Борисович став начальником штабу стрілкового батальйону. Цей військовий підрозділ, що входив до 1-го Українського фронту, пройшов великий і славний шлях: після Курської дуги брав участь у звільненні Белгорода, вів наступ Лівобережною Україною, визволяв Київ, а свято Перемоги зустрів у Судетських горах, за Прагою.

Під час війни Вадима Борисовича було тричі поранено. Найтяжче поранення – в ногу – він дістав у вересні 1943 р. на підходах до Києва, під Ніжином. У госпіталі лікарі витягли з його тіла близько сотні металевих осколків, решта залишилася в живій тканині, і час від часу ці «подарунки» війни виходили самі по собі аж до останніх днів життя.

В. Гомоляку було нагороджено орденом Червоної Зірки за визволення Белгорода (1943) і вісьмома медалями («За взяття Відня», «За взяття Берліна», «За визволення Праги» та ін.).

Після демобілізації у вересні 1945 р. він повернувся до Києва і був поновлений у складі студентів. Закінчивши консерваторію, два роки (1946–1948) працював викладачем. Склав кандидатські іспити, почав писати дисертацію, обравши темою дослідження творчість українського композитора-класика М. Калачевського. Та вчорашньому фронтовику судилася інша доля, і він свідомо йшов їй назустріч.

У 1948 р. відомий кінорежисер Т. Левчук знімав кінострічку «Зоря над Карпатами», до якої Вадиму Борисовичу запропонували написати музику. Складність цього завдання полягала в тому, що В. Гомоляці, вихованому на музичному фольклорі центральних регіонів України, треба було відтворити особливості пісенності західних об-

ластей. Композитор вирішив безпосередньо ознайомитись із народним музичним буттям Карпат. Він вирушив у своєрідну фольклорно-етнографічну експедицію – пройшов пішки від Ужгорода до Вижниці, записуючи народні пісні, вивчаючи музичний побут. Найголовніше, що цікавило В. Гомоляку, – це закономірності викладу національного фольклору, можливості його використання у професійній музиці. Надзвичайно колоритна музика західних українців на довгі роки полонила митця, вказала шляхи, якими треба йти, щоб його творчість мала справжній всенародний розголос. Чимало цікавих композицій, осяяних мелодикою Карпат, вийшло з-під пера Вадима Борисовича в різні часи. Це музика до фільмів «Я – партизан України», «Зоря над Карпатами», «Анничка»; симфонічні композиції «Три закарпатські танці» («Увиванець», «Гагілка», «Аркан»), «Карпатська легенда».

У 1951 р. композитор був удостоєний Державної премії СРСР за сюїту для симфонічного оркестру «Закарпатські ескізи». Цей цикл, який увібрав найцікавіші ознаки симфонічного жанру, можна поставити поряд із найкращими творами провідних українських митців. В. Гомоляка, завдяки майстерному конструюванню музичної форми, змалював яскраві, в цілому життєрадісні (попри певні драматичні епізоди) картини народного життя.

Протягом усього свого мистецького шляху Вадим Борисович неодноразово звертався до тем минулої війни, до образів своїх фронтових побратимів, які не повернулися додому. Його симфонічні твори, програмність яких пов'язана з воєнним лихоліттям і Перемогою, – це насамперед найперша симфонічна поема «Лист з фронту», симфонічна поема «У парку Вічної Слави», написана до 30-річчя від початку Великої Вітчизняної війни, симфонія «Тріумфальна увертюра», присвячена 30-річчю Перемоги.

Найцікавішою щодо втілення змісту, безперечно, є поема «У парку Вічної Слави», музика якої навіяна скорботним і водночас урочистим меморіальним обеліском, збудованим над Дніпром у Києві.

Карбований ритм барабана супроводжує лаконічний драматичний вступ, і ось у струнних виникає головна тема. Вона зосереджено трагічна, проте в її інтонаційних надрах відчувається прихована динаміка. Розмірений маршовий пульс мідних духових увесь час супроводжує тему і надає їй характеру чіткої ходи великої маси об'єднаних спільним горем людей, що йдуть повз обеліск.

В. Гомоляка завжди ставив перед собою складні й масштабні мистецькі завдання. Як приклад можна назвати надзвичайно оригінальний задум композитора створити цикл сольних концертів для кожного інструмента симфонічного оркестру. За вісім років (1972–1980) він написав шість концертів для духових інструментів (валторна, труба, тромбон, кларнет, гобой). Така активність можлива лише за умови багаторічної підготовки, ескізної роботи, виношування й точного уявлення мети кожного твору. Композитор мав у своєму творчому портфелі ще концерт для скрипки (1949), проте вважав його недовершеним і планував написати ще один.

У своїх симфонічних композиціях В. Гомоляка дуже часто використовував танцювальні форми. У «Трьох закарпатських танцях» він звернувся до конкретних фольклорно-хореографічних зразків, у симфонічній картині «В Іспанії» використав інтонації та ритми іспанської хоти, а в «Румунській рапсодії», «Закарпатських ескізах» і «В Молдавії» вмістив великі танцювальні епізоди, що несуть значне драматургічне навантаження.

Можна припустити, що танцювальність як форма зображення народного духу стала для композитора найбільш показовою, і саме ця особливість була першопричиною звернення Вадима Борисовича до балетного жанру. Перший такий твір – одноактний балет «Запорожці» (1954) – був написаний для Державного ансамблю танцю УРСР і не виходив за межі розгорнутого танцювального номера. Музична драматургія, відповідно до усталених традицій концертно-ансамблевого мистецтва, ґрунтувалася на зіставленні по-різному емоційно забарвлених епізодів. Від композитора вимагалось, в першу чергу, майстерне опрацювання народних мелодій, підкреслення їх жанрово-танцювальної природи.

Робота над одноактним балетом «Запорожці» дала змогу авторові ближче ознайомитися з українським хореографічним фольклором, що в подальшому відіграло важливу роль у становленні й розвитку стильових особливостей його балетного письма.

У 1955 р. в Донецьку відбулася прем'єра балету В. Гомоляки «Сорочинський ярмарок», написаного за мотивами однойменної повісті М. Гоголя. У ньому, як і в «Запорожцях», він виразно репрезентував фольклорно-національну лінію розвитку балетного мистецтва. Пишучи розгорнуту, багатоактну партитуру, композитор широко спирався на традиційний для українського театру принцип

узагальнення через жанр. Так, у ліричних адажіо виразно проступають інтонаційні обриси побутового романсу, а в комедійних сценах – іскрометні козачкові мотиви. В музиці балету є цікаві знахідки щодо театралізованої розробки народних танцювальних форм.

Через два роки після появи «Сорочинського ярмарку» в Донецьку відбулася прем'єра ще одного балету митця – «Чорне золото». У 1960 р. цей твір поставив балетмейстер П. Вірський на сцені Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Спектакль став важливою культурною подією.

Характерною рисою балету «Чорне золото» (лібрето О. Лукацького та М. Трегубова) є щедрий фольклорний струмінь, яким просякнута музика. Особливості сюжетної зав'язки (комсомольці Закарпаття їдуть працювати на шахти Донбасу) дали змогу ввести в партитуру гуцульські народнопісенні й танцювальні мотиви, створити на їх основі іскрометні дивертисментні епізоди. Розробка цієї інтонаційної сфери зближує «Чорне золото» з карпатською лінією творчості композитора, виразно представлену в його симфонічній музиці.

У 1959 р. В. Гомоляка створив балет «Кіт у чоботях», заснований на мотивах популярної казки Ш. Перро. До написання цього твору митець підійшов із чітко визначених естетичних позицій. Він будував музичну тканину, спираючись на вивірені практикою виражальні засоби та прийоми, що допомагають юним глядачам легше засвоїти зміст сценічної розповіді. Партитура твору складається з ряду завершених номерів, де, немов у зменшеній проекції, втілено форми класичного балету – дивертисментні танці, сольні варіації, па-де-де тощо. У формі рельєфних «музичних діалогів» написано епізоди бійки Кота з Собакою, сутички Кота і грізного Людоїда. Композитор майстерно використовує жанрово-танцювальні мотиви (вальс, менует, селянський танок).

Другою спробою звернутися до комедійного жанру стало створення В. Гомолякою в 1965 р. балету «За двома зайцями», в основу якого покладено однойменну комедію М. Старицького.

У 1960-х рр. Вадим Борисович розпочав роботу над балетом «Оксана» (лібрето написано за мотивами поеми Т. Шевченка «Слепая»). Його постановку було здійснено в 1964 р. у Донецьку (балетмейстер Р. Клявін) до 150-річчя від дня народження Кобзаря. Незважаючи на вірність композитора номерній структурі та домінуючу роль у драматургії зовнішніх зображальних елементів, «Оксана» ознаменувала значну еволюцію балет-

ного стилю В. Гомоляки в бік посилення драматизації музичного вислову, його експресивної насаги. У цьому балеті виявився й набутий митцем досвід роботи в балетному жанрі, і його прагнення постійно здобувати нові художні вершини.

Після деякої перерви В. Гомоляка в 1970-х рр. знову звернувся до написання балету. В основу нового твору було покладено поетичну легенду про юну красуню Либідь, сестру засновників Києва – Кия, Щека і Хорива, яка перетворилася в ріку, аби зупинити навалу ворогів, урятувати рідне місто від загибелі. Звернення до цієї теми зумовлювалося підготовкою до 1500-річного ювілею столиці України.

Лібрето балету, написане відомим поетом В. Коротичем, давало широкий простір для ство-

рення яскравих музично-хореографічних образів. Задумане В. Гомолякою музичне втілення сценарію відзначалося масштабністю симфонічного мислення; в начерках партитури поєднувалися колоритні танцювальні номери і розгорнуті драматичні епізоди. Вадим Борисович неодноразово показував свою роботу на творчих комісіях Спілки композиторів, радився з колегами щодо її продовження й завершення. На жаль, балетові «Либідь» не судилося побачити світло рампи. 7 травня 1980 р. Вадима Борисовича не стало.

Як непересічна, талановита людина В. Гомоляка протягом усього життя прагнув пізнати навколишній світ і відобразити своє ставлення до нього через чудову, глибоконародну музику.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про В. Гомоляку

Щириця Ю. Вадим Гомоляка / Ю. Щириця. – К. : Муз. Україна, 1982. – 48 с.

Загайкевич М. У жанрі балету / М. Загайкевич // Музика. – 1985. – № 1. – С. 11–12 : іл.

Історія української культури : у 5 т. / НАН України ; голов. редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.) [та ін.] / – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 5, кн. 2 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / [В. П. Агеева, Л. І. Барабан, І. П. Бетко та ін.]. – 2011. – 1031 с. : іл. – Про В. Гомоляку: імен. покажч., с. 999. – ISBN 978-966-00-0541-5. – ISBN 978-966-00-1043-7 (т. 5, кн. 2).

Малишев Ю. Балет «Чорне золото» / Юлій Малишев // Мистецтво. – 1960. – № 6. – С. 45–47.

Гомоляка Вадим Борисович / В. Д. Туркевич // Енциклопедія Сучасної України. Т. VI : Го–Гю / НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – К., 2006. – С. 134–135. – ISBN 966-02-2074-X. – ISBN 966-02-3966-1 (т. 6).

Гомоляка Вадим Борисович // Муха А. Композитори України та української діаспори : довідник / Антон Муха. – К., 2004. – С. 72–73. – ISBN 966-8259-08-4.

Гомоляка Вадим Борисович [н. 17(30).X.1914, Київ] // Українська Радянська Енциклопедія : [у 12 т.] / редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. – 2-е вид. – К., 1983. – Т. 3. – С. 98.

Гомоляка Вадим Борисович [р. 17(30).X.1914, Київ] / Л. С. Кауфман // Музыкальная энциклопедия. [Т.] 1 : А–Гонг / гл. ред. Ю. В. Келдыш. – М., 1973. – С. 1047.

Гомоляка Вадим Борисович [17(30).X.1914, Київ – 7.V.1980 ; там само] // Митці України : енциклопед. довід. / упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза ; за ред. А. В. Кудрицького. – К., 1992. – С. 174. – ISBN 5-88500-042-5.

Ілюстрації

[Фотографії В. Гомоляки в різні роки життя] // Щириця Ю. Вадим Гомоляка. – К., 1982. – С. 9, 11, 14, 17, 24, 33, 38, 43.

Балет «Чорне золото» на сцені Київського театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка : [фотографія] // Мистецтво. – 1960. – № 6. – С. 45.

Підготовлено О. Галгановою

Листопад

Пн Вт Ср Чт Пт Сб Нд

					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30

У листопаді зима з осінню бореться.

*У листопаді світанок із сутінками
серед дня зустрічаються.*

Листопад – ворота зими.

*Ті журавлі, і їх прощальні сурми...
Тіх відлітань сюїта голуба...
Натягне дощ свої осінні струни,
торкне ті струни пальчиком верба.*

*Сумна арфістка – рученьки вербові! –
по самі плечі вкутана в туман.
Зіграй мені мелодію любові,
ту, без котрої холодно словам.*

*Зіграй мені осінній плач калини.
Зіграй усе, що я тебе прошу.
Я не скрипковий ключ, а журавлиний
тобі над полем в небі напишу.*

Л. Костенко¹

¹Костенко Л. Ті журавлі, і їх прощальні сурми... // Вибране / Л. Костенко. – К., 1989. – С. 325.

1

80 років від дня народження **Анни Миколаївни Галечки** (1934), української письменниці
75 років від дня народження **Федора Миколайовича Стригуна** (1939), українського актора, режисера

2

День працівника соціальної сфери

Відзначається щорічно в першу неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 374/99 від 13.04.1999 р.

130 років від дня народження **Олександра Івановича Білецького** (1884–1961), українського літературознавця, мистецтвознавця, театрознавця, драматурга

130 років від дня народження **Олександра Гавриловича Єрофєєва** (1884–1969), українського і російського диригента, педагога, музичного та громадського діяча

90 років від дня народження **Ганни Василівни Василяшук** (1924–2004), українського майстра художнього ткацтва, вишивальниці

80 років від дня народження **Віктора Антоновича Лазарука** (1934), українського письменника

3

День інженерних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1399/99 від 27.10.1999 р.

День ракетних військ і артилерії

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1215/97 від 31.10.1997 р.

140 років від дня народження **Флоренс Гамільтон Рендел Лайвсей** (1874–1953), канадської письменниці, журналістки, перекладачки, дослідниці українського фольклору

100 років від дня народження **Олега Павловича Куца** (1914–1984), українського бібліографа і книгознавця

80 років від дня народження **Ігоря Миколайовича Белякова** (1934–1993), українського кінооператора

4

*День Хазанської ікони Тожої Матері**День залізничника*

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 257/93-рп від 15.07.1993 р.

130 років від дня народження **Григорія Костянтиновича Голоскевича** (1884–1934), українського мовознавця, громадського діяча, автора першого орфографічного словника української мови

120 років від дня народження **Костянтина Олександровича Копержинського** (1894–1953), українського літературознавця-славіста

5

160 років від дня народження **Поля Сабатьє** (1854–1941), французького хіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1912)

90 років від дня народження **Ігоря Олександровича Шведова** (1924–2001), українського письменника, драматурга

80 років від дня народження **Кіри Георгіївни Муратової** (1934), українського кінорежисера

6

Міжнародний день запобігання ескалатації наслідків конфлікту під час війни та збройних конфліктів

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/54/4 від 05.11.2001 р.

80 років від дня народження **Родіона Родіоновича Єфименка** [справж. – Юхименко (1934)], українського режисера

80 років від дня народження **Володимира Антоновича Маняка** (1934–1992), українського письменника

7

600 років від дня народження **Абдуррахмана Нуріддіна ібн Ахмада Джамі** (1414–1492), перського і таджицького письменника, філософа

270 років від дня народження **Нестора Максимовича Амбодика-Максимовича** (1744–1812), українського лікаря, вченого-енциклопедиста

130 років від дня народження **Михайла Васильовича Птухи** (1884–1961), українського статистика і демографа

80 років від дня народження **Григорія Дем'яновича Зленка** (1934), українського письменника літературознавця, бібліографа

8

100 років від дня народження **Івана Панасовича Рябокляча** (1914–1999), українського письменника

80 років від дня народження **Дмитра Семеновича Андрухіва** (1934–2009), українського перекладача

80 років від дня народження **Степана Антоновича Демчука** (1934), українського письменника і перекладача у Польщі

80 років від дня народження **Роксолани Петрівни Зорівчак** (1934), українського мовознавця, перекладознавця, англіста-фразеолога, педагога

390 років від дня смерті **Єлисея Михайловича Плетенецького** (бл. 1554–1624), українського церковного, громадського і культурного діяча

9

День преподобного Нестора Аітотисця

День української писемності та мови

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1241/97 від 06.11.1997 р.

130 років від дня народження **Миколи Панасовича Лазорського** [справж. – Коркішко (1884–1970)], українського письменника

90 років від дня народження **Дмитра Тихоновича Мегелика** (1924–1985), українського поета

220 років від дня смерті **Григорія Савовича Сковороди** (1722–1794), українського просвітителя-гуманіста, філософа, поета, перекладача

10

180 років від дня народження **Хосе Рафаеля Ернандеса** (1834–1886), аргентинського поета, журналіста, політичного діяча

11

90 років від дня народження **Ганни Георгіївни Ігнатенко** (1924–2008), української письменниці, літературознавця

12

110 років від дня народження **Захара Петровича Мороза** (1904–1958), українського літературознавця, драматурга

13

Міжнародний день спілих

Відзначається щорічно відповідно до рішення ВООЗ

170 років від дня народження **Никодима Павловича Кондакова** (1844–1925), російського історика візантійського і давньоруського мистецтва

125 років від дня народження Остапа Вишні [справж. – Павло Михайлович Губенко (1889–1956)], українського письменника, сатирика і гумориста

14

Всесвітній день боротьби із захворюванням на діабет

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/61/225 від 20.12.2006 р.

150 років від дня народження Олександра Миколайовича Щукарьова (1864–1936), українського і російського фізико-хіміка, винахідника і конструктора

90 років від дня народження Леоніда Борисовича Когана (1924–1982), українського і російського скрипаля і педагога

80 років від дня народження Ернеста Івановича Єфремова (1934), українського вченого в галузі гірничої справи

15

140 років від дня народження Льва Родіоновича Сабініна [справж. – Теплинський (1874–1955)], українського актора і режисера

100 років від дня народження Володимира Олексійовича Лотарева (1914–1994), українського вченого в галузі машинобудування, конструктора авіаційних двигунів

16

Міжнародний день толерантності

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/51/95 від 12.12.1996 р.

День працівників радіо, телебачення та зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 667/94 від 11.11.1994 р.

День працівників сільського господарства

Відзначається у третю неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 428/93 від 07.10.1993 р.

140 років від дня народження Олександра Васильовича Колчака (1874–1920), російського військового і політичного діяча, дослідника-полярника, гідролога, адмірала

17

День студента

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 659/99 від 16.06.1999 р.

180 років від дня народження Вільяма Річарда Морфілла (1834–1909), англійського славіста, перекладача

18

160 років від дня народження Роберта Нізбета Бейна (1854–1909), англійського фольклориста, історика, перекладача

19

День працівників гідрометеорологічної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 208/2003 від 11.03.2003 р.

День склобировника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1417/2003 від 09.12.2003 р.

150 років від дня народження Михайла Васильовича Зобківа (1864–1928), українського вченого, публіциста

80 років від дня народження Альберта Григоровича Балабіна (1934), українського художника по склу

20

Всесвітній день дитини

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/836 (IX) від 14.12.1954 р.

200 років від дня народження **Михайла Андрійовича Тулова** (1814–1882), російського та українського літературознавця, мовознавця і письменника

90 років від дня народження **Надії Сергіївни Шапран** (1924–1978), українського майстра декоративно-ужиткового мистецтва

80 років від дня народження **Людмили Іванівни Лисенко** (1934)¹, української легкоатлетки

75 років від дня народження **Валерія Михайловича Івченка** (1939), українського і російського актора, режисера

21

Собор Архістратима Михаїла

Всесвітній день телебачення

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/51/205 від 17.12.1996 р.

320 років від дня народження **Вольтера** [справж. – Марі Франсуа Аруе (1694–1778)], французького письменника, філософа, історика

130 років від дня народження **Петра Петровича Єфименка** (1884–1969), українського та російського археолога

125 років від дня народження **Михайла Ілліча Ясинського** (1889–1967), українського бібліографа, книгознавця та бібліотекознавця

90 років від дня народження **Ігоря Івановича Корнейчика** (1924–1974), українського бібліографа

90 років від дня народження **Івана Романовича Семенчука** (1924–1998), українського літературознавця, критика

22

260 років від дня народження **Федора Петровича Мойсеєнка** [Моїсеєнка (1754–1781)], українського вченого-мінералога

80 років від дня народження **Анатолія Григоровича Поперечного** (1934), російського поета-пісняра, родом з України

23

День пам'яті жертв голодоморів

Відзначається щорічно у четверту суботу листопада відповідно до Указу Президента № 1310/98 від 26.11.1998 р.

100 років від дня народження **Семена Абрамовича Тульчинського** (1914–1994), українського архітектора

24

290 років від дня народження **Андрія Андрійовича Рачинського** (1724–1794), українського диригента

150 років від дня народження **Анрі Тулуз-Лотрека** [повне ім'я – Анрі Марі Раймон де Тулуз-Лотрек-Монфа (1864–1901)], французького живописця і графіка, представника постімпресіонізму

120 років від дня народження **Івана Хомича Василенка** (1894–1980), українського вченого в галузі сільського господарства

100 років від дня народження **Віктора Олексійовича Смородіна** (1914–1990), українського кінооператора

---

¹ За іншими даними народилася 26 листопада.

90 років від дня народження **Данила Пантелійовича Бідношия** (1924–1989), українського живописця

80 років від дня народження **Валерія Костянтиновича Князюка** (1934–1997), українського прозаїка

25

Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/54/134 від 17.12.1999 р.

200 років від дня народження **Юліуса Роберта Майєра** (1814–1878), німецького лікаря і фізика

170 років від дня народження **Карла Фрідріха Михаеля Бенца** (1844–1929), німецького інженера-винахідника, одного із засновників машинобудування

140 років від дня народження **Івана Платоновича Граве** (1874–1960), російського основоположника вітчизняної школи балістики, який перший у світі запатентував реактивну зброю

130 років від дня народження **Івана Титовича Калиновича** (1884–1927), українського бібліографа, видавця, перекладача, громадського діяча

70 років від дня народження **Марка Анатолійовича Мінкова** (1944–2012), російського композитора

26

День Святителя Іоанна Золотоустого

170 років від дня народження **Олександра Левковича Боровиковського** (1844–1905) українського юриста, спеціаліста із цивільного права і процесу, фольклориста, письменника

120 років від дня народження **Норберта Вінера** (1894–1964), американського математика-теоретика, вченого в галузі кібернетики

120 років від дня народження **Івана Дмитровича Папаніна** (1894–1986), російського і українського полярного дослідника, керівника першої у світі дрейфуючої станції «Північний полюс», географа

100 років від дня народження **Миколи Дмитровича Дятленка** (1914–1996), українського історика, перекладача

80 років від дня народження **Юрія Тимоновича Литвина** (1934–1984), українського письменника, правозахисника

80 років від дня народження **Віталія Олександровича Переломи** (1934–2000), українського вченого в галузі металургії

75 років від дня народження **Тіни Тернер** [справж. – Анна Мей Буллок (1939)], американської співачки, «королеви рок-н-ролу», акторки

70 років від дня прийняття (1944) Першим з'їздом народних комітетів Закарпатської України маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною

27

130 років від дня народження **Миколи Івановича Радзієвського** (1884–1965), українського композитора і диригента

80 років від дня народження **Івана Івановича Магди** (1934), українського енергетика

28

160 років від дня народження **Готліба Габерландта** (1854–1945), німецького ботаніка, одного з основоположників фізіологічної анатомії рослин

100 років від дня народження **Андрія Юхимовича Кузьменка** (1914–1991), українського літературознавця і критика

30

140 років від дня народження **Вінстона Леонарда Спенсера-Черчилля** (1874–1965), політика і державного діяча Великої Британії

80 років від дня народження **Раїси Петрівни Іванченко** [справж. – Іванова (1934)], української письменниці

13 листопада

Велет українського гумору

До 125-річчя від дня народження Остапа Вишні (1889–1956)

Остап Вишня... Під таким ім'ям увійшов у літературу Павло Михайлович Губенко – найвідоміший український гуморист, сатирик, сміхотворець, письменник унікальної популярності («король українських тиражів»), твори якого знали навіть неписьменні. Він був живою легендою народу і навіки залишився улюбленцем мільйонів.

За іронією долі Остап Вишня за життя не отримав жодної офіційної відзнаки, навіть скромної премії. У період найвишого творчого розквіту зазнав нищівного удару тоталітарної інквізиції, тінь якої супроводжувала його аж до смерті. І лише велике життєлюбство, вміння знаходити навіть у трагічному крихітку надії допомогли йому пройти крізь усі терни. Він залишився переконаним оптимістом, зберіг у серці любов і синівську пошану до свого народу, української землі, здатність дарувати людям добро.

Народився П. Губенко на хуторі Чечва поблизу містечка Грунь Зіньківського повіту, що на Полтавщині (нині – Охтирський район Сумської області), у багатодітній селянській сім'ї. Життя серед простого народу було найпершою школою для майбутнього письменника.

Закінчив початкову, потім двокласну школу в м. Зінькові. Як згадувала сестра, з дитинства дуже любив читати книжки, носив їх усюди із собою, навіть «коли бігав з хлопцями до лісу, на річку, чи в поле». А як дивовижно вмів переповідати прочитане! Мріяв учитися в семінарії на вчителя.

Одна із причин популярності Вишні полягає в тому, що він письменник суто народний, народний у найкращому і найглибшому розумінні слова.

Він воістину боліє болями свого народу, радіє його радощами, живе його життям, творить і будує разом з народом.

М. Рильський¹

Та грошей не було, і батько, як колишній солдат, віддав сина на «казьонний кошт» до військово-фельдшерської школи в Києві. Юнак закінчив її в 1907 р. з відзнакою.

Працював фельдшером – спочатку в армії, а згодом у хірургічному відділенні Київської залізничної лікарні. Мав чудову перспективу стати лікарем, та доля спрямувала його іншим шляхом.

Переміг потяг до літератури. Самотужки, екстерном, закінчив одну з київських гімназій і в 1917 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Проте вчитися йому там довелося не довго. Через бурхливі історичні події та життєві обставини здобути вищу університетську освіту П. Губенку так і не вдалося.

Про ті часи письменник, із притаманним йому гумором, розповів у гуморесці «Моя автобіографія» (1927): «Як ударилася революція – завертівся. Будував Україну. Бігав з Центральної Ради в університет, а з університету – в Центральну Раду. Тоді до св. Софії, з св. Софії до «Просвіти», а з «Просвіти» на мітинг, а з мітингу на збори, з зборів на конференцію, з конференції в Центральну Раду. До того було ніколи, що просто страх... Хотілося, щоб і в війську бути, і в парламенті бути, і в університеті бути, і по всіх комітетах бути, і на національний фонд збирати, і пісень співати. Та куди вам?.. Державний муж, одне слово!»². Працював Павло Михайлович тоді кореспондентом при Центральній Раді, був по один бік з В. Винниченком і М. Грушевським. Хоча події цього періоду у своїй біографії був змушений приховувати все подальше життя.

¹ Рильський М. Остап Вишня // Рильський М. Збір. творів : у 20 т. – К., 1986. – Т. 13. – С. 281.

² Остап Вишня. Твори : у 4 т / редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.]; підгот. текстів, упорядкув. І. В. Зуба. – К., 1988. – Т. 2. – С. 10.

У 1919 р. разом з опальним урядом Української Народної Республіки потрапив до Кам'янця-Подільського. Там завідував медично-санітарною управою Міністерства шляхів УНР. Доводилося працювати в поїздах, шпиталях, завалених тифозними хворими, ризикувати життям.

Саме на Поділлі він написав свій перший сатиричний твір «Демократичні реформи Денікіна (Фейлетон. Матеріалом для конституції бути не може)», який за підписом «П. Грунський» опублікував у кам'янець-подільській газеті «Народна воля». Загалом на шпальтах тодішньої місцевої преси з'явилося понад три десятки гумористичних творів письменника. Більшість із них – зразки політичної сатири (прозовий фейлетон, памфлет, віршований перифраз, замітка тощо), спрямовані проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, викриття кровавої сутності більшовицької окупаційної влади, що захопила Київ у 1918 р., перетворивши його на місце справжньої бійни.

Повернення Павла Михайловича до Києва було складним і небезпечним. Його, хворого на тиф, заарештували восени 1920 р. і як «особливо важливого контрреволюціонера» відправили на додаткове розслідування у Харків. Понад шість місяців просидів він у слідчій тюрмі НКВС. І лише втручання громадського діяча і письменника, члена ЦК КП(б)У В. Еллана-Блакитного допомогло уникнути розстрілу. Він не лише захистив письменника, а й допоміг влаштуватися на роботу перекладачем у республіканську урядову газету «Вісті ВУЦВК» (1921). Одночасно Павло Михайлович редагував журнал «Червоний перець», був відповідальним редактором «Селянської правди», на сторінках якої відбувся його дебют під псевдонімом Остап Вишня: так підписався автор під іскрометним фейлетоном «Чудака, їй-богу!», що з'явився на світ 22 липня 1921 р.

Відтак гуморист карбував свій талантизм на вістрі злободенних проблем сучасності (політика, українізація, сільське господарство, бюрократизм, проблеми новітнього побуту, міщанство, примітивізм, нецтво і малоросійство українців тощо). Він кинувся в цей вир без далекосяжних мистецьких намірів і тим паче без надій на матеріальне благоденство. Справді не лукавив, коли писав, що, «взявшись за літературну роботу... ніколи не думав про гонорар, про свою славу...», а робив те, що «могло дати користь народові» («Думи мої, думи мої...»).

Політична гострота та оптимістичний пафос творів Остапа Вишні за кілька років зробили його найпопулярнішим і найулюбленішим автором в Україні. Він став творцем нового своєрідного жанру «вишневих усмішок» – невеликих сатиричних і

гумористичних мініатюр із чітким громадянським спрямуванням. Одна за одною виходили збірки письменника: «Діли небесні» (1923), «Кому веселе, а кому й сумне», «Реп'яшки», «Вишневі усмішки (сільські)», «Літературні усмішки» (1924), «Вишневі усмішки (кримські)» (1925), «Щоб і хліб родився, щоб і скот плодився», «Лицем до села», «Українізуємось» (1926), «Вишневі усмішки театральні», «Вишневі усмішки кооперативні» (1927), «Вибрані твори» (1928), «Усмішки» (у 2 т., 1929), «Вишневі усмішки закордонні» (1930), «Усмішки» (у 4 т., 1928, 1930) та ін. У них неперевершений майстер іронії висміював віджиле, чуже й вороже народові, пристрасно і послідовно підтримував паростки нового на виробництві, в побуті, в культурі, в духовному бутті своїх сучасників.

Міцний зв'язок із поживтневим селом дав йому знання неповторних людських типів, численних життєвих бувальщин, що й сьогодні вражають своєю сатиричною точністю («Земля обробки потребує...», «Нічого нарікати», «Жін-відділ», «Село – книга», «Сільська юстиція», «Село згадує», «Як гусениця в дядька Кіндрата штани з'їла...», «Дуже важливі справи і як їх вирішити», «Гіпно-баба», «Дід Матвій», «Ярмарок» та ін.). Селяни відчували в Остапові Вишні свого друга і речника. Вони розуміли цього гумориста, що сам народився і виріс у сільській родині, не тільки з того, що він пише, а більше з того, як він пише. Найперше привертав увагу художній типаж в усмішках – багатий, своєрідний і різноманітний, як різноманітні й уособлені ним вади, недоліки. І персонажі, зображені у творах, і проблеми, осмислені автором, – це сама дійсність, саме життя села в неповторній вишнівській художньо-гумористичній інтерпретації.

Для ліквідації неписьменності селян усмішки Остапа Вишні, що виходили переважно в серії дешевої бібліотеки, розрахованої на сільського читача, зробили не менше, ніж офіційні лікнепи, а міський житель почав говорити мовою Шевченка, що теж мало неабияке значення для здійснення процесу українізації, яка проводилася у 20-х рр. ХХ ст. Остапа Вишню називали «Гоголем Жовтневої революції», і не тому, що він був земляком Миколи Васильовича, а за вміння сміятися крізь сльози навіть у драматичних ситуаціях, що мали місце в Україні в роки суцільної колективізації, внаслідок якої було знищено основну масу трудового селянства, а письменник утратив свого улюбленого героя й читача.

Національні проблеми боліли митцеві найбільше. Українознавчі усмішки Остапа Вишні – внесок письменника у справу відроджен-

ня української мови й культури. Не випадково майже півстоліття вони перебували у радянських спецфондах. Провідний мотив циклу «Українізуємось» (1927–1929; витримав п'ять видань) – відродження національної гідності народу, нагальні проблеми: розвиток національної мови, культури, вільного і повного впровадження мови в державне користування, виховання освіченої особистості, причетної до художніх надбань народу. Саме тому з'явилися дошкульні памфлети «Чукрен» і «Чухраїнці», в яких з великим боєм письменник картає своїх братів за досить поширену інертність, неповороткість, коли йдеться про речі, дорожчі за зручності тимчасового затишку, коли вирішується справа не на роки – на віки.

У гостросаркастичній формі автор висміяв генетичну байдужість українців до власної долі, але це та гострота, що прийшла через велику любов до свого народу. Не випадково він констатував: «Я вважаю за українця не того, хто вміє добре співати "Реве та стогне" та садити гопака, і не того, в кого прізвище на "ко", – а того, хто бажає добра українському народові, хто сприяє його матеріальному і духовному розвитку... Бо ото і є справжній українець»¹.

Перо гумориста торкалося різних сфер українського життя. У циклі «Мистецькі силуети» з добрим гумором, не уникаючи іронічних клинів, письменник відтворив атмосферу тогочасного літературно-мистецького життя, яка оживає в серії шаржованих портретів визначних діячів української культури: М. Хвильового, А. Петрицького, А. Ніковського, А. Крушельницького, Леся Курбаса, О. Довженка та багатьох інших митців, яким автор пророкував велике творче майбутнє. Найвищу оцінку творчості дістав від друга – Миколи Хвильового: «Усмішки Остапа Вишні я полюбив. Полюбив їх за те, що вони ніжні, за те, що вони жорстокі, за те, що вони смішні, за те, що вони глибоко трагічні»².

У творчому доробку письменника були драматичні твори, зокрема музичний гротеск «Вій» (за М. Гоголем і М. Кропивницьким), комедії «Запорожець за Дунаєм», «В'ячеслав» (опублікована в 1957 р. у книзі «Привіт! Привіт!»), оперета «Мікадо» та ін.

Цінним вкладом у розвиток української культури є переклади Остапом Вишнею творів російської і світової класики – М. Гоголя, А. Чехова, О. Сухово-Кобиліна, Марка Твена, О'Генрі, Б. Нушича, Я. Гашека, П. Неруди, а також сучас-

них російських письменників. Його перу належить багато гумористичних творів для дітей.

За свідченнями сучасників, ім'я Остапа Вишні було найбільш знаним в Україні після Т. Шевченка. А загальний наклад його книжок сягнув 36 млн примірників – нечувана для тих часів цифра.

Проте ні читацька любов, ні шалена популярність не вберегли письменника від кривавої диктатури та репресій. На початку 1930-х рр. у республіканській пресі почали з'являтися критичні статті щодо його літературної творчості. Резонансною для України і Росії була гумореска Остапа Вишні з приводу виступу наркома освіти РРФСР А. Луначарського щодо русифікації Кубані, зокрема переведення кубанських шкіл на викладання російською мовою. У творі, написаному на зразок легендарного листа запорожців до турецького султана, кубанські козаки пропонували російському наркомові зробити те, що запорожці радили султанові. Відтак на письменника посипалися звинувачення в націоналізмі, фашизмі, «знущанні над соціалізмом» (зокрема, статті О. Полторацького «Генерал від сатири і його одноосібна армія» і «Що таке Остап Вишня»).

26 грудня 1933 р. Павла Михайловича заарештували. Йому інкримінували терористичну діяльність, приналежність до контрреволюційної групи УВО (Українська військова організація) і підготовку замаху на радянського емісара в Україні П. Постишева. 23 лютого 1934 р. «судова трійка» визначила міру покарання – розстріл. І знову, як у 1921-му, він опинився за крок від смерті, але 3 березня 1934 р. рішенням колегії ОДПУ цей страшний вирок замінили десятирічним ув'язненням.

Письменник відбував покарання спочатку в Ухтпечтаборі (Ухта, Комі АРСР), з лютого 1935 р. його перевели в «Печорське відділення», на рудник Еджит-Кирта, а потім знову до Ухтпечтабору. Тоді ж почав вести табірний щоденник, який згодом дістав назву «Чиб'ю. 1934» і побачив світ лише в 1989-му. Цей унікальний документ охоплює період літа й осені першого року ув'язнення, відкриває трагічні сторінки життя письменника та інших політв'язнів на засланні, зокрема вихідців з України, котрі в деяких таборах становили українські загони (трудові колони) по 40 тис. осіб. Є там і щире прохання: «Скажіть усім, що я не ворог народу»³.

На свободу Остап Вишня вийшов восени 1943 р. А вже в лютому наступного року зі славно-

¹ Остап Вишня. Твори : у 4 т. – К., 1988. – Т. 4. – С. 443.

² Хвильовий М. Твори : у 2 т. – К., 1991. – Т. 2. – С. 748–749.

³ Літ. Україна. – 1988. – 9 черв. – С. 6.

звісною гуморескою «Зенітка» на сторінках газети «Радянська Україна» письменник повернувся до мільйонів своїх читачів.

Як і раніше, він усім серцем сприймав народні турботи і клопоти, що сповна засвідчують збірки гумору «Зенітка» (1947), «Весна-красна» (1949), «Мудрість колгоспна» (1952), «А народ воювати не хоче» (1953), «Великі ростить!» (1955), «Нещасне кохання» (1956) та ін.

Хоча саме тоді найпопулярніший гуморист ХХ ст. відкрився своєму другові М. Рильському, що вже не може сміятися тим іскрометним дошкульним сміхом, який звучав у його усмішках до арешту.

І все ж, крізь зболене серце, крізь страшне пережите, поволі знову виходив на кін проникливий лірик і чарівливий спостережливий оповідач Остап Вишня. Писав про полювання, риболовлю, любов до природи, що викликало нову хвилю шельмування – реакцію на публікацію «Мисливських усмішок», які складав упродовж тривалого часу (найповніше видання було здійснено вже після його смерті в 1958 р.) і які запопадлива партійна критика поспішила охрестити «безідейними і аполітичними». Сам же автор у кряканні качок на болотах, в яких він не стріляв, кумканні жаб, ніжному шелесті очеретів бентежно шукав якогось іншого, чистого, щирого світу, відчуваючи й себе його часткою.

Природа стала ліками для його зраненої душі. Цей біль, про який нікому не зізнавався, Пав-

ло Михайлович проніс аж до смерті, про нього написав військовому прокурору І. Бударгіну в заяві-проханні стосовно реабілітації: «Тяжело мне ходить с клеймом судимости». І тільки за рік до смерті – 21 вересня 1955 р. – Остап Вишня був реабілітований «за отсутствием состава преступления».

Письменник також активно займався громадською роботою. Після Великої Вітчизняної війни він був членом редколегії журналу «Перець» та одним із найактивніших його співробітників, членом правління Спілки письменників України, інших громадських організацій республіки, учасником численних зустрічей із читачами.

Про сенс своєї творчості Остап Вишня писав: «І коли за всю мою роботу, за все те тяжке, що пережив я, мені пощастило хоч разочок, хоч на хвилику, на мить розглядити зморшки на чолі народу мого, весело заіскрити сумні його очі, – ніякого більше “гонорару” мені не треба. Я – слуга народний! І я з того гордий, я з того щасливий!»¹. Так розуміти завдання письменника міг лише той, хто вмів щиро любити людей.

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 р. у Києві. Похований на Байковому кладовищі.

Великий сміхотворець зробив неоціненний внесок у скарбницю національної літератури і по праву вважається найвидатнішим українським гумористом ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів Остапа Вишні

Твори : у 7 т. / Остап Вишня ; упорядкув. та підгот. текстів Ф. Ю. Макивчука, В. О. Губенко-Маслюченко ; редкол.: Д. Білоус [та ін.]. – К. : Дніпро, 1963–1965. – Т. 1–7.

Твори : у 5 т. / Остап Вишня ; упорядкув. та підгот. текстів В. О. Губенко-Маслюченко. – К. : Дніпро, 1974–1975. – Т. 1–5.

Твори : у 4 т. / Остап Вишня ; редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.] ; підгот. текстів, упорядкув. І. В. Зуба. – К. : Дніпро, 1988–1989. – Т. 1–4.

Вибране / Остап Вишня ; упорядкув. і післямова А. С. Крижанівського. – К. : Молодь, 1989. – 207 с. : іл.

Автобіографія / Остап Вишня // Сл. і час. – 1999. – № 12. – С. 12–19.

Вишневі бувальщини / Остап Вишня ; упоряд. І. Артемчук. – К. : Задруга, 2012. – 63 с. : іл. – ISBN 978-966-432-103-4.

Вишневі усмішки. Заборонені твори / Остап Вишня ; упорядкув., передм. та прим. С. А. Гальченка. – Х. : Клуб сімейн. дозвілля, 2010. – 382 с. – ISBN 978-966-14-0911-7.

Мисливські усмішки / Остап Вишня. – Х. : Фоліо, 2013. – 251 с. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури). – ISBN 978-966-03-5461-6. – ISBN 978-966-03-5692-4.

Мисливські усмішки : нариси, фейлетони / Остап Вишня. – Х. : Аргумент принт, 2012. – 255 с. – (Українська класична література). – ISBN 978-617-570-446-2. – ISBN 978-617-570-385-4

Моя автобіографія ; Як ми колись учились ; Чукрен ; Чухраївці (спроба характеристики) ; Крим ; Море ; Зенітка / Остап Вишня // Україна сміється : збірка / [уклад. Кусайкіна Н. Д.]. – К., 2008. – С. 6–36. – ISBN 978-966-2202-03-8.

От колись було... Мисливські усмішки / Остап Вишня. – Донецьк : БАО, 2008. – 255 с. : іл. – ISBN 978-966-481-000-2.

Усмішки : у 2 кн. / Остап Вишня ; вступ. ст. Ф. Макивчука. – К. : Дніпро, 1969. – Кн. 1–2.

Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / Остап Вишня ; упоряд. і прим. та вступ. ст. І. В. Зуба ; редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1984. – 558 с. : портр.

Основні видання творів Остапа Вишні в перекладах російською мовою

Избранные произведения : в 3 т. / Остап Вишня ; вступ. ст. Ф. Макивчука. – М. : Правда, 1967–1968. – Т. 1–3.

Вот так и пишу : рассказы, фельетоны, юморески / Остап Вишня ; вступ. ст. Ф. Макивчука. – М. : Правда, 1984. – 255 с. : ил.

¹ Остап Вишня // Твори : у 4 т. – К., 1988. – Т. 4. – С. 452.

[Юмор. рассказы] / Остап Вишня // Санжаровский А. Н. В Киеве не женись! : сатира, юмор : пер. с укр., белорус., пол., нем. / А. Санжаровский. – М., 2012. – С. 21–40. – ISBN 978-5-458-40340-5.

Про Остапа Вишню

Зуб І. Остап Вишня (1889–1956) / І. Зуб // Історія української літератури : у 2 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (голов.) [та ін.]. – К., 1988. – Т. 2. – С. 431–441.

Зуб І. Остап Вишня / І. Зуб // Історія української літератури ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1 : Перша половина ХХ ст. : підручник / за ред. В. Г. Дончика. – К., 1998. – С. 363–368. – ISBN 966-06-0025-9.

Зуб І. В. Остап Вишня : нарис життя і творчості / І. В. Зуб. – К. : Дніпро, 1989. – 239 с. : іл. – ISBN 5-308-00297-5.

Зуб І. В. Остап Вишня : риси творч. індивідуальності / І. В. Зуб. – К. : Дніпро, 1991. – 169 с.

Про Остапа Вишню : спогади / упоряд. В. О. Губенко-Маслюченко, А. Ф. Журавський. – К. : Рад. письм., 1989. – 335 с. – ISBN 5-333-00392-0

Живий Остап Вишня : зб. спогадів про письм. / [упорядкув., вступ. ст. та прим. І. М. Дузя]. – К. : Дніпро, 1966. – 303 с., [4] арк. фотоіл.

Губенко-Маслюченко В. «У Михайла Кіндратовича Губенка» : [спогади дружини письменника] / В. Губенко-Маслюченко // Культура і життя. – 2009. – 16–23 листоп. – С. 27.

Губенко К. Спогади про брата / К. Губенко // Жовтень. – 1959. – № 12. – С. 131–138.

Гончар О. Штрихи до портрета Остапа Вишні / О. Гончар // Твори : у 6 т. / О. Гончар. – К., 1979. – Т. 6. – С. 492–493.

Рильський М. Остап Вишня / М. Рильський // Збір. творів : у 20 т. / М. Рильський. – К., 1983. – Т. 13. – С. 280–284.

Тичина П. Як ми читали Остапа Вишню / П. Тичина // Збір. творів : у 12 т. / П. Тичина. – К., 1987. – Т. 10. – С. 268–273.

Остап Вишня (1889–1956) // Усі українські письменники : біогр. нариси, літ.-худож. огляди, перелік основ. творів, л-ра для додатк. користування, термінол. слов. / [упоряд.: Ю. І. Хізова, В. В. Щоголева ; відп. ред. Т. М. Косолапова]. – Х., 2007. – С. 205–209. – (Іду на урок). – ISBN 978-966-670-578-8.

Попельницька О. О. Вишня Остап (Губенко Павло Михайлович) (1889–1956 рр.) / О. О. Попельницька // Сто великих діячів культури України / О. О. Попельницька, М. В. Оксєнич. – К., 2010. – С. 366–369. – (100 великих). – ISBN 978-966-498-116-0.

Шитюк М. М. Остап Вишня / М. М. Шитюк // Землі української постаті знані : навч. посіб. / М. М. Шитюк,

К. Є. Горбуров ; М-во освіти, науки, молоді та спорту України, Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2011. – С. 157–160.

Бернадська Н. І. Остап Вишня / Н. І. Бернадська // Українська література ХХ століття : навч. посіб. / Н. І. Бернадська. – К., 2006. – С. 65–70. – ISBN 966-311-036-8.

Кальченко С. «Десятирічка» Остапа Вишні на сторінках української періодики (рукопис із шухляди часів незалежності) / С. Кальченко // Сл. і час. – 2007. – № 8. – С. 57–69.

Кудрявцев Л. А. А ми будемо сміятися / Л. А. Кудрявцев // Історичний календар, 2004 / упоряд. А. Денисенко, В. Туркевич. – К., 2004. – С. 470–473.

Мовчан Р. «Король українського тиражу 20-х років ХХ ст.» : Остап Вишня / Р. Мовчан // Українська проза ХХ століття в іменах : навч. посіб. : [у 2 ч.]. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 18–22.

Осипчук Н. Вишневі усмішки народу дарував / Н. Осипчук // Укр. газ. – 2008. – 23–29 жовт. – С. 10.

Панкратьев С. Патріарх українського гумору / С. Панкратьев // Правда України. – 2009. – 27 нояб. – С. 4.

Чернов А. Двічі врятований від розстрілу : 120 років тому народився Остап Вишня (Павло Губенко) / А. Чернов // Голос України. – 2009. – 13 листоп. – С. 10.

Вишня Остап (1(13). XI.1889 – 28.IX.1956) // Українська літературна енциклопедія : [у 5 т.] / редкол.: І. О. Дзевєрін (голов. ред.) [та ін.]. – К., 1988. – Т. 1. – С. 314.

Вишня Остап (справж. прізви., ім'я та по батькові – Губенко Павло Михайлович ; 11.11 (31.10) [?]. 1889 – 28.09. 1956) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – К., 2003. – Т. 1. – С. 521.

Вишня Остап (1889) // Енциклопедія Українознавства : словник. частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Перевид. в Україні. – К., 1993. – Т. 1. – С. 265.

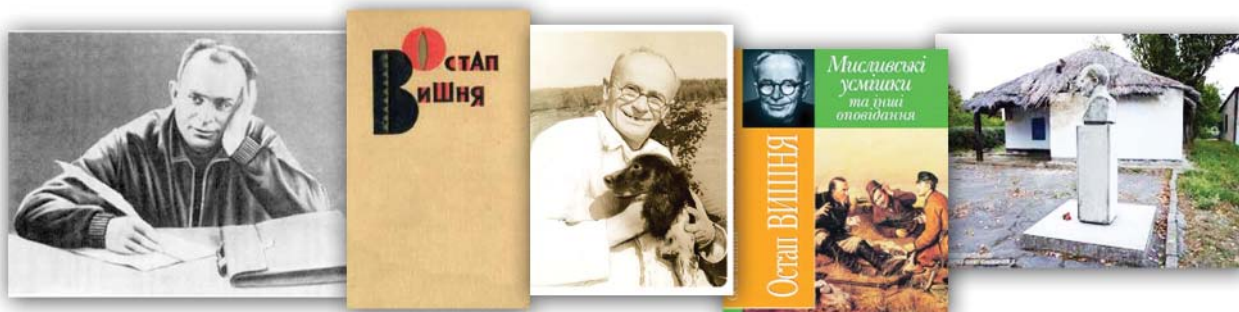
Знайомтесь! «Вишневі усмішки» : (до 120-річчя від дня народж. Остапа Вишні) : бібліогр. покажч. / Упр. культури Сум. облдержадмін., Обл. універс. наук. б-ка ; [уклад. Мазур В. І.]. – Суми : [б. в.], 2009. – 30 с. : іл.

Ілюстрації

Остап Вишня ; Могила Остапа Вишні на Байковому кладовищі у м. Києві : [фотографії] // Шитюк М. М. Землі української постаті знані : навч. посіб. – Миколаїв, 2011. – С. 157, 159.

Остап Вишня : [фотографії] // Про Остапа Вишню : спогади. – К., 1989. – Вкл. між с. 160–161.

Підготовлено О. Рожнятовською

14 листопада

Життя із здобутків, але без перемог

До 150-річчя від дня народження О. Щукарьова (1864–1936)

Олександр Миколайович Щукар'ов – видатний російський і український вчений у галузі хімії та фізики, один із засновників термохімії, талановитий математик і конструктор. Він заклав основи сучасної термохімічної техніки, досліджував термічні ефекти в різних системах – від сплавів металів та органічних сполук до живих клітин, один із перших у світі проводив дослідження кінетики розчинення кристалів та експерименти щодо впливу магнітного поля на кінетику хімічних реакцій. Найзнаменитішим його винаходом є «машина логічного мислення», яка вважається прообразом сучасного комп'ютера. Мав надзвичайно широке коло наукових інтересів, підготував понад 70 оригінальних досліджень та близько 30 творів з історії філософії, деякі з них було видано за кордоном.

Народився Олександр Миколайович у Москві, в сім'ї службовця. Його батько мав сільськогосподарську освіту, деякий час працював вихователем, потім займався будівельною справою.

Ще у шкільні роки у хлопця виявилися здібності до математики та фізики. Закінчивши середню школу в 1885 р., він вступив до Московського університету на відділення природничих наук фізико-математичного факультету. Фізичної лабораторії на той час в цьому навчальному закладі не було, тож майбутній учений вирішив зайнятися близькою до фізики наукою – хімією. Одним із перших у світі відчувши зв'язок між фізикою та хімією, О. Щукар'ов з ентузіазмом узявся до наукових дослідів, але через новаторські підходи до своїх розробок йому не завжди дозволяли кори-

*Будем же смелы и будем свободны;
возьмем наше познающее я, чистое, без всяких ограничений,
за начало нашего миропостроения, и пусть создадутся
вокруг него те координаты, которые лежат
в самой действительности, и пусть возникнут в нем те образы
и те понятия, которые даст ему окружающий мир,
которые наиболее пригодны для
наиболее полного выражения последнего.*

О. Щукар'ов¹

стуватися хімічною лабораторією університету. Це не применшило прагнення відкриттів, і він проводив досліди в себе вдома. Один із таких експериментів закінчився трагічно: внаслідок вибуху в Олександра було пошкоджено око.

Закінчивши університетський курс, він скористався можливістю залишитися в університеті ще на рік, а потім поїхав до м. Муром Володимирської губернії, де обійняв посаду викладача реального училища.

У 1891 р. О. Щукар'ов одружився. Його дружина, дочка губернського секретаря Катерина Персональна, завжди з розумінням ставилася до захоплення наукою та дослідницьких пошуків Олександра Миколайовича, котрий як справжній учений-подвижник мало звертав уваги на побут. У цьому шлюбі народилося четверо дітей.

У 1893 р. О. Щукар'ов повернувся до Москви та розпочав дослідження в одній із перших у Російській імперії, та й усьому світі, термохімічній лабораторії, створеній на власні кошти подвижником науки, видатним ученим, професором В. Лугініним (пізніше цю лабораторію приєднали до Московського університету). Олександр Миколайович був не тільки одноступенем та здібним учнем професора, а й незамінним його помічником. Тож у тому, що термохімічні дослідження було запроваджено в Росії, а згодом і в Радянському Союзі, є заслуга й О. Щукар'ова.

Своє перше визначне відкриття дослідник зробив у 1896 р. Його суть він виклав у статті «Распределение веществ между двумя несмешивающимися растворителями», надрукованій в «Журнале Русского физико-химического обще-

¹ Щукар'ов А. Н. Проблемы теории познания. – Одесса, 1913. – С. 129.

ства» (1896, т. 28, с. 604–614). На основі великої кількості експериментальних матеріалів автор представив швидкість розчинення твердого тіла в розчиннику у вигляді математичного рівняння, яке згодом дістало назву «рівняння Шукарьова». Публікація викликала значний резонанс серед російських учених. Численні докази правильності рівняння Шукарьова і критичні зауваження вилилися на сторінках згаданого часопису в динамічну дискусію. У подальшому в науковій літературі теорію розчинення стали пов'язувати переважно з іменами В. Нернста, А. Нойеса, В. Уїтнея, які цю тему розробляли пізніше. Навіть за умови, що це відкриття було оприлюднено тільки в Росії, першим наукове обґрунтування кінетики розчинення зробив саме О. Шукарьов.

У 1906 р. вчений захистив магістерську дисертацію на тему «Исследования внутренней энергии газообразных и жидких тел» та перейшов працювати до Московського університету, де обійняв посаду приват-доцента. До 1909 р. він підготував кілька навчальних посібників з теорії фізики.

У 1909 р. О. Шукарьов запропонував удосконалити основний на той час математичний інструмент для технічних розрахунків – логарифмічну лінійку. Використавши новий на той час матеріал – целулоїд, він сконструював логарифмічний лічильний циліндр зі спіральною шкалою. Невеличкий за розміром прилад (завдовжки 17 см) заміняв п'ятизначну таблицю логарифмів. Завдяки спіральній шкалі мав високу точність і давав змогу виконувати ряд множень і ділень без потреби записувати проміжні результати.

Наступного року в житті Олександра Миколайовича сталися кардинальні зміни. В грудні він успішно захистив докторську дисертацію на тему «Свойства растворов при критической температуре смешения», а через кілька місяців залишив Москву і переїхав з родиною в Україну: його було обрано екстраординарним професором кафедри загальної хімії Вищого гірничого училища в м. Катеринославі (нині – Дніпропетровськ).

У 1910-му – першій половині 1911 р. вчений виявив та описав явище хімічної поляризації.

У Катеринославі О. Шукарьовим було також виявлено магнітно-хімічний ефект, дослідженням котрого він займався і в подальшому.

У вересні 1911 р. вчений переїхав до Харкова, де йому було запропоновано посаду професора кафедри загальної та неорганічної хімії Харківського технологічного інституту (ХТІ). До того ж Харків як відомий університетський центр давав дітям професора більші можливості для навчання (пізніше дочка професора стала його соратником та співавтором).

Наступні роки (1914–1924) для О. Шукарьова, незважаючи ані на воєнні події, ані на складну революційну та післяреволюційну обстановку, стали періодом наукових пошуків, напруженої роботи в студентських аудиторіях у поєднанні з написанням статей до вітчизняних і зарубіжних періодичних видань та лекційною роботою на запрошення різних наукових установ. Він продовжував досліджувати вплив магнітного поля на електроліз, вивчав вплив «дефектності» металів-електродів на електродний потенціал, описав вплив на електродний потенціал ультрафіолетового та рентгенівського випромінювання.

Проте цим коло дослідницьких інтересів О. Шукарьова не обмежувалося. В 1914 р. на запрошення Московського політехнічного музею він виступив з лекцією «Познание и мышление». Дослідник продемонстрував «машину логічного мислення», здатну механічно робити найпростіші логічні висновки на основі змістових питань. Це була перероблена конструкція т. зв. логічного піаніно, створеного ще в 1870 р. англійським математиком В. С. Джевансом. Тобто ідея такої машини була не нова, але О. Шукарьову вдалося значно вдосконалити цей механізм.

Апарат був зроблений цілком з металу та мав відносно невеликі розміри. Видатний конструктор і винахідник приєднав до машини світовий екран, на який виводився кінцевий результат «механічної логіки», причому не в умовно-знаковому вигляді, як у Джеванса, а простими реченнями. Все це справляло надзвичайне враження.

Обґрунтувавши можливість використання техніки для логічних висновків, О. Шукарьов здійснив своєрідний прорив у науці, адже до того часу вважалося, що техніка за визначенням не може мислити. Таким чином учений ввійшов до когорти винахідників, причетних до створення комп'ютера.

У 1925 р. в науково-популярному журналі «Вестник знания», у статті «Механизация мышления», О. Шукарьов виклав свою теорію механізації формалізованих сторін мислення. В розвитку мислячої техніки вчений вбачав можливість передати машині всі формальні механічні логічні операції, щоб звільнити людині час і простір для фантазії та творчості. Це була програмна, дискусійна стаття, і оцінки дістала вона неоднозначні.

На сторінках журналу «Под знаменем марксизма» (1926, № 12) професор І. Орлов писав: «Претензии профессора Шукарева, представляющего школьное пособие Джеванса в качестве «мыслящего» аппарата, а также наивное изумление его слушателей, – все это не лишено некото-

рого комизма. Нас хочуть убедити в формальному характере мышлення, в можливості його механізації».

Наприкінці 1920-х рр. О. Щукар'єв передав «машину логічного мислення» на кафедру математики Харківського університету. Що стало з цим апаратом пізніше – невідомо, адже в Радянському Союзі на початку становлення кібернетики її оголосили лженаукою. Та через багато років, попри критику, невизнання заслуг і тривале забуття, О. Щукар'єва було визнано одним із перших розробників механічних засобів обробки інформації. Його винахід був надзвичайно важливим для розвитку сучасної комп'ютерної техніки.

Через відмінну точку зору від позицій радянських учених-марксистів О. Щукар'єва почали публічно цькувати в пресі. Відстоюючи свої погляди, вчений зазначав: «Той, хто на нещастя далекозорий та бачить значно далі за інших, звичайно, не може втриматися, щоб не говорити про те, що він бачить і чого інші не можуть бачити»¹. Він наголошував, що ніколи не переймався політичними протистояннями, і вивів для себе тезу: там, де починається боротьба, закінчується творчість. Тільки авторитет науковця та дослідника врятував його від жорстких репресій.

У 1926 р. О. Щукар'єв заснував кафедру фізичної хімії в ХТІ. Пропрацювавши в інституті протягом 20 років, у 1931-му вчений пішов у відставку, маючи намір жити на пенсію та трохи підробляти, проводячи різноманітні розвідки в науково-дослідних інститутах. Відповідно до пенсійного уставу, який тоді діяв в Україні, не можна було вести трудову діяльність і отримувати повністю пенсію, тож Олександр Миколайович одержував тільки її частину і продовжував дослідницьку діяльність. З 1931-го по 1935 р., співпрацюючи з НДІ, він здійснив ряд нововведень, винаходів та відкриттів.

Під його керівництвом в Українському інституті прикладної хімії було проведено досліді щодо оптимізації роботи содової промисловості та зменшення втрат сировини. Крім того, розробки О. Щукар'єва дали змогу визначити вплив різних факторів на кристалоутворення. Також учений запропонував нову конструкцію ізотермічного калориметра. В цьому приладі калориметрична посудина з усіх боків оточена дифенілметаном – речовиною, яка має температуру плавлення 23,4°C. Тепло реакції через тонкі скляні стінки посудини передається дифенілметану, викликаючи пла-

влення останнього. Тепловий ефект визначається за кількістю розплавленого дифенілметану, який, у свою чергу, в процесі плавлення збільшується в об'ємі.

В Інституті метрології О. Щукар'єв брав участь у створенні термометричної лабораторії – розробив методику термохімічних вимірювань та запатентував метод виготовлення фотографічної емульсії з наддрібними частками бромистого срібла.

В Інституті експериментальної медицини вчений досліджував вплив ультразвукових хвиль високої частоти на хід хімічних процесів та долучився до розробки камери мікроклімату.

В Українському НДІ вогнетривів дослідник, зокрема, вів роботи з кінетики перетворень кварцу, визначення теплоти перетворень модифікацій кремнезему, розроблення методів дослідження теплоємності, формулювання питомих ваг тощо.

У 1935 р. Олександра Миколайовича знову запросили до ХТІ на кафедру фізичної хімії, де він мав керувати дослідницькою справою та читати лекції з хімічної термодинаміки для аспірантів (за свідченням його сучасників, учений був чудовим оратором і вмів надзвичайно довго тримати увагу аудиторії). Однак професор захворів та 25 квітня 1936 р. помер.

Після смерті О. Щукар'єва, незважаючи на численні наукові здобутки, гідного вшанування його пам'яті не було. Навіть організувати у Харківському технологічному інституті термохімічну лабораторію, яку було б названо на честь Олександра Миколайовича (про це клопоталася президія Харківського відділу Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. Менделєєва), не вдалося. І лише через багато-багато років завдяки дослідникам-ентузіастам внесок видатного вченого в науку було нарешті оцінено.

У 2011 р. вийшла у світ книга «Професор Олександр Николаевич Щукар'єв. Трудно быть гением», створена за ініціативи та безпосередньої участі наступника й послідовника Олександра Миколайовича професора В. Кошкіна, який у 1982–2011 рр. очолював створену О. Щукар'євим кафедру фізичної хімії в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (у минулому – Харківський технологічний інститут). Того ж року на будівлі хімічного корпусу вишу на знак ушанування видатного фізико-хіміка, одного з піонерів кібернетики було відкрито меморіальну дошку.

¹ Цит. за ст.: Забута «Машини логічного мислення» професора Щукар'єва [Електронний ресурс] // ІТ в Україні : історія та особистості : [сайт] – Режим доступу: <http://ua.uacomputing.com/stories/professor-shchukarevs-forgotten-logical-thinking-machine/> (дата звернення: 08.03.2014). – Назва з екрана.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів О. Шукарєва

Распределение веществ между двумя несмешивающимися растворителями : (получ. 23 апр., сообщ. 2 мая 1896 г.) / [соч.] А. Шукарєва. – СПб. : тип. В. Демакова, [1896]. – 11 с. : табл. – Без тит. л. и обл.

Термодинамика распределения : (получ. 5 окт., сообщ. 6 нояб. 1897 г.) / [соч.] А. Шукарєва ; из Термо-хим. лаб. Моск. ун-та. – СПб. : Тип. В. Демакова, [1897]. – 10 с. – Без тит. л. и обл.

Учение об энергии в его приложениях к задачам химии / А. Шукарєв. – М. : Т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1900. – 126 с. : табл.

Многочастичные химические превращения / А. Шукарєв. – М. : Унив. тип., 1902. – 45 с. : табл.

Руководство к калориметрии : на основании методов, выработанных или испытанных в Термич. лаб. при Физ. ин-те Моск. ун-та / В. Ф. Лунгин, А. Н. Шукарєв. – М. : Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1905. – 215 с.

Исследования внутренней энергии газообразно-жидких систем / А. Н. Шукарєв. – СПб. : Тип. В. Демакова, 1905. – 87 с.

Свойства растворов при критической температуре смешения / А. Н. Шукарєв. – М. : Тип. Императ. Моск. ун-та, 1908. – 67 с. : табл., черт.

Общий курс химии : неорг., орган. химия, хим. механика и учение о хим. энергии / А. Н. Шукарєв. – М. : Тип. О. Л. Сомовой, 1908. – 148 с.

Введение в курс физики : учение об энергии и энтропии в элементар. излож. : (из лекций, чит. в 1907–1908 г. по приглашению Моск. о-ва нар. ун-та) / А. Шукарєв. – М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1909. – 56 с. : ил., портр. – (Природа и школа).

Курс молекулярной физики в элементарном изложении: (Тепловые измерения. Учения о физических состояниях: газообразном, жидком и твердом. Вихревые движения) : (из лекций, чит. в 1907–1908 г., по приглашению Моск. о-ва нар. ун-та) / А. Шукарєв. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1910. – 150 с. : ил. – (Природа и школа).

Физическая химия / А. Н. Шукарєв ; Хим. секции Студ. техн. о-ва при Харьк. технол. ин-те. – Х. : Типо-литогр. С. Иванченко, 1912. – 141 с. : табл., черт. – Без тит. л.

Испытание теплотворной способности топлива методом сжигания его в сжатом кислороде / А. Н. Шукарєв. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и сыновья, 1913. – 47 с.

Проблемы теории познания в их приложениях к вопросам естествознания и в разработке его методами / А. Н. Шукарєв. – Одесса : Матезис, 1913. – 138 с.

Курс общей химии / А. Н. Шукарєв. – 2-е изд., доп. – Харьков : Тип. и литогр. М. Зильберберг и сыновья, 1915. – 200 с.

Определение теплотворной способности топлива: метод калориметрической бомбы / А. Н. Шукарєв ; Укр. ин-т метрологии и стандартизации. – 3-е изд., испр. и доп. – М. ; Ленинград : Стандартгиз, 1935. – 68 с.

Проблемы теории познания в их приложениях к вопросам естествознания и в разработке его методами / А. Н. Шукарєв. – Изд. 2-е, стер. – М. : URSS, 2007. – 137 с. – (Из наследия мировой философской мысли: теория познания). – ISBN 978-5-484-00791-2.

Про О. Шукарєва

Кошкин В. М. Профессор Александр Николаевич Шукарєв. Трудно быть гением : [монография] / Кошкин В. М., Дульфан А. Я. – Харьков : Факт, 2011. – 95 с.

Кошкин В. М. Профессор Александр Николаевич Шукарєв: трудно быть гением / Кошкин В. М., Дульфан А. Я. // Universitates. – 2011. – № 2. – С. 48–56. – Сведения доступны также по Интернету: <http://koshkin.org.ua/trudno-byit-geniem/>.

Малиновський Б. М. «Машина логічного мислення» Шукарєва / Б. М. Малиновський // Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій в Україні / Б. М. Малиновський. – 2-е вид., випр. та доповн. – К., 2004. – С. 10–13.

Ничик М. С. К истории открытия уравнения растворения / Ничик М. С. // Успехи физ. наук. – 1950. – Т. 40, вып. 2. – С. 338–340.

Поваров Г. Н. Счетный цилиндр А. Н. Шукарєва / Г. Н. Поваров // Памятники науки и техники, 1982–1983 : [сб. науч. ст.]. – М. : Наука, 1984. – С. 39–52.

Шилов В. В. К истории логических машин. П. Д. Хрущов и А. Н. Шукарєв / В. В. Шилов // Кибертония : науч.-попул. журн. – 2012. – № 1. – С. 18–27. – Сведения доступны также по Интернету: <http://miratech.ua/ru/media-room/press-about-us/20120509001ru>.

Електронні ресурси

Забуга «Машина логічного мислення» професора Шукарєва [Електронний ресурс] // ІТ в Україні : історія та особистості : [сайт] / European Virtual Computer Museum. – Текст. і граф. дані. – [К. ; Лос-Анджелес] : Klaxon, 2012. – Режим доступу: <http://ua.uacomputing.com/stories/professor-shchukarevs-forgotten-logical-thinking-machine/> (дата звернення: 08.03.2014). – Назва з екрана.

Ілья Кошкин: отец очень хотел возродить память великого ученого Александра Шукарєва [Электронный ресурс] // Мост-Харьков : [сайт] / Ин-т Горшенина. – [Х.], 2013. – Режим доступа: <http://most-kharkov.info/press-centre/press-release/47736.html> (дата обращения: 03.01.2014). – Загл. с экрана.

Історія розвитку інформаційних технологій [Електронний ресурс] / Ін-т кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, Фонд історії та розвитку комп'ютер. науки та техніки при Будинку вчених НАНУ ; за матеріалами експозицій Б. М. Малиновського, В. Б. Бігдана, Т. І. Малашок. – [К.] : Lemna : Квазар-Мікро, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Назва з етикетки диска.

Підгаєцький О. О. Застосування обчислювальних засобів до винаходу цифрових електронно-обчислювальних пристроїв [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В. Вернадського : [сайт]. – К., 2010. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpri/Ist/2011_1/oor.htm (дата звернення: 03.01.2014). – Назва з екрана.

Ілюстрації

А. Н. Шукарєв (конец 1920-х годов) : [фотографія] // Universitates. – 2011. – № 2. – С. 48.

Підготовлено Л. Рогальчук

Грудень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

Смутний грудень, як прийде студень.

У грудні зима стелить полотна, а мороз наводить мости.

Грудень око снігом тішить, та вухо морозом рве.

Тепла дума

*У грудні, – таке в нас буває не часто, –
Вдяглися холодні, ханучі вітри,
Із лісу підскочило сонце гривасте
Й завмерло, не в силі сягнуть до гори.*

*Воно не здавалось земній холоднечі –
Яріло і кидало жмуття тепла
В усміхнені очі, на руки, на плечі,
На драні острішки старого села.*

*Вляглося на призьбу осоння затишне.
Обабіч стоять околоту кулі.
В садку спалахнуло за сріблення пишне
Квіток, що в мороз розквітають на склі...*

П. Воронько¹

¹ Воронько П. Тепла дума // Повінь : вибр. твори. – К., 2004. – С. 247.

1

Сесвітній день боротьби зі СНІДом

Відзначається щорічно з ініціативи ВООЗ, відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН А/RES/43/15 від 27.10.1988 р.

День працівників прокуратури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 1190/2000 від 02.11.2000 р.

90 років від дня народження **Лідії Василівни Сохань** (1924), українського соціолога, філософа

2

Міжнародний день боротьби за скасування рабства

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/317 (IV) від 02.12.1949 р.

3

Міжнародний день інвалідів

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/47/3 від 14.10.1992 р.

330 років від дня народження **Людвіга Гольберга** [Хольберга (1684–1754)], датського письменника та історика, діяча скандинавського Просвітництва

100 років від дня народження **Ростислава Андрійовича Гаврилка** (1914–1984), українського актора і режисера

4

Зведення у храм Пресвятої Богородиці. Третья Хрестиста

180 років від дня заснування (1834) **Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова**

130 років від дня народження **Їржі Горака** (1884–1975), чеського фольклориста, етнографа, літературознавця

70 років від дня народження **Зої Іванівни Савіної** (1944), українського бібліотекознавця, бібліографа

5

Міжнародний день волонтерів

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/40/212 від 17.12.1985 р.

День працівників статистики

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1120/2002 від 02.12.2002 р.

6

День Збройних Сил України

Відзначається відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3528-XII від 19.10.1993 р.

160 років від дня народження **Іларія Михайловича Огоновського** (1854–1929), українського філолога

130 років від дня народження **Марії Миколаївни Колцуняк** (1884–1922), української письменниці

80 років від дня народження **Алли Василівни Гавриленко** (1934), української артистки балету

7

День великомучениці Катерини

Міжнародний день цивільної авіації

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/51/33 від 06.12.1996 р.

День місцевого самоврядування

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1250/2000 від 25.11.2000 р.

140 років від дня народження **Сергія Андрійовича Прокоф'єва** (1874–1944), українського вченого в галузі будівництва

8

170 років від дня народження **Еміля Рено** (1844–1918), французького винахідника, художника, популяризатора науки

150 років від дня народження **Йосифа [Юзефа] Конрадовича Пачоського** (1864–1942), українського і польського вченого-натураліста, ботаніка, ентомолога і зоолога

130 років від дня народження **Павла Олександровича Гнедича** [Гнідича (1884–?)], українсько-фольклориста

130 років від дня народження **Юліана Опільського** [справж. – Юрій Львович Рудницький (1884–1937)], українського письменника

90 років від дня народження **Якова Леонтійовича Муляра** (1924–1988), українського письменника, драматурга, журналіста

80 років від дня народження **Аліси Брунівни Фрейдліх** (1934), російської актриси

9

Міжнародний день боротьби з корупцією

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/58/4 від 31.10.2003 р.

10

День захисту прав людини

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/423(V) від 04.12.1950 р.

80 років від дня народження **Віктора Никифоровича Золочевського** (1934–2010), українського музикознавця

11

Міжнародний день ір

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/57/245 від 20.12.2002 р.

День пам'яті кримчаків та євреїв Криму – жертв нацизму

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим № 1093-4/04 від 20.10.2004 р.¹

240 років від дня народження **Данила Михайловича Велланського** [справж. – Кавунник (1774–1847)], українського вченого-медика, філософа-ідеаліста

90 років від дня народження **Володимира Петровича Гончарова** (1924), українського актора і режисера

12

День Сухопутних військ України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1167/97 від 18.10.1997 р.

130 років від дня народження **Миколи Гнатовича Світальського** (1884–1937), українського геолога

120 років від дня народження **Ісаака Нухимовича Кіпніса** (1894–1974), українського прозаїка, перекладача

90 років від дня народження **Івана Овксентійовича Денисюка** (1924–2009), українського літературознавця і критика

---

¹ Відомості наведено відповідно до даних з офіційного сайту Верховної Ради АР Крим. Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/symbols-of-ark/pamyatnye_daty/den_pamyati_krymchakov_i_evreev.

13

День апостола Андрія Первозванного

14

День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 945 / 2006 від 10.10.2006 р.

360 років від дня народження **Данила Павловича Апостола** (1654–1734), українського військового та політичного діяча, гетьмана Лівобережної України

140 років від дня народження **Бориса Миколайовича Рожественського** (1874–1943), українського вченого в галузі агрономії

15

День працівників суду

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України №1318 / 2000 від 08.12.2000 р.

190 років від дня народження **Юліуша Коссака** (1824–1899), польського живописця

16

100 років від дня народження **Віталія Івановича Петльованого** (1914–1989), українського письменника

100 років від дня народження **Олександра Олександровича Самохваленка** (1914–1977), українського хорового диригента

17

День пам'яті великомучениці Варвари

18

Міжнародний день мігрантів

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/55/93 від 04.12.2000 р.

90 років від дня народження **Овсія Вольфовича Круковця** (1924), українського письменника

19

День святителя Миколи Чудотворця

Міжнародний день співпраці Нівдень-Нівдень Організації Об'єднаних Націй

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН А/RES/58/220 від 19.12.2004 р.

День адвокатури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1121 / 2002 від 02.12.2002 р.

20

День міліції

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 567 / 92 від 17.11.1992 р.

21

160 років від дня народження **Жуля Жільєрона** (1854–1926), швейцарського і французького мовознавця, одного з основоположників лінгвістичної географії

90 років від дня народження **Івана Романовича Семенчука** (1924–1998), українського критика, літературознавця

22

День зачаття праведною Анною Пресвятої Богородиці

День енергетика

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 522/93 від 12.11.1993 р.

День працівника дипломатичної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1639/2005 від 21.11.2005 р.

270 років від дня народження Данила Самійловича Самойловича [справж. – Сушківський (1744–1805)], українського лікаря, основоположника вітчизняної епідеміології

23

100 років від дня народження Данила Івановича Безуглого (1914–1977), українського живописця

90 років від дня народження Михайла Григоровича Водяного (1924–1987), українського актора

24

День працівників архівних установ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1200/98 від 30.10.1998 р.

170 років від дня народження Євгена Ієронімовича Желехівського (1844–1885), українського лексикографа, фольклориста і педагога

100 років від дня народження Кирила Яремовича Цепенди (1914–2003), українського диригента

25

130 років від дня народження Насті [Анастасії Борисівни] **Грінченко** (1884–1908), української письменниці

120 років від дня народження Спиридона Петровича Добровольського (1894–1977), українського письменника

120 років від дня народження Миколи Олександровича Фоменка (1894–1961), українського композитора, піаніста, педагога, музичного критика

100 років від дня народження Катерини Пилипівни Сургутської (1914–1994), української письменниці

27

90 років від дня народження Петра Полікарповича Гандзюри (1924–2011), українського письменника

80 років від дня народження Лариси Семенівни Латиніної (1934), української гімнастки, олімпійської чемпіонки

80 років від дня народження Миколи Олексійовича Сліченка (1934), циганського актора, співака і режисера

28

80 років від дня народження Михайла Васильовича Косіва (1934), українського літературознавця, критика

30

440 років від дня народження Петра Симеоновича Могили (1574¹–1647), українського політичного, церковного та освітнього діяча, мецената

140 років від дня народження Янка Єсенського (1874–1945), словацького письменника

120 років від дня народження Валентина Фернандовича Асмуса (1894–1975), українського і російського філософа, логіка, історика філософії, літературознавця

31

90 років від дня народження Миколи Антоновича Максименка (1924), українського живописця

---

¹ За іншими даними народився 31 грудня 1596 р.

Флагман педагогічної науки

До 180-річчя від дня заснування Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (1834)

Національний педагогічний університет (НПУ) імені М. П. Драгоманова – великий і потужний

за всіма світовими академічними мірками навчальний заклад IV рівня акредитації, що має свої інституції та філії і в багатьох регіонах України, і поза її межами. Університет є справді європейським навчальним закладом, в якому здобувають освіту не лише громадяни України, а й іноземці, а також працюють викладачі з країн Західної Європи, Америки, Азії. Але, крім того, що НПУ ім. М. П. Драгоманова є інтернаціональним вишем, він упродовж багатьох років залишається беззаперечним лідером України у підготовці педагогічних кадрів.

Донедавна вважалося, що історія університету веде відлік від 15 липня 1920 р., коли було створено Київський інститут народної освіти (КІНО), названий на честь М. Драгоманова. Але, як свідчать дослідження, вказану дату встановлено за формальною ознакою й вона не відображає реальної історії розвитку вищої педагогічної освіти на Київщині, створення та трансформації педагогічних навчальних закладів, які пізніше ввійшли до складу КІНО.

Датою заснування НПУ ім. М. П. Драгоманова має вважатися 4 грудня (21 листопада за ст. ст.) 1834 р., коли при Київському університеті Св. Володимира почав функціонувати Інститут казеннокоштных студентів (з 1842 р. – Педагогічний інститут). Він і став предтечею НПУ ім. М. П. Драгоманова.

У наступні роки інститут мав різні назви, структуру, існував у складі Університету Св. Володимира та поза ним. Однак він не лише ніколи не припиняв підготовки вчительських кадрів, а й, навпаки, постійно нарощував її відповідно до по-

Університет – це демократія і гуманізм, наукові знання і передовий соціальний досвід.

В. Андрущенко¹

реб життя регіону. Всі педагогічні заклади, що створювалися або на базі закладу, або окремо, у своїй діяльності спиралися на створені в Педагогічному інституті навчальні плани, використовували наукові та методичні розробки університетських викладачів. Багато викладацьких кадрів одночасно працювали як в університеті, так і в новостворених педагогічних закладах. Саме завдяки цьому вказані установи фігурують серед інституцій, що утворили КІНО (Київський учительський інститут, створений на базі Педагогічного інституту, Вищі жіночі курси, Фребелівський інститут).

КІНО було створено після розформування в 1919 р. Університету Св. Володимира, й інститут «успадкував» його приміщення, професорсько-викладацький склад, бібліотеку, лабораторії, а також традиції підготовки вчительських кадрів. Спочатку в КІНО було два факультети – шкільний і дошкільний. Згодом було створено лікувально-педагогічний факультет, соціального виховання та професійної освіти. В інституті активно впроваджувалися різні навчальні експерименти, зокрема лабораторні методи навчання. У 1927–1928 рр. було відкрито польський і єврейський відділи, а також екстернат.

Реформа школи в 1920-х рр. вимагала створення мережі вищих і середніх педагогічних спеціальних закладів, тож у вересні 1930 р. Раднарком УРСР прийняв постанову «Про реорганізацію мережі системи педагогічної освіти». У зв'язку з цим відбулась і реорганізація КІНО: на його основі сформували три інститути – соціального виховання, професійної освіти, фізико-хіміко-математичний. На базі факультету соціального виховання в 1930 р. створили самостійний навчальний заклад – Київський інститут соціального виховання. Того ж року при інституті відкрили робітфак.

¹ [Андрущенко В.] Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова – міжнародна якість освіти [Електронний ресурс] : [інтерв'ю с ректором вуза В. Андрущенко] // Інтерв'ю Україна : всеукр. інформ. журн. : [сайт]. – Текст. и граф. дан. – Донецьк, 2013. – Режим доступа: <http://interview-ukraine.com/articles/2697-nacionalnij-pedagogichniy-universitet-imeni-mixajla-dragomanova-mizhnarodna-yakist-ostviti/> (дата обращения: 07.04.2014). – Загл. с экрана.

У 1933 р. інститути соціального виховання і професійної освіти було перетворено на Київський педагогічний інститут. З 1936-го по 1991 р. він діяв як Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького.

У різний час тут викладали відомі науковці: С. Ананійн, В. Артоболовський, А. Астряб, Б. Букреев, М. Василенко, О. Гіляров, Д. Граве, М. Грищенко, О. Грушевський, М. Даденков, Г. Де-Метц, С. Драгоманов, С. Єфремов, М. Зеров, Й. Косоногов, Г. Костюк, М. Крилов, А. Кримський, О. Музиченко, О. Оглоблін, Г. Павлуцький, О. Покровський, О. Раєвський, П. Тутковський, О. Фомін, М. Холодний, С. Чавдаров, Я. Чепіга, В. Чехівський та ін.

У 1993 р. інститут перейменували в Український державний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, а в 1997-му Указом Президента України закладу було надано статус національного.

Сьогодні університет має у своїй структурі 20 інститутів, 106 кафедр, на яких навчається 35 тисяч студентів, працюють 1500 викладачів, серед яких більше ніж 250 докторів наук, професорів і 630 кандидатів наук, доцентів, понад 70 заслужених працівників освіти, науки і техніки та інших галузей народного господарства, 7 народних і 10 заслужених артистів України.

За час свого існування НПУ ім. М. П. Драгоманова став визнаним центром міжнародних освітніх і наукових зв'язків. Тут налагоджено розгалужену систему співробітництва з провідними навчальними закладами більше як 50 країн світу, активно розгортається співпраця із зарубіжними партнерами в межах понад 100 угод. Завдяки цьому щороку науковці вишу розробляють близько 600 наукових тем, пов'язаних із проблемами вищої та загальної середньої освіти. У структурі університету діють десятки науково-дослідницьких центрів, лабораторій, активно працюють близько 700 наукових гуртків і проблемних груп, функціонує 19 спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. У навчальному процесі використовуються найновіші методологічні розробки вітчизняних та зарубіжних учених-педагогів, вивчається закордонний досвід. Студенти проходять стажування в іноземних ВНЗ.

Університет є центром міжнародного науково-педагогічного співробітництва. Співпраця здійснюється з університетами і науковими установами Білорусі, Росії, Болгарії, Румунії, Вірменії, Грузії, Китаю, Польщі, Словаччини, Німеччини, США, Великої Британії, Франції, Швеції та ін. Відкрито філію у Празі (Чехія), у структурі НПУ ім. М. П. Драгоманова функціонує Українсько-американський гуманітарний інститут «Вісконсинський міжнародний університет (США) в Україні». Засновано Міжнародний благодійний освітній фонд імені М. Драгоманова, періодично проводяться Міжнародні Драгомановські читання.

До послуг студентів – найбільша серед вищих педагогічних закладів України бібліотека, мультимедійні центри електронного навчання, потужна електронна бібліотека, сучасний спорткомплекс з басейнами та ігровими майданчиками, де проводяться міжнародні змагання з різних видів спорту, Центр культури та мистецтв з відомими самодіяльними колективами.

Університет – потужний осередок фізичного й художньо-естетичного виховання молоді. Його збірні є переможцями всеукраїнських та міжнародних олімпіад і турнірів. Виш пишається й своїми пісенними і театральними колективами.

Серед пріоритетних напрямів роботи навчального закладу, за словами його ректора В. Андрущенка, – закріплення позицій на європейському освітньому просторі, зокрема, просування ідей Педагогічної Конституції Європи, створення Континентального педагогічного університету та підготовка нового вчителя для об'єднаної Європи на платформі загальнолюдських цінностей.

Університет має свої періодичні видання: «Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова» (20 серій за окремими напрямками), «Європейські педагогічні студії», «Нова парадигма», «Пам'ять століть», «Гілея: науковий вісник», «Директор школи, ліцею, гімназії», «Практична філософія», «Історико-педагогічні студії», «Педагогічні кадри».

Створено концепцію діяльності закладу до 2016 р., в якій стратегічною метою визначено комплексну підготовку конкурентоспроможного педагога, здатного працювати на рівні сучасних освітньо-виховних технологій в умовах інтеграції в загальноєвропейське співтовариство.

За останніми опублікованими рейтингами, університет посідає 1-е місце в системі педагогічної освіти України, 6-е місце (за кількістю поданих заяв від абітурієнтів) серед найкращих університетів держави і 121-е – в когорті найвідоміших університетів європейського простору освіти.

Університет має свої періодичні видання: «Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова» (20 серій за окремими напрямками), «Європейські педагогічні студії», «Нова парадигма», «Пам'ять століть», «Гілея: науковий вісник», «Директор школи, ліцею, гімназії», «Практична філософія», «Історико-педагогічні студії», «Педагогічні кадри».

Створено концепцію діяльності закладу до 2016 р., в якій стратегічною метою визначено комплексну підготовку конкурентоспроможного педагога, здатного працювати на рівні сучасних освітньо-виховних технологій в умовах інтеграції в загальноєвропейське співтовариство.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

Андрущенко В. 170-річчя лідера педагогічної освіти: як університет став удвічі старший : [інтерв'ю] / В. Андрущенко ; розмову вела О. Виговська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 2. – С. 4–6.

Андрущенко В. П. Збережемо і примножимо славні традиції Драгомановського університету / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 5–10.

Андрущенко В. П. Наш університет: дорога до Храму... / В. П. Андрущенко. – К., 2009. – 319 с. : іл. – ISBN 978-966-2315-04-2.

Андрущенко В. П. Перспективна програма діяльності кандидата на посаду ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Андрущенка Віктора Петровича : 2010–2017 рр. / В. П. Андрущенко ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Укр. видавн. консорціум, 2010. – 27 с. : табл.

Андрущенко В. Три університети Михайла Драгоманова: країна готується гідно відзначити ювілей велета суспільної і наукової думки / В. Андрущенко. // Уряд. кур'єр. – 2011. – 10 верес. – С. 18. – (Особистості).

Андрущенко В. Флагман педагогічної освіти України : (до 170-річчя Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова) / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 5–12.

Андрущенко В. Формувати «нового вчителя» / В. Андрущенко // Освіта. – 2012. – 29 серп. – 1 верес. – С. 8–9.

Волинка Г. 170-річчя Київського національного – це свято і драгоманівців / Г. Волинка // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 2. – С. 7–8.

Мозгова Н. Професори філософії університету Св. Володимира як фундатори Київської педагогічної освіти / Н. Мозгова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 2. – С. 9–10.

Наукові школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : [наук. біогр. вид.] / [уклад.: Г. І. Волинка, О. С. Падалка, Л. Л. Макаренко ; за заг. ред. В. П. Андрущенка] ; М-во освіти і науки України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2-е вид. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 319 с. : іл. – (Серія «Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова»). – До 175-річчя Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : Alma mater 175 років з дня заснування : аль-

бом / авт.-розроб. В. П. Андрущенко ; розроб.: Г. І. Волинка, О. С. Падалка [та ін.]. – К. : М-во освіти і науки України, 2013. – 63 с. : іл. – Без тит. арк. – Текст парал. укр., англ.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : історія, сьогодення, перспективи, 1834–2004 / [В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. ; наук. ред. В. К. Майборода]. – К. : Навч. кн., 2005. – 255 с. : іл. – ISBN 966-329-023-4.

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова : іст. нарис, 1920–2000 / [уклад.: П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко]. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 227 с. : іл. – ISBN 966-529-092-4.

Професори Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 1997–2005 : біогр. довід. / ред. В. П. Андрущенко ; упоряд.: В. П. Бех, Г. І. Волинка ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 227 с. – ISBN 966-660-207-5.

Рябокоть Л. Відновлення родоводу : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова постаршав на 86 років / Л. Рябокоть // День. – 2004. – 12 трав. – С. 6. – (Відкриття).

Сергієнко В. П. Науково-методичні засади управління якістю освіти в Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова / В. П. Сергієнко, О. Л. Макаренко // Вища освіта України. – 2013. – № 2 (додаток 2). – С. 69–74.

У Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова новий ректор // Освіта. – 2003. – 19–26 берез., № 13. – С. 1.

Електронні ресурси

[Андрущенко В.] Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова – міжнародна якість освіти [Електронний ресурс] : [інтерв'ю с ректором вуза В. Андрущенко] // Інтерв'ю Україна : всеукр. інформ. журн. : [сайт]. – Текст. и граф. дан. – Донецьк, 2013. – Режим доступу: <http://interview-ukraine.com/articles/2697-nationalnij-pedagogichnij-universitet-imeni-mixajla-dragomanova-mizhnarodna-yakist-oslvi/> (дата обращения: 07.04.2014). – Загл. с екрана.

Ілюстрації

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : [фотоілюстрації] // Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова : історія, сьогодення, перспективи, 1834–2004. – К., 2005 – С. 8, 15, 66.

Підготовлено **К. Науменко**

8 грудня

Творець сучасної екологічної парадигми

До 150-річчя від дня народження Й. Пачоського (1864–1942)

Видатний український і польський природодослідник, еколог, ботанік, зоолог Йосиф (Юзеф)

Конрадович Пачоський увійшов в історію світової науки як учений-новатор, автор фундаментальних праць із флористики, фітоценології, ботанічної географії, систематики рослин, ентомології, орнітології, мисливства, охорони природи, філософії. У кожному із цих галузей знань він зробив свій оригінальний і неповторний внесок. Його погляди та ідеї не втратили своєї актуальності та наукової цінності до нашого часу. Багато з них послужили плідним джерелом для формування і розвитку сучасної біологічної науки.

Народився Й. Пачоський у м. Білогірська Заславського повіту Волинської губернії (тепер Дубенський район Рівненської області), в сім'ї управителя маєтностями князя Сангушки. Походив із польського дворянського роду. Був найстаршим серед чотирьох дітей і найбільше від усіх відзначався волелюбним, незалежним характером. Дослідники припускають, що, можливо, через це не закінчив навіть гімназії. Навчався в Рівненському реальному училищі (1876–1879), потім в Уманському училищі землеробства і садівництва (1879–1882). Саме тут він відчув потяг до природничих наук, виявив свої неабиякі здібності та дослідницький хист.

Юнак збирав рослини на околицях Умані, вивчав їх. А оволодівати мистецтвом пізнання природи молодому флористу допомагав викладач ботаніки В. Скоробишевський, який до того ж обіймав посаду головного садівника зна-

Докучаев, Костычев, Пачоский... – вот те богатыри, которые исколесили степную полосу.., труженики, которые в течение более полу столетия плели канву далекого и близкого этой полосе в целях построения лучшего ее будущего. Пришел новый человек. Он возьмет труды этих ученых.., и все ценное положит в основу своего дела.

В. Р. Вільямс¹

менитого «Царициного саду» – всесвітньо відомої «Софіївки» (згодом був призначений директором Нікітського ботанічного саду в Криму). Пізніше на честь свого наставника Й. Пачоський назвав новий вид рослин – Рокитник Скоробишевського.

Зібрана молодим дослідником упродовж 1882–1886 рр. велика колекція гербарного матеріалу лягла в основу його першої наукової праці – «Очерки флоры окрестностей г. Умани Киевской губернии» (1887), в якій було представлено 1 062 види вищих і нижчих рослин, 20 видів грибів; повідомлялося про цікаві флористичні знахідки, зокрема в дендропарку «Софіївка».

Порівнюючи власні дослідження з відомостями своїх попередників, зокрема природодослідника А. Андржейовського (наведеними в 1860 р.), Й. Пачоський вказав на ті негативні зміни, що відбулися внаслідок розорювання земель і призвели до збіднення степового елемента флори. Зауважив, що деякі види за відносно невеликий відрізок часу (близько 25 років) уже зникли і втрачені для науки. Працю Й. Пачоського укомплектовано гербарієм, тому вона є дуже цінним джерелом для сучасних та майбутніх дослідників флори Уманщини.

Київське товариство дослідників природи гідно оцінило здібності молодого вченого, і у вересні 1887 р. за рекомендацією відомого флориста і систематика І. Шмальгаузена його було обрано дійсним членом товариства, де він часто виступав із доповідями наукового і прикладного спрямування. Тоді ж Й. Пачоський безкоштовно передав до фондів (подарував) організації зібраний

¹ Цит. за вид. : Докучаев В. В. Наши степи прежде и теперь. – М., 1953. – С. 42.

власноруч гербарій – 2 000 екземплярів рослин місцевої флори, який нині зберігається в Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України.

Упродовж 1887–1894 рр. Йосиф Конрадович працював садівником-лаборантом на кафедрі ботаніки Київського університету Св. Володимира, упорядковуючи гербарій та зоологічні колекції (під керівництвом професора І. Шмальгаузена). Слід зазначити, що саме Іван Федорович разом із професором зоології М. Бобрецьким допомагали молодому науковцю поглиблювати свої знання (студентом чи вільним слухачем університету Й. Пачоський не був, таких відомостей немає). Вочевидь, він якраз і є прикладом геніального самоучки. Навчався того, що подобалось. А подобалась насамперед ботаніка. Тому й досяг у цій царині таких великих успіхів.

Осінь і зиму 1887–1888 рр. Йосиф Конрадович провів над ентомологічними дослідженнями в зоологічному кабінеті університету. Результатом цих опрацювань стала стаття «О фауне перепончатокрылых насекомых (Нуменoptера) Киевской и Волынской губерний».

Весною 1888 р. Й. Пачоський уперше був відряджений Київським товариством дослідників природи в Херсонську губернію для фауністичних і флористичних розвідок. У 1889 р. він здійснив екскурсію в низини Дона і Дунаю для з'ясування впливу південноросійських річок на географічне розповсюдження рослин.

Загалом київський період діяльності вченого був надзвичайно продуктивним: під час геоботанічних експедицій з вивчення розвитку рослинного покриву в різних регіонах країни (Волинь, Поділля, Полтавщина, Черкащина, Чернігівщина, Миколаївщина, Мінськ, Могилів, Астраханська губернія, Крим та ін.) дослідником було виявлено та описано багато рідкісних і реліктових рослин, своєрідних пам'яток природи (гудієра повзуча, зозуліні сльози яйцеподібні, гніздівка звичайна, билинець довгорогий, коральковець тричінадрізаний, шейхцерія болотна, осока дводомна й осока Девелла та ін.), багато з яких у майбутньому було занесено до Червоної книги СРСР і України.

Ним було не лише зібрано, а й опрацьовано багатий науковий матеріал, що вилилось у публікацію 35 наукових праць, зокрема на сторінках «Записок Киевского общества естествоиспытателей», «Университетских новостей» (Київ), а також «Трудов Санкт-Петербургского общества

естествоиспытателей»: «О фауне Нуменoptера Киевской и Волынской губерний», «О фауне и флоре околц г. Владимира-Волынского», «Материалы для флоры Заславского и Ковельского уездов Волынской губернии», «О растительности г. Николаева», «Флора Полесья и прилегающих местностей», «Результат флористических исследований в северо-западной части Полтавской губернии», «Отчет о ботанической экскурсии в Минскую, Могилевскую и Черниговскую губернии», «Материалы для фауны Hemiptera – Heteroptera юго-западной России» та ін. У них ґрунтовно викладено фізико-географічну характеристику згаданих територій, представлено їхню рослинність, наведено конспекти флори. Поява цих праць засвідчила, що автор є зрілим дослідником природи, досвідченим мандрівником, кваліфікованим флористом та систематиком.

Після раптової смерті свого вчителя І. Шмальгаузена Йосиф Конрадович був змушений залишити Університет Св. Володимира і, скориставшись запрошенням директора Імператорського ботанічного саду в м. Санкт-Петербурзі О. Баталіна, переїхав до цього міста, де з 22 квітня 1894-го по березень 1895 р. працював на посаді садівника та виконував обов'язки помічника хранителя Ботанічного музею. Тут Й. Пачоський розробляв і приводив до ладу гербарні колекції цієї всесвітньо відомої наукової установи, заснованої в 1714 р. Петром І. Здійснив чималу роботу з обліку та систематизації квіткових і спорових рослин. Опікувався збереженням та описом архівних матеріалів (зразків), що залишалися ще не розібраними.

Влітку 1894 р. Міністерство землеробства і державного майна відрядило молодого вченого до Полісся з метою дослідження змін рослинності цієї території та вивчення впливу на рослини осушування боліт. Санкт-петербурзький період виявився досить коротким і тривав менше року.

Наступний етап в біографії Й. Пачоського пов'язаний з викладацькою діяльністю. Навесні 1895 р. за конкурсом його обрали асистентом кафедри ботаніки сільськогосподарського інституту (вищої школи) в Дублянах, що поблизу Львова, де він читав лекції з ботаніки та садівництва. З 1896 р. виконував обов'язки професора Дублянської вищої школи рільництва й одночасно, за дорученням Краківської академії наук, проводив широкі флористичні дослідження Східної Галичи-

ни, Буковини та Угорщини. Опрацьовані результати цих досліджень було узагальнено в численних працях ученого.

Багатогранна наукова діяльність Й. Пачоського в наступний, херсонський, період (1897–1923) дала йому змогу зайняти одне з чільних місць серед учених-ботаніків того часу, стати визнаним ученим не лише в нашій країні, а й за кордоном. Цей період виявився найпродуктивнішим у житті Йосифа Конрадовича як науковця, дослідника, мандрівника. Ним було написано та опубліковано близько 200 наукових праць, більшість з яких не втратили своєї актуальності й сьогодні. Про важливість наукового доробку вченого свідчить те, що Російська академія наук присудила йому за працю «Основные признаки развития флоры юго-западной России» премію ім. Ахматова (1911), Московське товариство дослідників природи – премію ім. Фішера фон Вальдгейма за «Описание растительности Херсонской губернии. III. Степи» (1917).

Йосиф Конрадович виступав ініціатором і організатором експедицій до Бессарабії, Кавказу, Херсонської губернії, Асканії-Нової. Така науково-організаційна діяльність сприяла зростанню його авторитету як видатного дослідника природи півдня Російської імперії. Хоча вчений займався також вивченням історії розвитку флори Південно-Західної Росії («Основные черты развития флоры юго-западной России»; 1910), лісів Східної Європи та ін.

Великою заслугою Й. Пачоського було заснування і становлення Природничо-історичного музею Херсонського губернського земства, який був створений на базі Ентомологічного кабінету у 1906 р. Вчений очолював музей до 1921-го (з 1963 р. – Херсонський обласний краєзнавчий музей). Під його орудою було сформовано цінні колекції флори і фауни півдня України: унікальний гербарій херсонської і таврійської флори, комах, риб, ссавців і рептилій, колекцій мінералогії і зразків ґрунтів. Разом з препаратором Т. Барем він створив рідкісну колекцію птахів Херсонської губернії.

Значний внесок було зроблено Й. Пачоським і в інвентаризацію орнітофауни. Учений підтримував тісний зв'язок із зоологічним відділом Академії наук у Петербурзі, відправляв туди колекції для їх визначення, а відтак музей поступово ставав відомим науковим центром півдня Росії.

Йосиф Конрадович був одним із ініціаторів охорони дикого степу. У 1898 р. він переконав освіченого землевласника Ф. Фальц-Фейна виділити відповідну площу в його маєтку Асканія-Нова і зробити її заповідною. Це була перша спроба охорони дикого степу не лише в Росії, а й у світі, адже перший заповідник в американських преріях з'явився тільки в 1903 р.

У 1919-му, коли Асканія-Нова перейшла у власність держави, Й. Пачоський був призначений завідувачем ботанічного саду науково-степової станції державного заповідника «Чаплі», як тоді називалась Асканія-Нова. Він проводив тут постійні спостереження над цілиними степами. Влітку 1923-го Йосиф Конрадович разом зі своїм молодшим сином Станіславом та Г. Висоцьким склали план Асканійського парку. Крім того, провели глибокі ґрунтові й ґрунтово-геоботанічні дослідження.

Практику вченого доповнювала викладацька діяльність. За дорученням Херсонської земської управи Й. Пачоський упродовж 1905–1917 рр. проводив практичні заняття з ентомології з учнями 2 класу Херсонського земського сільськогосподарського училища. У 1918–1922 рр. був професором Херсонського політехнічного інституту. В цей же час за сумісництвом працював у Херсонському сільськогосподарському технікумі, Юр'ївському учительському інституті.

Йосиф Конрадович розробив навчальні курси та викладав фітосоціологію, морфологію рослин, проводив практичні заняття з ентомології для майбутніх спеціалістів сільського господарства та ботаніків. Крім цього, займався просвітницькою діяльністю, читав лекції для широких верств населення, представників міського самоврядування. Вченим було укладено кілька підручників і навчальних посібників для закладів освіти: «Морфология растений» у 2 вип. (1919–1920), «Основы фитосоциологии» (1921), «Лекции о сорно-полевой растительности» (1922). Ці книги нині є бібліографічною рідкістю.

Та, на жаль, доля Й. Пачоського в Радянській Україні не склалася. На думку багатьох дослідників, саме через загострення радянсько-польських відносин і побоювання бути репресованим учений у вересні 1923 р. разом із синами Конрадом і Станіславом виїхав до Польщі (дружина вченого В. Штейнер померла у 1920-му в м. Херсоні). З цього часу починається новий період у житті дослідника.

Спочатку Йосиф Конрадович працював у Біловезькій пуші, де створив проект діяльності Біловезького парку (резерватора), а згодом обійняв посаду його директора.

Працюючи в «первісному» лісі Біловежжя, професор навчився пізнавати взаємозв'язок усіх елементів натурального (природного) лісу – рослинності, ґрунту, клімату і лісової фауни, а також першим розробив класифікацію типів лісів. За монографію «Ліси Біловежі» (1930) отримав нагороду Інституту підтримки наук каси ім. Ю. Міяновського.

Кожного дня Йосиф Конрадович пішки проходив лісом не менше 15–20 км. Він збирав рослини, а ввечері визначав, сушив і групував їх. За період роботи в Біловезькій пуші (1923–1925) дослідник зібрав великий і досить цінний з наукової точки зору гербарій деревинних та трав'яних рослин.

У Біловезькій пуші у Й. Пачоського виникла ідея щодо застосування біометричного методу в дослідженнях лісонасаджень, що дає змогу проникнути в динаміку життя лісу. Крім того, тут проявився й організаторський талант ученого: він заснував природничий музей і в Біловежжі.

У 1925 р. Й. Пачоський став завідувачем кафедри, професором систематики і соціології рослин на математично-природничому факультеті Познанського університету. Цього ж року він, підтримуючи зв'язки з російськими колегами, опублікував у журналі Російського ботанічного товариства статті «Ареал и его происхождение», «Социальный принцип в растительном царстве» та кілька заміток.

За видатні наукові досягнення в 1926 р. вченому було надано науковий ступінь кандидата наук (ступінь доктора наук Й. Пачоський отримав у 1937 р.).

Проживаючи у Польщі, дослідник не припиняв подорожувати країною, докладно вивчав рослинний покрив її території. Крім того, досить часто виїжджав за кордон, переважно до балканських країн. Йосифа Конрадовича давно цікавила флора Балкан та її порівняння з рослинним покривом Карпат. Особливий інтерес викликали ліси.

Подорожуючи Болгарією в 1930 р., він зібрав 2 800 екземплярів рослин, які передав до гербарію Познанського університету. На Балканах учений виявив значну кількість цікавих ендемічних видів рослин.

У 1931 р. у зв'язку з політичною ситуацією Йосиф Конрадович був змушений залишити посаду завідувача кафедри, але викладацьку роботу не припинив. Він залишився при кафедрі, працюючи старшим науковим співробітником. Вів заняття для студентів і одночасно проводив велику дослідницьку роботу.

Наступного року Й. Пачоський придбав невеликий маєток у містечку Сірославі (поблизу Познані) і перетворив його на садівниче господарство, де проводив дослідження з екології та морозостійкості фруктових дерев. Сад видатного дослідника налічував близько 1 000 плодкових дерев. Останні роки свого життя Йосиф Конрадович прожив разом із сім'єю свого старшого сина Конрада (був музикантом і грав у Познанській філармонії).

У 1938 р. 74-річний учений нарешті дозволив собі піти на заслужений відпочинок, а 1 вересня 1939-го німецькі війська перетнули кордон Польщі й розпочалася Друга світова війна. Німці відібрали сад-маєток у старого професора, позбавили найголовнішого багатства – величезної бібліотеки.

У лютому 1942 р. фашисти по-звірячому побили онука Й. Пачоського, що й послужило причиною передчасної смерті вченого.

Йосиф Конрадович помер 14 лютого 1942 р. на 78-му році життя від паралічу серця і був похований на кладовищі в селищі Лусові, біля Сірослава. У 1959 р. прах видатного дослідника було перенесено до м. Познані й поховано на меморіальному кладовищі визначних діячів Польщі.

Й. Пачоський по праву вважається одним із фундаторів української школи систематиків і флористів, а його науковий доробок є одним із найбільш значущих явищ у ботаніці. Він зробив величезний внесок в інвентаризацію флори України, Польщі, Молдавії та деяких регіонів Росії, Болгарії і колишньої Югославії. Його праці стали основоположними для подальшого вивчення флори цих регіонів.

Ученим було визначено видовий склад та описано нові для різних територій та науки види рослин, вивчено їх морфологію, вказано фенологію, регіональне й загальне поширення, а також зібрано великі гербарні колекції (зберігаються у Державному природничому музеї НАН України у Львові, в Гербарії Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, Львівському державному університеті ім. І. І. Мечникова, Сімферополь-

ському державному університеті ім. М. Фрунзе та інших наукових установах).

Й. Пачоський є одним із загальноновизнаних фундаторів нового напрямку ботанічної науки – фітосоціології (зараз фітоценологія) – науки про рослинні співтовариства. Одночасно з терміном «фітосоціологія» дослідник увів у науку про рослинні співтовариства багато соціологічних термінів і проводив аналогізацію людського суспільства і рослинних співтовариств. Професор розробив оригінальну схему біологічних типів рослин і модернізував її в одну із перших вітчизняних морфолого-біологічних класифікацій життєвих форм рослин; відкрив основний «фітосоціологічний закон».

Дослідник зробив свій внесок у розвиток зоології. Він один із перших розробив класифікацію методів захисту рослин від шкідників, почав вивчати роль птахів і ссавців у розвитку навколишнього середовища та житті людини.

Великий внесок Йосиф Конрадович зробив і в розробку раціонального мисливського законодавства, зокрема відстоював заборону

весняного та літнього полювання, встановлення змінних строків відкриття мисливського сезону, вимагав уведення загального охоронного періоду, протягом якого будь-яке полювання було б заборонено.

Ім'я Й. Пачоського увічнено в історії ботанічної науки: на його честь вітчизняними і зарубіжними вченими названо 10 видів вищих рослин, три з них зростають в Асканійському заповідному степу (серед них зіновать Пачоського та волошка Пачоського, які занесено в Червону книгу України).

У Херсоні, починаючи з 1989 р., проводяться різноманітні заходи із вшанування вченого: наукові ботанічні читання пам'яті Й. Пачоського (кожні п'ять років), екскурсії «Ботанічними стежками Й. К. Пачоського», виставки його праць, експозиції в музеї. У Херсонському державному університеті запроваджено студентську стипендію імені Й. К. Пачоського. З 2002 р. в університеті плідно працює лабораторія біорізноманіття та екомоніторингу, яку названо ім'ям видатного дослідника природи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць Й. Пачоського

Дикорастущие злаки Херсонской губернии / И. Пачоский ; Естественно-ист. музей Херсон. губ. земства. – Херсон : Паровая типо-литогр. преемников О. Д. Ходушиной, 1913 – [2], XXVI, 156 с.

К флоре Крыма / И. К. Пачоский // Зап. Новорос. о-во естествоиспытателей. – 1911. – Т. XV, вып. I. – С. 5–87.

Культура лекарственных растений / сост. И. К. Пачоский. – К. : Тип. П. Барского, 1890. – 46, II с.

Материалы для флоры степей юго-восточной части Херсонской губернии / И. К. Пачоский. – К. : Т-во печ. дела и торговли И. Н. Кушнерев и К^о в Москве, Киев. отд-ние, 1890 – 135 с.

Метод классификации и единство наук / И. К. Пачоский. – К. : Тип. газ. «Киев. сл.», 1891. – 90 с.

Наставление к употреблению составов для защиты растений / И. К. Пачоский ; Херсон. губ. земство. – 2-е изд., заново перераб. – Херсон : Паровая типо-лит. преемников О. Д. Ходушиной, 1912. – 97 с.

Описание растительности Херсонской губернии : [в 3 т.] / И. К. Пачоский. – Херсон : Паровая типо-литогр. С. Н. Ольховикова и С. А. Ходушина, 1915–1927. – Т. 1–3.

Основные черты развития флоры юго-западной России / И. К. Пачоский. – Херсон : Паровая типо-литогр. насл. О. Д. Ходушиной, 1910. – XXXIV, 430 с., 1 л. карт.

Основы фитосоциологии / И. К. Пачоский. – Херсон : Вторая гос. тип., 1921. – 346 с.

Очерк растительности Бессарабии / И. К. Пачоский. – Кишинев, 1914. – 51 с. ил., карт.

Передвижные сроки в законе об охоте / И. К. Пачоский // Псовая и ружейная охота. – 1899. – № 5. – С. 6–10.

Сельскохозяйственное значение птиц / И. К. Пачоский // Природа и охота. – 1909. – № 12. – С. 42–47.

Флора Полесья и прилежащих местностей / И. К. Пачоский. – СПб. : Тип. В. Демакова, [1899]. – 115 с.

Флорографические и фитогеографические исследования калмыцких степей / И. К. Пачоский. – К. : Тип. Т-ва печ. дела и торг. И. Н. Кушнерева и К^о в Москве, Киев. отд-ние, 1892. – 147 с.

Херсонская флора. Вып. 1 : Высшие тайнобрачные, голосеменные, однодольные / И. Пачоский ; Новорос. о-во естествоиспытателей. – Херсон : Паровая тип. С. Н. Ольховикова и С. Н. Ходушина, 1914. – 548 с., 1 л. карт.

Про Й. Пачоського

Дохман Г. И. И. К. Пачоский (1864–1942) // Дохман Г. И. История геоботаники в России / Г. И. Дохман. – М., 1973. – С. 117–148.

Работнов Т. А. Иосиф Конрадович Пачоский (1864–1942) // Работнов Т. А. История фитоценологии. – М., 1995. – С. 56–57. – ISBN 5-85549-074-2.

Пузанов И. И. Выдающийся натуралист Пачоский (1864–1942) / И. И. Пузанов, Т. М. Гольд. – М. : Наука, 1965. – 86 с.

Костюк М. В. Пачоський Йосиф Конрадович / М. В. Костюк // Діячі науки і культури : нариси життя та діяльн. / О. В. Даниленко, Л. В. Іваницька, Н. В. Терес [та ін.] ; за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К., 2010. – С. 462–465.

Й. К. Пачоський та сучасна ботаніка : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Ф. Бойко. – Херсон : Айлант, 2004. – 472 с.

Філончук З. В. Видатний ботанік і ентомолог Юзеф Пачоський / З. В. Філончук // Географія та економіка в сучас. шк. – 2012. – № 3. – С. 46–47.

Грищенко В. М. Вклад Й. К. Пачоського в орнітологію та охорону птахів / В. М. Грищенко // Практич. питання охорони птахів. – Чернівці, 1995. – С. 136–140.

Андреева Т. П. Й. К. Пачоський – дослідник природи Волині / Т. П. Андреева // Історія міст і сіл Великої Волині : наук. зб. – Житомир, 2002. – Т. 25. – С. 6–10.

Чорна Г. А. Флористичні дослідження Й. К. Пачоського на Уманщині / Г. А. Чорна // Матеріали наук. читань, присвяч. 100-річчю відкриття подвійного запліднення у покритонасінних рослин проф. ун-ту Святого Володимира С. Г. Навашиним. – К., 1998. – С. 229–232.

Безлуцька О. П. Внесок Й. К. Пачоського в становлення та розвиток фітосоціології / О. П. Безлуцька // Історичні записки : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – Вип. 12, ч. 2. – С. 9–14.

Безлуцька О. Внесок Й. К. Пачоського у розвиток лісівництва та садівництва / О. Безлуцька // Перші наукові читання, присвячені діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848–1898). – К., 2005. – С. 64–69.

Безлуцька О. П. Географія досліджень Йосифа Конрадовича Пачоського / О. П. Безлуцька // Дванадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів. – К., 2007. – С. 10–15.

Безлуцька О. Історико-біографічний нарис життя й діяльності Й. К. Пачоського / О. Безлуцька // Історія української науки на межі тисячоліть. – К., 2007. – Вип. 28. – С. 18–30.

Безлуцька О. П. Йосиф Кондратович Пачоський : історіогр. пробл. / О. П. Безлуцька // Наука та наукознавство. – 2009. – № 4. – С. 76–83.

Безлуцька О. П. Наукові досягнення Й. К. Пачоського в галузі ботаніки / О. П. Безлуцька // Актуальні питання історії науки і техніки : матеріали 7-ї наук. конф. (2–3 жовтня 2008 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України та Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури – К., 2008. – С. 192–195.

Безлуцька О. П. Польський період життя і творчості Й. К. Пачоського (1923–1942) / О. П. Безлуцька // Нариси з історії природознавства і техніки : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 46. – С. 46–53.

Безлуцька О. П. Праці Й. К. Пачоського із зоології та мисливства / О. П. Безлуцька // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К., 2007. – Вип. 31. – С. 3–8.

Безлуцька О. Формування наукового світогляду Й. К. Пачоського / О. Безлуцька // Тринадцята Всеукр. конф. молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів. – К., 2008. – С. 4–11.

Трускавецька І. Я. Діяльність Й. К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню природничо-історичного

музею (кінець XIX – початок XX ст.) / І. Я. Трускавецька // Вісн. НТУ «ХПІ». Серія «Історія науки і техніки». – Х. : НТУ «ХПІ». – 2012. – № 42. – С. 143–150.

Мельник В. І. Йосиф Конрадович Пачоський (к 140-летию со дня рождения) / В. І. Мельник // Ботан. журн. – 2004. – Т. 89, № 4. – С. 672–679.

І-е научные чтения памяти ученого-натуралиста И. К. Пачоского «Пачоский и современность» (25–29 нояб. 1989 г.) : тр. конф. – Херсон, 1989. – 40 с.

І-і наукові читання пам'яті Й. К. Пачоського (до 130-ї річниці від дня народж.), 19–20 груд. 1994 р. : тези доп. / Херсон. обл. упр. культури ; ред. В. М. Асламов. – Херсон : ХОУНБГ, 1994. – 78 с.

У Ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського : міжнар. наук. конф., 28 верес.–1 жовт. 2009 р., м. Херсон : зб. тез доп. / Херсон. держ. ун-т ; редкол.: М. Ф. Бойко [та ін.]. – Херсон : Айлант, 2009. – 125 с.

Леса Евразии – польские леса = Eurasian forests – polish forests : материалы IX Междунар. конф. молодых учёных, посвящ. 145-летию со дня рождения проф. И. К. Пачоского (24–30 мая 2009 г.) / [под общ. ред. В. Г. Санаева]. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та леса, 2009 – 208 с.

Пачоський Юзеф (Paczoski) (08.12.1864 – 14.02.1942) // Енциклопедія історії України : [у 10 т.] / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] – К., 2011. – Т. 8. – С. 102–103.

Пачоський (Paczoski) Юзеф (1864–1942) // Енциклопедія Українознавства. Словник. частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1965.

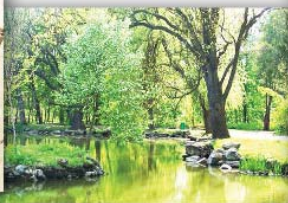
Пачоский Иосиф Конрадович (1864–1942) // Борейко В. Е. Популярный биобиблиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, Царской России и СССР (1860–1960) / В. Е. Борейко. – К., 1995. – Т. 2. – С. 24–25.

Ілюстрації

Пачоський Юзеф (Paczoski) : [фотографія] // Енциклопедія історії України : [у 10 т.]. – К., 2011. – Т. 8. – С. 102.

Юзеф (Йосип) Пачоський ; пам'ятний знак на честь Юзефа Пачоського в Біловезькому нац. парку ; могила Юзефа Пачоського в Познані : [фотографії] // Географія та економіка в сучас. шк. – 2012. – № 3. – С. 46, 47.

Підготовлено О. Рожнятовською

14 грудня

Засновник дослідної сільськогосподарської справи

До 140-річчя від дня народження Б. Рожественського (1874–1943)

...Ввиду все той же сложности сельскохозяйственных явлений и связанности частей их между собою, одно из методологических требований при изучении явлений полеводства состоит в том, что при анализе и синтезе явлений полеводства нельзя доверяться только одним логическим построениям, как бы они не казались убедительными...
Б. Рожественський¹

У пантеоні світлих умів та наукових геніїв України є тисячі імен учених-аграріїв, плодами праці яких ми користуємося щоденно, споживаючи хліб насущний. І серед них – ім'я академіка Бориса Миколайовича Рожественського, визначного вченого-агронома, одного із найвидатніших спеціалістів з методики польових досліджень, розробника багатьох основоположних теорій рільництва.

Народився Б. Рожественський у м. Пермі, в родині службовця. Після закінчення гімназії вступив у 1898 р. до Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва (нині – Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва). Період навчання в інституті збігся із часом становлення в Україні мережі дослідних полів і дослідних сільськогосподарських станцій – установ, де вивчали, розробляли та впроваджували в сільськогосподарське виробництво обґрунтовані системи господарювання відповідно до місцевих природних та економічних умов. В одному з таких господарств на Харківщині Б. Рожественський розпочав свою дослідницьку діяльність на посаді завідувача дослідної ділянки.

У 1901–1902 рр. він працював роз'їзним помічником завідувача мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків. Цей досвід роботи, а також здобута освіта й організаторські якості дали змогу молодому спеціалістові восени 1902 р. очолити Іванівську дослідну станцію (Охтирський р-н, Сумщина), відкриту в

1897 р. відомим підприємцем П. Харитоненком, який був зацікавлений у збільшенні кількості сировини для цукрового виробництва. На ділянках Іванівської станції Б. Рожественський провів ряд дослідів щодо впливу мінеральних добрив, внесених під цукровий буряк. Передусім було з'ясовано вплив штучних мінеральних добрив на підвищення врожаю та цукристості коренеплодів, а також досліджено потреби ґрунту в живильних речовинах – фосфорній кислоті, азоті, калії. У 1907 р. через революційні події П. Харитоненко закрити Іванівську ДС, звільнивши всіх співробітників. Пізніше роботу станції було відновлено з іншим кадровим складом.

Досвід, який здобув Б. Рожественський, використовуючи метод польового дослідження, став для нього переконливим доказом правильності й доцільності саме такого підходу до вивчення рільництва. Борис Миколайович присвятив усе своє життя методиці польового дослідження, заслуживши звання одного з найвизначніших методистів-дослідників у світі.

У 1907–1909 рр. Б. Рожественський на запрошення земства керував колективними дослідженнями в сільських господарствах Катеринославської губернії (нині – Дніпропетровська обл.). Ця наукова робота стосувалася доцільності внесення мінеральних добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур в умовах українського степу. Експерименти здійснювалися з метою підтвердити чи спростувати поширену на той час думку про недоцільність удобрення цих ґрунтів. Результати роботи Б. Рожественського довели, що завдяки правильним, виваженим до-

¹Цит. за вид.: Методика опытно-исследовательского дела по полеводству. – К. : Россельхозиздат. – 1958. – С. 14.

зам добрив можна значно поліпшити показники врожайності.

Восени 1909 р. Б. Рожественського запросили організувати дослідну станцію Центрального району Харківської губернії. Для цього за три кілометри від Харкова було виділено земельну ділянку. Впродовж двох років учений облаштував територію, підбирав персонал, розробляв ґрунтовну програму робіт станції. До 1912 р. це вже була цілком організована науково-дослідна установа. За рівнем підготовки дослідників вона була першою в усій Російській імперії. Попри те, що керівник станції – Борис Миколайович – не мав ані наукового ступеня, ані досвіду педагогічної роботи, наукова молодь прагнула з ним працювати, адже її приваблювала глибока відданість ученого своїй справі, простота у спілкуванні, широта його поглядів та авторитет як знавця й дослідника рільництва.

У 1913 р. установу реорганізували в Харківську обласну сільськогосподарську дослідну станцію (ХОСГДС; відома під російськомовною аббревіатурою ХОС-ХОС). Її директором та за сумісництвом завідувачем відділу рільництва Б. Рожественський беззмінно пропрацював 18 років. Під його керівництвом було досягнуто високого рівня досліджень в агрономії, закладено фундаментальні напрями роботи ХОСГДС, а також закладів, сформованих на її основі, – Українського науково-дослідного інституту (НДІ) зернового господарства (1929) та Харківської селекційної станції Союзу насіннезнавців Наркомзему СРСР (1933).

У 1919–1924 рр. Б. Рожественський головував у Бюро всеукраїнських з'їздів із сільськогосподарської дослідної справи, по суті очолюючи дослідну справу в Україні.

У 1920-х рр. у більшості господарств України впродовж багатьох років висівали тільки ярові культури, причому на одних і тих самих ділянках, що призводило до забур'яненості посівів. Крім того, при посіві одних тільки ярих культур за несприятливих умов вирощування урожайність значно знижувалась або посіви повністю гинули. Б. Рожественський запропонував посів озимих культур. У своїх дослідях він встановив, що при висіві озимих культур після ярових їх урожайність стає на рівні ярих. Якщо ж висіяти озимі культури по ранньому пару, який сприяє збереженню великої кількості вологи в ґрунті, тоді озимі культури можна завжди висіяти своєчасно, вони швидше сходять, мають нижчу забур'яненість і добру кореневу систему. Як наслідок – дають стабільні врожаї.

У 1925 р. на ХОСГДС було проведено ряд дослідів із вивчення впливу рослин-попередників у сівозміні на врожай наступних культур. Тоді це питання набуло гостроти у зв'язку з організацією колгоспів. Основні висновки досліджень Б. Рожественського, разом з удосконаленням технологій вирощування культур та покращенням культури землеробства, мали своє продовження і на початку ХХІ ст.

У 1929 р. Б. Рожественського було обрано депутатом Харківської міської ради.

У 1931 р. він залишив роботу на ХОСГДС, яку на той час було реформовано в Український НДІ зернового господарства та невдовзі переведено з Харкова до Дніпропетровська. Цього ж року Б. Рожественський обійняв посаду керівника відділу агротехніки Українського науково-дослідного інституту соціалістичного землеробства. Крім того, він очолював бюро із сівозмін Наркомзему УССР.

За безпосередньої участі Бориса Миколайовича у практику господарювання новостворених колгоспів Радянської України запровадили сівозміни. Причому деякі із запропонованих ним положень увійшли і в загальносвітову методику сівозмін. Саме завдяки аргументам Б. Рожественського перестали сіяти зернові на одному й тому самому полі два роки поспіль.

У 1934 р. Б. Рожественського обрали професором Харківського сільськогосподарського інституту та завідувачем кафедри загального землеробства. При кафедрі було засновано аспірантуру. Борис Миколайович був членом вченої ради інституту і мав своїх аспірантів. Одночасно з викладацькою діяльністю займався науковими дослідженнями в галузі землеробства в Українському НДІ соціалістичного землеробства. Під його керівництвом вивчалися комплексна дія агроприємів для отримання високих урожаїв сільськогосподарських культур, прийоми обробки чорноземних ґрунтів, узагальнювався досвід передовиків рільництва тощо.

Наступного року Борис Миколайович став дійсним членом Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна (ВАСГНІЛ). Він продовжував працювати в академії навіть тоді, коли за станом здоров'я вже не міг часто їздити до Москви, але постійно готував зібрані безпосередньо із практичних дослідів корисні доповіді для сесій, особливо з питань дослідної справи.

У 1940 р. Б. Рожественський відмовився від викладання в Харківському сільськогосподарському інституті, але продовжував наукове

керівництво аспірантами та залишився членом вченої ради вишу. В цей час він широко розгорнув роботу відділу агротехніки Українського НДІ соціалістичного землеробства, зібрав колектив висококваліфікованих працівників та сильну групу аспірантів. Саме там було закладено основи сучасної агротехніки, обґрунтовано значення спільної дії агротехнічних прийомів для отримання високих врожаїв – так званій агрокомплекс, а також досліджено досвід підприємств, що досягли значних успіхів, проаналізовано систему введення травопільної системи на українських чорноземах.

Восени 1941 р. Б. Рожественський разом з родиною евакуювався в Тбілісі. У грудні того ж року його запросили консультантом на кафедру загаль-

ного землеробства Грузинського сільськогосподарського інституту. Не змінюючи свого життєвого кредо, Борис Миколайович із властивим йому ентузіазмом узявся вивчати особливості сільськогосподарського виробництва в Грузії.

На жаль, до Дня Перемоги вчений не дожив. Він помер 11 січня 1943 р. у Тбілісі. У цьому місті Бориса Миколайовича і поховали.

Б. Рожественський поєднав в собі риси організатора дослідної справи та видатного вченого, котрий є автором понад 100 наукових праць з питань рільництва, землеробства, рослинництва, методики сільськогосподарських досліджень. Його науковий доробок відіграв значну роль у розвитку сільського господарства в нашій країні й залишається актуальним у наш час.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць Б. Рожественського

Главнейшие выводы полевых опытов 1913–1917 гг. : отчет. Вып.13 / Б. Н. Рожественский, Э. И. Заславский ; Харьк. обл. с.-х. опыт. ст., отд. полеводства. – Харьков : Изд. отд. Наркомзема УССР, 1922. – 110 с.

Екатеринославские коллективные опыты : методика / Б. Н. Рожественский, М. М. Вольф. – Екатеринослав : [б. в., 1910]. – 149 с.

Картофель : по данным Харьк. обл. с.-х. опыт. ст. Вып.11 / Б. Рожественский ; НКЗ, Харьк. губ. земел. отд., Бюро опыт. дела. – Харьков : Всеукр. гос. изд-во, 1921. – 8 с.

Методика опытно-исследовательского дела по полеводству / Б. Рожественский. – К. : Россельхозиздат. – 1958. – 220 с.

Обзор результатов полевых опытов отдела полеводства Харьковской областной с.-х. опытной станции / Б. Н. Рожественский. – Харьков, 1948. – 296 с.

Поднимем урожай / Б. Н. Рожественский. – Харьков, 1921. – 8 с.

Приемы, увеличивающие точность в полевом методе : науч. изд. / Б. Н. Рожественский. – Ахтырка : Тип. А. П. Расторгуевой, 1910. – 39 с.

Про просо / Б. М. Рожественский // Зерн. госп-во. – 1939. – № 2. – С. 62–64.

Сівозміни України / Б. М. Рожественський // Зерн. госп-во. – 1939. – № 2. – С. 28–37.

Сроки посева / Б. Н. Рожественский // Хлебороб-кооператор. – 1918. – № 5/6. – С. 113–115.

Тезисы к докладу «Задачи опытного дела в связи с перспективами развития сельского хозяйства» : науч. изд. / Б. Н. Рожественский. – Харьков : 4-я Гос. тип., [1917]. – 11 с.

Труды Ивановской сельскохозяйственной опытной станции П. И. Харитоненко : науч. изд. Вып. 4. Продолжение результатов полевых опытов за трехлетие 1904–1906 г. / Б. Н. Рожественский, О. Ф. Гельмер [и др.] ; сост. Б. Н. Рожественский. – Ахтырка : Тип. А. П. Расторгуевой, 1910. – 195 с. : табл.

Про Б. Рожественського

Академік Рожественський Борис Миколайович (1847–1943): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1901–1958 рр. / Нац. акад. аграр. наук України, Держ. наук. с.-г. б-ка, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва ; [уклад.: В. А. Вергунов, В. П. Петренко, І. В. Гребенюк ; ред. В. А. Вергунов]. – Х. : [б. в.], 2012. – 180 с. – (Серія «Біобібліографія вчених-

аграріїв України» ; кн. 48). – Портрет Б. Рожественського: с. 2. – ISBN 978-966-8691-21-8.

Винер В. В. Сельскохозяйственное опытное дело : крат. ист. очерк и обзор программ рус. с.-х. учреждений 1840–1910 гг. / В. В. Винер. – М. : Новая деревня. – 1922. – 108 с. – О Б. Рожественском: с. 33–34, 90–92.

Гребенюк І. В. Участь академіка Б. М. Рожественського в нарадах з сільськогосподарської дослідної справи / І. В. Гребенюк // Вісн. Центру наук. забезпечення АПВ Харк. обл. – Х., 2012. – Вип. № 12. – С. 339–352.

Зуза В. С. Результати досліджень інституту з питань землеробства впродовж сторіччя (1908–2008 рр.) / В. С. Зуза // Агротехнологія польових культур : зб. наук. пр. – Х., 2009. – С. 53–56.

Рожественский Борис Николаевич // Биологи : биограф. справ. / отв. ред. Ф. Н. Серков. – К., 1984. – С. 536.

Рожественський Борис Миколайович // Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / редкол.: Бажан М. П. (голов. ред.) [та ін.]. – 2-ге вид. – К., 1983. – Т. 9. – С. 423.

Юр'ївська школа рослинників : наук. вид. / Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва ; за ред. В. В. Кириченка. – Х. : Магда ЛТД, 2008. – 256 с. – Про Б. Рожественського: с. 152.

Електронні ресурси

Гребенюк І. В. Наукове обґрунтування Б. М. Рожественським впливу органічних добрив на врожайність зернових культур [Електронний ресурс] / І. В. Гребенюк, В. П. Петренко ; Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН // Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук : [сайт]. – К., 2013. – Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/VHNAU-roslynnistvo/pdf/VHNAU-roslynnistvo_11.pdf (дата звернення: 01.01.2014). – Назва з екрана.

Гребенюк І. Формування наукового світогляду академіка Бориса Миколайовича Рожественського (1874–1943) [Електронний ресурс] / І. В. Гребенюк. – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-4/12_grebenuk.pdf (дата звернення: 15.04.2014). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Б. Н. Рожественский : [портрет] // Обзор результатов полевых опытов отдела полеводства Харьков. обл. с.-х. опыт. ст. – Х., 1948. – С. 3.

Підготовлено Л. Рогальчук

22 грудня

Основоположник вітчизняної епідеміології

До 270-річчя від дня народження Д. Самойловича (1744¹–1805)

Когда сбудется чаяние сие мое, то и увидим мы все, что моровая смертоносная язва заразносыщаяся чума столь-же в народе не будет уже опасною... О, сколь великое будет для меня удовольствие, если труд сей мой, достигнув к желаемому течению своему, явится соотечественникам моим и драгоценным и нужным!
Д. Самойлович²

Данило Самійлович Самойлович (справж. прізвище – Сушківський; у науковий обіг першим біографом помилково було введено прізвище Сущинський³), один із найвидатніших учених XVIII ст., основоположник вітчизняної епідеміології, фундатор першого в Україні наукового медичного товариства, все своє життя присвятив вивченню причин, шляхів поширення та профілактики чуми. Його класичні дослідження в галузі теорії і практики боротьби з цією надзвичайно небезпечною хворобою стали вагомим вкладом у розвиток вітчизняної та світової медицини. Більшість запропонованих ученим протиепідемічних заходів витримала перевірку часом і зберегла свою цінність до наших днів.

Народився Данило Самійлович у с. Янівка (нині – с. Іванівка Чернігівського району Чернігівської області), в сім'ї священика. Початкову школу закінчив у рідному селі. Потім його «віддали у науку» до Києво-Могилянської академії (1756). При вступі батьки записали хлопця під прізвищем Самойлович, тобто син Самуїла.

Учився Данило старанно та успішно, був одним із найкращих студентів. На шостому році навчання (клас риторики) пройшов відбірковий конкурс і був зарахований до медично-хірургічної школи при Петербурзькому адміралтейському госпіталі. В той час вихованців академії, які мали фундаментальну загальноосвітню підготовку та

грунтовне знання латинської мови, охоче брали до медичних госпітальних шкіл Російської імперії. Представник медичної канцелярії професор І. Полетика, який у вересні 1761 р. приїхав за новим поповненням, також був вихованцем цього закладу.

Отримавши по закінченні навчання диплом з відзнакою (1767), Д. Самойлович мав багатообіцяючу кар'єрну перспективу. Через півроку він склав додаткові кваліфікаційні іспити і посів посаду головного лікаря першої в Росії венерологічної лікарні в Санкт-Петербурзі. Втім дуже скоро його життя докорінно змінилося.

У 1768 р. почалася російсько-турецька війна, тож Д. Самойловича мобілізували до армії, призначивши полковим лікарем у Копорський полк Першої (Дунайської) армії, що воювала на Балканах. Тут він уперше зіткнувся з однією з найстрашніших хвороб людства – чумою, або моровицею, як тоді її називали. Лікуючи поранених і хворих на моровицю солдат, Самойлович захворів сам (упродовж 18 місяців його виснажувала пропасниця), але здолав недугу. У подальшому, з огляду на підірваний стан здоров'я, його демобілізували й перевели до тилового гарнізону в м. Оренбурзі.

Іхати до місця призначення довелося довго, тому Данило Самійлович став невольним свідком поширення смертоносної хвороби на Правобережній Україні (у XVIII ст. епідемія спалахувала тут 15 разів). Фронтний лікар охоче ділився своїм досвідом з місцевими колегами, надаючи їм консультації та практичну допомогу.

¹Рік народження, за різними джерелами, – між 1742-м і 1746 р.

²Самойлович Д. Избранные произведения. – М., 1949. – Т. 1. – С. 263–264.

³Бородій М. К. Данило Самійлович Самойлович. – К., 1987. – С. 9.

На час прибуття його до Москви (1771 р.) моровиця була в самому розпалі. Перед молодим лікарем постала жахаюча картина напівпустого, оточеного карантинними заставами міста. Симонівський, Данилівський, Новодівичий та інші монастирі було перетворено на ізольовані лікарні для хворих на чуму. Не роздумуючи, Д. Самойлович добровільно залишився працювати в цих шпиталях, застосовуючи свої знання та досвід для боротьби зі смертельно небезпечною недугою.

Треба було дуже любити свій народ і свою професію, мати величезну мужність, щоб добровільно промінати спокійний та безпечний Оренбург на чумне пекло, де в тяжких умовах умирала більшість хворих і де життя багатьох медиків закінчувалося фатально. Про патріотичний вчинок Д. Самойловича сказав тоді його земляк, один із видатних вітчизняних медиків XVIII ст., генеральний штаб-лікар Другої армії О. Шафонський: «Він... коли ніхто з власної волі не хотів у небезпечну лікарню піти, за власним бажанням, буди ще й сам у слабкому здоров'ї, з ретельності та ревності до вітчизни прийняв на себе лікування хворих і всю при тому сполучену небезпеку»¹. Так ще зовсім молодою людиною Данило Самойлович став справжнім організатором ліквідації чи не найтяжчої в історії Росії епідемії чуми: першим у світі встановив, як передається ця хвороба, довів її контагіозність (механізм передачі інфекції), запропонував щеплення вакциною, заклав основи власної системи протичумних заходів і успішно їх застосовував. Переконалий, що чума – інфекційна хвороба, він уже в 1771 р. запропонував різні засоби дезінфекції речей хворих, зокрема одягу, прищепив собі заражений матеріал, узятий від людини, яка одужувала після захворювання. І всупереч більшості тодішніх суджень висловив думку, що в людини, яка видужала, утворюється імунітет, тобто що вона не захворіє на чуму вдруге.

За призначенням уряду в жовтні 1771 р. Д. Самойлович отримав чин колезького асесора, звання штаб-лікаря і був прийнятий на службу до Московського департаменту Сенату. Тоді ж він очолив спеціальну комісію, яка координувала діяльність щодо боротьби з чумою в усій Російській імперії. Запровадження нею раціональних і комплексних заходів, передусім введення системи карантину, сприяло спаду епідемії, неухильному зменшенню нових захворювань та смертності. Під кінець 1774 р. пошесть моровиці припинилася.

Данило Самійлович, сумлінно виконуючи свої професійні обов'язки, водночас активно збирав матеріали та документи для спільної з колегами (О. Шафонським, К. Ягельським і О. Масловським) книги, що вийшла під назвою «Описание моровой язвы, бывшей в столичном городе Москве с 1770 по 1772 г.» (М., 1775). Через рік її було перекладено і надруковано німецькою мовою. Попит на цю книгу був настільки великий, що в 1787 р. побачило світ друге її видання (російською). Ця дуже цінна праця узагальнювала багатющий досвід боротьби з небезпечною хворобою і містила інструкції та настанови, яких потрібно дотримуватися під час епідемії. Подібних класичних праць про чуму в Західній Європі тоді не існувало. Вона послужила цінним посібником і в наступні роки. Коли в 1783 р. в Україні спалахнула чергова епідемія чуми, в усі намісницькі та повітові адміністративні центри було розіслано примірники цієї книги, яку рекомендували для практичного керівництва в боротьбі з хворобою. Значення роботи Д. Самойловича було ще й у тому, що вона правдиво висвітлювала історію боротьби з чумою в Москві, показала позитивний досвід і недоліки в організації цієї боротьби. Також у ній було гідно відзначено тих медиків, котрі боролися з небезпечною хворобою.

Продовжуючи лікарську та дослідницьку працю, Данило Самійлович зрозумів, що йому бракує теоретичних знань і він має ознайомитися з організацією охорони здоров'я та досягненнями тогочасної науки в Західній Європі. З цією метою в 1776 р. він вирушив за кордон. Перебував у Франції, Англії, Нідерландах, Німеччині, Австрії. Закінчив університет у Страсбурзі (Франція). В 1780 р. в Лейденському університеті (Нідерланди) захистив дисертацію «Сравнительная оценка операции симфизиотомии и кесареваго сечения», присвячену проблемам хірургічного акушерства, здобув науковий ступінь доктора медицини. Вважаючи акушерство найвідсталішою галуззю медицини, Д. Самойлович запевняв, що не проміне «вдосконалювати мистецтво, яке може принести великі блага моїй Вітчизні»². Пізніше в листі до Діжонської академії він писав: «Моєю першою метою завжди було прагнення застосувати в нашій країні мистецтво повивання, шукати шляхи полегшення приросту населення в нашій державі, знайти... причини, які йому перешкоджають»³. На підтвердження цих слів Данило Самійлович уклав за кордоном посібник з акушер-

¹ Бородій М. К. Данило Самійлович Самойлович. – К., 1987. – С. 46.

² Мар'єнко Ф. С. Данило Самойлович. – Одеса, 1965. – С. 190.

³ Там само.

ства «Городская и сельская повитуха» (М., 1778), який мав величезний попит і був перевиданий у 1786 р. У ньому автор ввів в обіг анатомічні та акушерські терміни, яких не було до того часу в російській мові.

В Європі вчений написав ще кілька наукових праць, присвячених чумі, зокрема «Письма об опыте ледяных растираний для борьбы с чумой», «Рассуждения о чуме» и «Исследования о прививке чумы с описанием трех окуривательных порошков» (друкувалися російською, латинською, французькою та німецькою мовами). Ці роботи принесли йому світову славу і сприяли виходу російської науки на світову арену. Д. Самойлович – єдиний з-поміж вітчизняних учених XVIII ст. – був обраний почесним членом 12 іноземних академій наук. Лише Російська академія не помічала здобутків свого талановитого співвітчизника.

Маючи на меті все краще зі здобутого реалізувати на батьківщині, Д. Самойлович у 1783 р. повернувся в Росію. Проте тут його не зустріли з почеснями, а позбавили всіх звань і привілеїв та установили таємний нагляд через «неблагонадійність». Імператриці Катерині II стали відомі його критичні висловлювання на адресу монархічного уряду та симпатії до революційно настроєного французького народу напередодні революції 1789 р.

Майже рік Данило Самійлович не мав роботи. І лише епідемія на півдні України спонукала владу звернутися по допомогу до нього як фахівця. В 1784 р. указом Г. Потьомкіна його призначили головним лікарем Катеринославського намісництва й Таврії, надали великі повноваження. Оглядаючи населені пункти, де лютувала чума, Д. Самойлович виявив багато недоліків в організації боротьби з небезпечною хворобою, несумлінне ставлення до своїх обов'язків карантинного лікаря В. Гофмана. В короткий термін він вжив невідкладних заходів, щоб виправити становище. Застосував свої знамениті карантинні методи, в результаті яких епідемію було ліквідовано. Його діяльність високо оцінив Катеринославський губернатор І. Синельников, який, представляючи його уряду до нагороди, писав: «Д. Самойлович, – об нем иначе промолвить нельзя, как герой чумной или истинный эскулап, или когда хотите Гиппократ»¹.

Данило Самійлович проводив велику санітарно-освітню роботу, вважаючи доконечно потрібним поширення елементарних знань та розумних порад серед населення щодо запобігання

чумі, організував у м. Херсоні спілку лікарів «Медицинское собрание», яка фактично стала зразком для медичних товариств у Росії. Активна участь народу в протиепідемічних заходах була одним із найбільш прогресивних елементів його системи.

Після ліквідації епідемії Д. Самойлович знову залишився без роботи. Тільки з початком наступної російсько-турецької війни (1787–1791) його терміново направили в діючу армію під командуванням О. Суворова. Під час штурму Кінбурнської фортеці, ризикуючи життям, він надавав на полі бою медичну допомогу солдатам і офіцерам, врятував життя пораненому командувачу.

Великий внесок було зроблено Д. Самойловичем у розвиток військово-польової хірургії. Запроваджена ним система сортування поранених і лікування їх на місці сприяла значному зниженню смертності після поранень і відновленню боєздатності армії. З ініціативи Данила Самійловича в 1788 р. поблизу театру воєнних дій, у с. Вітовка (нині – частина м. Миколаєва), було влаштовано польовий госпіталь на 400 хворих (з липня 1788-го по травень 1790 р. в ньому лікувалося 16 тис. поранених). При госпіталі відкрили трирічну фельдшерську школу. Втім у 1790 р. за наказом Г. Потьомкіна Данила Самійловича звільнили з посади без пояснення причини.

Відомий на весь світ діяч медицини знову став безробітним. Проживав у рідному селі на Чернігівщині. Неодноразово звертався по допомогу в Адміралтейство, а через два роки зубожіння написав листа до Катерини II із проханням поновити на роботі. У 1792 р. його призначили ординатором Московського сухопутного госпіталю. Пізніше, згідно з указом імператриці від 6 червня 1793 р., – на посаду головного лікаря карантинної служби в Україні та Криму. Під керівництвом Д. Самойловича було ліквідовано спалахи чуми в Очакові, Одесі, Ольвіополі, Балті, Єлизаветграді, Феодосії, Євпаторії, Керчі, Кам'янці-Подільському, Тамані. За його участі створено карантини в Катеринославській і Таврійській губернії, на узбережжі Чорного моря, що започаткувало систему карантинів на півдні України, продовжену в XIX ст.

У 1797 р. Данило Самійлович отримав титул статського, а в 1799-му – дійсного статського радника. В 1800 р. його призначили інспектором (керівником) Чорноморської медичної управи м. Миколаєва. На цій посаді він працював до кінця життя. Багатий тридцятирічний досвід боротьби з чумою спонукав його внести низку пропозицій у

¹ Цит. за вид.: Краєзнавство і туризм : освіта, виховання, стиль життя. – К., 2000. – С. 179–180.

санітарно-карантинне законодавство, запропонувати свій план карантинного статуту, що був використаний членами Державної медичної колегії в 1800 р. при складанні загальноімперського карантинного статуту. Виконуючи обов'язки керівника Чорноморської медичної управи, Д. Самойлович сприяв становленню та розвитку військово-морської медицини, значному поліпшенню медичної допомоги морякам Чорноморського флоту.

Ідеї видатного вченого були новими, незвичними і суперечили усталеним традиційним поглядам на чуму. У тяжкій та наполегливій боротьбі з безглуздими твердженнями різних представників псевдонаукових течій народилося його прогресивне вчення про методи подолання чуми, з'явилася й зміцніла наука, яка вказувала на засоби боротьби і з іншими заразними хворобами. На прикладі чуми Данило Самійлович показав шляхи боротьби з різними інфекційними хворобами та практично довів, як запобігати поширенню заразних хвороб.

Д. Самойлович мріяв і наполегливо готувався стати викладачем госпітальних медичних шкіл або керівником акушерської школи. Свої цілком сформовані погляди на медичну освіту, на питання лікарської деонтології (етичні норми поведінки медиків) та на ті якості, котрими повинен володіти майбутній лікар, дослідник виклав в опублікованій «Речи к слушателям госпитальных школ Российской империи» та в цінній рукописній праці «Наиболее удобный способ восстановления в армиях медико-хирургической науки» (її виявив і вперше детально описав у 1957 р. історик науки В. Купріянов).

Кандидати в медики, на думку Д. Самойловича, повинні володіти ґрунтовними знаннями основ усіх наук, досконало знати латинську мову, інші іноземні мови. Вони також мають бути милосердними, співчутливими, послужливими, любити свого ближнього, як себе самого. Учений-новатор неодноразово наголошував: щоб стати лікарем, треба бути бездоганною людиною, а той, хто став лікарем, повинен бути втіленням порядності.

Автор наполягав на загальнобіологічній підготовці майбутніх лікарів і на обов'язковому опануванні ними іноземних мов, що дало б можливість ознайомлюватись з усіма новинами світової медицини. Виступаючи запеклим противником схоластичного навчання медицини, вчений зазначав: «В інших державах починають навчання медицини з паперів, а в Росії завжди і скрізь навчаються ме-

дицині біля ліжка хворого та в амфітеатрах анатомічних»¹. Д. Самойлович підкреслював переваги медичної освіти в Росії, де в медичних школах правильно поєднується теоретична і практична підготовка лікарів.

На думку вченого, найдостойніші та найздібніші лікарі повинні мати можливість захищати дисертації на актуальні теми, корисні для народу, краще рідною мовою.

Д. Самойлович справедливо звинувачував Державну медичну колегію в нехтуванні своїх прямих обов'язків, яке виявлялось у відсутності медичних книг та підручників російською мовою. Він пропонував заснувати медичну академію, яка мала взятися насамперед за видання медичних праць російською та впорядкування російської медичної термінології.

Учений-патріот піклувався про підготовку вітчизняних медичних кадрів, адже цьому питанню тоді ще не приділяли належної уваги. На той час майже всі керівні медичні посади обіймали іноземці, які, маючи привілейоване становище, часто перешкоджали розвитку російської медицини і просуванню вітчизняних медиків. Приділив увагу Данило Самійлович і питанню підготовки медиків середньої ланки – фельдшерів, котрих пропонував готувати в місцевих госпіталях. Він наполягав на затвердженні положення, що забезпечувало б перспективу зростання фельдшерів та їх кар'єрне просування.

У своїх працях Д. Самойлович неодноразово підкреслював заслуги російських лікарів і ушляхляв видатних вітчизняних медиків.

Результати 30-річної боротьби з моровицею, численних спостережень та вмілого аналізу набутих знань дали змогу вченому сформулювати основні принципи епідеміології, які викладені в його класичній праці «Плоды опытности трудов и размышлений». Ця чотиристороння робота стала підсумком багатющого досвіду великого епідеміолога.

Наприкінці січня 1805 р. Д. Самойлович, повернувшись із чергової інспекційної поїздки, тяжко захворів. Помер у Миколаєві 20 лютого 1805 р. від жовтяниці.

Спількою істориків медицини та краєзнавців Миколаївщини виготовлено ювілейну медаль Д. Самойловича (1969), яка зберігається в історико-медичних музеях Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Будапешта, Софії. Ім'ям Самойловича названо вулицю в м. Миколаєві та обласне медичне училище.

¹ Бородій М. К. Данило Самійлович Самойлович. – К., 1987. – С. 140.

Д. Самойлович був великим патріотом своєї Вітчизни, видатним ученим, лікарем і громадянином. Він повністю віддав людям вогонь свого серця і щирість душі, в ім'я збереження їхнього життя не шкодував ні сил, ні здоров'я. Учений-новатор сміливо повстав проти багатотисяч безглузких антинаукових уявлень про чуму, спростував думку про фатальну неминучість зараження цієї

хворобою та вперше озброїв практичних лікарів вірою в успішну боротьбу із нею. Разом з іншими видатними вітчизняними ученими-медиками заклали міцний фундамент для розвитку медицини в наступних століттях. Більшість із запропонованих ним протиепідемічних заходів витримали перевірку часом і зберегли свою цінність до наших днів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Праці Д. Самойловича

Избранные произведения / Д. С. Самойлович. – М. : Изд-во Акад. мед. наук СССР, 1949–1952. – Т. 1–2.

Про Д. Самойловича

Бородий Н. К. Д. С. Самойлович / Н. К. Бородий. – М. : Медицина, 1985. – 97 с. : портр.

Бородий Н. К. Деятельность Д. С. Самойловича на Украине / Н. К. Бородий // Микробиол. журн. – 1980. – № 4. – С. 531–534.

Бородий М. К. Данило Самойлович Самойлович / М. К. Бородий. – К. : Наук. думка, 1987. – 151 с.

Громбах С. М. Данило Самойлович / С. М. Громбах. – М. : Центр. ин-т сан. просвещения, 1951 – 52 с. : ил. – (Ученые и проблемы. Научно-популярная серия).

Мар'енко Ф. С. Данило Самойлович / Ф. С. Мар'енко. – Одеса : Маяк, 1965. – 192 с.

Плющ В. Данило Самойлович / В. Плющ // Нариси з історії української медицини і освіти. Т. 1. Від початків української державності до 19 ст. / В. Плющ ; передм. Н. Полонської-Василенко ; Укр. Віл. Акад. наук у Німеччині. – Мюнхен, 1970. – С. 181–192.

Криштопа Б. П. Самойлович (Сушковський) Данило Самойлович (11.12.1742 – 4.03.1805) / Б. П. Криштопа // Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. / упоряд. З. І. Хижняк ; за ред. В. С. Брюховецького. – К., 2001. – С. 473–474.

Мурзакевич Н. Н. Доктор медицини Данило Самойлович / Н. Н. Мурзакевич // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. – 1883. – Т. 13. – С. 246–254.

Петров П. Т. Данило Самойлович – отечественный эпидемиолог XVIII века / П. Т. Петров // Врачеб. дело. – 1951. – № 9. – С. 56–61.

Кисельов А. Ф. Данило Самойлович – основоположник епідеміологічної науки України / А. Ф. Кисельов // Відродження української державності : проблеми історії та культури : матеріали Міжнар. наук. конф., 13–16 трав. 1996 р., Одеса. – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 222–223.

Кисельов А. Ф. Син Вітчизни – Данило Самойлович в краєзнавстві Миколаївщини / А. Ф. Кисельов // Краєзнавство і туризм : освіта, виховання, стиль життя. – К., 2000. – С. 179–182.

Шаповал В. Ф. Діяльність Данила Самойловича (Сушинського) на Україні : до 360-річчя від дня на-

родж. / В. Ф. Шаповал // Епідеміологія, екологія і гігієна. – 2004. – Ч. 1. – С. 15–16.

Шудря М. Самойлович (Сушинський Данило Самойлович (1744–1805) / М. Шудря // Укр. культура. – 1999. – № 3/4. – С. 27.

Яцкевич Ю. Данило Самойлович – укротитель чумы / Ю. Яцкевич // 2000. – 2008. – 11–17 апр. – С. С4.

Корнеев В. М. Данило Самойлович Самойлович (новые материалы о жизни и деятельности) / В. М. Корнеев // Сов. медицина. – 1952. – № 3. – С. 43–45.

Невский В. А. Деталь из биографии Д. Самойловича / В. А. Невский // Журн. микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии. – 1953. – № 9. – С. 79.

Самойлович Данило Самойлович (11.12.1742 – 20.02.1805) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – К., 2012. – Т. 9. – С. 433.

Самойлович (спр. прізви. Сушинський) Данило (1744–1805) // Енциклопедія Українознавства : Словник. частина / Наук. т-во ім. Т. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк, 1973. – Т. 7. – С. 2699.

Самойлович Данило Самойлович (11(22).12.1742 ; за ін. дан. 1724, 1743, 1744, 1745 – 20.2.1805 ; справж. прізви. Сушинський) // Видатні постаті України : біогр. довід. / Г. В. Шокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко [та ін.]. – К., 2004. – С. 712–713.

Сушківський (Самойлович) Данило Самойлович (1742–1805) // Бездробний Ю. Видатні українські вчені у світовій науці : стислий довід. / Ю. Бездробний, В. Козирський, В. Шендеровський. – К., 2012. – С. 76–78. – ISBN 978-966-2735-06-2.

Ілюстрації

Самойлович Данило : [фотографія] // Енциклопедія історії України. – К., 2012. – Т. 9. – С. 433.

Данило Самойлович (з гравюри XVII ст.) ; дисертація Д. Самойловича 1780 р. (Нац. музей медицини України) : [фотографії] // Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст. / упоряд. З. І. Хижняк ; за ред. В. С. Брюховецького. – К., 2001. – С. 473, 474.

[Д. Самойлович : репродукція] // Бородий М. К. Данило Самойлович Самойлович. – К., 1987. – Фронтиспіс.

Підготовлено О. Рожнятовською

30 вересня

Всеукраїнський день бібліотек

(методичні матеріали)

Всеукраїнський день бібліотек¹ – це не лише професійне свято бібліотечних працівників, а й знаменна подія для всіх, хто має стосунок до цих закладів, книг, читання.

Від бібліотекарів залежить, щоб свято стало доброю традицією, символом відданості своєму професійному обов'язку та викликало щире повагу до нелегкої праці популяризаторів друкованого слова.

Підготовка та проведення святкових заходів допоможе всебічно розкрити культурно-освітній потенціал кожної книгозбірні, широко прорекламувати її діяльність, сприяти формуванню доброзичливої громадської думки щодо соціальної необхідності існування бібліотек, їх корисності для кожної окремої людини і всього суспільства загалом.

Відзначення Всеукраїнського дня бібліотек передбачає:

- проведення комплексу заходів, спрямованих на розкриття ролі книги у суспільно-політичному та культурному житті країни, її громадян, а також на вирішення проблем розвитку бібліотечної справи (організація зустрічей, дискусій з діячами науки і культури, письменниками, журналістами, ветеранами, вченими; проведення літературних вечорів, вікторин, конкурсів, книжкових виставок, ювілеїв бібліотек тощо);

- урочисте посвячення молодих спеціалістів у бібліотекарів;

- зустрічі бібліотечної громадськості з представниками органів місцевої влади, громадських організацій, політичних партій і рухів, культурних центрів, благодійних фондів та ін.;

- шанування бібліотечних працівників (вручення грамот, цінних подарунків, премій);

- організацію добровільних акцій з передання бібліотекам книг, обладнання, предметів мистецтва тощо;

- проведення рекламної кампанії з нагоди свята (видання і розповсюдження інформаційно-рекламних матеріалів про бібліотеки і святкові заходи на радіо, телебаченні, у пресі, виготовлення святкової атрибутики).

Бібліотечне свято можна провести у формі літературного фестивалю, в рамках якого заходи, присвячені книгам, вечори та розважальні програми, поєднати, наприклад, із присудженням і врученням премій письменникам.

Обов'язковою складовою програми свята зазвичай є організація виставок: рідкісних, оригінально оформлених, старовинних книг і предметів; технічних засобів, котрі можуть використовуватися в бібліотеці, та ін. Цікавим може бути підхід до розташування таких експозицій не тільки у стінах бібліотек, а й у фойє театрів і кінотеатрів, клубів, у видавництвах, книжкових магазинах, редакціях газет і журналів, у наукових товариствах, торгових центрах та громадських організаціях, на різних промислових підприємствах, станціях метро, у планетарії тощо.

Приміщення бібліотеки можна використати і для організації виставок продукції та матеріалів наявних і можливих партнерів бібліотеки – виробничих, комерційних, громадських організацій та фондів. На таких експозиціях слухними будуть інформаційні матеріали про зв'язки бібліотеки з цими структурами, особливо якщо останні є спонсорами і благодійниками книгозбірні.

Кожна бібліотека має скласти свою програму свята, включивши до неї найцікавіші заходи, аби повною мірою продемонструвати все найкраще, що напрацьовано і притаманне саме цій книгозбірні. Варто відмовитися від стереотипів і штамів, проявити фантазію, підійти до питання творчо.

Обираючи форми заходів, доцільно віддати перевагу цікавим, ігровим, з елементами театралізації формам популяризації книги і спілкування з відвідувачами.

Бажано, щоб у період підготовки і проведення Всеукраїнського дня бібліотек виявили свої здібності та знання, творчу самобутність члени літературних студій, гуртків, клубів, читацьких об'єднань за інтересами, лялькових театрів, учасники дитячої художньої самодіяльності. З їх допомогою для читачів-дітей можна провести турнір допит-

¹ Відзначається щорічно 30 вересня відповідно до Указу Президента України № 471/98 від 14.05.1998 р.

ливих «Хто знає більше?». Необхідно також залучити до участі у святкових заходах вихованців дитячих будинків, шкіл-інтернатів, дітей-інвалідів. Цікавими будуть зустрічі «Родини – користувачі нашої бібліотеки», «Наші найдавніші друзі» тощо.

Хоч би який захід був обраний бібліотекою як центральний, «ударний», головне, щоб у ході його проведення звучало слово про бібліотеку, її нинішніх працівників і ветеранів, обдаровану молодь, бібліотечні та читацькі династії; про ту допомогу, яку люди одержують від бібліотеки, від книги.

Основним завданням при підготовці і проведенні свята має бути досягнення великого громадського резонансу. Всеукраїнський день бібліотек може стати першим кроком на шляху до встановлення тісних і рівноправних зв'язків громади із бібліотекою, її підтримки як конче важливої для інформаційного забезпечення суспільства установи.

Відзначення свята бібліотек – сприятливий час для пошуків спонсорів, створення груп друзів бібліотек. У цьому доречно скористатися досвідом зарубіжних колег, які віддають перевагу неформальним зустрічам із представниками влади, ділових кіл, меценатами, використовуючи нетрадиційні підходи до організації таких заходів.

Приміром, у штаті Західна Вірджинія (США) публічна бібліотека провела захід під назвою «Бібліотечний пиріг». Головною «дійовою особою» зустрічі був саме пиріг, яким пригощали запрошених представників влади. Останні отримали рецепт цього оригінального пирога, який закінчувався словами: «Щоб спекти бібліотечний пиріг, потрібне державне тісто». Такі заходи наочно демонструють уміння бібліотечних працівників зав'язувати корисні контакти, використовуючи для цього винахідливість, почуття гумору та вміння привертати увагу до свого закладу.

Під час свята бібліотека може організувати аукціон, лотерею, продаж книг та робіт, виготовлених руками відвідувачів бібліотек – дітей і дорослих, провести акцію «Подаруй бібліотеці книгу», розпочати збір коштів на передплату журналів та газет, придбання обладнання

для книгозбірні, встановивши спеціальні скриньки для пожертв, облаштувати стенд для оперативних відгуків, пропозицій, зауважень користувачів.

Особливу увагу слід приділити рекламі свята, для чого широко використовувати плакати, листівки із зображеннями бібліотеки та її приміщень, рекламні буклети, значки з емблемою і девізом свята, закладки, папки, сумки, сувеніри з відповідною символікою тощо.

Детальну інформацію про святкові заходи у бібліотеці слід поширювати заздалегідь за допомогою ЗМІ, також її можна розмістити на

рекламних щитах і, якщо це можливо, – у кінотеатрах, музеях, школах, магазинах, на зупинках громадського транспорту.

На жаль, матеріальні можливості українських бібліотек досить обмежені, але навіть здійснення мінімуму з перерахованих заходів (своєчасне подання оголошення у місцевій пресі та на радіо, виготовлення

афіш, запрошень, святкове оздоблення приміщень бібліотеки та інших закладів, де проходить урочистості) дасть позитивні результати.

Орієнтовні заходи під час проведення Всеукраїнського дня бібліотек

Творчий звіт бібліотеки перед громадськістю (круглий стіл, зустріч працівників книгозбірні, читацького активу, друзів бібліотеки).

Вечір, присвячений бібліотеці, бібліотекарям, книзі.

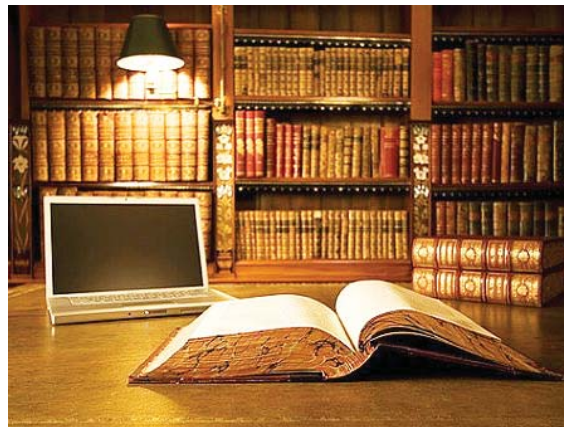
Конкурс професійної майстерності (гра на зразок «Бібліопані», вікторина «Професія до впадоби» тощо).

Урочисте вшанування бібліотечних працівників, учасників конкурсів, ветеранів, представників бібліотечних династій.

Презентація розгорнутої книжково-ілюстративної виставки або циклу виставок («Джерела, що наповнюють життя», «Книга вчить, як на світі жить»).

Концерт, підготовлений силами бібліотекарів чи учасників одного з аматорських об'єднань (театрального, музичного, поетичного спрямування).

Зустріч у неформальній обстановці («Бібліотечні посиденьки»).

Еценарій святкового вечора
з нагоди Всеукраїнського дня бібліотек¹

Ведучий 1: Є багато чудес на землі – створених природою і зроблених руками людини. І серед них найбільше чудо – книга. В ній відображено все, що створено людським розумом, все, до чого прагне наша душа, весь неосяжний духовний світ людини..

Ведучий 2: Книга – як негасимий смолоскип, що освітлює шлях людині. І завжди цей смолоскип був у руках бережливих, надійних, вірних своєму покликанню людей – бібліотекарів.

Ведучий 1: Тож, як записано у стародавньому трактаті: «Воздамо дяку тому, хто допоміг нам легко пройти крізь складний лабіринт книг».

Читець 1:

Професій різних в світі не злічити:

Художник, вчитель, лікар, майстер говорити,

Шахтар, кондитер, металург, аптекар,

І ваш найкращий друг – бібліотекар.

Він чарівник, що в світі книг живе,

Він читачів своїх до цінних знань зове.

Ведучий 1: Бібліотекар стоїть біля витоків мудрості, пізнання, допитливості. Це він – хранитель і провідник до книг, це його слово інколи визначає і пристрасті, і захоплення на все життя.

Ведучий 2: Бібліотекарі – люди, які люблять книгу. Любити книгу – значить розуміти її, розуміти – значить прославляти і популяризувати її, взяти на себе відповідальність за формування і розвиток людської свідомості. Це люди, без яких важко уявити собі духовне життя суспільства.

Читець 2:

Напружена тиша читального залу –

До вічності сталий пароль.

І в тиші отій кого ж з нас не спіткало

Сплетіння і прагнення долі.

І розум, і розпач, надії й тривога,

І подвиг, і жарт,

І непростений гріх.

І та незбагненна дорога до Бога,

Яка милосердно відкрита для всіх.

Читець 1:

Ми служимо людям у світському храмі,

І совість століття пронизує нас.

А мудрість і правда розтоплять і камінь,

Все – людям, життю і ніщо про запас.

Ведучий 1: Коли людина вперше переступає поріг бібліотеки, хранитель її скарбів, бібліотекар, заповнивши перший у житті нового читача бібліотечний документ – читацький формуляр, відкриває для цієї людини шлях до книг – і зовсім нових, і зачитаних до дірок, і таких, що пахнуть друкарською фарбою, з хрусткими аркушами, і розбухлих від постійного перегортання сторінок.

Ведучий 2: Читач ще не підозрює, що від його вибору і поради бібліотекаря залежить багато чого: відкриються нові світи, народиться мрія бути таким, як ті герої, про яких він дізнався.

Ведучий 1: І можна стверджувати, що саме в бібліотеках ми навчаємося, тут народжуються вчені, тут зустрічаються покоління, навіть кохання іноді зароджується тут.

---

¹ Наведені нижче матеріали було апробовано та опубліковано в 1998–2008 рр. Національною парламентською бібліотекою України, Львівською ОУНБ та Івано-Франківською ОУНБ ім. І. Франка.

Читець 2:

Бібліотека – море книг,
Бібліотека – храм науки...
Переступайте наш поріг,
Беріть скарби нетлінні в руки!
Вони – це згусток давнини,
Вони – це всіх епох розмова.
Вони прийшли із далини,
Як наша виспівана мова.
У них – боління тих людей.
Кому за біль – добро народів.
У грізній сутичці ідей
Вони бажали добрих сходів.
Вони прорвались в наші дні
Крізь морок тьми і непогоди.
Немов душа – квілять одні,
А інші – шлють геройства оди...

Читець 1:

Переступайте наш поріг –
Вам буде добре в цій оселі:
Гомер громово гряде в ріг,
Заплаче мужньо Руставелі.
Тут Данте заведе вас в рай,
Шекспір відкрив високості.
Наш Гоголь обезсмертить край
І Пушкін вас запросить в гості.
Запалить душу вам Тарас
І заквилить чайно Леся...
Тож не минайте наш поріг,
Беріть скарби нетлінні в руки:
Нема прекрасніших доріг,
Ніж в цей вселюдський храм науки.

(П. Гоць)

Ведучий 1: Бібліотека... Древня і вічно юна оселя людського розуму.

Ведучий 2: Перша не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі книгозбірня – бібліотека великого князя київського Ярослава Мудрого. Її було засновано в 1037 р. як книгосховище Софійського собору в Києві, котрий був центром духовного і культурного життя держави. Бібліотека створювалась протягом сімнадцяти років. Книги переписувачі перекладали з грецької, болгарської або інших мов, переписували вручну й брали в оправу. В результаті вдалося створити близько тисячі книг, кожна з яких була справжнім шедевром.

Ведучий 1: Паперу тоді ще не було, тексти писалися на пергаменті, який робили зі шкіри молодих телят або овець. Оправи виготовлялися із сап'янової шкіри і прикрашалися золотом, сріблом, вставками з алмазів, смарагдів, перлів. Тому книги були дуже коштовними.

Так було засновано першу відому нам бібліотеку в Київській Русі. Її доля – одна з найбільших загадок української історії.

Ведучий 2: Князь Ярослав усвідомлював, що могутність і давніх, і сучасних йому держав тримається не тільки на ралах та мечях, а насамперед на знаннях, на високій культурі суспільства. А вона неможлива без книг, без сховища скарбів світової думки – бібліотеки.

Ведучий 1: У кожному суспільстві, в кожному епоху бібліотеки розвиваються і функціонують не ізольовано, а підпорядковуючись загальним закономірностям суспільного розвитку. Вони є невід'ємною частиною організму держави, найважливішими культурно-просвітницькими інституціями.

Ведучий 2: Підтвердженням цього є й слова академіка Дмитра Лихачова: «Бібліотека – особливо важлива ланка в ланцюзі культурних цінностей, і її занепад неминуче призведе до розпаду національної культури».

Читець 1:

Стою на площі, наче на параді,
Вбираю в очі – вікна цілий світ...
Якщо ви, люди, книзі серцем раді –
Заходьте на розраду, на привіт!
Мої книжки, журнали і газети
Чекають ваших спрагнених умів.
Через віки учені і поети
Ідуть до вас шеренгами томів...
З цих словників, отих енциклопедій,
З отих романів, п'єс чи повістей
Встають віки у спалахах трагедій
І в сяйві світлих сонячних вістей,
Бо в місті я – не модна дискотека,
Що у такій пошані на цей день,
А всіх часів, народів – книготека,
Бездонний скарб досягнень та ідей...
Приходьте всі. У мене будуть раді
За кожен ваш прихід і інтерес...
То тільки з виду я, як на параді.
Насправді ж – я працюю. На прогрес!
(П. Гоць)

Ведучий 1: Олесь Гончар писав: «Ріднити людей з книгою, відкривати їм красу й силу слова – що може бути достойнішим?».

Бібліотекар – не просто службовець, який стежить за тим, щоб усі книги стояли на полицях, він насамперед їх популяризатор.

Ведучий 2: І хоча професія бібліотекаря скромна, більшість бібліотекарів – справжні лицарі книги, що вірою і правдою служать їй усе життя.

Читець 2:

Для мене книга – світло дня,
Для мене книга – зорі ночі...
Моя сім'я, моя рідня,
Мій розум, серце моє, очі...
Без книги я не проживу
Вже, як без вирію лелека...
Я і крізь вічність оживу
В отім святім: бібліотека...
Для вас я книгою лишусь,
Словами, строфами, рядками,
У пам'ять віршами впишусь
І прози буйними грядками...
В енциклопедіях знайду
Для вас усі найкращі гасла
І з ними у серця прийду,
Щоб свічка помислу не згасла.
Бо книга – то і світло дня,
Бо книга – то і зорі ночі...
Моя сім'я, моя рідня,
Мій розум, серце моє, очі...

(П. Гоць)

Ведучий 1: Академік Ігор Юхновський писав, що в наші дні «ми наближаємося до того часу, коли між державами не буде кордонів. Цей процес насамперед торкається бібліотек. Настане час, коли буде одна бібліотека світу, і я в Києві за допомогою каталогу, підключення до спільної бази даних зможу одержати будь-яку потрібну інформацію з будь-якої країни. Універсальне об'єднання земель почнеться з бібліотек. Зрештою, всі великі прогресивні зрушення протягом усієї еволюції людства розпочиналися саме з бібліотек».

Ведучий 2: Сьогодні ми хочемо вшанувати тих, хто присвятив улюбленій справі все своє життя. Хто багато років тому переступив поріг бібліотеки і залишився в ній назавжди, для кого бібліотечна справа стала покликанням, хто своєю справою підвищував і підвищує престиж нашої професії. Це наші ветерани (*поіменно назвати кожного з них і надати їм слово*).

Тож хай дарунком від всієї громади стане для вас... (пісня, номер художньої самодіяльності тощо).

Читець 1:

Чим більше людям віддаєш ти,
Тим більш лишається тобі.
Парадоксально, але врешті
Завжди так буде, далєбі.
Плекаймо вміння віддавати
Любов, тепло, зустрічний крок, –
І завжди будемо багаті
В щедроті серця і думок.

(В. Крищенко)

Ведучий 1: Сьогодні, у день нашого професійного свята, час привітати молодих колег, що тільки-но стали до лав лицарів книги. Бібліотечна праця дуже відповідальна, благородна, має велике значення, вимагає не тільки знань, а й вашого серця. Нехай вона буде для вас постійною творчістю. Сійте розумне, добре, вічне...

Слово для привітання надається...

Ведучий 2: Сьогодні було сказано багато добрих, теплих слів про бібліотечну професію. Адже бібліотекар – це провідник, котрий допомагає книзі знайти дорогу до сердець читачів. Саме тому останнє слово сьогодні належить їм (*слово надається користувачам, які розповідають про роль бібліотеки і бібліотекарів у їхньому житті. Кращі читачі можуть бути нагороджені книгами*).

Ведучий 1: Свято завершується. Бажаємо всім працівникам бібліотеки творчого натхнення, здійснення задумів, а користувачам – цікавих подорожей у світ книг.

Сценарій конкурсу професійної майстерності бібліотечних працівників «Бібліопані»

Ведучий: Дорогі друзі! Сьогодні в нашій бібліотеці свято. Великий художник, гуманіст, учений, письменник і громадський діяч Микола Реріх писав, що кожний бібліотекар – це перший провісник чарівності та краси. Саме він з мертвих полиць добуває слово для просвіти духу. Ніякі каталоги не зможуть замінити бібліотекаря.

Запрошуємо на сцену найерудованіших, найкмітливіших, найчарівніших учасниць конкурсу! (*знайомство з учасниками та членами журі; учасники вибирають номери, під якими братимуть участь у конкурсі*).

Ведучий: Мабуть, найголовніше, щоб бібліотекар був професіоналом, справжнім знавцем своєї справи. Тож, шановні наші учасники, переходимо до конкурсних завдань. Однією з важливих рис професійної майстерності бібліотекаря є вміння зацікавити користувача книгою, коротко і цікаво розповісти про бібліотеку, її фонд, можливі послуги. Саме це й спробують зробити зараз наші конкурсанти.

Перше завдання передбачає виявлення вміння бібліотекаря створити рекламу своєї бібліотеки, відділу або конкретної книги чи періодичного видання (*оцінюється повнота інформації, її стислість, емоційність, дотепність; на підготовку цього завдання дається 5 хвилин, найвища оцінка – 5 балів*).

Ведучий: Від ерудиції, таланту, винахідливості та духовного багатства бібліотекаря великою мірою залежить, чи зародиться любов до книги у користувачів. Тож другим завданням є написання буриме. Це слово походить від французького *bouts-rimes* – «римовані закінчення». Суть гри полягає у створенні віршів на задані рими. Наприклад: додолу – на виду – перекотиполе – сліду. І ось вірш:

Та верби похилилися додолу,
червоні ружі зблідли на виду,
бо вже погналось перекотиполе
за літом – по гарячому сліду.
(Ліна Костенко)

Рими для бібліотечного буриме:

Перший варіант:

...День бібліотек,
...свято,
...лелек,
...завзято,
...книжок,
...багато,
...стежок,
...розпочато.

Другий варіант:

...розумний,
...чемний,
...доземний,
...напівтемний,
...немало,
...допомагало,
...зростили,
...сили.

Ведучий: Третій конкурс – домашнє завдання. Наші учасники заздалегідь підбрали уривки з художніх прозових творів та віршів, де є слова «віра» або «надія» (*інші варіанти слів: верба, калина, осінь, літо, книга*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Матеріали на допомогу відзначенню Всеукраїнського дня бібліотек / Нац. парлам. б-ка України ; упоряд. І. Полякова ; ред. Ю. Ворона, Н. Гудімова. – К., 2000. – 32 с. – Із змісту: Ми прагнем словом освятити душі / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. О. Шматько. – С. 3–17.

Про відзначення Всеукраїнського дня бібліотек : (метод. поради) / Нац. парлам. б-ка України ; підгот.

Н. О. Гудімова, Л. С. Нікіфоренко, Т. М. Турбаніст. – К., 1998. – 26 с.

Цей дивосвіт – бібліотека : кращі сценарії обл. огляду-конкурсу, присвячені 10-й річниці Всеукр. дня б-к / Івано-Франків. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка. – Івано-Франківськ, 2008. – 50 с.

Календар знаменних дат

ДАТИ І ПОДІЇ

2014 друге півріччя

Календар знаменних дат № 2 (4)

Укладачі:

В. Кононенко (керівник проекту), **О. Галганова**,
Т. Заморіна, **І. Ігнатецька**, **К. Науменко**, **Л. Рогальчук** (координатор проекту),
О. Рожнятовська, **С. Савченко**

Редактори: С. Макогон, Н. Маслова-Зоріна
Художнє оформлення Р. Чудновського
Комп'ютерне верстання В. Пасічної

Відповідальний за випуск Т. Вилегжаніна

Формат 60x84/8. Умовн. друк. арк. 18,6

Наклад 100 пр. Зам. № 54

Видавець і виготовлювач Національна парламентська бібліотека України
01001, Київ-1, вул. Грушевського, 1. Тел. (044) 278-85-12

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 19344-9144Р від 13.09.2012

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4680 від 30.01.14